

M M G A R O N

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ
YILDIZ TECHNICAL UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE E-JOURNAL

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION

CİLT (VOLUME) 11 - SAYI (NUMBER) 3 - YIL (YEAR) 2016

INDEXED IN
Web of Science
EMERGING SOURCES
CITATION INDEX
Thomson Reuters
***

Web of Science, Emerging Sources Citation Index, Avery Index (AIAP), TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS indeks), DRJI ve Ulrichs dizinlerinde yer almaktadır.

Indexed in Web of Science, Emerging Sources Citation Index, Avery Index to Architectural Periodicals (AIAP), TUBITAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, ASOS Index, DRJI, and Ulrichs.

M M G A R O N

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ

PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION
THE E-JOURNAL OF YTU FACULTY OF ARCHITECTURE

GENEL YAYIN YÖNETMENİ (MANAGING DIRECTOR)

M. Cengiz Can

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

EDİTÖR (EDITOR)

Asuman Türkün

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER (CO-EDITORS)

Nilgün Çolpan Erkan (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi*) • **Çiğdem Canbay Türkyılmaz** (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi*)

YAYIN KURULU (ASSOCIATE EDITORS)

Nuran Kara Pilehvarian (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Hüseyin Cengiz** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Can Binan** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) •
Nur Urfaloğlu (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ömür Barkul** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Nuri İlgürel** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) •
Funda Kerestecioğlu (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Sırma Turgut** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Senay Oğuztimur** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) •
Gökçe Tuna Taygun (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Banu Çelebioğlu** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Esin Özlem Aktuğlu Aktan** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

BİLİMSEL DANIŞMA KURULU (EDITORIAL BOARD)

Peter Ache (*Helsinki Teknoloji Üniversitesi, Finlandiya*) • **Deniz İncedayı** (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)
Zafer Akdemir (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Yehuda Kalay** (*The Technion, İsrail / California Üniv., Berkeley, ABD*)
Gül Akdeniz (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Nuran Kara Pilehvarian** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Oya Akin (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Funda Kerestecioğlu** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ferah Akıncı (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ali Kılıç** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Berrin Alper (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Güzin Konuk** (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)
Mahmud Zin Alabadin (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Almula Köksal Işıkkaya** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
İlhan Altan (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **John Lovering** (*Cardiff Üniversitesi, İngiltere*)
Dennis A. Andrejko (*Rochester Teknoloji Enstitüsü, ABD*) • **Michael Lucas** (*California Politeknik Üniversitesi, ABD*)
Görün Arun (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ali Madanipour** (*Newcastle Üniversitesi, İngiltere*)
Erkan Avlar (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Izabela Mironowicz** (*Wrocław Teknoloji Üniversitesi, Polonya*)
Ayfer Aytuğ (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Michael Nomikos** (*Selanik Üniversitesi, Yunanistan*)
Steve Badanes (*Washington Üniversitesi, ABD*) • **Selim Ökem** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ayşe Balanlı (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ayşe Nur Ökten** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ömür Barkul (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Çiğdem Polatoğlu** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Harun Batırbaygil (*Okan Üniversitesi*) • **Ashraf Salama** (*Katar Üniversitesi, Katar*)
Can Binan (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Willem Salet** (*Amsterdam Üniversitesi, Hollanda*)
Cengiz Can (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Yasemen Say Özer** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Brian Carter (*Buffalo Üniversitesi, ABD*) • **Berna Sel** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Xavier Casanovas (*Catalunya Üniversitesi, İspanya*) • **Güven Şener** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Olca Çetiner (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Robert G. Shibley** (*Buffalo Üniversitesi, ABD*)
Candan Çınar Çıtak (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Bülent Tarım** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Birgül Çolakoğlu (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Seda Tönük** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Dina D'ayala (*Bath Üniversitesi, İngiltere*) • **Nüket Tuncer** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Simin Davoudi (*Newcastle Üniversitesi, İngiltere*) • **Sırma Turgut** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
İclal Dinçer (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Asuman Türkün** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Leyla Dokuzer Öztürk (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Gülşay Keleş Usta** (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Zeynep Enlil (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Rengin Ünver** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Meral Erdoğan (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Hülya Yakar** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Deniz Erinsel Önder (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Zekiye Yenen** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Anna Geppert (*Paris Üniversitesi, Sorbonne, Fransa*) • **Neşe Yüğrük Akdağ** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Canan Girgin (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Zerhan Yüksel Can** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Murat Günaydın (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Gülşay Zorer Gedik** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ümit Işıkdag (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

MEGARON

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ

PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION
THE E-JOURNAL OF YTU FACULTY OF ARCHITECTURE

E-ISSN 1309 - 6915

CİLT (VOLUME) 11 - SAYI (NUMBER) 3 - YIL (YEAR) 2016

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi adına

Sahibi (Owner)	M. Cengiz Can
Genel Yayın Yönetmeni (Managing Director)	M. Cengiz Can
Editör (Editor)	Asuman Türkün
Editör yardımcıları (Co-Editors)	Nilgün Çolpan Erkan Çiğdem Canbay Türkyılmaz
Yazışma adresi (Correspondence address)	Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Merkez Yerleşim, Beşiktaş, 34349 İstanbul, Turkey
Tel	+90 (0)212 383 25 85
Faks (Fax)	+90 (0)212 383 26 50
e-posta (e-mail)	megaron@yildiz.edu.tr
Web	www.megaronjournal.com

Yayına hazırlama (Publisher): KARE Yayıncılık | karepublishing
Tel: +90 (0)216 550 6 111 - Faks (Fax): +90 (0)216 550 6 112 - e-posta (e-mail): kareyayincilik@gmail.com

Yayınlanma tarihi (Publication date): Ekim (October) 2016

Yayın türü (Type of publication): Süreli yayın (Periodical)

Sayfa tasarımı (Design): Ali Cangül

İngilizce editörü (Linguistic editor): Susan Atwood

Megaron amblem tasarımı (Emblem): M. Tolga Akbulut

Yılda dört sayı yayımlanır. (Published four times a year).

Web of Science, Emerging Sources Citation Index, Avery Index (AIAP), TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS indeks), DRJI ve Ulrichs dizinlerinde yer almaktadır. Indexed in Web of Science, Emerging Sources Citation Index, Avery Index to Architectural Periodicals (AIAP), TUBITAK ULAKBIM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, ASOS Index, DRJI, and Ulrich's.

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Türkçe ve İngilizce tam metinlere İnternet ulaşımı ücretsizdir. (www.megaronjournal.com)
Free full-text articles in Turkish and English are available at www.megaronjournal.com.

MEGARON

İçindekiler / Contents

Megaron 2016;11(3)

MAKALELER (ARTICLES)

MİMARLIK (ARCHITECTURE)

- Mudéjar (Müdeccen) Mimarisi'nin İspanya Mimarlık Tarihi Referans Kaynaklarında Yaşadığı Sorunlar**
Problems of Mudéjar Architecture in Architectural History Survey Books of Spain
Özkan Altınöz M 310
- Makedonya'nın Manastır, Ohri ve Üsküp Şehirlerindeki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Taş Alemnler**
Stone Finials of Ottoman Period Religious Buildings in Macedonian Cities of Bitola, Ohrid, and Skopje
Dişli G, İnci Fırat N 318
- Anıtsal Yapıların Yeniden Kullanımında Kullanıcılar Üzerinden Kültürel Algı Performansı Değerlendirmeleri; Sivas Buruciye Medresesi Örneği**
Evaluations of Cultural Perception Performance By Users On the Basis of Re-Use of Monumental Building: The Case of Sivas's Buruciye Madrasah
Yaldız E, Asatekin NG 333
- Konuttan Dönüştürülmüş Kafelerde Kullanıcı Memnuniyeti: Konya Kent Merkezinden Bir Örnekleme**
User Satisfaction with Coffeehouses Transformed From Housing Units: An Example in the City Center of Konya, Turkey
Dinç Kalaycı P, Utku T 344
- Kapalı Konut Sitelerinin Kamusal Açık Alanlar Açısından Oluşturduğu Problemlerin İnsan-Çevre İlişkileri Bağlamında İrdelenmesi**
Analysis of the Problems of Gated Communities in Terms of Public Open Spaces in the Context of Human-Environment Relations
Özdemir N, Türkseven Doğrusoy İ 359

PLANLAMA (PLANNING)

- Türkiye'nin En Büyük 1000 Firması Sıralamasındaki Kayseri Firmalarının Yapısal Göstergeleri ve Lojistik Maliyetlerinin Değerlendirmesi**
Structural Indicators and Logistics Costs Evaluation of Kayseri Firms, Ranked in Turkey in Top 1000 Industrial Enterprises
Oğuztimur S 372
- Boğaziçi Bölgesi Sakinlerinin Turizm Desteğini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma**
Research to Measure Bosphorus Region Residents' Support for Tourism
Altanlar A, Enil Z 382

TASARIM (DESIGN)

- Maket ve Dijital Ortamda Tasarım Üretkenliğinin Karşılaştırılması**
Comparing Design Productivity: Analog and Digital Media
Özbaki Ç, Çağdaş G, Kilimci ESY 398
- Tasarım Stüdyolarında Eleştiri: Aktörler, Ortam, Kanallar Üzerine**
Criticism In Design Studio: The Actors, Atmosphere, and Channels
Tok A, Ayyıldız Potur A 412
- Bütüncül Kurumsal Kimlik Stratejisinde Mimari Tasarımın Önemi**
The Importance of Architectural Design in Integrated Corporate Identity Strategy
Sağıroğlu PM, Çelikkanat Aysu G 423
- Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçimi Kriterleri: İstanbul Örneği**
Shopping Centers' Selection Criteria: The Case of Istanbul
Ünlükara T, Berköz L 437
- Mersin'in Cumhuriyet Modernleşmesi Sürecini Bir Eğitim Yapısı Üzerinden Okumak: Mersin Lisesi (Tevfik Sırrı Gür Lisesi)***
Reading the Republican Modernization Process in Mersin Through an Educational Building: Mersin High School (Tevfik Sırrı Gür High School)
Selvi Ünlü T 449

Yazarlara Bilgi 467

Information for the Authors 468

Mudéjar (Müdeccen) Mimarisi'nin İspanya Mimarlık Tarihi Referans Kaynaklarında Yaşadığı Sorunlar

Problems of Mudéjar Architecture in Architectural History Survey Books of Spain

Meltem ÖZKAN ALTINÖZ

ÖZ

8. yy'dan itibaren yeşermiş olan İslamî, Hıristiyan ve Yahudi sanat gelenekleri Mudéjar Mimarisi'nin İber Yarımadası'nda 11. yy'daki oluşumuna katkıda bulunurlar. Üç büyük dinin ortak bir paydada birleşerek cömertçe uyguladığı bu üslup Katolik krallıkların Müslümanları İber Yarımadası'ndan atmaya yönelik giriştikleri askeri faaliyetlerle başlar. Müslümanların elinden alınan topraklarda bir müddet farklı inanç geleneklerine sahip toplumlar bir arada yaşamaya devam ederler. Bir arada bulunmanın sonucu kaynağında İslam Sanatı olan melez bir mimari dil oluşur. Mudéjar Mimarisi mimarlık tarihi yazımının çetrefilli konularından bir tanesidir. Mudéjar Mimarisi'nin kaynaklarını ve özelliklerini tanımlayan çalışmalar çoğunlukla İspanyol akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Akademisyenler arasında bir grup Mudéjar'ın İslami köklerinden bahsederken, bir diğer grubun ilgili sanatın Hıristiyan özelliklerini vurguladığı görülmektedir. Ancak yakın dönemde yapılan araştırmalar bu erken dönem sınıflandırmalarını değiştirerek coğrafi ve kültürel çeşitlilik konularına eğilmektedir. Bu çalışma genel olarak Mudéjar Mimarisi'nin kaynaklarını araştırmakta ve mimarlık tarihi alanında karşılaşılan kaynak, kimlik ve historiografik temelli sorunlara dikkat çekmektedir. Söz konusu tarih yazımının incelemesi, özellikle başvuru kaynaklarının değerlendirilmesi, aynı zamanda Mudéjar kavramının çevresindeki belirsiz atmosferin ve bu atmosferi ortaya çıkartan koşulların tarihsel ve bu bağlamdan beslenen terminolojik alt yapısının deşifresine yardımcı olacaktır.

Anahtar sözcükler: İber Yarımadası; İspanya; mimarlık tarihi yazımı; Mudéjar Mimarisi; referans kaynaklar.

ABSTRACT

Having lived together on the Iberian Peninsula since the 8th century, Islamic, Christian, and Jewish communities all contributed to the birth of Mudéjar architecture in the 11th century. This style, which appealed to members of all 3 religions, was generously applied following the re-conquest movements of the Christian kingdoms in the Iberian Peninsula when they sought to expel their Muslim enemies. Mudéjar architecture is a problematic topic of architectural history writing. Studies that define Mudéjar origins and character were mostly conducted by Spanish scholars. While one group of scholars explains that Mudéjar origins have Islamic roots, another emphasizes its Christian aspects. Notably, recent research has altered former classifications, concentrating on geographical facts in addition to cultural varieties. This study investigates the sources of Mudéjar architecture and draws attention to the origin, identity, and historiographical problems that are common in architectural history studies. An evaluation of historical writing about the Mudéjar concept, particularly survey books, will help us to identify the ambiguities and clarify the conceptual and terminological tools used.

Keywords: Iberian Peninsula; Spain; architectural history writing; Mudéjar architecture; survey books.

Karabük Üniversitesi Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü, Karabük

Başvuru tarihi: 28 Kasım 2014 - Kabul tarihi: 27 Mayıs 2016

İletişim: Meltem ÖZKAN ALTINÖZ. e-posta: meltemozkan@gmail.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Georg G. Iggers *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge/ Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, isimli kitabında tarih disiplininin bilimden ziyade edebiyatla olan ilişkisinden kaynaklı sübjektifliğine dikkat çeker. Sanat ve mimarlık tarihi alanında araştırmacıların sübjektif veya objektif tavırlarını gözlemlemede referans kaynaklarının, 'survey books' incelenmesi ilgili disiplinlerin gelişmesi bağlamında fırsatlar sunmaktadır. Referans kaynakları veya diğer adı ile başvuru eserleri araştırmacıların gerek kendi ülkelerinin tarihlerine gerekse başka ülkelerin tarihlerine bakış açılarını, konuya yaklaşımlarını sergilemektedir.¹ Bu kaynakların kapsamı yazarların konulara verdikleri önemleri de açığa çıkarır. Yalnızca konulara verilen önem ve yaklaşım tarzı bile kimi yayınlarda hikayeci tarih olarak tanımlayabileceğimiz bir çok anlatıyı ele verir.

Sanat ve Mimarlık Tarihi alanında başvuru kaynakları genel olarak alanla ilgili toparlayıcı bilgiler sunar. Oluşan bu bilgi birikiminin ne şekilde okuyucuya aktarılacağı yazarların hangi konuyu ne şekilde sunmak istedikleri ile ilgilidir. Bu noktada historiography olarak bilinen tarihyazımı sorunsal ön plana çıkmaktadır. Bu haliyle sanat ve mimarlık tarihi referans kaynaklarının incelenmesi, bütünlükçü tarihsel bir yaklaşım içerisinde araştırmacıların siyasi ve toplumsal yaklaşımlarını analiz etme fırsatını vermektedir.

Bu çalışma kapsamında Mudéjar Mimarisi ve onu belirleyen siyasi ve kültürel etmenler incelenmekte ve bu yönüyle makale İspanyol mimarlık tarihi yazımının oturduğu sancılı akademik yapıya dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Makalede sırasıyla Mudéjar konusu etimolojisi, mimarisi ve üslupsal sorunlarıyla birlikte değerlendirilecektir. Söz konusu üslupsal inceleme Mudéjar Mimarisi'nin melez yapısının yarattığı tarihsel ve historiografik açmazları belirgin hale getirmeyi amaçlamaktadır. Son olarak grafik analizlerden elde edilen sonuçlar Mudéjar Mimarisi'nin kaynakları ve üslupsal sorunları, mimarlık tarihi yazımında karşılaştığı problemleri tarihsel bir perspektifle ortaya koyacaktır.

Katolik Gücün Yükselişi ve Mudéjar Kavramının İberya'da Ortaya Çıkışı

Yaşanan taht kavgaları, sosyal düzende var olan çarpıklıklar İber Yarımadası'nda hakimiyet kurmuş Vizigotların zayıflamasına, Kuzey Afrika kaynaklı saldırılara açık hale gelmesine yol açar. Tarık bin Ziyad 711'de Cebeitarık Boğazı'nı geçerek karşı kıyıya ulaşması, Vizigot egemenliğini başkent Toledo'yu (Tuleytula) alarak sonlandırması İber Yarımadası'nda 8.yy'dan başlayıp 15.yy sonlarına kadar sürecek olan İslam hâkimiyetini Batı'ya tanıttırılmış olur.² Bu fetih hareketi bölgede yeni bir siyasi-kültürel egemenliğin kapılarını aralar.

İ. Abdurrahman'ın coğrafyada yarattığı huzurlu ortam yerini çok geçmeden isyanlara, kabile içi çekişmelere, Berber kökenli grupların Kuzey Afrika'dan gelerek Endülüs Emevi Emirliği'ne son vermesine bırakır. Zayıflayan Endülüs Emevileri'nin yerini 16.yy'da kadar hüküm sürecek olan çeşitli yeni İslami Emirlikler alır. Diğer taraftan yaşanan bu iç çekişmeler ve bölünmeler Hıristiyan unsurların yeniden güçlenmesine yardımcı olur. Katolik krallıklarının 11.yy'da başlayan bu saldırıları zamanla İber Yarımadası'ndaki Müslümanları yarımadadan tamamen atma hedefine dönüştür.³

İslamiyet'in 8.yy'daki hakimiyetiyle bölgede Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi unsurlar bir arada yaşamaya başlarlar. İspanyolcada *convivencia/ biraradalık* olarak tanımlanan bir mozaik örüntünün parçaları olurlar. Bu gruplar hem gündelik hayatlarında hem de mimari gibi kültürün somut alanlarında İslam kültürünün izlerini sergiler. Bu kültürel karşılaşmaları ve etkileşimleri yani kültürleşme (*acculturation*) sürecini dönemin mimarisinde somut bir biçimde gözlemlemek mümkündür.⁴ Emirlik Dönemi'nde görülen bu barışçıl atmosfer Kuzey Afrika'dan gelen Berber kökenli Murâbitlar'ın İslamiyet'in kurallarının katı uygulayıcıları olarak tarih sahnesine çıkmasıyla değişmeye başlar. Akademi dünyasında genel kanı Murâbitlar'ın Emirlik Dönemi'nin hoşgörü ortamından uzak baskıcı davranışlarının Katolik güçlerin yeniden fetih (*re-conquest*) olarak tanımlanan işgallerine hız kazandırdığı çerçevesinde birleşmektedir; ancak 11.yy'ın Osmanlı'nın gelişmesinden rahatsızlık duyan Batı'daki genel Haçlı yapılanmasının yeniden fetih ideolojisinin şekillenmesindeki etkisinin büyük olduğu düşünülebilir.

10.yy'da yüzyılda Kutsal Roma Germen İmparatorluğu kurulmuş ve Ortaçağ'ın Hıristiyan Haçlı ruhu şekillenmeye başlamıştır. Haçlı Ruhu Avrupa'da Müslümanların yönetiminde bulunan ve Hıristiyanlar tarafından da kutsal sayılan Kudüs'ün tekrardan ele geçirilmesi bağlamında somutlaşmış sistemli işgal hareketleridir. Avrupa'da büyüyen bu Haçlı ruhunun İber Yarımadası'na 11.yy' da sirayet ettiği görülür. İber Yarımadası'nın dağlık bölgelerini oluşturan İslami yönetimlerin eline geçmemiş olan kuzey bölgelerde fanatik Katolik güç şekillenmeye başlar. Bu ideolojik yapılanmalar yayılımcı bir politika izleyerek Müslümanları yarım adadan atmak için mücadele eder.⁵ Yeniden fetih hareketleri olarak bilinen bu oluşumun aslında Haçlı ruhunun İberya tezahürü niteliğinde, Hıristiyan olmayan unsurlara

³ Bölgede sırasıyla, Mülûk'ut-Tavaif (Küçük Sultanlıklar/Beylikler) Dönemi, Murâbitlar Dönemi (11-12.yy): Muvahhidiler Dönemi (12-13.yy), Gırnata Benî Ahmer Emirliği (Nasriler) Dönemi (13-15.yy) yaşanır.

⁴ Bu bağlamda Mozarabik terminoloji İslam siyasi şemsiyesi altında İslam kültürü etkisinde kalan Hıristiyan grupları tanımlamak için kullanılırken, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz Mudéjar terminolojisi İslami hakimiyeti sonrasında bölgede Katolik şemsiyesi altında yaşayan İslami nüfusu tanımlamak için kullanılır.

⁵ İberya'daki Katolik krallıkların Müslümanları yarımadadan atmaya dönük girişimleri için *reconquesta/ reconquest/ yeniden fetih* terminolojisi yaygın bir kullanım ağına sahiptir.

¹ Payla, 1999, s. 216-225.

¹⁵; Phillips and Rahn Phillips, 2010,

² Fletcher, 1993, s. 1; Watt, 2007, s.

s. 47-49.

karşı İber topraklarında Katolik unsurların birleşmesini ve savaşmasını ifade ettiği düşünülebilir.

Huzursuz ortamda yaşayan Hıristiyan ve Yahudi unsurlar, Müslümanları tamamen İber Yarımadası'ndan çıkartmak isteyen fanatik Katolik savunucuları tarafından ikna edilerek, re-populacion olarak tanımlanan yeniden yerleştirme politikasına dahil edilirler. Bu politikayla Hıristiyan ve Yahudi toplumların kuzeyde tampon bölgeler oluşturmaları desteklenir. Yeniden fetih hareketinin bir sonraki aşaması Müslüman topraklarda oluşturulan bu tampon bölgelerin kolaylıkla ele geçirilmesidir. Yeniden yerleşim politikasına ek olarak, Katolik krallıklar yarımada etnik ve kültürel tabanlı çatışmalarla bozulan politik İslami yapıdan faydalanırlar; nitekim farklı Müslüman gruplarından birini diğerine karşı destekleyerek İslami emirliklerin güçlerin zayıflamasına ön ayak olur ve sırasıyla gücünü yitirenleri ortadan kaldırırlar.⁶

Stratejik bir biçimde atılan askeri-politik adımlar 1492'de son İslami krallık olan Ben-i Ahmer Devleti'nin Katolikler tarafından ortadan kaldırılmasına zemin hazırlar. İberyada İslam hakimiyetinin sonlandırılmasının yanı sıra yarım adanın çok kültürlü yapısı tek kültür çatısı altında toplanmak istenir. Bu amaçla yüzyıllardır yarım adada yaşayan Yahudi unsurların dinleri zorla değiştirilir. Hıristiyanlıkları şüpheli bulunan bu gruplar zamanla yarım adadan tamamen sürülür. Sefarad adı verilen Yahudi grupların bir kısmı Portekiz'e gider ancak orda da baş gösteren Yahudi karşıtı davranışlar neticesinde Sefarad göçünün yönü Osmanlı'nın hakimiyetinde bulunan topraklara yönelir.⁷

Mudéjar Mimarisi ve Kaynakları

Mudéjar Arapça'daki "Mudajjan" kelimesinin İspanyolca'ya "Mudayyan" olarak geçmesiyle İber Yarımadası'nda 11.yy'da kullanılmaya başlar.⁸ Mudéjar etimolojik açıdan Hıristiyan grupların askeri başarı elde ettikten sonra yarım adada kalmasına izin verilen Müslümanları tanımlamak için kullandıkları bir terimdir. Aslında konuyla ilgili birincil mesele bu noktada doğmaktadır çünkü Mudéjar'ın etimolojisi ve mimarlık tarihindeki kullanımı birbiriyle bağdaşmamaktadır. Mudéjar Mimarisi ile alakalı diğer önemli mesele ise sanat ve mimarlık tarihi çalışmalarında bu sanatın kimliğinin tanımlanmasında karşılaşılan çok yönlü anlatıların varlığıdır. Bu anlatılar çoğunlukla birbiriyle çelişmektedirler. Değişik metodolojik yaklaşımların eseri olan söz konusu anlatılar mercek altına alındığında, Mudéjar kelimesinin çevresindeki muğlak atmosferin irdelemesi, dolayısıyla bu yayınların eleştirilmesi kaçınılmaz bir hal almaktadır.

1492 yılı İspanya'da politik ve askeri galibiyetlerin yaşandığı bir tarihsel dönüm noktasına işaret eder. Bu tarih

İspanya'nın politik ideolojilerini sert bir biçimde uyguladığı, yeniden fetih, sürgün ve yayılcı sömürgeci uygulamalarını güçlendirdiği sürecin adeta doruk noktasıdır. İspanya'nın altın çağı bu tarihsel olaylar üzerine oturur. Amerika Kitası'nın keşfi aynı zamanda son İslami krallık olan Ben-i Ahmer Devleti'nin çöküş tarihidir. 1492 tarihi ile İber Yarımadası'nda politik anlamda kökten bir değişimden bahsedilebilirse de, kültürün sanat ve mimari gibi somut alanlarında bu durum daha çok bir dönüşümü başlatır. Müslümanların elinden alınan topraklarda önceki yüzyıllarda yaşamış olan farklı inanç geleneklere sahip toplumlar, özellikle İslami geleneklerden beslenen ortak bir sanat ve mimarlık zevkini paylaşmakta idiler. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi nüfus gelenekleri paylaştıkları İslami estetik anlayışını İspanyol egemenliğinden sonra devam ettirirler ve Mudéjar Mimari üslubunun oluşumuna katkıda bulunurlar. Her ne kadar Mudéjar kelime anlamı itibarıyla Hıristiyan yönetiminde kalmasına izin verilen Müslümanlara atıf yapsa da, etimolojik karşılığından farklı olarak sanat ve mimarlık alanlarında etnik kimliği birbirinden farklılıklar taşıyan Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan ustalar tarafından gerçekleştirilen yapılara ve sanat eserlerine işaret eder. Bu yönüyle Mudéjar Sanatı'nın kelime anlamı ve bağlamı arasında bir uçurum oluşmaktadır. Ayrıca bu üslupta inşa edilen yapıların -istisnai bazı yapılar dışında-banileri genellikle Hıristiyan'dır.⁹

Müslümanlar Yahudilerin bir zamanlar maruz kaldığı asimilasyon ve sürülme politikalarının öznesi olurlar. Katolikler Yahudiler üzerindeki baskısını fetihden hemen sonra gösterirken Müslümanlara bu konuda biraz daha fazla zaman tanır. Hıristiyan egemenliği altındaki Müslümanlar yarım adada kalmalarına izin verdikleri kısa süre zarfında Mudéjar/Müdeccen terminolojisi doğar; ancak bu terminoloji Müslüman grupların zorla dinleri değiştirildiğinde yerini Morisco/Morisko tanımına bırakır. Bu tanım İslamiyet dininden Hıristiyan dinine geçmiş gruplar için kullanılırken bu gruplar gizli Müslümanlar olarak değerlendirilir. Her iki terminolojinin ortak noktası küçümseyici siyasi bir tavrın sonucu olarak ortaya çıkıp, negatif anlamlar taşıyan bir yapıya oturmasıdır.

Mudéjar Mimarisi Doğu ve Batı sanat geleneklerinin bir araya getirilmesi neticesinde "yeniden fetih ideolojisinin ironisi" olarak İber Yarımadası'nda 11.-17.yy arasında inşa edilmiş mimari eserlerle birlikte olgunlaşır. Özünde İslam Sanatı'nın dilini barındırır. Ancak bu dil diğer kültürel formlar içerisinde var olmaya çalışır ve bu varoluş çabası eklektik bir mimari tavrın ortaya çıkmasında belirleyici olur. Batı'daki Doğu olarak düşünebileceğimiz Endülüs İslam Uygarıkları beraberinde getirdikleri hafızayı bulunduğu coğrafyadan öğrendikleri ile birleştirerek İber Yarımadası'nda önemli bir medeniyetin kurucusu ve geliştiricisi olurlar.

⁶ Phillips and Rahn Phillips, 2010, ⁷ Shaw, 2008, s. 59.

⁸ Harvey, 1990, s. 3.

⁹ Watt and Cachia, 2007, s. 4, 5, 42, 154.

Bu coğrafyada şekillenen medeniyetin Endülüs'teki mimari geleneği birçok İslam ülkesinden farklılıklar arz etmekle birlikte, Kuzey Afrika ile sahip olunan coğrafi yakınlık İberya ve diğer İslam Devletleri arasında kültürel köprü'nün atılmasına etki eder. İber Yarımadası üç büyük din olan İslamiyetin, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın yerleşim merkezi olması nedeniyle kısa zamanda cazip bir kültürel çekim noktası haline gelir. Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan grupların birbirlerinden ve özellikle İslami kültürden etkilenmelerine yol açar. Bu etkileşim öylesine kuvvetlidir ki, modern İspanyol dili bugün incelendiğinde içerisinde Arapça'dan geçmiş birçok kelime ile karşılaşılması muhtemeldir.¹⁰

Mudéjar, biçimsel açıdan İslamiyet'in malzeme, strüktür, biçim ve süsleme bileşenlerini çoğunlukla Batılı sanat formlarıyla yoğurur. Çoğunlukla banileri Hıristiyan olan bu sanatın kullanıcılarının kültürleşme aracılığıyla elde ettiği estetik zevk sayesinde İberya'da gelişme imkanı bulur. Mudéjar Mimarisi iki önemli kültürel dinamikten ve onların alt dallarından beslenir. Bunlardan ilki olarak kabul edebileceğimiz ana kaynak İslami ve Hıristiyan biçimlerden gelir. Söz konusu üslup Doğulu üsluplar ile Batılı üslupları bir araya getirir. İslami çerçevede Endülüs Emirliği, Taifa, Muratb, Muhavid ve Ben-i Ahmer siyasi yapılarının üsluplarını, Batılı çerçevede ise Romanik, Gotik ve Rönesans üsluplarını melezeleştirilerek aynı yapı ölçeğinde yorumlar.¹¹

Mudéjar yapılarında görülen farklı mimari yorumlar İspanyolların yeniden fetih kronolojisi, yeniden nüfuslandırılan yerlerin durumu ve taşıdığı İslami gelenekle alakalı olarak ortaya çıkmıştır. Geniş bir zaman diliminde görülen ve etnik çeşitliliğe sahip bu yaşam geleneğinin Mudéjar gibi çok yönlü dinamik bir sanatsal üslup yaratması şüphesiz ki kaçınılmaz bir sonuçtur. Mudéjar Mimarisi'nde İslam Sanatı'na yaklaşan biçimsel oluşum geometrik süsleme anlayışında ve malzeme kullanımında baskındır. Yapılarda yoğun bir biçimde tuğla kullanılması İslami gelenekle açıklanmalıdır. Tuğlanın çini ile uyumu İslam Sanat ve zevkini yansıtırken aynı zamanda tuğlanın hem inşa hem de dekorasyon sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu gösterir (Şekil 1–3). Yapısal unsurlardan ahşap çatı uygulamaları teknik ve geometrik süslemeyi kullanması itibariyle üslupsal açıdan İslam Sanatı'nın devamcisidir. Süslemeye sunduğu kolaylıklar neticesinde alçının yine çokça tercih edildiği bu yapılarda izlenmektedir. Toledo'daki 14.yy'a ait El Transito Sinagogu alçı ve ahşap malzemenin zengin kullanımına örnek teşkil eder. Ahşap hem örtü sistemi olarak yapıyı korurken, bir yandan dekoratif imkanlar sunar. Alçı benzer bir biçimde mekanın İslami dokunuşunun sonucunda elde edilen geometrik, bitkisel ve yazıdan oluşan süsleme repertuarı ile dikkat çekmektedir (Şekil 4).

Şekil 1. Santa Maria Katedrali ve Çan Kulesi, Teruel, 1171-1587 (Catedral de Santa Maria y Torre) (Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir).

Şekil 2. St. Martin Kilisesi Çan Kulesi detayı, Teruel, 1316 (Torre de San Martin) (Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir).

Şekil 3. La Seo Kilisesi, Zaragoza, 1318 (La Seo de Zaragoza) (Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir).

¹⁰ Watt and Cachia, a.g.e.

¹¹ Borrás Gualis, 1990, s. 20, 21.

Mudéjar Mimarisi'nin İber Yarımadası'nda yoğun kullanım ağına sahip olması bu üslubun yarım adanın her bölgesinde birebir aynı özellikleri sergilediği anlamına gelmemektedir. Mudéjar Mimari'sinin kendi içinde bir takım üslupsal farklılıklar taşıması coğrafi gerekçelere bağlanabileceği gibi aynı zamanda gezici usta kavramı ve sanat patronlarının- kollayıcılarının beğenileriyle açıklanabilir. Bu bağlamda İspanya'nın Aragon bölgesi kendine özgü geliştirdiği çok renkli mimari dili ile diğer bölgelerden ayrılır. Bu bölgede üretilmiş olan Mudéjar üslubundaki yapılar yaygın bir keramik kullanımı sergilerken Kastilya bölgesindeki uygulamalar değişkenlik gösterir. Aragon'da keramik kullanımı özellikle Mudéjar Mimarisi'nin en bilindik özelliklerinden olan çan kulelerinde görülür. Çoğunlukla kare plana oturan bu kulelerin, diğer bölgelerden farklı olarak Aragon'da kimi kez poligonal bir yapıya sahip oldukları görülür. Ayrıca Aragon bölgesi daha çok Gotik ve İslami unsurların karışımı ile oluşmuş bir Mudéjar üslubunu yansıtırken, bir diğer merkez olan Kastilya daha çok Romanik özellikleri sergiler. Bu farklılıklar Mudéjar'dan bahsederken Gotik-Mudéjar, Romanik-Mudéjar gibi bir takım sınıflandırmaların oluşturulmasına neden olmuştur.¹²

İslami kaynaktan beslenen yapı malzemeleri ve formlar dışında, Hıristiyan kaynaktan alınan mimari formlar ve malzemeler Mudéjar Sanatı'nın eklektik yapısına dair ipuçları verir. Romanik ve Gotik sanatta sıklıkla kullanılan taş malzeme Batılı bir yaklaşım olarak Mudéjar binalarında giriş gibi önemli sembolik değere sahip yapısal alanlarda kullanılmaktadır. Tordesillas, Valladolid'de bulunan Santa Maria Clara Manastırı sembolik kullanımı en iyi yansıtan örneklerden bir tanesidir (Şekil 5). İspanyol akademisyenler Mudéjar yapıların ortaya çıkmasını çoğunlukla taş malzemenin pahalılığına ve tuğla malzemenin ucuz aynı zamanda işçiliğinin kolay olmasına bağlamaktadır.¹³ Yapılarda temellerin ve giriş kapılarının taştan yapılıp binanın geri kalan kısımlarının tuğladan inşa edilmesi doğal olarak kimi yapılarda, dikkatli bakıldığında uyumsuz bir görüntünün oluşmasına yol açar. Bu hali ile malzeme ve formlar kültürel bir karşılaşmanın kimi kez uyumunu kimi kez de kültürel gerilimlerin bir yansıması olarak uyumsuzluğunu sunmaktadır.

Mudéjar Mimarisi ile İlgili Yaşanılan Üslupsal ve Histografik Sorunlar

19.yy'da İspanyol akademisyenler, mimaride görülen Mudéjar Sanatı'nı bir üslup olarak kabul etmekten ilerleyen zamanlarda bu durum değişir. Mudéjar'in bir sanatsal manifesto olduğuna ilk olarak José Amador de los Ríos değinir. El Estilo Mudéjar en Arquitectura/ Mimaride Mudéjar Üslubu kitabında Mudéjar Sanatı'nın Hıristiyan ve İslam sanatlarının karışımı olduğundan bahseden Ríos

Şekil 4. El Transito Sinagogu, Toledo, 14.yy (Sinagoga del Tránsito) (Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir).

Şekil 5. Santa Clara Kraliyet Manastırı, 15.yy, Valladolid (El Real Monasterio de Santa Clara) (Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir).

kullandığı ifade ile konuyu deyimsel bir biçimde açıklar. Ona göre Mudéjar Sanatı Hıristiyan Mimarisi ve Arap Mimarisi'nin evliliği neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımı ile 19.yy'da Ortaçağ'a yönelik İspanyol aydınlanma hareketi ile oluşan negatif tavrı bir nevi etkisizleştirir.¹⁴

Mudéjarismo¹⁵ sürecinin bir uzantısı olması ve Mudéjar'ın sanatsal açıdan melez bir yapıya oturması bu sanatın üslupsal değerlendirmesinde yaşanan sorunları beraberinde getirmektedir. Günümüzde Mudéjar'ın İspanyol sanat ve mimarlık tarihindeki algısı değişkenlikler göstermekle birlikte alandaki genel kanı Mudéjar'ın üslup olmaktan ziyade kültürel bir form olduğu yönündedir. Oy-

¹² Borrás Gualis, a.g.e.

¹³ Borrás Gualis, a.g.e, s. 161, 162.

¹⁴ Borrás Gualis, a.g.e, s. 23, 16; Flit-

¹⁵ Yaşamın her alanında görülen Müslüman etkisi.

saki Mudéjar yalnızca biçimsel yaklaşımlarla değerlendirilmemelidir. Konunun kültürel etki alanlarının hesaplanarak biçimci bakış açısından sıyrılmış bir okumayla değerlendirilmesi daha uygundur. Tavsiye edilen bu yaklaşım Dr. Schapiro'nun üslup tanımından beslenmektedir.

Mudéjar'ın bir üslup olup olmadığı tartışmaları hala sürmele birlikte, aslında tek başına üslup net bir konu değildir; özellikle üslubun tanımı farklı uzmanlık alanları için içine girince değişkenlik göstermektedir. Her disiplinin kendine özgü üslup tanımlamaları mevcuttur. Sanat tarihçiler için üslup eserlerin tarihlendirmesine yardımcı olan bir fonksiyona sahipken eserlerin orijini ve bağlantıları hakkında ipuçları, cevaplar sunar.¹⁶ Genel olarak üslup değişmeyen form anlamında kullanılmaktadır. Görsel sanatlardaki kullanım sahası 18.yy'a kadar gider ve sanatçının değişmeyen yönü olarak kabul edilir. Üslup, teorik bir değer olarak nesnelere bir araya getirebilen ve ayırabilen özelliğe sahiptir. Kişisel zevki ve özerkliği ifade ettiği bu yönü ile imzaya benzer. Üslup kişisel kimliğin yanı sıra sosyal grupların deşifresinde de yardımcı olur dolayısıyla toplumsal grupların veya bir milletin de üslubu olabilir.¹⁷ Bu bağlamda üslup o grupların tanımlanmasında araç rolü üstlenir. Meyer Schapiro'nun da dediği gibi 'bireylerin ve toplumların kültürel manifesto olarak adlandırılacak tüm aktiviteleri, toplumsal bütünlüğünün somut göstergeleri" üslup bağlamında değerlendirilebilir. Schapiro'nun kültürel bağlamdan beslenen üslup tanımı Mudéjar'ın bir toplumu, bir dönemi yansıttığı için üslup kategorisinde değerlendirilebileceğine dair düşünsel fırsatlar sunmaktadır. Her ne kadar Mudéjar Sanatı farklı yapılarda form açıdan çeşitli yorumlanmalarla ortaya çıkmış olsa dahi aslında anlatılan ve beslenen kaynaklar aynıdır, zira Hıristiyan ve İslam elemanları birbiri içine geçerek kültürel bir damgaya dönüşmüştür. Bu damga İslami mekan, konstrüksiyon, teknik ve süslemeyi Hıristiyan ikonografi, mekan ve konstrüksiyon ile harmanlamıştır.

Mudéjar Mimarisi'nin melez bir yapıya oturması sanatsal değerinin tartışmaya açık olmasına yol açar. Bazen Mudéjar Sanatı İslam sanatının bir devamı olarak görülür, ancak kimi yayınlarda araştırmacılar Mudéjar Sanatı'nı, İslam ve Hıristiyan sanatlarının bağlantı noktası olarak değerlendirmektedir.¹⁸ Ancak Mudéjar'a bu şekilde iki kültürün bağlantı noktası gözüyle bakanların atladığı konulardan bir tanesi bu sanatın Hıristiyanlardan belki de daha heyecanlı bir biçimde Yahudiler tarafından kullanılmasıdır. Bu yönüyle Mudéjar Mimarisi çoklu kültürel yapıya sahiptir. Toledo'daki Samuel Halevi ve Santa Maria Blanca Sinagogları 13.yy'ın Yahudi yapılarında Mudéjar üslubunda yapılmış önemli yapılar olarak karşımıza çıkarlar ve bu yapılarda Almohad üslubunun Yahudi sanatındaki karşılığını buluruz¹⁹ (Şekil 6). Yahudilerin kullanmış olduğu formalar İslam Sa-

Şekil 6. Santa Maria Blanca Sinagogu, 12.yy, Toledo (Sinagoga del Santa Maria la Blanca) (Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir).

natı ile çok daha yakın bir ilişki kurmaktadır. Diğer taraftan Hıristiyan yapılarında karşılaşılan İslami formlar daha çok Romanik, Gotik gibi Batılı sanat formları ile kullanılmakta, yazının girişinde de belirtildiği üzere Romanik Mudéjar, Gotik Mudéjar gibi melez tanımlamalarla İspanyol yazının da yaygın bir biçimde adlandırılmaktadırlar.

Mudéjar Mimarisi'nin sanatsal kategoriye yerleştirilmesinde yaşanan sorunlara, açmazlara bu sanatın hangi metodolojik yaklaşımla ele alınacağı ve hangi kültürel başlık altında değerlendirileceği sorunsalı eklenmektedir. İspanyol mimarlık tarihi yazımının Mudéjar Mimarisi'ni ne derece ele aldığı konusu ilgili ülkede Mudéjar Sanatı'nın mimarlık tarihi çalışmalarındaki temsili noktasında önemlidir. Kronolojik yapılanmanın deşifresine yönelik yaptığımız analizlerle konunun sosyo-politik alt yapısı ortaya çıkmıştır.²⁰ Kütüphane arşivlerinde elde edilen yayınların kronolojik incelemesi 19.yy'da Mudéjar Sanatı ile ilgili başlayan çalışmaların 20.yy başlarında sekteye uğradığını ve Mudéjar Sanatı'na duyulan ilginin 1975 sonrası tekrar başladığını ortaya koymaktadır.²¹ Kanımızca bu durum İspanya'nın 20.yy başlarında yaşadığı sivil savaş sonrasında 1975 yılına kadar deneyimlediği diktatörlük rejimi ile ilgilidir. Franko'nun liderliğinde saf Katolik İspanyol milletinin inşası İslami geçmişe ve onun uzantısına olan ilgiyi engellemiştir (Şekil 7).

İspanyol mimarlık tarihinin Mudéjar Mimarisini nasıl ele aldığı konusu ile ilgili olan veriler referans kaynakların incelenmesinden elde edilmiştir. Referans kaynaklar araştırılan konu ile ilgili ilk ve genel bilgileri vermesi açısından incelenmeye değer yayınlardır. Başvuru kaynakları olma-

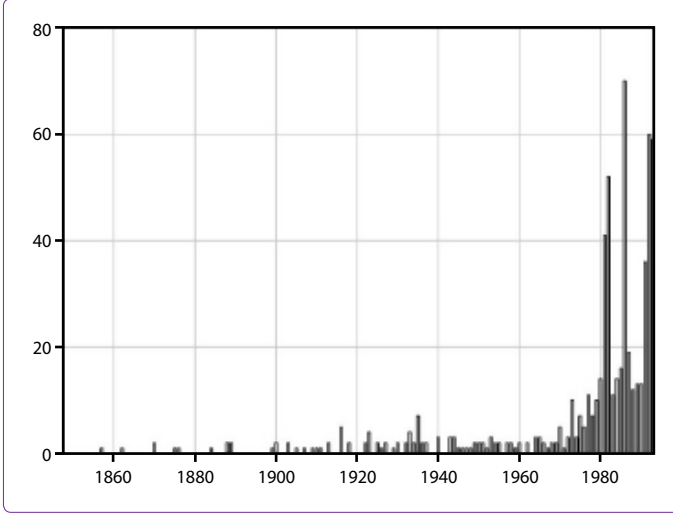
¹⁶ Schapiro, 1998, s. 143-149.

¹⁸ Crites, 2010, s. 9.

¹⁷ Schapiro, 1998; Leuthold, 2010, s. 148. ¹⁹ Dodds and Walker. 1992, s. 118.

²⁰ Analizler İspanya'da yer alan çeşitli üniversite ve devlet kütüphanelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kütüphaneler; Valladolid Üniversitesi Kütüphanesi, Madrid Özerk Üniversitesi (UAM/ Universidad Nacional Autónoma de Madrid), Sevilla Üniversitesi Kütüphanesi, İspanya Milli Kütüphanesi, Madrid'deki Comptense Üniversitesi, Meksika Milli Özerk Üniversitesi'dir (UNAM/Universidad Nacional Autónoma de México).

²¹ Araştırma çalışmanın amacına yönelik olarak konuyla doğrudan ilgisi bulunan, Mudéjar tanımını başlığına taşıyan veya Mudéjar'ı doğrudan çalışma konusu haline getiren yayınları ele almıştır.

Şekil 7. Mudéjar yayınlarının 1860-1993 yıllarını kapsayan grafik illüstrasyonu.

rı nedeniyle mimarlık tarihinin sınırlarının bu çalışmalarla belirlendiği düşünülebilir. Bu yönüyle referans kitapların yazılmasında yazıldıkları dönem ve yazarın tutumu büyük önem taşımaktadır. Her bir referans yayın yazarın bilgi, düşünce ve anlam dünyasının şekillenmiş formları olarak karşımıza çıkarlar. Bu bağlamda, Mudéjar Mimarisi'nin ve tarih yazımının durumu en iyi İspanya'nın referans kaynaklardan takip edilebilmektedir. Çalışma kapsamında yayınların incelenmesi İspanyol akademisyenlerin konuya bakış açılarını, konuyu ele alış şekillerini ortaya koymaktadır.²² Sanat ve mimarlık tarihi kitaplarında Mudéjar algısı İspanya tarihinin İslam hakimiyeti ile kesintiye uğradığını ele veren düşünceler silsilesini sunmaktadır. Uygulanan metodolojilerin kronolojik olarak İslam Sanatı'nı ve Mudéjar'ı nereye koyacağını bilmez hali bu yayınlarda anakronizm sorununu ortaya çıkartmaktadır. Nitekim İslami dönem kimi kez 16.yy'dan sora anlatılan bir süreç haline gelerek İber Yarımadası'nın tarih skalasından, bir nevi coğrafyanın ve ülkenin geçmişinden kopar.

Mudéjar Mimarisi tarih yazımının politik gündemle olan ilişkisi Franko'nun hayata gözlerini yumduğu yıl olan 1975'de Mudéjar konusu üzerine özel sempozyum serilerinin yapılmaya başlaması ile açığa çıkmaktadır. Katılımın yüksek düzeyde olduğu bu sempozyum serileri günümüzde yapılmaya devam etmekte, akademisyenlerin zaman içinde değişen yaklaşımlarını ortaya koymaktadırlar. Bu amaçla incelenen sempozyum serileri; Actas del Simposio Internacional de Mudéjarismo başlığı altında değişik yıllarda on iki defa gerçekleştirilmiştir.

²² Çalışma kapsamında incelenen başvuru yayınları; Contreras, 1934, Lampérez y Romea, 1930; Torres Balbas, 1948; Bevan, 1981; Gaya Nuño, 1963; Chueca Goitia, 1965; Yarza Luaces, 1996; Calvo Castellon, 1987; Martín González, 1982; Nuño and Morán, 1996; Altet, 1998; Ristori, Sánchez, and Ramírez, 2002; Gutiérrez and Domínguez, 2003; Abrantes, Fernández, and Manzarbeitia, 2004; Lapunzina, 2005.

Kronolojik çalışmaların ve Mudéjar ile ilgili sempozyum serilerinin incelenmesinden Mudéjar Mimarisi ile ilgili çalışmaların çoğunlukla bölgesel nitelikte olduğu ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak oluşturulan grafik analizler İspanya özelinde hangi bölgelerin sıklıkla çalışıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu analizlerde sırasıyla en çok Aragon, Endülüs, Valensiya, Kastilya la Mancha, Kastilya ve Leon bölgelerinin çalışıldığı görülmektedir. Bu durumun gerekçesi söz konusu bölgelerin yoğun bir Mudéjar mirasına sahip olmasının yanı sıra, ilgili bölgeler üzerine yapılan yayınların sıklığı ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, Extremadura bir diğer önemli Mudéjar nüfusunun bulunduğu ve Hristiyan patronların iş verdikleri bölge iken, sempozyum serilerinin incelenmesinde Extremadura'nın çalışılan bölgelerden en azı olduğu gözlemlenmektedir. Sanıyoruz ki gelecekte akademisyenlerin bu bölgelere yönelik ilgilerinin projeler ve destekler yolu ile artırılması Extremadura'nın Mudéjar mimarlık tarihini gün ışığına çıkartacak ve bölgeyi daha ilgi çekici hale getirecektir.

Sonuç

İber Yarımadası'nın 711 tarihinden başlayarak deneyimlediği uzun soluklu İslami dönem kültürel açıdan zengin sonuçlar doğurur. Bu kültür yarımadaının hızla Katolikleştirilmesinden sonra etkisini sürdürerek uzun yüzyıllar boyunca belirleyici dili olur. Mudéjar Mimarisi'ni ortaya çıkartan nedenler Mudéjar Mimarisi'nin İspanyol akademisyenlerin çalışmalarında karşılaştığı sorunlara ışık tutmaktadır.

Mudéjar Mimarisi içinde yaşadığı çok kimlikli toplumu iyi bir biçimde yansıtmakla birlikte, bu yazıda bir aradalıktan kastedilen politik ve turistik gerekçelerle çizilen barışçıl bir atmosfer değildir; her biri farklı şartlar altında değişimden, dönüşümden geçen bir coğrafya ve onun sosyal sorunlarla birlikte gelişen çok yönlü kimliğidir. Mudéjar Mimarisi bir arada yaşamının somut göstergesi olarak insanlık tarihinin ortak hafızasını dışa vurmaktadır. Bu sanatın uygulaması diğer taraftan üç büyük dinin bu ortak hafızaya bilinçli ya da bilinçsiz sahip çıkması olarak yorumlanabilir. Şüphesiz bu hafızanın oluşmasında en önemli etken yaygın bir biçimi ile Endülüs Medeniyeti olarak bildiğimiz ama aslında birçok İslami farklı etnik yapıların şekillendirdiği İslam devletleri- siyasi yapılar ve onların kültürel uzantıdır.

Mudéjar tanımının genel kullanımının sahip olduğu etnik ve kültürel bağlamlarla Mudéjar üslubunun içerdiği biçim ve anlam dünyasının farklılığından kaynaklanan çelişkilerin uyumsuzluğu, Mudéjar tanımı ve kullanımını sıkıntıya sokmaktadır. Bu çalışma Mudéjar Mimarisi için İspanyol mimarlık tarihi yazımındaki yerini sorgularken ilgili mimarlık tarihi yazımının Mudéjar tavrını muğlak bırakan veya zaman zaman yok sayan tavrını çeşitli metodolojik yaklaşımlarla ortaya çıkartmıştır. Yayınların incelemesi, özellikle

referans kaynaklarının değerlendirilmesi ve sempozyum serilerinin incelenmesi Mudéjar çalışmalarının bölgesel bir karakter taşıdığını ve büyük oranda İspanyol akademisyenler tarafından sürdürüldüğünü göstermiştir. Bu çalışmalarda ideolojik yönelim İspanyol sanat ve mimarlık tarihi yazımının bir kısmında anakronik yaklaşımları doğurmuştur. Kısaca; Mudéjar Mimarisi incelendiğinde temel olarak üç sorunsal nokta belirlemektedir. Bunlardan ilki, Mudéjar Mimarisi'nin kaynağı ile ilgilidir. İkinci sorun, ilgili sanatın üslup olarak kabul edilip edilmemesi konusunda ortaya çıkan tartışmalarda izlenmektedir. Son olarak, bu çalışma ile İspanyol sanat ve mimarlık tarihi kitaplarındaki Mudéjar algısının ideolojik nedenlerle ilintili olan anakronik yazımının en sıklıkla gözlemlenen bir diğer mimarlık tarihi yazım sorunsalı olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Azcárate Ristori, J. M., Pérez Sánchez, A. E., Antonio Ramírez, J. (2002) *Historia del Arte, España*, Anaya Publisher.
- Abrantes, R., Fernández, A., Manzarbeitia, S. (2004) *Arte Español para Extranjeros*, Madrid, Editorial Nerea.
- Barral I Altet, X. (1998) *Art and Architecture of Spain*, Boston, New York, Toronto, London: Little, Brown & Company.
- Bevan, B. (1981) *Historia de la Arquitectura Española*, (Barcelona: Joventud Editorial).
- Borrás Gualis, G. M. (1990) *El Arte Mudéjar*, Teruel, Instituto de Estudios Turolenses.
- Calvo Castellon, A. (1987) *Historia del Arte Español*, Madrid: Editorial Plus Ultra.
- Chueca Goitia, F. (1965) *Historia de la arquitectura Española: Edad antigua y edad media*, Madrid, Editorial Dossat.
- Contreras, J. (1934) *Historia Del Arte Hispánico*, Barcelona, Salvat Editores.
- Crites, D.A. (2010) "From Mosque to Cathedral: The Social and Political Significations of Mudéjar Architecture in late Medieval," Unpublished Ph.D dissertation., Seville University of Iowa.
- Dodds, J. Walker, D. (1992) "Introduction", *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*, edit. Jerrilynn D.Dodds, New York, The Metropolitan Museum of Art, s. xix- xxii.
- Espino Nuño, J., Morán, M. (1996) *Historia del Arte español*, Spain, Sgel.
- Fletcher, Richard. (1993) *Moorish Spain*, Berkley&Los Angeles: University of California Press.
- Flitter, D. (2006) *Spanish Romanticism and the Uses of History Ideology and the Historical Imagination*, Leganda Series, London.
- Gaya Nuño, J. A. (1963) *Historia del Arte Español*, Madrid: Editorial Plus Ultra.
- Gutiérrez Á., Domínguez, R. (2003) *Manuel de Arte Español*, Madrid: Museo del Prado.
- Harvey, L.P. (1990) *Islamic Spain 1250 to 1500*. Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Watt, M., Cachia, P. (2007) *A History of Islamic Spain*, U.S.A& U.K: Aldine Transaction Publishers.
- Martín González, J. J. (1982) *Historia del Arte*, Madrid, Editorial Gredos.
- Lampérez y Romea, V. (1930) *Historia de la arquitectura cristiana española en la edad media según el estudio de los elementos y los monumentos*, Madrid, Espasa-Calpe.
- Lapunzina, A. (2005) *Architecture of Spain*, United States, Greenwood Publishing Group.
- Leuthold, S.M. (2011) *Cross-Cultural Issues in Art: Frames for Understanding*. New York, NY: Routledge.
- Torres Balbas, L. (1948) *Ars Hispaniae: Historia Universal Del Arte Hispánico*, Volumen Cuarto, Madrid Editorial Plus Ultra.
- Pyla, Panayiota. (1999) "Historicizing Pedagogy: A Critique of Kostof's *A History of Architecture*," *Journal of Architectural Education*, 52/4, s. 216-225.
- Phillips, W. D., Rahn Phillips, C. (2010) *A Concise History of Spain*, New York, Cambridge University Press.
- Schapiro, M. (1998) "Style," *The Art of Art History: A Critical Anthology*, Ed. Donald Preziosi. U.S.A: Oxford University Press, 1998. s. 143-149.
- Shaw, S. (1991) *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York: New York University Press.
- Yarza Luaces, J. (1996) *Historia del arte Hispánico: Arte Medieval II*, Volume II, Madrid: Alhambra Editorial.

Makedonya'nın Manastır, Ohri ve Üsküp Şehirlerindeki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Taş Alemler

Stone Finials of Ottoman Period Religious Buildings in Macedonian Cities of Bitola, Ohrid, and Skopje

Gülşen DİŞLİ,¹ Nurcan İNCİ FIRAT²

ÖZ

Anadolu'da M.Ö. 7000 yılından itibaren görülen alem, çeşitli din ve toplumlarda farklı formlarda ve sembolik anlamlarda kullanılmış, Türkler tarafından çadır ve bina tepelerinde, mızrak uçlarında, Osmanlı Döneminde de cami, medrese, türbe ve şadırvan gibi pek çok yapı tipinin örtü sistemlerinde başarıyla uygulanmıştır. Tarihi yapılarda alemler neredeyse hiç çalışılmayan bir konu olmuş, mevcut araştırmalar da metal alemler üzerine yoğunlaşmıştır. Taş alemleri ele alan araştırmalar ise oldukça kısıtlıdır. Bu araştırma ile; yaklaşık 520 yıl Osmanlı topraklarının bir parçası olan Makedonya'nın Üsküp, Ohri ve Manastır kent merkezlerinde bulunan dini yapılardaki taş alemlerin sembolik anlamından çok mimari öge olarak incelenmesi, genel karakteristiklerinin tanımlanması, tipolojik belgeleme ve envanterlerinin çıkarılması hedeflenmiştir. Böylece araştırma kapsamında 15.-18. yüzyıllar arasında inşa edilen dokuz adet cami ve iki adet türbe yapısındaki günümüzde mevcut olan taş alemlerin incelenmesi sonucu elde edilen verilerin benzer yapı türleri ve coğrafyadaki yapılarda restorasyon çalışmaları esnasında karşılaştırmalı bir kaynak oluşturması amaçlanmıştır. Öncelikle alemin tanımı, tarihçesi ve işlevleri açıklanmış ve mimari öge olarak alemlerin malzeme-teknik, biçim özellikleri, boyut, büyüklük ve oranları araştırılmıştır. Makedonya'daki tarihi cami ve türbelerdeki taş alemler, ulaşılabilen tarihi fotoğraf ve gravürler ile çeşitli kaynakların incelenmesi ve arazi çalışmaları neticesinde; formlarına, buldukları yapı tipine, yapıdaki konumlarına ve yapıldıkları malzemelere göre gruplara ayrılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Dini mimari; Makedonya; taş alemler; tipoloji.

ABSTRACT

Finials, observed in Anatolia since 7000 B.C., have been used with different forms and symbolic meanings by various religions and societies. Turks put them above tents, on the top of buildings, and on spearheads with great success. In Ottoman period, they were also used to top the domes, vaults, minarets, and minbars of many types of architectural constructions such as mosques, madrasas, tombs and fountains. Research on stone finials is rather limited. The finials of many historic buildings have never been studied and much of the existing research concentrated on metal finials. This study provides typological documentation and an inventory of stone finials found in religious architectural buildings located in city centers of Macedonia, and defined their general characteristics as an architectural element, rather than focusing on their symbolic meanings. It is intended that the data obtained from case study research on the existing stone finials of 9 mosques and 2 tombs built in 15th to 18th century Macedonia will form a comparative study for similar building types in similar regions during their restoration. The definition of a finial, its historiography, and functions are explained in detail, and materials, techniques, and formal features such as size, dimension, and ratios are described. Historic photos, engravings, and in-situ observations were used to assess the stone finials of this case study of mosques and tombs of Macedonia according to their form and the material of construction, and the type of building and the location in the building where they are found.

Keywords: religious architecture; Macedonia; stone finials; typology.

¹Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı, Ankara

²Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, Ankara

Başvuru tarihi: 22 Şubat 2016 - Kabul tarihi: 20 Haziran 2016

İletişim: Gülşen DİŞLİ. e-posta: disli001@umn.edu

Giriş

Bu makalede, alem kavramına zemin oluşturmak amacıyla, Makedonya'da Osmanlı Dönemi kültür varlıklarında kubbe, çatı, tonoz, külâh örtülerinde bitirme ögesi olarak tasarlanan taş alemler ele alınmıştır. Makedonya'da Osmanlı Dönemine ait Türk-İslam mimarisinin kapsamlı olarak anlatıldığı yayınlar mevcuttur.¹ Ancak bu çalışmalarda mimari yapı bütünlüğünün bir parçası olan taş alemlere ya hiç değinilmemiş, ya da konunun detayına inilmemiştir. Anadolu örneklerinde ise kısmen metal alemlere ait çalışmalar mevcuttur² ancak tarihi taş alemlerin anlatıldığı, tipolojisinin değerlendirildiği çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle, hem sembolik hem fonksiyonel öneme sahip tarihi taş alemlerin korunarak yaşatılmasına yardımcı olabilecek bu belgeleme ve tipoloji çalışmasının, restorasyon çalışmalarında faydalı olacağı düşünülmektedir. Tespit edilebilen ve örnek alınan yapıların alemlerine bakılarak belli bir tipoloji oluşturmaya çalıştığımız bu çalışmada; örnek alınan yapıların genellikle 15.–18. yüzyıl yapıları olması nedeniyle bu sonuç bize Makedonya'daki 15.–18. yüzyıl taş alemleri ile ilgili bilgi vermiş ve tipoloji bunlar üzerinden oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında; Manastır, Ohri ve Üsküp illerinde 15. ve 17. yüzyıllara ait birer adet cami, 16. yüzyıla ait yedi adet cami ve bir türbe ve 18. yüzyıla ait bir adet türbede kubbe, çatı ve minber külâhlarında yer alan ve ulaşılabilen taş alemler incelenmiştir. İncelenen yapılar inşa edildikleri yüzyıllara göre kronolojik olarak sırasıyla; Ohri, Hacı Turgut Cami (15. yüzyıl), Manastır, İshakiye/ İshak Çelebi Cami (16. yüzyıl), Hacı Mahmud Bey Cami (16. yüzyıl), Haydar Kadı Cami (16. yüzyıl), Yeni / Kadı Mahmud Cami (16. yüzyıl), Ohri, Ali Paşa Cami (16. yüzyıl), Üsküp, Mustafa Paşa Cami ve Türbesi (16. yüzyıl), Yahya Paşa Cami (16. yüzyıl), Manastır, Hasan Baba Cami (17. yüzyıl) ve Üsküp, Dağistanlı Ali Paşa Türbesidir (18. yüzyıl). Ayverdi ve Yüksel Makedonya'da Osmanlı Dönemindeki toplam kültür varlığı sayısını 1.411 olarak belirlemiş, bunlardan cami (765), türbe (42) ve tekmeden (77) oluşan dini yapı sayısını da toplamda 884 olarak vermiştir.³ Günümüzde Makedonya Cumhuriyeti Tabiat ve Kültür Varlıklarını Koruma Enstitüsünde kayıtlı Türk eseri sayısı ise 225 olup, bunlardan 43'ü dini yapı grubundandır.⁴ Bu araştırma ile de kayıtlı 43 adet dini yapıdan 11'inde taş alemlerin tipolojik bir değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırmamız, bundan sonra Balkanlar'daki Osmanlı yapılarında görülen taş alemler üzerine yapılacak daha geniş çaplı araştırmalara ışık tutmayı hedeflemiştir.

Osmanlı Dönemi ve Öncesi Dini Yapılarında Alemler

Alemin Tanımı

Aslı Arapça olan "alem" kelimesi, Arapça "ilm; bilmek, bildirmek, işaret etmek" kökünden türemiş kuralsız bir isim olup "belli eden, bildiren, yol gösteren, işaret, iz, alamet, nişan" anlamındadır. Taşıldığı bu sözlük anlamından dolayı "sembol, standart, bayrak, sancak, lider, imam, sınır, sınır taşı, uzun dağ" ve Arap gramerindeki "özel isim" için müşterek terim olarak kullanılmaktadır.⁵ Öz Türkçesi "belgi" olarak ifade edilen alem kelimesi, Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türki adlı eserinde, "alamet, nişan, işaret, minare tepesi ve mahçe" olarak tanımlanmaktadır. Mahçe ise, minarenin, sancağın ucuna takılan küçük hilal şekli olarak belirtilmektedir.⁶

Totamik devirlerde; alemler, mabedlerde muhafaza edilen ve törenlerde alayların, savaşlarda askeri birliklerin önünde taşınan gönderlere takılmış sembollerdi.⁷ Dinsel anlamları olan alemler, aynı zamanda dekoratif bir unsur olarak da benimsenmişlerdir.⁸

Eski Türkler Orta Asya'da, taşınan gönderlere ve yapmış oldukları çadır/binaların tepesine güç simgesi/tılsım olarak, nazar/kötü ruhlardan koruduğuna inandıkları alemler koymuşlar, bir sırığa geçirilen bir dizi boncukla oluşturdukları bu tepeliklere, "moncuk", "boncuk", "ongun" adını vermişler, İslamiyet'ten sonra "moncuk" yerine "alem" kelimesini kullanmışlardır. Türkler, padişah ve kumandanların yanında taşınan ve altında asker ve halkın toplanması için kullanılan büyük sancaklara alem, bunları taşıyanlara da alemdar demişlerdir.⁹

Bütün bu bilgiler, genel olarak, bir şeyi tanıtmak için kullanılan işaret anlamına gelen alemin, daha çok resmi, içtimai ve dini mahiyeti olan işaretlerle ilgili olarak kullanıldığını ve bu geleneğin tarih içinde süreklilik gösterdiğini anlatmaktadır.¹⁰

Alemler, din ve sanat bakımından da ayrı bir önem taşımaktadırlar.¹¹ Mimarlık tarihi boyunca genellikle manevi değeri yüksek binalara konmuş olan alemler,¹² sembolize ettiği dini inanç ve felsefi değerleri yücelten aynı zamanda aktaran unsurlar olmuştur.¹³ Sancak alemleri ait oldukları topluluğu tanıtırken, binaların kubbe gibi üst örtülerinde mimari elemanlar olarak yer alan alemler o binanın işlevini anlatmışlardır.¹⁴ Eski devirlerden itibaren inşası bitmeden üst örtüsü tamamlanan binaların tepe noktasına alem konulması, bayrak dikilmesi geleneği, yapının bir an önce ma-

¹ Ayverdi ve Yüksel, 2000; Kumbacı-Bogoyevič, 2008; Özer, 2006; Şehabi ve Nikolova, 2014; Pavlov ve Petkova, 2008; Pavlov, 2001; Turan ve İbrahimgil, 2004, s. 330-399; İbrahimgil, 2001, s. 315-338; Mihajlovski, s. 213-222; Mihajlovski, s. 289-301; Mihajlovski, s. 351-366.

² Arseven, 1983; Önge, 1979; Ödekan, 1997.

³ Ayverdi ve Yüksel, 2000, s. 338-349; Turan ve İbrahimgil, 2004, s. 330-332.

⁴ Turan ve İbrahimgil, 2004, s. 330-332.

⁵ Bektaşoğlu, 2001; Erdem, 1989, s. 2001.

⁶ 352; Yavuz, 1957, s. 180; Ödekan, 1997, s. 60, Yücel, 1975, s. 34; Arseven 1983, s. 39-40.

⁷ Duymaz ve Aydoğdu, 2008, s. 247; Sami, 2007, s. 947.

⁸ Erdem, 1989, s. 352.

⁹ Yücel, 1975, s. 34-37; Bektaşoğlu,

2001.

¹⁰ Arseven, 1983, s. 40.

¹¹ Önge, 1979, s. 814.

¹² Bektaşoğlu, 2001.

¹³ Cantay, 1989, s. 354.

¹⁴ Bektaşoğlu, 2001.

nevi koruma altına alınmak istenmesindedir.¹⁵ Geçmişten günümüze gelen bu gelenek, alemin mimaride önemli bir unsur olmasını sağlamıştır.¹⁶

Alemin Kullanım Sebepleri

Mimari eserlerde kullanılan alemler, yapı gerekliliği, estetik görünüm ve gelenek-göreneklerin etkisi gibi üç ana işlevi açısından ele alınmıştır.¹⁷

Konumuz olan alemler; cami, türbe, medrese, çarşı, imaret, şifahane, bedesten, kapalı çarşı, şadırvan gibi dini, sosyal ve resmi binaların, kubbe, tonoz, külah ve ahşap çatı gibi örtü sistemlerinin üzerinde, minare ve minber külahlarının, sancak, bayrak ve tuğların tepesine takılarak hem fonksiyonel gereklilik olarak hem de mimari, dini ve dekoratif anlamda kullanılmıştır.¹⁸

Mimari fonksiyonları açısından bakıldığında; yapılar da kullanılan alemlerin, üst örtüsünün tepedeki birleşme noktasındaki açıklığı kapatarak ağırlık teşkil edip, o noktayı kuvvetlendirerek açılmalarını önleyen, birer mimari detay oldukları anlaşılmaktadır. Görünüş ve ifadeyi tamamlayan bu mimari detaylar, kurşun levhaların ortada birleşme noktasını örterek bir nevi kapak vazifesi gören yapısal amaçlı bitirme elamanlarıdır.¹⁹ Bir tür kilit işlevi gören alem, kurşunların birleştiği yeri sıkıştırarak üst örtünün altına yağmur suyunun sızmasını engellediği gibi yağmur, rüzgar ve fırtına nedeniyle kubbe üzerindeki kurşun levhaların kalkmasını önlemekte²⁰ ve örtü malzemesinin korunması amaçlanmaktadır.

Yapısal gerekliliğin yanında, estetik görünüm ve geleneklerin etkisi de önemlidir. Alem yapının, zirveyi işaret eden bir mimari elemanıdır.²¹ Sanat eseri olarak da değer taşıyan alemler, mimaride dekoratif görüntüsüyle birlikte bir tamamlayıcı unsurdur.²²

Alemin düşey çizgisini takiple dikkatleri gökyüzüne doğru çekmek ve bu suretle kubbeye bir yükseliş tesiri vermek, bir başka deyişle kubbenin sağ ve solundaki inişi ortada bir noktada toplamak, simetrik ve estetik bir görünüm elde etmek amacıyla da kullanılmıştır.²³ Alemler, kubbelerin yuvarlak silüetlerine yukarıya doğru yükselen bir hareket vermekte ve en üst noktasındaki yataylığı gidermeye, minareleri de olduklarından daha uzun göstermeye yaramaktadır.²⁴

Kültür ve medeniyetlerin gelişmesiyle geçmişten günümüze bir gelenek olarak devam etmiş olan alemlerin kullanımında gelenek ve göreneklerin etkisi önemlidir. Savaşlarda ve dini törenlerde, kişilerin kendi lider ve topluluklarını tanıyabilmeleri amacıyla taşınan alemler, kutsal sayılmış ve manevi bir kuvvet göstergesi olmuştur. Bu durum topluluğun birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlamıştır.²⁵

Alemin Tarihçesi

Alemin tarihçesi üzerine yapılan araştırmalar, alemin başlangıcının çok eski tarihlere indiğini göstermiş, ortaya çıkışının tarih öncesi devirlere uzandığı anlaşılmıştır.²⁶ Ortaya çıkışında dinin ve inançların büyük rol oynadığı ilk alemlerin totemik devirlere ait olduğu²⁷ ve İslamiyet'ten önce Türklerde alemin Şamanizm veya gökle ilgili mitolojiden ilham alarak şekillendiği bilinmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ise eski düşünüş/inanç/gelenek/göreneklerinin tesiriyle yüzyıllar boyunca gelişmiş ve Osmanlı Mimarisinin kaçınılmaz bir kubbe/külah/ minare detayı haline gelmiştir.²⁸

Türklerden önce Sümer, Asur, Hitit, Mısır, Yunan, Roma, Fenike uygarlıklarında alem, önce boynuz sonra da yarım ay biçiminde bir sembol olarak farklı biçimlerde ifade edilmiştir.²⁹ Bina çatılarına takılan alemlerin bilinen ilk örneğinin mızrak ucu şeklinde olduğu ve M.Ö. VIII. yüzyıla ait Asur Kralı II. Sargon'un sarayındaki kabartmalarda, bir Urartu mabedinin çatı tepesinde tasvir edildiği bilinmektedir. Kargamış'taki taş kabartmalarda da boynuz şekillerinin yanı sıra Sümerlerde ve Hattilerdeki gibi kutsal bir sembol sayılan ay biçiminde alemler, dikkat çekmiştir.³⁰ Hunlara ait Pazırık kurganlarında da, aralarında büyük bir zaman farkı olmasına rağmen Alacahöyük hayvan heykelleri ile çok benzerlik gösteren bazı geyik ve yaban keçisi şekillerinde gönder-çadır alemleri bulunmuştur.³¹ Likyalılarda da, mezar ve evlerin tepelerine boynuz şeklinde alemler yerleştirildiği bilinmektedir.³²

Anadolu mimarisine ilk defa çatı örtülü ahşap bina tipini getiren Frigler'in, M.Ö VI. yüzyıla ait mabed cephesi şeklindeki kaya kabartmalarının alınlık tepelerinde boynuz biçimli alemler yaptıkları anlaşılmaktadır.³³ Roma alemleri ile Bizans alemleri ise birbirlerinin taklidi olup, ay şekli yaygın olarak kullanılmıştır.³⁴

Karahanlılar gönder alemlerinde, Gazneliler ise paraları üzerinde hilal/ay-yıldız formunu kullanmışlardır.³⁵ Karahan-

¹⁵ Erdem, 1989, s. 353.

¹⁶ Önge, 1979, s. 815; Arseven, 1983, s. 41.

¹⁷ Önge, 1979, s. 815; Duymaz ve Aydoğdu, 2008, s. 248; Arseven, 1983, s. 40.

¹⁸ Önge, 1979, s. 815; Arseven, 1983, s. 40; Tanır, 2010; Bektaşoğlu, 2001.

¹⁹ Uluengin vd., 2001, s. 28; Cantay, 1989, s. 354-55; Önge, 1979, s. 815-16; Duymaz ve Aydoğdu, 2008, s. 248; Bektaşoğlu, 2001; Hasol, 1998, s. 36-37; Arseven, 1983, s. 40.

²⁰ Şapolyo, 1969-70, s. 30; Tanır, 2010; Uluengin vd., 2001, s. 28; Arseven, 1983, s. 40; Bektaşoğlu, 2001; Duymaz ve Aydoğdu, 2008, s. 248.

²¹ Önge, 1979, s. 815-17.

²² Tanır, 2010.

²³ Önge, 1979, s. 817; Arseven, 1983, s. 41. Bektaşoğlu, 2001.

²⁴ Arseven, 1956, s. 727; Bektaşoğlu, 2001; Uluengin vd., 2001, s. 28.

²⁵ Bektaşoğlu, 2001; Erdem, 1989, s. 352.

²⁶ Bektaşoğlu, 2001; Yavuz, 1957, s. 180; Erdem, 1989, s. 352.

²⁷ Yavuz, 1957, s. 180; Erdem, 1989, s. 352; Bektaşoğlu, 2001.

²⁸ Önge, 1979, s. 816-817.

²⁹ Ödekan, 1997, s. 60; Duymaz ve Aydoğdu, 2008, s.248; Şapolyo, 1969-70, s. 30; Tanır, 2010.

³⁰ Arseven, 1956, s. 730; Bektaşoğlu, 2001.

³¹ Erdem, 1989, s. 352-353.

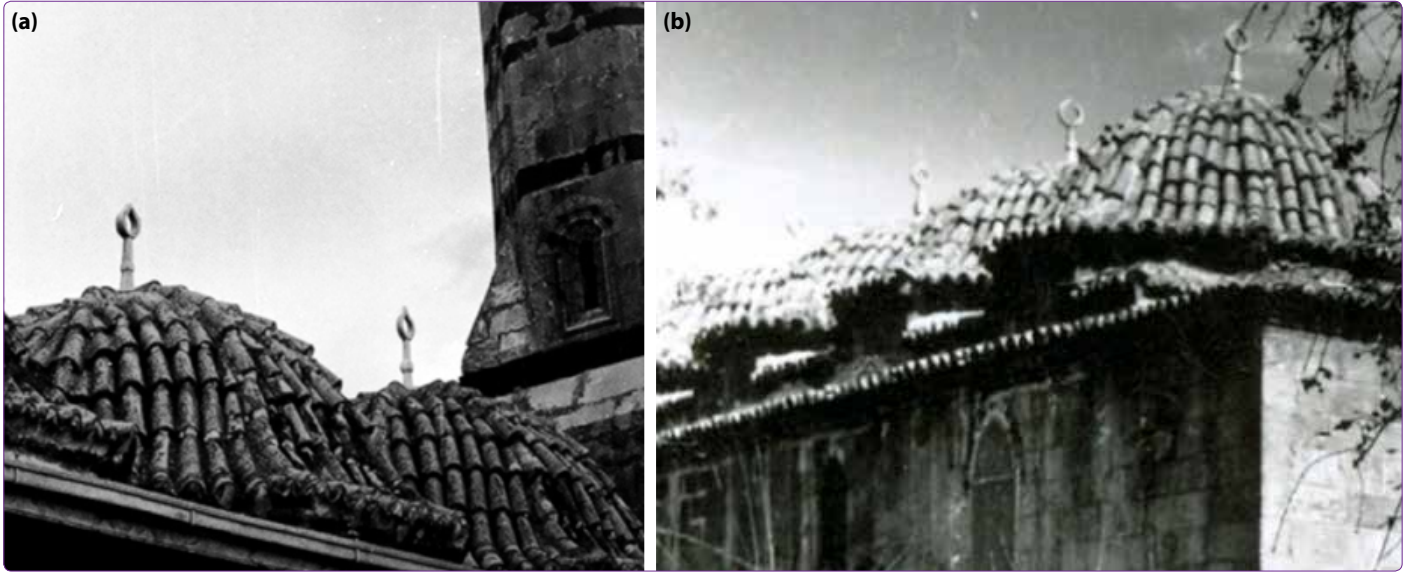
³² Yavuz, 1957, s. 180; Bektaşoğlu, 2001.

³³ Erdem, 1989, s. 352-354; Cantay, 1989, s. 354.

³⁴ Erdem, 1989, s. 353.

³⁵ Cantay, 1989, s. 354; Arseven, 1956, s. 730.

Şekil 1. (a, b) Adana, Seyhan, Ulu Cami (M.1541) revak kubbelerinin alemleri (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016).

lı ve Büyük Selçuklu eserlerinde görülen tepelikler, bilinen ilk Türk-İslam bina alemleridir.³⁶

Orta Asya ve diğer Asya kavimlerinde kubbe mimarisinden önce çadırların üzerinde, boynuz/hilâle benzeyen alemlerin yerleştirildiği bilinmektedir.³⁷ İslam dininin gelişmesiyle alem gerek ölçü, gerek biçim ve anlam olarak yeni boyutlar kazanmış, Türklerin batıya göç etmeleriyle de alem Müslümanlığın terkedilmez simgesi olmuştur.³⁸

Selçuklu eserlerinde pek de sık görülmeyen hilal/boynuz şeklindeki alemler, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar Döneminde de kullanılmıştır.³⁹

Mimari Öge Olarak Alemlerde Malzeme ve Teknik

Anadolu'da mimari eserlerdeki bilinen alem örneklerine bakıldığında alemlerin yapımında, taş, metal ve seramik olmak üzere üç farklı malzeme ile karşılaşılmaktadır.⁴⁰ Mimaride alemler, daha çok taş veya metalden yapılmış olup⁴¹ taş alemlerde mermer ve küfeki gibi doğal taşlar, metal olanlarda ise içi boş olarak üretilen bakır, saç, pirinç, tunç, bronz gibi madenler tercih edilmiş,⁴² ender olarak da altın, gümüş ve kıymetli taşlara rastlanmıştır.⁴³ Kaide ve boğumlar üzerine konulmuş olan ay şeklindeki bir tepelik, bazen taştan, bazen de üzeri yaldızlanmış döğme bakırdan yapılmıştır.⁴⁴ Büyük kubbelere uygun boyutlarda taş alemlerin kullanılmasındaki sıkıntılar nedeniyle tercih edilen metal

alemlerden pirinç olanları, döküm yöntemiyle üretilerek genellikle tabii halleriyle kullanılmıştır. Önemli yapılarda bakır, tunç gibi metal alemlerin üzeri paslanmalarını önlemek ve ihtişamlı bir görünüş kazandırmak için altın varakla kaplanmış ya da yaldızla boyanmıştır.⁴⁵ İster ahşap, ister kâğır olsun kubbe veya külahların tepe noktalarına şakul vaziyette tutturulan ve yukarıya doğru incelenerek sivrilen ahşap dikmelere geçirilerek oturtulmuş olan bu alemler, ahşap külahlı minarelerde ise külah çatkısının bağlandığı, seren adı verilen uzun ahşap direklerin külah üstünde kalan kısmına tespit edilmişlerdir. Parçalar halinde imal edilen metal alemler perçinle veya lehimle birleştirilirler. Ancak büyük alemlerde bu parçalar kubbe tepesine rahatlıkla kaldırılıp konulabilmesi için, gerektiğinde sökülüp takılabilen, birbiri içine geçmeli olarak yapılmışlardır. Taş alemler ise tek parçanın yontulmasıyla üretilmiştir.⁴⁶ Anadolu'da üzeri sırlı pişmiş toprak/renkli sırlı seramik alem örneklerinin de olduğu bilinmektedir.⁴⁷ Diğer malzeme ile yapılan alemlere göre daha küçük ölçülerde ve dayanıksız olan bu alemler genellikle torna ve kalıp işi olduklarından içleri boştur. Birçoğunun tepeliği ve gövde kısmı kırılmıştır. Özellikle alaturka kiremit örtülü kubbe ve külahlarda kullanılmışlardır.⁴⁸

Taş Alemler

Taş alemler; mermer dahil her cins sağlam taştan yapılmışlardır.⁴⁹ Ancak taş alemlerin daha çok beyaz mermerden yapılmış oldukları örneklerden anlaşılmaktadır.⁵⁰ Anadolu'da yekpare beyaz mermerden oyularak yapılan alemlerin en eskileri, günümüze ulaşan Anadolu Selçuklu Devri eserlerinde görülmekte olup benzer örnekleri Bey-

³⁶ Cantay, 1989, s. 354.

³⁷ Ödekan, 1997, s. 60; Duymaz ve Aydoğdu, 2008, s. 248; Bektaşoğlu, 2001; Hasol, 1998, s. 36-47; Arseven, 1983, s. 39-44; Tanır, 2010.

³⁸ Ödekan, 1997, s. 60; Bektaşoğlu, 2001.

³⁹ Arseven, 1956, s. 727; Bektaşoğlu, 2001.

⁴⁰ Önge, 1979, s. 821.

⁴¹ Cantay, 1989, s. 354-55; Arseven, 1956, s. 727.

⁴² Ödekan, 1997, s. 60; Cantay, 1989, s. 355; Arseven, 1956, s. 727; Yücel, 1975, s. 34-37; Uluengin vd., 2001, s. 28; Arseven, 1983, s. 39-44; Şapolyo, 1969-70, s. 30; Tanır, 2010.

⁴³ Yücel, 1975, s. 34-37; Şapolyo, 1969-70, s. 30.

⁴⁴ Arseven, 1956, s. 727.

⁴⁵ Uluengin vd., 2001, s. 28; Cantay, 1989, s. 355; Önge, 1979, s. 824.

⁴⁶ Bektaşoğlu, 2001.

⁴⁷ Yavuz, 1957, s. 180.

⁴⁸ Önge, 1979, s. 826.

⁴⁹ Önge, 1979, s. 821.

⁵⁰ Cantay, 1989, s. 355.

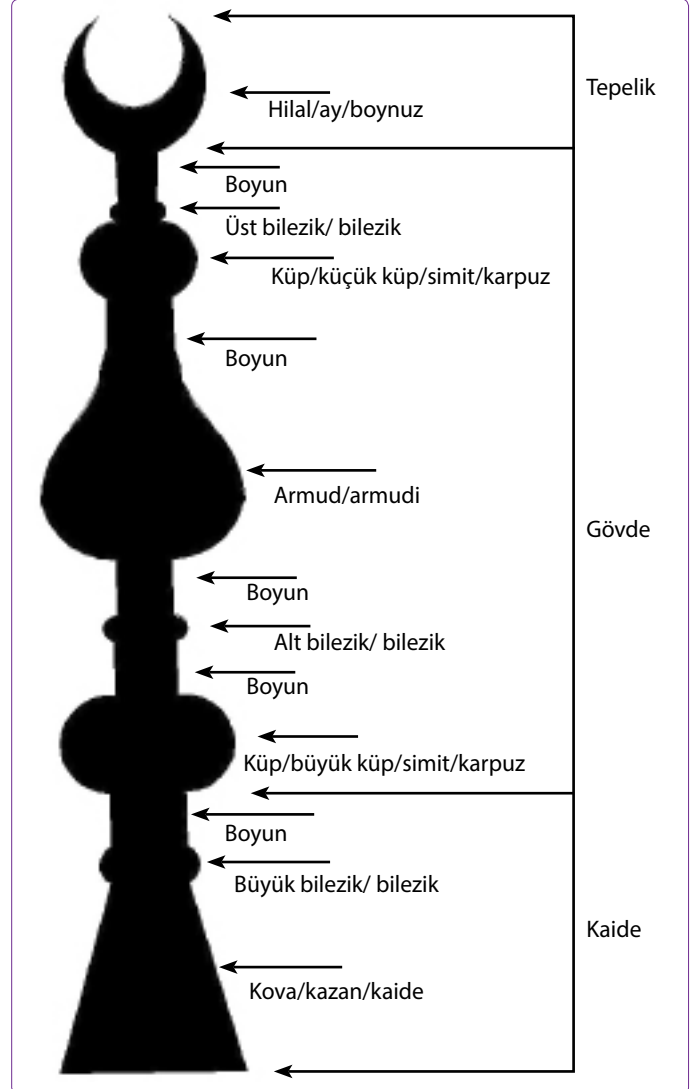
Şekil 2. Adana, Merkez, Kemeraltı Camisinde (M.1548) taş alemleri gösterir fotoğraf (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016).

likler, Erken ve Klasik Osmanlı Dönemlerinde mevcuttur (Şekil 1a, b ve Şekil 2).⁵¹

Genellikle taş alemler, çabuk kırılacağından daha küçük ve kısa üretilmekte tepeliğin içi ise dolu bırakılmaktadır.⁵² Osmanlı Dönemi camilerinde küçük kubbeler üzerinde taş, büyük kubbelerde ise parçalı metal alemler tercih edilmiştir. Bu malzeme farkı, büyük kubbeye taş alemin konmasındaki teknik zorluklardan kaynaklanmaktadır.⁵³

Mimari Öğe Olarak Taş Alemlerde Biçim Özellikleri

Alemler, yekpare tek parçadan ya da üst üste geçirilmiş birkaç parçadan oluşabilmekte, her bir parçanın şekil ve boyutlarına göre alemlerin de şekilleri çeşitlilik göstermektedir.⁵⁴ Anadolu'daki Türk-İslam Döneminde 12. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yapılmış alemler göz önünde bulundurulduğunda genel olarak kaide, gövde ve tepelik olmak üzere 3 kısımdan oluştuğu anlaşılmakta, aşağıdan yukarıya doğru üst üste sıralanmış her bir bölüm farklı isimlerle adlandırılmaktadır.⁵⁵ Özellikle Klasik Osmanlı veya onu takip eden devirlerde alemler; alttan itibaren yukarıya doğru, kova/kazan/kaide, bilezik, boyun, büyük küp/simit/karpuz, boyun, alt bilezik, boyun, armud/armudi, boyun, küçük küp/simit/karpuz, üst bilezik, boyun, ve hilal/ay/boynuz olarak

Şekil 3. Bir alemin bölümlerini gösteren şematik çizim (Kaynak: Yazarlara ait çizim).

adlandırılan bölümlerden oluşmaktadır (Şekil 3).⁵⁶

Kubbe alemlerinin kaideleri genellikle yarım küre, küresel ve konik şekillerde olur. Minare alemlerinde ise en alttaki genellikle konik şeklinde olan kaide, doğrudan kurşun kaplı külâh ucuna geçirilir (Şekil 4a-d).

Küp, boyun, bilezik, armut adı verilen kısımlardan oluşan gövde, üstteki tepeliği taşıyan kısa veya uzun bir çubuk ya da muhtelif şekilli kısımlardan meydana gelmiş bir ara parçadır.⁵⁷ Bu parça, taş alemlerde masiftir.⁵⁸ Gövde, çoğunlukla ay/ay-yıldız/hilal/ palmet/zambak/armudi/lale/boynuz şekillerinde bir tepelikle sonuçlanır. Tepeliklerdeki

⁵¹ Önge, 1979, s. 821-822; Cantay, 1989, s. 355. Tokat Ebubekir Kümbeti'nin (M. 1251) alemi ile Konya Sırçalı Mescid'in (XIII yüzyılın ikinci yarısı) 1963 yılı onarımından önce yerinde bulunan alemi ve Kayseri, Develi, Eskideveli Seyyid-i Şerif Türbesi'nin (M. 1296) alemi, Konya, Karatay, Fakih Dede Türbesi'nin (M. 1456) alemi, Adana, Seyhan, Uluçami (M.1541) revakları ile Adana, Merkez, Kemeraltı Camisinin

(M. 1548) kiremit örtülü kubbele-
rindeki alemler, Bursa, İznik, Yeşil
Cami'nin (M.1391-92) alemleri ve
Muğla, Milas, Firuz Bey Camisinin
(M.1394) alemi.

⁵² Uluengin vd., 2001, s. 29.

⁵³ Önge, 1979, s. 824.

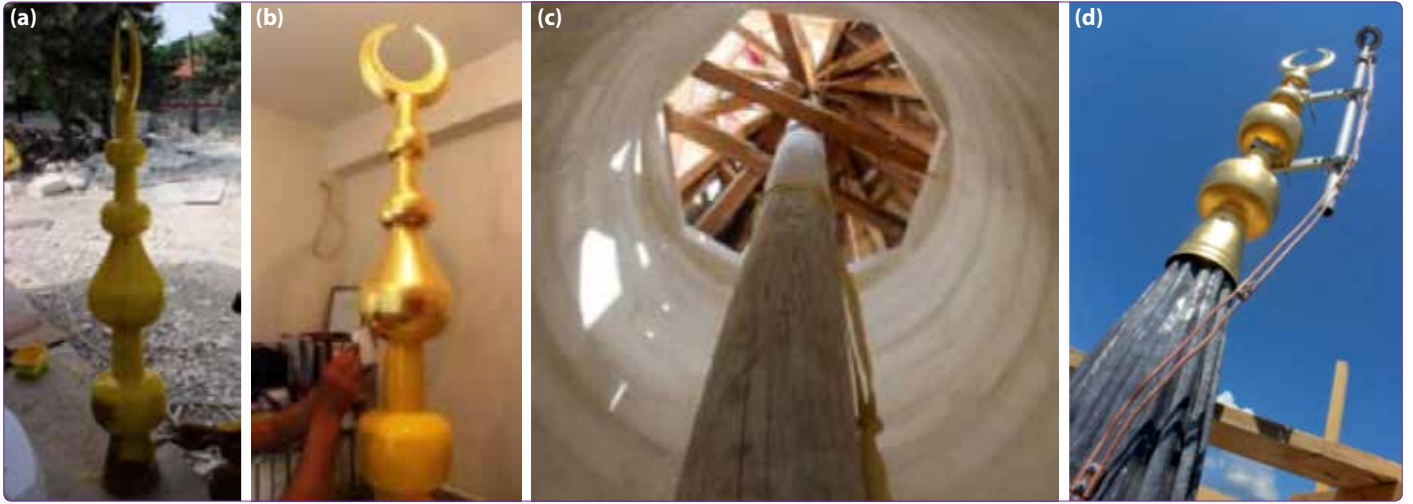
⁵⁴ Önge, 1979, s. 815; Arseven, 1983, s. 41.

⁵⁵ Önge, 1979, s. 820; Şapolyo, 1969-70, s. 30.

⁵⁶ Önge, 1979, s. 820; Arseven, 1956, s. 730; Yücel, 1975, s. 34-37; Uluengin vd., 2001, s. 28-29; Arseven, 1983, s. 41; Şapolyo, 1969-70, s. 30.

⁵⁷ Cantay, 1989, s. 355; Arseven, 1956, s. 727; Pakalın, 1971, s. 49; Hasol, 1998, s. 36-47; Arseven, 1983, s. 41.

⁵⁸ Gövde, metal veya seramik alemlerde masif veya içi boş bir boru şeklindedir.

Şekil 4. (a-d) Makedonya, Manastır, Haydar Kadı Camisinde (M.1561) bakır minare aleminde altın varak uygulaması ve alemin külaha yerleşim detayını gösterir fotoğraflar (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2015).

en yaygın şekil ise aydır.⁵⁹ Taş alemlerin tepeliği de masiftir.⁶⁰ En üstte bulunan hilalin/ayın daima bir yüzü kıbleye bakar, yani Kâbe istikametini gösterir.⁶¹

Alemler bir süsleme elemanı olarak sanat akımlarından etkilenmiş, yapıldıkları devirlerin genel özelliklerini taşımışlardır.⁶² 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Klasik Dönemin ardından batı etkisiyle Barok, Rokoko, Ampir ve eklektik üsluplar, alemlerde de kendini göstermiş, özellikle 19. yüzyılda ince, narin süslemeleri ile Rokoko üslubu öne çıkmıştır.⁶³

Mimar Sinan camilerinin alemleri genelde büyük ve yüksek dilimli bir alt bölüm ile bir küp, iri bir armut ve yukarı açılan bir hilal tepelikten oluşmuştur. 17.-18. yüzyıllarda sayıları artan küçük küplerle alemler belirli bir yükseklik göstermektedir.⁶⁴ 18. yüzyılda hilal tepelikli alemlerin yanında dışa kıvrılan uçları ile boynuz şekilli tepeliği olan alemler ve oyma kitabeli levha halinde pirinç alemler de yapılmıştır.⁶⁵ 19. yüzyılın yıldız sekiz köşeli, güneş formu, bazılarının altında kurdeleli yaprak çelengi bulunan ay-yıldızlı alemleri, II. Mahmud Döneminin (1808–1839) Türk ampir üslubu örnekleridir (Şekil 5).⁶⁶

Mevlevi sikkeli alemler de 19. yüzyılda yapılmıştır. Genellikle sağa açılan hilal şeklindeki alemler, II. Abdülhamid Döneminde (1876–1909) kullanılmış, 20. yüzyılda da uygulanmıştır.

17.–18. yüzyıllarda alem boylarında, sayıları artan küçük

Şekil 5. İstanbul, Beyoğlu, Dolmabahçe Camisinin (M.1855) ay - yıldızlı tepelikli alem detayını gösterir fotoğraf (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016).

küplerle daha fazla yükseklik elde edilmiş, 18.–19. yüzyıl yapılarındaki metal alemlerde genellikle gövde, daha uzun olup, Klasik devir örneklerine nispeten çok sayıda bilezik, küp veya armutlarla süslenmiştir.⁶⁷

Bu devrin tarikat yapılarında alemlerde tepeliklerin çok daha süslü olduğu görülmektedir. Bu tepelikler sade bir hilal veya lale/palmetten ibaret olmayıp genellikle uçları boynuz gibi dışarıya kıvrık, içleri yoğun ve itinalı bir şekilde işlenmiş sembol motif ve yazılarla süslüdür.⁶⁸ Bunlardan başka bazı tekkelerin kubbelerinde ait olduğu tarikatın alemleri olan sikke şekillerine de rastlanmaktadır. Örneğin Konya'da Mevlevi sikkesi şeklindeki bazı alemler daha çok türbe ve mezarlarda görülür.⁶⁹

⁵⁹ Arseven, 1983, s. 41.

⁶⁰ Metal ve seramik alemlerde tepelik masif veya içi boş olabilmektedir. Önge, 1979, s. 815.

⁶¹ Arseven, 1956, s. 730; Uluengin vd., 2001, s. 29; Arseven, 1983, s. 41.

⁶² Uluengin vd., 2001, s. 29.

⁶³ Yücel, 1975, s. 36.

⁶⁴ Örneğin, Nuru Osmaniye Cami (M.

1756) alemleri.

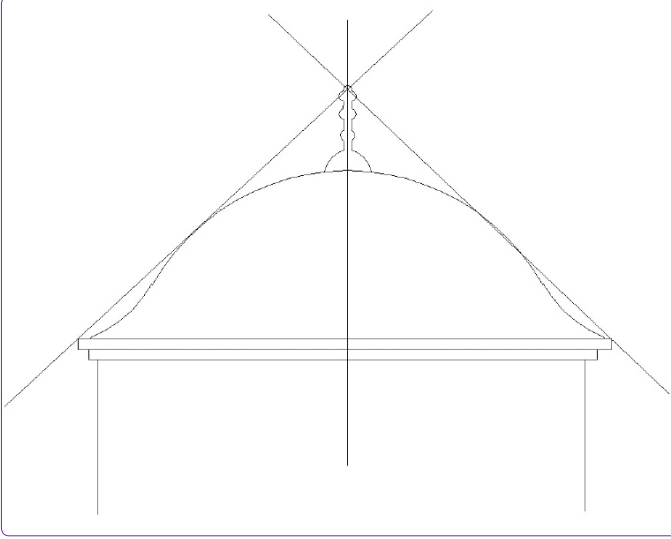
⁶⁵ Cantay, 1989, s. 355-356.

⁶⁶ Cantay, 1989, s. 356; Ödekan, 1997, s. 60; Duymaz ve Aydoğdu, 2008. II. Mahmud Döneminde (1808-39) ilk kez, alem tepeliklerine "yıldızlı ay" takılmıştır. Örneğin, II. Mahmud Türbesi (M.1840) ve Dolmabahçe Camisinin (M.1855) ay-yıldızlı tepelikleri.

⁶⁷ Cantay, 1989, s. 356.

⁶⁸ Önge, 1979, s. 825.

⁶⁹ Arseven, 1983, s. 41.

Şekil 6. Bir kubbe aleminin ortalama yüksekliğinin belirlenmesini gösteren şematik çizim. (Kaynak: Uluengin vd., 2001, s. 29, yazarlar tarafından yeniden çizilmiştir).

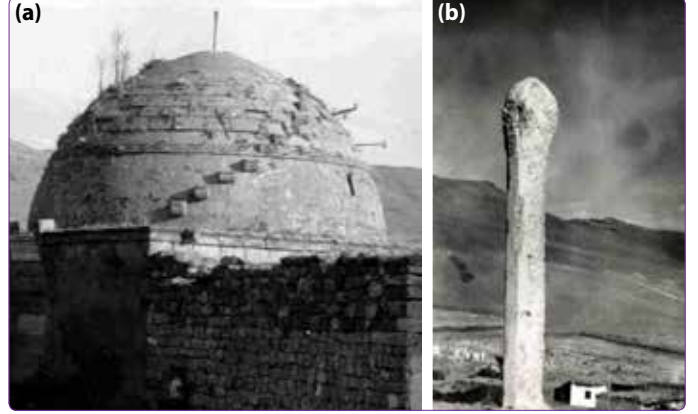
Mimari Öge Olarak Taş Alemlerde Boyut / Büyüklük / Oran

Yapılar üzerinde gördüğümüz alemlerin boyutları hakkında ölçü olarak uygulanan belirli bir oran yoktur.⁷⁰ Ancak, bir kubbe aleminin uzunluğu genellikle, kubbe eteğinden başlayıp kubbeye teğet geçen doğrular yardımıyla belirlenir. Bu doğruların kesiştiği nokta ile kubbe tepesi arasındaki mesafe alemin boyunu tayin eder (Şekil 6).⁷¹ Alemin, yapının boyutları ile özellikle de kubbe veya külah gibi üzerlerinde buldukları mimari parçaların büyüklüğü ile uyumlu ölçülerde olmaları ve göze hoş görünmeleri gereklidir.⁷² Bir alem ustasının başarısı, alemin dayanıklılığı ve alemin ölçüsünü mekana ne kadar uygun orantılandığına bakılarak değerlendirilir. Çoğu kez iyi alem ustaları ölçü yerine, göz kararı kullanmışlardır.⁷³

Taş alemler ince şekillerde oyulduğu taktirde kırılmaları söz konusu olacağından çok büyük yapılmadığı gibi içi dolu bir şekilde yapılması gerekmiştir.⁷⁴

Uzaktan küçük görülmelerine rağmen, özellikle kubbe veya külahlarının boyutlarına uygun büyüklüklerde olan alemler, oldukça ağır olup yükseklikleri bazen insan boyundan daha fazla bazen de büyük camilerde 5–6 metreyi bulabilmektedir.⁷⁵ Bunun yanı sıra, 20 cm'yi geçmeyen küçük sebil alemleri de görülmektedir.⁷⁶

Genellikle altı-yedi m. çapındaki Selçuklu kubbeleri

Şekil 7. Kayseri, Develi, Seyyid Şerif Türbesinin (M.1295/6) (a, b) taş alemleri (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016).

için, yaklaşık bir metre yüksekliğinde yekpare mermerden oyma alemler kullanıldığı görülmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde özellikle de Klasik Osmanlı Mimarisinde büyük çaplı kubbelerin inşasına başlandığından alemin kubbe üstüne kolaylıkla çıkartılamayacağı, alem hasar gördüğü zaman kolaylıkla tamir edilemeyeceği veya yenilenebileceği göz önünde bulundurularak büyük kubbelerin taş alemlerinin tek parça yerine kaide, gövde ve tepelik kısımlarının ayrı ayrı parçalardan oluşması düşünülmüştür.⁷⁷ Gerek bu birleşen parçalardan oluşan gerekse tek parçadan oluşan alemlerin üzerinde, değişik formlu boğumların meydana getirdiği bölümlerin oranları genellikle birbirleri ile uyum içindedir.⁷⁸

Bazı Anadolu örneklerine bakıldığında alem boyutları aşağıdaki gibidir;

- Konya, Sırcalı Mescidin (13. yüzyılın ikinci yarısı) kubbesindeki, 28 cm. yüksekliğindeki mermer alem ile Kayseri, Develi, Seyyid Şerif Türbesinin (M.1295/6) kubbesindeki 90 cm. yüksekliğindeki taş alem prizmatik bir çubuk biçimindedir (Şekil 7a, b ve Şekil 8).
- Bursa, İznik, Yeşil Camisinin (M.1391/2) son cemaat yeri kubbemsi orta tonozunda yaklaşık 1 m yüksekliğinde yine prizmatik bir çubuk biçiminde taş alem mevcuttur. Muğla, Milas, Firuz Bey Camisinin (M.1394) de kubbelerinde ölçü ve şekil bakımından Bursa, İznik, Yeşil Camisinin alemine benzer taş alemler bulunmaktadır (Şekil 9).
- Konya, Karatay, Fakih Dede Türbesinin (M.1456) külahı üstünde yaklaşık 40 cm. yüksekliğinde bir mermer alem bulunmaktadır. Bu aleme benzer bölümleri olan bir taş alem de Karaman, Merkez, Halil Efendi Sultan Türbesinin (15. yüzyılın ilk yarısı) külahındaki yaklaşık 30 cm. yüksekliğindeki taş alemdir.
- Adana, Seyhan, Ulu Caminin (M.1541) kubbesinde

⁷⁰ Arseven, 1956, s. 730; Yücel, 1975, s. 34-37; Arseven, 1983, s. 41; Şapolyo, 1969-70, s. 30.

⁷¹ Uluengin vd., 2001, s. 28.

⁷² Arseven, 1956, s. 730; Yücel, 1975, s. 34-37; Arseven, 1983, s. 41; Şapolyo, 1969-70, s. 30.

⁷³ Tanır, 2010.

⁷⁴ Arseven, 1983, s. 41.

⁷⁵ Arseven, 1956, s. 730; Arseven, 1983, s. 39-44; Şapolyo, 1969-70, s. 30.

⁷⁶ Yücel, 1975, s. 34-37.

⁷⁷ Önge, 1979, s. 821-822.

⁷⁸ Uluengin vd., 2001, s. 28-39.

Şekil 8. Konya, Sırçalı Mescidin (13. yüzyılın ikinci yarısı) kubbesindeki mermer alemi gösterir fotoğraf (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016).

yaklaşık 60 cm. yüksekliğindeki mermer alemi mevcuttur.⁷⁹

- 17-18. yüzyıllarda alem boylarında, sayıları artan küçük küplerle daha fazla yükseklik elde edilmiştir.⁸⁰

İncelenen Taş Alemlerin Tipolojisi ve Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında Makedonya, Manastır, Ohri ve Üsküp illerinde şehir merkezinde yer alan 15.–18. yüzyıl arasında inşa edilen dokuz adet cami ve iki adet türbe olmak üzere toplam on bir adet yapıda, on dört adet taş alem; formlarına, buldukları yapı tipine, yapıdaki konumlarına ve yapıldıkları malzemelere göre sınıflandırılarak alemlerin tipolojik bir analizi yapılmıştır. Makedonya şehir merkezlerinde günümüzde mevcut taş alemlere ait karşılaştırmalı veriler Tablo 1'de verilmiştir. İncelenen on dört adet taş alemin verilerine göre taş alemler; cami ve türbelerin, ana kubbesinde, son cemaat kubbesinde, kırma çatı üzerinde ve minber külâh bitimlerinde kullanılmıştır. Alemlerin sonlandırdığı örtü malzemesi, kurşun ya da alaturka kiremittir. Minberlerde ise alemler mermer külâh üzerine yerleştirilmiştir. Alemler yapıldığı malzeme özelliklerine göre ise, taş ya da mermer malzemedен 0,19–2,12 m arası yükseklikte basit+tek parça, kaide+tepelik, ya da kaide+gövde+tepelik uygulamasının tekrarlandığı yapı öğeleridir (Tablo 1).

⁷⁹ Önge, 1979, s. 823.

⁸⁰ Alemlerin genel kuruluşuna, üç küçük küp ekleyerek belirgin bir yükseklik kazandıran Mimar Sinan bunu Edirne, Selimiye Camisinde (M.1568-1574) uygulayarak önemli bir örnek oluşturmuştur. Cantay, 1989, s. 356.

Bu genel veriler doğrultusunda incelenen taş alemleri kaide, gövde ve tepeliklerine göre üç grupta incelemek mümkündür. İncelenen türbe ve camilerde kurşun kaplı ana kubbelerde taş alemlerin kaideleri dilimli yarım küre, yayvan yarım küre ve dilimli yayvan yarım küre olarak değişmekte, sadece Hacı Mahmud Bey Camisinde konik bir kaide yer almaktadır. En yaygın kaide formu yayvan yarım küredir. Alaturka kiremit kaplı üst örtülerde basit, tek parça, dilimli küresel, bir alem gözlenmekte ya da alem basit, tek parça küresel bir kaide ve küresel bir tepelikten oluşmaktadır. Minber külâhlarını sonlandıran alemlerde ise kaideler tek bilezikli konik, küresel ve konik olarak değişmektedir. Araştırma kapsamında incelenen Haydar Kadı Camisinin ana kubbe ve son cemaat kaidesi günümüzde mevcut değildir. Yeni/Kadı Mahmud Camisinde ise son cemaat kubbelerinde basit-tek parça armudi formda alem mevcuttur.

Üsküp'te yer alan ve 16. ve 18. yüzyıllara tarihlenen incelenen iki adet türbe yapısındaki taş alemlerin verilerine göre; bu yapıardaki alemler kurşun kaplı kubbe örtülerinin bitiminde yer alan 0,68 m ve 1,22 m yükseklikte dilimli yarım küre ya da yayvan yarım küre formda bir kaide üzerinde iki küplü ya da iki küplü ve armudi bölümleri olan bir gövdeden oluşmakta ve lale ya da palmet motifli tepeliği olan bitirme öğelerdir (Tablo 1). Türbelerin kubbe çapı ile alem yükseklikleri arasındaki ilişkiye bakıldığında ise araştırma kapsamında incelenen Mustafa Paşa Türbesinin kubbe çapının ($R_k=5,44$ m) ve alem yüksekliğinin ($h_a=1,22$ m) Dağistanlı Ali Paşa Türbesi kubbe çapından ($R_k=4,90$ m) ve alem yüksekliğinden ($h_a=0,68$ m) daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile kubbe çapı daha fazla olan türbe yapısında alem yüksekliği de daha fazladır.

Üsküp, Ohri ve Manastır'da yer alan 15. yüzyıl-17. yüzyıl arasında inşa edilen dokuz adet cami yapısındaki verilere göre ise; taş alemler en fazla 16. yüzyıl yapılarında mevcuttur. Bu cami yapılarında taş alemler ana kubbe/kırma çatı, son cemaat kubbeleri ve minber külâh bitimlerinde kullanılmıştır. Kurşun kaplı ana kubbe ile örtülü beş adet örnek yapıda taş alem yüksekliği 1,00–2,52 m aralığında ölçülmüş,⁸¹ alaturka kiremit kaplı kırma çatılı iki adet cami örneğinde taş alemler 0,20–0,22 m olarak belirlenmiş, iki adet kurşun kaplı son cemaat kubbe örneklerinde ise 0,24–0,39 m olarak tespit edilmiştir.⁸² İç mekanda ise mermer minber külâhlarının bitiminde kullanılan ve yine mermer malzemedен yapılan üç adet örnek yapıdaki alem yüksekliği 0,19–0,63 m aralığındadır (Tablo 2). Alaturka kiremit kaplı çatılardaki alem yüksekliklerinin camilerin iç kubbe

⁸¹ Haydar Kadı Cami ana kubbe aleminin ölçüsü tepeliksiz ve kaidesiz olarak 1,00 m olarak belirlenmiş, İshakiye/ İshak Çelebi Camisinde tepelik mevcut olmadığından alem ölçüsü tepeliksiz olarak 1,49 m ölçülmüş, yine Hacı Mahmud Bey Camisinde de alemin tepeliği kırılmış olduğundan tepeliksiz ölçüsü 1,10 m olarak tespit edilmiştir.

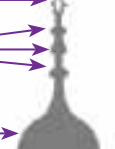

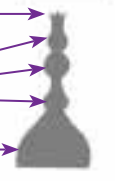

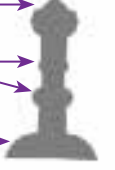

⁸² Haydar Kadı Cami son cemaat kubbe alemi için ölçülen 0,24 m günümüze ulaşabilen gövdenin sadece bir parçasının ölçüsüdür.

Tablo 1. Araştırma kapsamında incelenen yapılarda alemlerin karşılaştırma tablosu (Kaynak: Fotoğraflar ve çizimler yazarlara aittir (2010–2015))

Yapının adı/ bugünkü kullanımı	Yapının fotoğrafı	Yapının dönemi/ yeri	Yapı örtü tipi/ malzeme	Alemin mevcut durumu/ konumu	Alemin malzemesi	Alemin bölümleri	Alemin çizimi	Alemin fotoğrafı
İshakiye/ İshak Çelebi Cami (Cami olarak kullanılmaktadır- restorasyonu 2015 yılında tamamlandı)		16. yy. Manastır	Kubbe/ Kurşun	Günümüzde yenilenmiştir. Konum: Cami ana kubbede	Mermer	Tepelik: özgünü mevcut değildir, günümüzde yenilenmiştir. Gövde: tek küplü+armud Kaide: tek bilezikli, yayvan yarım küre		
Hacı Mahmud Bey Cami (Depo olarak kullanılmaktadır, harabe durumda)		16. yy. Manastır	Kubbe/ Kurşun	Tepeliği kopmuştur Konum: Cami ana Kubbe	Taş	Tepelik: günümüzde mevcut değildir. Gövde: İki küplü Kaide: Konik		
Haydar Kadı Cami Restorasyonu devam etmekte, restorasyon sonrası cami olarak kullanımı planlanmaktadır.		16. yy. Manastır	Kubbe/ Kurşun	Tepeliği mevcut değil, gövdesi kırık, kaidesi önceki bir onarımında dökme betondan yapılmış. Konum: Cami ana kubbede	Mermer	Tepelik: günümüzde mevcut değildir. Gövde: İki küplü+armud Kaide: günümüzde mevcut değildir.		
			Kubbe/ Kurşun	Gövdenin armudi kısmı olduğu düşünülen parçası mevcut, kaide ve tepelik yok olmuş. Konum: Son cemaat kubbede	Taş	Kaide ve tepelik günümüzde mevcut değil, gövdenin kalan kısmı konik, tek parça		
Yeni / Kadı Mahmud Cami (Kullanım dışı)		16. yy. Manastır	Kubbe/ Kurşun	Günümüzde tepeliği kopmuştur. Konum: Cami ana kubbede	Mermer	Tepelik: Palmet Gövde: İki küplü+armud Kaide: Yayvan yarım küre		
			Kubbe/ Kurşun	Sağlam, iyi durumda. Konum: Son cemaat kubbede	Mermer	Basit armudi tek parça.		
			Kubbe/ Kurşun	Sağlam, iyi durumda. Konum: Minber kûlahta	Mermer	Tepelik: Sivri konik Gövde: Tek küplü Kaide: Konik		
Hasan Baba Cami (Cami olarak kullanılmaktadır)		17. yy. Manastır	Kırma çatı/ Alaturka kiremit kaplı	Sağlam, iyi durumda. Konum: Cami harim üstü çatıda	Taş	Basit, dilimli küresel, tek parça; çatıya oturduğu bölümde ince bir bilezik mevcut		
Ali Paşa Cami (İbadet mekanı, Cami olarak kullanılmaktadır, restorasyon projesi hazırlanmakta)		16. yy. Ohri	Minber kûlah/ Mermer	Sağlam, iyi durumda, minber 19. yy'a ait. Konum: Minber kûlahta	Mermer	Tepelik: Basık konik Gövde: Tek bilezikli Kaide: Tek bilezikli konik		

* Vakıflar Genel Müdürlüğü fotoğraf arşivi.

Tablo 1. Araştırma kapsamında incelenen yapılarda alemlerin karşılaştırma tablosu (Kaynak: Fotoğraflar ve çizimler yazarlara aittir (2010–2015) (devam)

Yapının adı/ bugünkü kullanımı	Yapının fotoğrafi	Yapının dönemi/ yeri	Yapı örtü tipi/ malzeme	Alemin mevcut durumu/ konumu	Alemin malzemesi	Alemin bölümleri	Alemin çizimi	Alemin fotoğrafi
Hacı Turgut Cami (Kullanım dışı)		15. yy. Ohri	Kırma çatı/ Alaturka kiremit kaplı	Sağlam, iyi durumda. Konum: Cami harim üstü çatıda	Taş	Tepelik: küresel Kaide: Basit-tek parça küresel		
Mustafa Paşa Cami (Cami olarak kullanılmaktadır- restorasyonu 2011 yılında tamamlandı)		16. yy. Üsküp	Kubbe/ Kurşun	Günümüzde yenilenmiştir. Konum: Cami ana kubbeye	Mermer	Tepelik: palmet Gövde: İki küplü+armud Kaide: dilimli yayvan yarım küre		
Mustafa Paşa Türbesi (Türbe restorasyonu cami ile birlikte 2011 yılında tamamlandı)		16. yy. Üsküp	Kubbe/ Kurşun	Sadece kaidesi mevcut olan alemin 2011 yılı onarımında özgün olduğu düşünülen gövde ve tepeligi kaide üstüne monte edilmiştir. Konum: Türbe kubbeye	Mermer	Tepelik: lale motifli Gövde: İki küplü+armud Kaide: dilimli yarım küre		
Yahya Paşa Cami (Cami olarak kullanılmaktadır)		16. yy. Üsküp	Minber külah/ Mermer	Sağlam, tepelisindeki kırık dışında iyi durumda. Konum: Minber külahta	Mermer	Tepelik: ay- yıldız motifli Gövde: tek bilezikli Kaide: küresel		
Dağistanlı Ali Paşa Türbesi/ Aile Mezarlığı (Türbe- Sultan Murad Cami doğu cephesinin hemen bitişiğinde)		18. yy. Üsküp	Kubbe/ Kurşun	Sağlam, iyi durumda. Konum: Türbe kubbeye	Mermer	Tepelik: palmet motifli Gövde: iki küplü Kaide: yayvan yarım küre		

çapı arttıkça arttığı yine, minber külahlarındaki alemlerde; külah yükseklikleri ile alem yükseklikleri arasında doğru orantı olduğu gözlenmiştir (Tablo 2). Kurşun kaplı ana kubbe bitiminde yer alan alemlerde; bir adet alemde tepelik ve kaide ve iki adet alemde tepelikler günümüzde mevcut olmadığından, yine son cemaat kubbelerinde bir adet yapıda alemin tamamı günümüze ulaşmadığından ana kubbe ve son cemaat kubbe çapı ve alem yüksekliğinin ilişkisi kurulamamıştır (Tablo 2).

Araştırma kapsamındaki kırma çatılı yapılarda gövde kısmı gözlenmezken, Hacı Turgut Camisinde kırma çatı ile kaplı ana kubbenin üstünde tek parça küresel bir kaidenin üzerinde bir de küresel tepelik mevcuttur. Alem gövdeleri türbe ve cami yapılarında ana kubbe ve son cemaat kubbelerinde tek küplü ve armudi bölümlü, iki küplü ve iki küplü ve armudi bölümlü olarak değişmekte Haydar Kadı Camisinde ise son cemaat kubbelerinden doğudaki örneğinde günümüzde gövdenin bir parçası olduğu düşünülen konik bir parça yer almaktadır. En yaygın gövde formu ise iki küplü ve armudi bölümü olan örneklerdir. İncelenen minber

külah alemlerinde ise gövde ya hiç mevcut değildir ya da tek küplü veya tek bileziklidir.

Araştırma kapsamında incelenen yapılarda tepelikler en çok hasar gören öge olmuş, üç adet yapıda ise hiç belgelenememiştir. Tepelikleri belgelenemeyen alemler, Manastır, İshakiye/İshak Çelebi Cami ve Hacı Mahmud Bey Cami ana kubbe alemleri ile Haydar Kadı Cami ana kubbe ve son cemaat kubbelerinin alemleridir. Diğer yapılarda ise tarihi gravür, fotoğraf ve çizimler ve arazi çalışmaları aracılığı ile tipoloji çalışması yapılabilmektedir (Şekil 10a, b, 11a, b ve 12). Örneğin Dağistanlı Ali Paşa Türbesi'ne ait 18. yüzyıla ait bir gravür ile İshak Çelebi Camisinin 1918 yılına ait fotoğrafı, Haydar Kadı Camisinin tarihi bir kartpostalı ve Yeni /Kadı Mahmud Camisinin tahmini 19. yüzyıl başındaki tarihi fotoğrafları, o dönemlerde yapılarındaki alemlerin formu hakkında karşılaştırmalı çalışmaya zemin hazırlayan bilgiler sunmaktadır (Şekil 10a, b, 11a, b ve 12). Söz konusu kaynaklar ile yapıların günümüzdeki hali kıyaslandığında taş alemlerin büyük oranda değişmeden günümüze geldiği anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa ve Haydar Kadı Cami son ce-

Tablo 2. Araştırma kapsamında incelenen yapılarda kubbe iç çapı ve minber ölçüleri ile alemlerin yüksekliğine dair veriler

Yapının adı/yeri	Yapı kubbe iç çapı (RK) ÖLÇÜSÜ ≈ (m)	Minber taban (Tm) ve yükseklik (hm) ölçüleri ≈ (m)	Alem yükseklik(ha) ölçüsü ≈ (m)
İshakiye/İshak Çelebi Cami/Manastır	$R_k = 14,50$	–	$h_a = 1,49$ (tepeliksiz)
Hacı Mahmud Bey Cami/Manastır	$R_k = 11,50$	–	$h_a = 1,10$ (tepeliksiz)
Haydar Kadı Cami/ Manastır, Son cemaat:	$R_k = 11,00$	–	$h_a = 1,00$ (tepeliksiz+kaidesiz)
	$R_k = 4,15$	–	$h_a = 0,24$ (tepeliksiz+kaidesiz- gövde parçası ölçüsü)
Yeni / Kadı Mahmud Cami/ Manastır, Son cemaat: Minber:	$R_k = 12,80$	–	$h_a = 2,52$
	$R_k = 3,65 / RK = 4,39$	–	$h_a = 0,39$
	–	$T = 0,57(R) / h_m = 2,52$	$h_a = 0,63$
Hasan Baba Cami/Manastır	$R_k = 6,00$	–	$h_a = 0,22$
Ali Paşa Cami minber/Ohri	–	$T = 0,67 \times 0,67 / h_m = 0,63$	$h_a = 0,19$
Hacı Turgut Cami/Ohri	$R_k = 5,65$	–	$h_a = 0,20$
Mustafa Paşa Cami/Üsküp	$R_k = 16,49$	–	$h_a = 2,12$
Mustafa Paşa Türbesi/Üsküp	$R_k = 5,44$	–	$h_a = 1,22$
Yahya Paşa Cami minber/ Üsküp	–	$T = 0,70 \times 0,70 / h_m = 1,50$	$h_a = 0,28$
Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi/ Aile Mezarlığı, Üsküp	$R_k = 4,90$	–	$h_a = 0,68$

maat kubbelerinde izlendiği gibi Makedonya'daki pek çok yapıda ise taş alemler ya tamamen yok olmuş ya da sadece

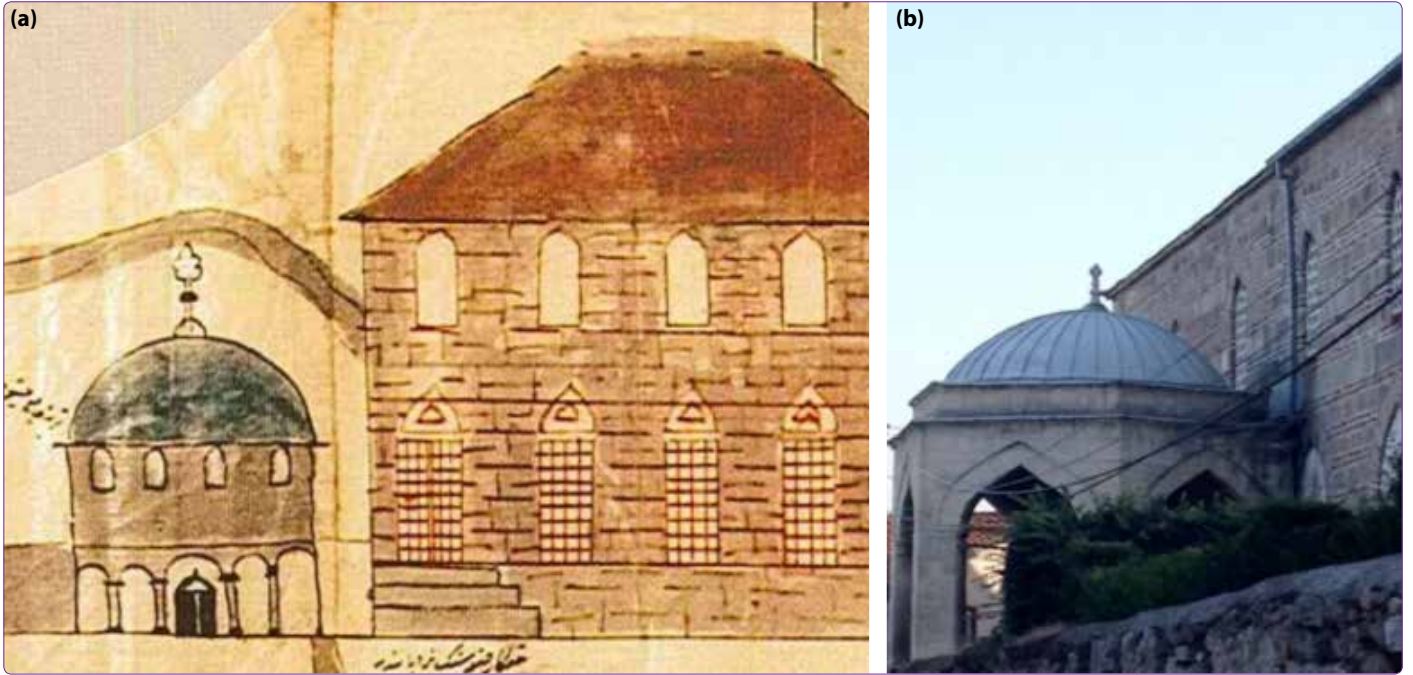
Şekil 9. Bursa, İznik, Yeşil Camisinin (M.1391/2) son cemaat yeri kubbe- bemsî orta tonozunda yer alan prizmatik bir çubuk biçiminde taş alem detayını gösterir fotoğraf (Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 2016).

kaide ve gövde bölümlerinden izler kalmıştır. Bu alemlerin restitüsyonları da 2011 ve 2015 yılı onarımlarında arşiv kayıtları ve karşılaştırmalı çalışmalar dikkate alınarak yapılmıştır (Şekil 13).

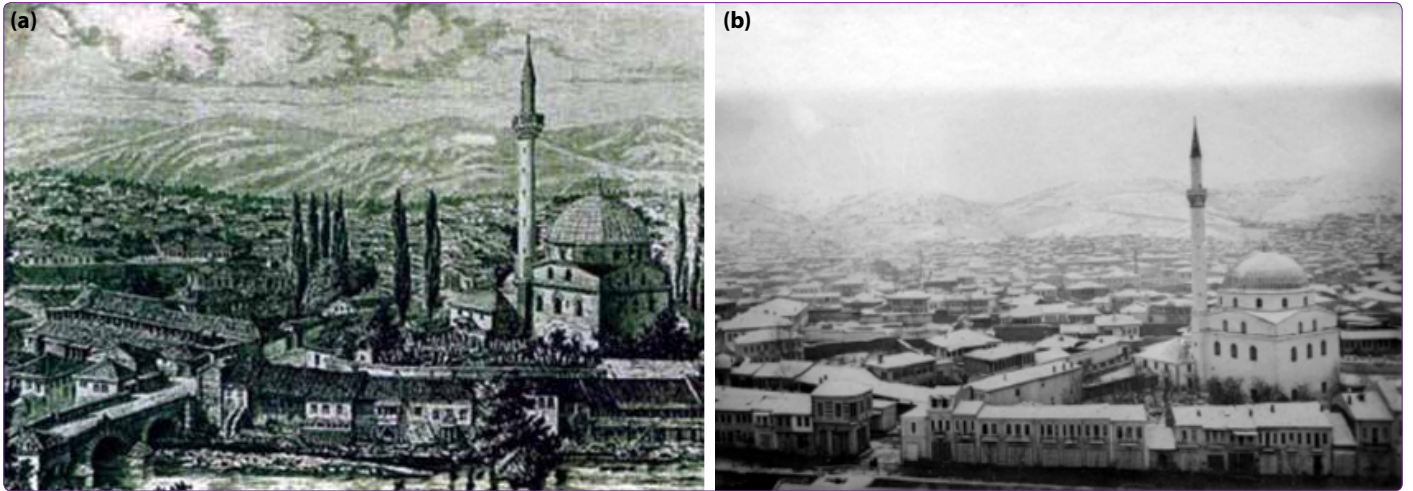
İncelenen yapılarda alem tepelikleri palmet, ay-yıldız, lale, konik ve küresel motifler olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Bunlar içinde palmet motifi en çok kullanılan motif olmuş ve hem 18. yüzyıl türbe yapısında hem de 16. yüzyıl cami yapılarında gözlenmiştir. Lale motifi sadece Mustafa Paşa Türbesinde gözlenirken, ay-yıldız motifi de Yahya Paşa Cami minber külâhında tespit edilmiştir. Yine, sivri ve basık konik tepeliğin gözlendiği örnekler Yeni /Kadı Mahmud Cami ve Ali Paşa Cami minber külâhı alemleri olmuştur.

Gerek arşiv kayıtları ve literatür çalışması ve gerekse araştırma kapsamında incelenen Manastır, Hasan Baba Cami (17. yüzyıl) ve Ohri, Hacı Turgut Camisini içeren (15. yüzyıl) günümüz örneklerinden, alaturka kiremit kaplı kırma çatılı yapılarda taş alemlerin basit ve çoğunlukla tek parçadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Avlusunda bir haziresi de yer alan Hasan Baba Camisinde tek parçadan oluşan taş alemin kavuk şeklindeki formu, bir onarım esnasında haziredeki bir baş taşı parçasının alem olarak kullanılmış olabileceği izlenimi vermektedir. Manastır, Yıkık/Kırık

Şekil 10. Üsküp, Sultan II. Murad Cami ve doğu yönündeki Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi/Aile Mezarlığı'nın (a) 18. yy. gravürü (Kaynak: Kumbaracı-Boğoyeviç, 2008, s. 49) ve (b) 2015 yılına ait fotoğrafı (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf arşivi).

Şekil 11. (a, b) İshak Çelebi Camisinin H. Catenacci tarafından çizilen gravürü ve 1918 yılına ait fotoğrafı (Kaynak: Mihajlovski, УДК. 726.71(497.774), s. 355).

Cami (17. yüzyıl) ve 19. yüzyıla tarihlenen Manastır şehrindeki bir anonim camide de benzer şekilde taş alemler yarım küre, basit, basık ve tek parçadan oluşmaktadır (Şekil 14–16).

Benzer alem tipolojisi Manastır, Yeni/ Kadı Mahmud Cami (16. yüzyıl) son cemaat bölümü kubbe alemlerinde de mevcuttur. Kubbelerin kurşun malzeme ile örtülü olduğu yapıda $\approx 0,39$ m yüksekliğindeki mermer son cemaat alemleri Hasan Baba ve Hacı Turgut Cami ana kubbe alemlerinden farklı olarak basit, tek parça armudi formdadır. Hacı Turgut Camisinde ise basit, küresel tek parça kaidesi

olan alemin tepelik olarak yorumladığımız küresel bir de bitiş bölümü mevcuttur.

Sonuç

Taş alemler, yapının yıpranmaya açık en yüksek yerinde bulunması sebebiyle ilk örnekleri günümüze az gelen bir yapı unsuru olmuş⁸³ yapılan araştırmalarda da taş alemlerin gün geçtikçe çeşitli nedenlerle yok olduğu ya da farklı boyutlarda ve farklı malzeme ile değiştirildiği görülmüştür. Anadolu'da olduğu gibi⁸⁴ Makedonya'da da tarihi ya-

⁸³ Cantay, 1989, s. 355.

⁸⁴ Önge, 1979, s. 818; Cantay, 1989, s. 355.

Şekil 12. Haydar Kadı Cami, tarihi kartpostal (Kaynak: Mihajlovski, УДК. 726.71(497.774), s. 362).

Şekil 14. Manastır, Yıkık/Kırık Cami, 1914 tarihli fotoğrafı (Kaynak: Mihajlovski, УДК. 726.2.033.39(497.774) s. 294).

Şekil 13. Mustafa Paşa Cami, 2011 yılı fotoğrafı (Kaynak: Yazarlara ait fotoğraf Arşivi).

pılarda görülen alemlerin çoğu, zaman içerisinde yapılan onarımlar sırasında konulmuş veya yenilenmiştir. Örneğin, Makedonya, Ohri, Ali Paşa Camisinde ana kubbe ve son cemaat alemleri metal alemlerle yenilenmiştir. Bunların bir kısmı orijinallerine benzer bir şekilde yenilenmişse de bir kısmının da kaynaklarda belirtilen şekil ve malzemelere uymadıkları, onarım sırasında birçok yapıya yeni alemler takıldığı anlaşılmıştır. Örneğin Makedonya, Üsküp, Mustafa Paşa Camisi son cemaat taş alemleri 2011 yılı onarımlarında özgün malzeme ve formuna uygun olarak

yenilenmiş, ancak Özer'in de belirttiği gibi Hüseyin Şah Türbesi kubbe alemi 1961 yılından önce mevcut olmayan bir alem ile yenilenmiştir.⁸⁵ Bu nedenle bir mimari eserin özellikle de cami kubbelerinin ayrılmaz bir parçası durumunda olan ve mimaride ufak bir detay olsalar da önemi büyük olan alemlerin, olabildiğince korunması ve yok olmalarının önlenmesi önemle üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu çalışma ile temel olarak kaide, gövde ve tepelik olmak üzere üç bölümden oluşan alemlerin türbe ve camilerdeki farklı tipolojileri ortaya konmuş, kubbe çapı ve minber külah yükseklikleri ile alem yükseklikleri arasındaki ilişki değerlendirilmiş ve farklı örtü tiplerindeki alem formları araştırılmıştır. Kubbelerde alem kaide bölümlerinin yayvan yarım küre, dilimli yarım küre, tek parça-küresel ya da konik formda olmak üzere dört farklı

⁸⁵ Özer, 2006, s. 123.

Şekil 15. Manastır, Hasan Baba Camisinin tahmini 19. yy. başı fotoğrafı (Kaynak: Mihajlovski, УДК. 726.2.033.39(497.774)“16”, s. 291).

tipleri ortaya konmuş, alem gövde bölümleri de tek küplü-armudi, iki küplü-armudi, iki küplü ya da hiç mevcut olmadığı örnekler olmak üzere yine dört farklı tipolojide incelenmiştir. Tepeliklerde en çok gözlenen motif ise palmet olmuş, minber külahlarında armudi tepelikli alemler tercih edilmiştir.

Çalışma kapsamında Makedonya şehir merkezlerindeki

Şekil 16. Manastır, Anonim Cami (Kaynak: Mihajlovski, УДК. 726.2(497.774),18” s. 219).

yapılarda incelenen on dört adet taş alemin tipolojik araştırması ile belgeleme ve envanterin ötesinde, günümüzde değiştirilmiş, yok olmuş taş alemlerin restitüsyon çalışmalarında da karşılaştırmalı bir analize ışık tutulması hedeflenmiştir. Örneğin, Makedonya, Manastır, Haydar Camisinde ana kubbe alem tepeliği iklim koşulları vb. nedenlerle yok olmuş, alemin kaide ve gövde bölümlerinin Manastır, Yeni /Kadı Mahmud Camisi ile benzerliği göz önünde bulundurularak tepeliği de Yeni/Kadı Mahmud Camisinde olduğu gibi palmet motifi olarak yenilenmiştir. Günümüzde Yeni/Kadı Mahmud Camisinde de alemin tepeliği mevcut değildir, ancak 2011 yılına ait yapıya ait fotoğraflarda palmet motifli tepelik tespit edilebilmektedir.

Kültürümüzün bir parçası olan ve geçmişten gelen bir geleneği yansıtan taş alemlerin, gerek Anadolu'da gerekse Balkanlar gibi yurt dışındaki Osmanlı coğrafyasında yer alan örneklerinin bir an önce tespit ve tescillerinin yapılarak belgelenmesi konunun, daha doğru değerlendirilmesini ve aydınlanmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Arseven, C.E. (1983) "Alem", Sanat Ansiklopedisi, Cilt 1, s. 39–44.
- Arseven, C.E. (1956) "Alem Maddesi", Türk Sanatı Tarihi (Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme, ve Tezyini Sanatları), İstanbul, MEB Maarif Basımevi, s. 727–730.
- Ayverdi, E.H., Yüksel, İ.A. (2000) Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, 3. Kitap, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. Baskı.
- Cantay, T. (1989) "Alem (Mimari) Maddesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 354–356.
- Duymaz, A.Ş., Aydoğdu, G. (2008) "Geleneksel Türk El Sanatı Alem'in Son Ustalarından Sandıklılı Hacı Süleyman Sallı", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 27, s. 247–256.
- Erdem, S. (1989) "Alem Maddesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 352–354.
- Hasol, D. (1998) Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul, Y.E.M. Yayınları.
- İbrahimgil, M.Z. (2001) "Üsküp'te Tabhaneli-Zaviyeli Camiler", Ed.: Mustafa Denктаş, Yıldırım Özbek (editör), Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları, Kayseri, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 315–338.
- Kumbaracı-Bogoyeviç, L. (2008) Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri, İstanbul, Mas Matbaacılık A.Ş.
- Ödekan, A. (1997) "Alem Maddesi", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul, Y.E.M. Yayınları, s. 60.
- Önge, Y. (1979) "Anadolu'nun Bazı İslâmî Yapılarındaki Alemler Hakkında", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 15-20 Ekim 1973, İstanbul, s. 814–838.
- Özer, M. (2006) Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX. Yüzyıl), Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M.Z. (1971) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 1. Fasıl, İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları.
- Pavlov, Z., Petkova, R. (2008) Macedonian Cultural Heritage, Ottoman Monuments, Skopje, Cultural Heritage Protection Office.
- Pavlov, Z. (2001) "Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- SAMÎ, Ş. (H. 1317) Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet [İstanbul], İkdam Matbaası.
- Şapolyo, E.B. (1969–70) "Alemler", Ön Asya, Sayı 54, s. 30.
- Şehabi, B., Nikolova, D. (2014) Üsküp Hatırası / Kujtim Per Shkupin / Memory Of Skopje, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, Renkvizyon Yayınevi.
- Turan, Ö., İbrahimgil, M.Z. (2004) Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s. 330–399.
- Uluengin, F., Uluengin, B., Uluengin, M.B. (2001) Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları, İstanbul, Y.E.M. Yayınları.
- Weil, (1993) "Alem", İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul, M.E.B. Basımevi, s. 297–298.
- Yavuz, G. (1957) "Sancak Alemleri" Arkitekt, sayı:328, İstanbul, s. 180–183
- Yücel, E. (1975) "Türk Sanatında Alem", Türkiyemiz, Sayı 16, s. 34–37.

İnternet Kaynakları

- Bektaşoğlu, M. (2001) "Kubbe ve Minarelerin Vazgeçilmez Unsuru Alem", Diyanet Aylık Dergisi, Sayı 122, <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-26/konu-452.html> [Erişim tarihi 14 Aralık 2015]
- Tanır, İ. (2010) "Mimaride Zirveye Konan Nokta: Alem", AnadoluJet Magazin – Aralık 2010, <http://www.anadolujet.com/aj-tr/anadolujet-magazin/2010/aralik/makaleler/mimaride-zirveye-konan-nokta-alem.aspx> [Erişim tarihi 20 Kasım 2015]
- Mihajlovski, R. "The Seventeenth-century Ottoman Religious Architecture of Bitola/ Manastır", УДК. 726.2.033.39(497.774) 16, s. 289-301. http://www.kalamus.com.mk/pdf_spisanija/patrimonium_5/019%20=%200007-3%20Patrimonium%202012%20Robert%20Mihajlovski.pdf [Erişim tarihi 10 Ekim 2015]
- Mihajlovski, R. "The Nineteenth-Century Ottoman Religious Architecture And Culture Of Bitola/Manastır" УДК. 726.2(497.774) 18, s. 213-221. http://www.kalamus.com.mk/pdf_spisanija/patrimonium_6/018%20=%20023_1%20Patrimonium%202013%20Robert%20Mihajlovski%20OK.pdf [Erişim tarihi 10 Ekim 2015]
- Mihajlovski, R. "The Sixteenth Century Mosques of Bitola / Toli Manastır", УДК. 726.71(497.774), s. 351-366. [http://www.makedonika.org/whatsnew/024%20-%202003%20Spisanie%202010%20Robert%20Mihajlovski%2001%20ok\(2\).pdf](http://www.makedonika.org/whatsnew/024%20-%202003%20Spisanie%202010%20Robert%20Mihajlovski%2001%20ok(2).pdf) [Erişim tarihi 10 Ekim 2015]

Anıtsal Yapıların Yeniden Kullanımında Kullanıcılar Üzerinden Kültürel Algı Performansı Değerlendirmeleri; Sivas Buruciye Medresesi Örneği¹

Evaluations of Cultural Perception Performance By Users On the Basis of Re-Use of Monumental Building: The Case of Sivas's Buruciye Madrasah

Esra YALDIZ,¹ Nafia Gül ASATEKİN²

ÖZ

Geçmişten gelen kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi adına, kültürel mirasın güvence altına alınması olarak tanımlanan korumanın en büyük gerekçelerinden biri; tarihsel ve kültürel değerler olarak nitelendirdiğimiz anıtsal yapıların taşıdığı, özellikle özgünlük, belgesel, kimlik, tarihsel, mimari, kullanım ve süreklilik değerlerinin yitirilmemesinin sağlanmasıdır. Korumanın aktif olarak gerçekleştirilebilmesi için; kültürel miras olarak ele aldığımız anıtsal yapılara işlevsel bir içerik kazandırmak; onları toplum kullanımına sunup yararlanmak ve insan-yapı bütünleşmesini sağlamak gerekmektedir. Ancak buradaki en önemli konu, koruma ile işlevsel değişim arasında doğru bir denge kurulması ve yapının özgünlük değerlerinin yitirilmemesi olmalıdır. Bu sebeple anıtsal bir yapının yeniden kullanıma adaptasyon sürecinde en önemli nokta, yapının kültürel değerinin ve özgünlüğünün korunmasıdır. Bu bağlamda anıtsal yapılarda "kültürel algı performansı" olarak adlandırdığımız performans değeri; yapının yeniden kullanımında, anıt özelliğinin, özgünlüğünün, simgesel, tarihi ve kültürel değerinin kullanıcı tarafından nasıl algılandığını ölçmemizi sağlayacaktır. İç Anadolu Bölgesi, Sivas il merkezinde yer alan, Anadolu Selçuklu Dönemine ait, açık avlulu ve tek katlı Sivas Buruciye Medresesi çalışma kapsamında incelenmiştir. Bugün "El Sanatları Çarşısı ve Çay Bahçesi" olarak kullanılan Buruciye Medresesinin kültürel algı performansı değerlendirmeleri yapılarak, yapının içerisinde bulunduğu fiziksel çevre ile birlikte özgünlük değerlerinin kullanıcılar tarafından algılanıp algılanmadığı belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Anıt; Buruciye Medresesi; kültürel algı performansı; yeniden kullanım.

ABSTRACT

The purpose of a conservation act is to secure cultural heritage so that the associated cultural values can be passed on to future generations. Hence, conservation that is defined as "to keep alive" in a manner that includes yesterday, today, and tomorrow is regarded as a cultural act. One of the major justifications for conservation is to ensure the integrity of a monumental building in terms of authenticity, documental contribution, historic and architectural value, continuity, and usage. Giving a monumental building a purpose ensures an interaction with the public and preserves an object of cultural heritage. The most important point to bear in mind is the need to achieve the correct balance between conservation and functional modification. Within the framework of conservation criteria, it is critical to preserve the structure's authenticity as well as satisfy the new users. The performance level of a repurposed monumental building, which can also be defined as "cultural perception performance," will contribute to how characteristics such as authenticity, and the symbolic, historic, and cultural values of a building are perceived by users. This study is an analysis of the case of the Buruciye Madrasah, a single-story Anatolian Seljuk period building with an open courtyard plan located in the Central Anatolian Region in the city of Sivas that is now a handicrafts market and tea garden. The cultural perception performance of this cultural heritage building was assessed in order to determine if the authenticity value of the building was accurately perceived by users.

Keywords: monument; Buruciye Madrasah; cultural perception performance; re-use.

¹Bu makale, birinci yazar tarafından S.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı'nda 2013 yılında tamamlanmış olan "Anıtsal Yapıların Kullanım Sürecinde Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır.

¹Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya

²Kemerburgaz Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

Başvuru tarihi: 19 Ağustos 2015 - Kabul tarihi: 27 Mayıs 2016

İletişim: Esra YALDIZ. e-posta: mimaresayaldiz@gmail.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

En genel hali ile koruma, tarih ya da sanat değeri taşıyan yapıların doğal değerlerin ya da kent parçalarının yaşamlarını sürdürürebilmeleri için gerekli önlemleri almak olarak tanımlanmaktadır.² İnsanoğlunun var olduğu günden bugüne kadar süregelen koruma kavramı; toplumların geçmişteki sosyal, ekonomik niteliklerini ve kültürel değerlerini yansıtan fiziksel/mekânsal yapının, toplumlarda yaşanan değişim süreci içerisinde yok olmasını engelleyip, kent ve kentli ile bütünleşerek yaşamını sağlamaya odaklanmıştır. Bir başka ifade ile koruma eylemi, dün-bugün ve yarını kapsayacak şekilde “yaşatmak” olarak³ da tanımlanabilmektedir. Bir yapının kültürel miras olarak tanımlanması ve koruma kapsamında ele alınabilmesi için bir takım değerleri taşıması ve nitelik kazanması gerekmektedir. Bu değerler; duygusal (merak, kimlik, süreklilik, simgesel), kültürel (belgesel tarihi arkeolojik, estetik, simgesel, mimari, kentsel, bilimsel), kullanımsal (işlevsel, ekonomik, sosyal ve politik) olgular⁴ şeklinde ifade edilmektedir. Öte yandan kültürel mirasın taşıdığı değerler; kültürel değerler, (tarihsel, belgesel, simgesel, sanat, eğitim), morfolojik değerler (anlam, özgünlük, homojenlik, ölçeklik, denge, estetik), duygusal değerler (ortam, mesaj), işlevsel değerler, kullanıma ait değerler (yararsal, maddesel, malzeme),⁵ olarak da sınıflandırılmaktadır. Yapılan başka bir sınıflandırmada da bu değerler; kültürel değerler (kimlik, artistik ya da teknik, nadirlik), sosyo-ekonomik değerler (ekonomik, fonksiyonel, eğitim, sosyal, politik) olarak belirtilmiştir.⁶ Bunlara ilaveten yapılan çalışmalarda; estetik, manevi, sosyal, tarihsel ve sembolik değer olarak bir sınıflandırma yapılır iken,⁷ varlık, seçenek, miras, estetik, manevi, sosyal, tarihi, sembolik ve otantiklik⁸ şeklinde de bir sınıflandırma karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu nitelik ve değerler içerisinde en önemlisi yapının özgünlük değerlerinin ve belge niteliğinin korunmasıdır. Tarihsel kültürel değerler olarak nitelendirdiğimiz yapıların ve nesnelere taşıdığı özellikle özgünlük, belgesel, kimlik, tarihsel, mimari, kullanım ve süreklilik değerlerinin kaybedilmemesi, korumanın en önemli gerekçelerinden biridir. Korumanın bir bileşeni olarak ele alınan yeniden kullanım çalışmalarında sonuçların nitelikli olabilmesi, yapıların yeni işlev ile özgünlük değerlerinin ve kültürel olarak topluma aktardığı bilgilerin korunmasına bağlıdır. Buradaki en önemli sorun, kültür varlığının bugüne doğru aktarılabilmesi sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda tarihi ve kültürel varlıkların korunmasının, gelecek nesillere doğru aktarılabilmesinin en etkin yolu, bu yapıların “yaşayan birer varlık” konumuna getirilerek yeniden kullanımları olmaktadır. Bu yapılar birer belge olarak sosyo-kültürel anlamda tarihsel sürekliliğin sağlanması

için vazgeçilmez iken öte yandan da, tekrar kullanımları ile enerji, malzeme ve işgücü bazında olumlu bir ekonomik girdi oluşturmaktadırlar.⁹

Yeniden Kullanım Kavramı

Koruma uygulamaları ve politikaları açısından tek yapı ölçeğinden başlayarak tarihsel, kentsel ve kırsal yerleşmelerin bütününe dek uzanan bir gelişim olmuştur.¹⁰ Uluslararası düzeyde tek anıt korumasından başlayan tarihsel-kültürel değerleri koruma kavramı, günümüzde çağdaş işlevlerle bütünleşerek korumayı amaçlayan bir anlayışa ulaşmıştır. Bu bağlamda günümüzde dondurarak koruma anlayışından uzaklaşmış ve çağın gereklerini yerine getirerek yaşatma fikri ön plana çıkmıştır.¹¹

Anıtsal yapılarda yeniden kullanım kavramının kökeni 19.yy’da İngiltere’de Sir George Gilbert Scott, Jhon Ruskin ve Willam Morris’e kadar dayanmaktadır.¹² Daha sonra Altıncı Uluslararası Mimarlar Kongresi (RIBA, 1904), ardından 1931’de Atina’da toplanan Tarihi Anıtların Korunmasıyla İlgili Mimar ve Teknisyenlerin I. Uluslararası konferansı ve 1931 Carta Del Restaura’da, “anıtlarda gerekli olduğu durumlarda yeniden kullanım için onarımlar” tavsiye edilmiştir. Ardından koruma ve yeniden kullanım kavramlarının uluslararası düzeyde ilk ilkeleştirdiği metin 1964 Venedik Tüzüğü olup, sonrasındaki bütün uluslararası koruma yaklaşımlarında “yeniden kullanım, tarihi yapıların kabul edilebilir yaşam standardına ulaştırılırken özgünlüklerinin ve mimari karakterlerinin zarar görmemesi” yönünde alınan kararlar ile sınırlandırılmıştır.

Tüm dünyada çağdaş korumanın bir bileşeni olarak ele alınan yeniden kullanım olgusu, anıtsal bir yapıyı yaşam alanları içerisine kullanarak dâhil etme eylemini içermektedir. Anıtsal yapıların korunması ve gelecek kuşaklara doğru aktarılabilmesi için bu yapıların toplumsal bir fayda sağlayabilecek şekilde kullanılarak, yeniden kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda ele aldığımızda anıtsal yapıların, farklı dönemlerde de varlıklarını sürdürürebilmeleri, hem fiziksel koşulların iyileştirilmesi, hem de yeni kullanım adaptasyonları ile mümkün olmaktadır.¹³ Yeniden kullanıma adaptasyon kavramı; yapının yeni kullanıcıları için gerekli kullanım değişikliklerinin yapılması;¹⁴ kullanım potansiyeli olan anıtsal yapıların ekonomik olarak yaşatılabilmesi için yeni kullanımlar oluşturulması, şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁵ Yapının mevcut kullanımının iyileştirilmesi ya da önerilen yeni bir kullanıma göre mekânsal düzenlemelerin yapılması da anıtsal yapılarda yeniden kullanıma adaptasyonu kapsamaktadır.¹⁶ Korumanın bir bileşeni olarak ele alınan yeniden kullanımda sosyal ve kültürel kimli-

² Hasol, 1995, 272.

⁶ Feilden ve ark, 1993, s. 17-21.

³ Kiper, 2006, s. 18.

⁷ Throsby, 2000, s. 29.

⁴ Feilden, 1982, s. 17-21.

⁸ Throsby, 2004, s. 193.

⁵ Kırac, 2001, s. 83.

⁹ Aydın ve ark., 2009, s. 3; Stas, 2007, s. 25; Wilkinson ve ark., 2008, s. 5-10.

¹² Powell, 1999, s. 29.

¹³ Vural ve ark., 2006, s. 103.

¹⁴ Douglas, 2006, s. 146.

¹⁰ Jokilehto, 1999, s. 6.

¹⁵ Cantell, 2005, s. 2.

¹¹ Arabacıoğlu ve ark, 2007, 208.

¹⁶ Aydın ve ark., 2010, s. 3.

ğin korunması en önemli unsurlar olarak ele alınmaktadır.¹⁷ Yeniden kullanımda önemli olan, verilen işlevin değil bina-
nın yaşatılabilirliği olmasıdır.¹⁸ Bu noktada, hem yeni işleve,
hem fiziksel karakterlere, hem de yapının taşıdığı kültürel,
belgesel vb. değerlere odaklanmak gerekmektedir.¹⁹

Bu bağlamda anıtsal bir yapının yeniden kullanıma adaptasyon sürecinde, yapının kültürel değerinin ve özgünlüğünün korunması ilk koşul olarak ele alınmaktadır. Değişikliklerin ve müdahalelerin özgün kullanım ile uyumu ve yapılan müdahalelerin okunabilirliği kültür varlığının özgünlüğünün korunması açısından oldukça önemlidir.²⁰

Yeniden Kullanımda Kültürel Algı Performansı

Günümüzde kaynakların kullanımının sağlanması ve ekonomik kazanç elde edilmesi bağlamında, özgün işlevini kaybetmiş anıtsal yapıların yeniden kullanılarak hizmete açılması önemli bir yer tutmaktadır. Fakat çağdaş yaşam içerisinde yeni bir amaca yönelik olarak kullanılması düşünülen bu yapıların önündeki engeller, koruma ilkeleri ile yeni işlevin-yeni kullanıcının ihtiyaç ve gerekliliklerinin ortak bir paydada toplanamamasından kaynaklanmaktadır. Anıtsal bir yapının; koruma ölçütleri doğrultusunda; yasal statü, tarihsel özellikler, çevresel koşullar, mekânsal oluşum, mimari öğeler ve strüktürel yapı sınırlayıcılığında; yeni kullanıcılarının istek ve gereksinimleri ile işlevin gerektirdiği donanım niteliklerini karşılama gerekliliği bulunmaktadır. Bununla birlikte anıtsal yapıların yeniden kullanımında, özgünlüğün korunmasının ardından yeni kullanıcının memnuniyeti de bir değerlendirme ölçütü olarak karşımıza çıkmaktadır. Koruma bağlamında anıtsal yapıya müdahale sınırlarının ve yeni işlevinin kullanıcısının gereksinimleri arasındaki dengenin sağlanabilmesi gerekmektedir. Yapı ve yeni kullanım arasındaki denge öyle planlanmalıdır ki; yapının taşıdığı değerler ve karakterler zarar görmeden; yapının sürdürülebilirliği mümkün kılınmalıdır. Bu nedenle, anıtsal bir yapının yeni işlevinin kalitesi ve sürdürülebilirliğinden bahsedebilmek için öncelikle yapının yeni işlevine ait, mekânsal performanslarının (çevresel, işlevsel, teknik, kültürel algı ve algısal performans) belirlenmesi, yapının yeni kullanıcısı, çevresi ve koruma ilkeleri boyutunda ele alınması gerekmektedir.

Anıtsal yapıların, sadece belirli yeni kullanımlar üstlenebileceği ve bu kullanımların da yapıların çevresel ve mekânsal kapasiteleri ile doğrudan ilişkili olduğu değişmez gerçeğinden hareket ile; yeniden kullanım için yapılacak olan her türlü müdahalenin yapının kültürel değerine ve özgünlüğe zarar vermeyecek nitelikte, okunabilir ve yakın çevresindeki kullanımları destekleyici yönde olması gerekmektedir.

¹⁷ Bacon, 2001, s. 173.

¹⁸ Cantacuzino, 1989, s. 3.

¹⁹ Kincaid, 2002, s. 14.

²⁰ Pereira, 2007, s. 171.

Tablo 1. Kültürel algı performansı bileşenleri

Kültürel algı performansı bileşenleri

- Çevresel algılama (kentli tarafından sembolik değer algılanması)
- Yeni işlevin kentin sosyal ve kültürel yapısı ile bağdaşması
- Yapının fiziksel karakterlerinin ve toplum içindeki simgesel niteliklerinin korunması
- Yapının mimari, tarihi ve arkeolojik değerinin vurgulanması
- Yapının kültürel (Kimlik, Artistik ya da Teknik, Nadirlik) belge, özgünlük,estetik (oran,ölçek, biçim, malzeme, doku, renk), sosyo ekonomik (ekonomik, fonksiyonel, eğitim, sosyal) değerlerinin korunması
- Yeni işlevin özgün işlevi unutturmaması (yapının özgün işlevinin hala bilinir olması)
- Tarihi sürekliliğin sağlanması
- Yapıdaki değişimin, yapının tarihi önemini ve mimari bütünlüğünü artırıcı etkide bulunması
- Kullanıcı etkisi

Bir mimari kültür varlığının anlam kazanabilmesi için gereken ve onun gerçekliğini, değerini ve bütünlüğünü kanıtlayan tüm özellikler özgünlük değeri olarak tanımlanmaktadır. Mimari mirasın özgünlüğü söz konusu olduğunda, konum, tasarım, malzeme ve işçilik özellikleri açısından içinde bulunduğu kültür alanının bozulmamış ve tahrip edilmemiş bir belgesi olması istenmektedir. İlk yapımından günümüze yapıların bünyesinde yer alan ve yapının kimliğini oluşturan tarihsel katmanlar, özgünlüğünün bileşenleri olarak kabul edilmektedir.²¹ Bu bağlamda anıtsal yapının yeniden kullanımında içerisinde bulunduğu fiziksel çevre ile birlikte özgün kimliğinin ve özgünlük değerlerinin algısal anlamının değerlendirildiği performans kategorisine “kültürel algı performansı” adı verilmektedir. Bu performans değerinde yeni işlevi ile kullanılan anıtsal yapının kullanıcısının zihninde anıt özelliğinin, tasarım özelliklerinin özgünlük değerlerinin, simgesel anlamının korunması ve tarihi kültürel değerinin vurgulanması önem kazanmaktadır. Yeni işlev ile yapıda oluşan değişimin, yapının tarihi önemini ve mimari bütünlüğünü artırıcı şekilde olması istenmektedir. Bu kapsamda ele aldığımızda “Kültürel Algı Performansı” bileşenleri; yapının özgün işlevinin bilinmesi, yapının yeni kullanımının algılanması, yapının sembolik değerinin bilinmesi, yapının özgünlük, mimarlık tarihi ve sanatsal değerinin vurgulanması, yeni işlevin kentin sosyal ve kültürel yapısı ile bağdaşması, yapının kültürel değerlerinin korunması, yapının estetik değerinin korunması, yapının sosyo ekonomik değerinin korunması, yeni işlevin bina için yeni bir imaj oluşturması şeklinde belirlenmiştir (Tablo 1).

²¹ Icomos Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi “2013”, 30 Mayıs 2012 Ve 17 Mart 2013 Tarihleri arasında gerçekleştirilen Ulusal Mimari Koruma Uzmanları Toplantıları ve Icomos Türkiye Milli Komitesi’nin revizyonu ile son şekli verilmiştir.

Bu bileşenler ile yeniden kullanılan anıtsal yapıdan kültürel algı performans açısından beklenen hedefler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Kültürel algı performansı açısından ulaşılmaması hedeflenen bilgiler

Simge, anlam, çevresel algı

- Anıtsal yapının yeni bir amaç için kullanılıyor olmasından sonra da simgesel anlamını koruması
- Anıtsal yapının yeni işlevi ile kültürel sürekliliğin sağlanması
- Yapının özgünlüğünün korunması,
- Kullanıcının yapıyı yeni fonksiyonu ile algısında kültürel değer kaybedilmemesi

Çevresel biliş ve oryantasyon

- Kullanıcı zihninde yapının anıtsallığının korunması,
- Yeni işlevi ile yapının kent için bir imaj oluşturması

Alan Çalışması

Alan çalışması için seçilen Sivas Buruciye Medresesi, tarihi ve mimari özellikleri ile tanımlanmış, yeni işlevi ve bu işlev için yapılan değişiklikler açıklanmıştır. Yapının kültürel algı performansının belirlenebilmesi için yeni kullanıcıları ile anket yapılarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

Sivas Buruciye Medresesi Tarihi/Mimari Özellikleri ve Yeniden Kullanımı

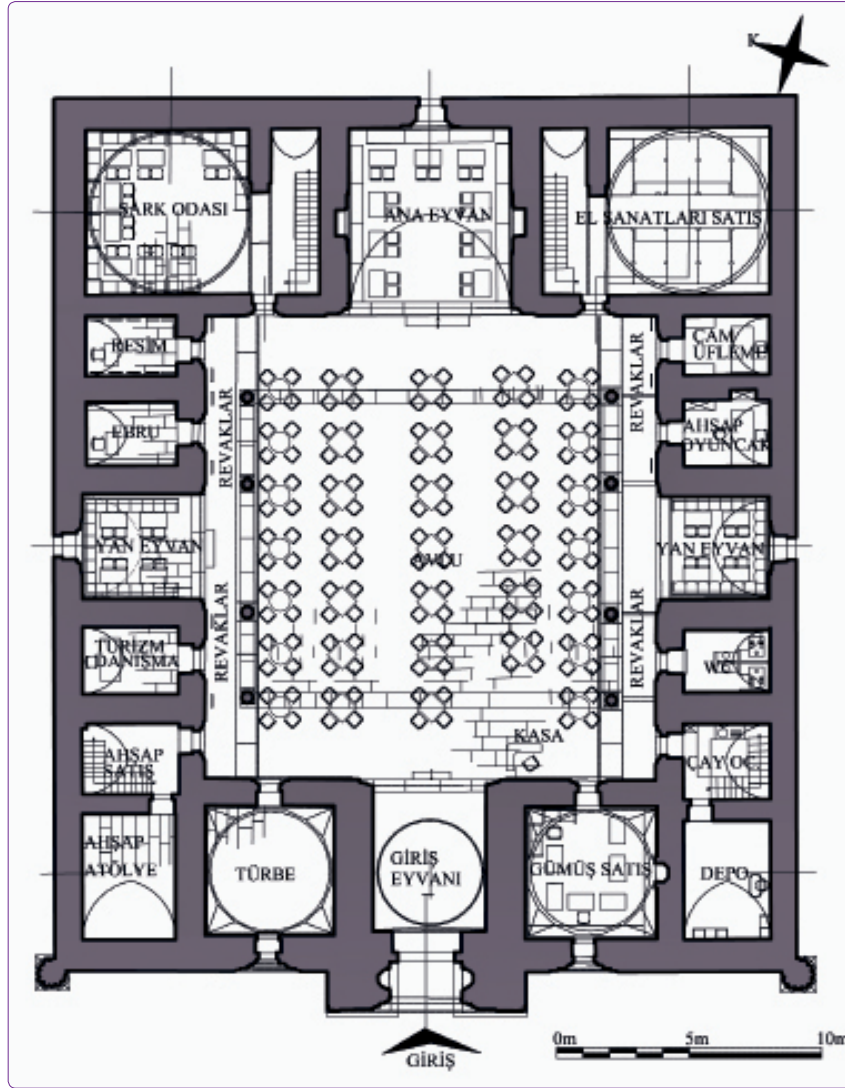
Buruciye Medresesi Sivas ili, Eski Kale Mahallesi, Selçuk Sokakta, 11 pafta, 226 ada, 17 parsel bulunmaktadır. Selçuklu Parkının içerisinde, tarihi Tokat caddesinin doğusunda, I. İzzeddin Keykavus Şifahanesinin kuzeyinde, Çifte Minareli Medresesin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yapının güney batısında Kale cami ve hamam kalıntıları yer almaktadır (Şekil 1).

Yapının kitabesinden H.670, M. 1271 yılında Hibetullah Burucerdî oğlu Muzaffer tarafından ilmiye medresesi ola-

Şekil 1. Sivas Buruciye Medresesi (Google Map, 2012).

Şekil 2. Sivas Buruciye Medresesi Restorasyon Projesi Planı (Çizimler Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınan belgelerden şematize edilerek hazırlanmıştır).

rak yaptırıldığı anlaşılmaktadır.²² Anadolu Selçuklu Medreseleri içerisinde kareye yakın dikdörtgen ve simetrik bir plan şemasına sahip olan yapı, dört eyvanlı, açık avlulu ve tek katlı medrese grubuna girmektedir.²³

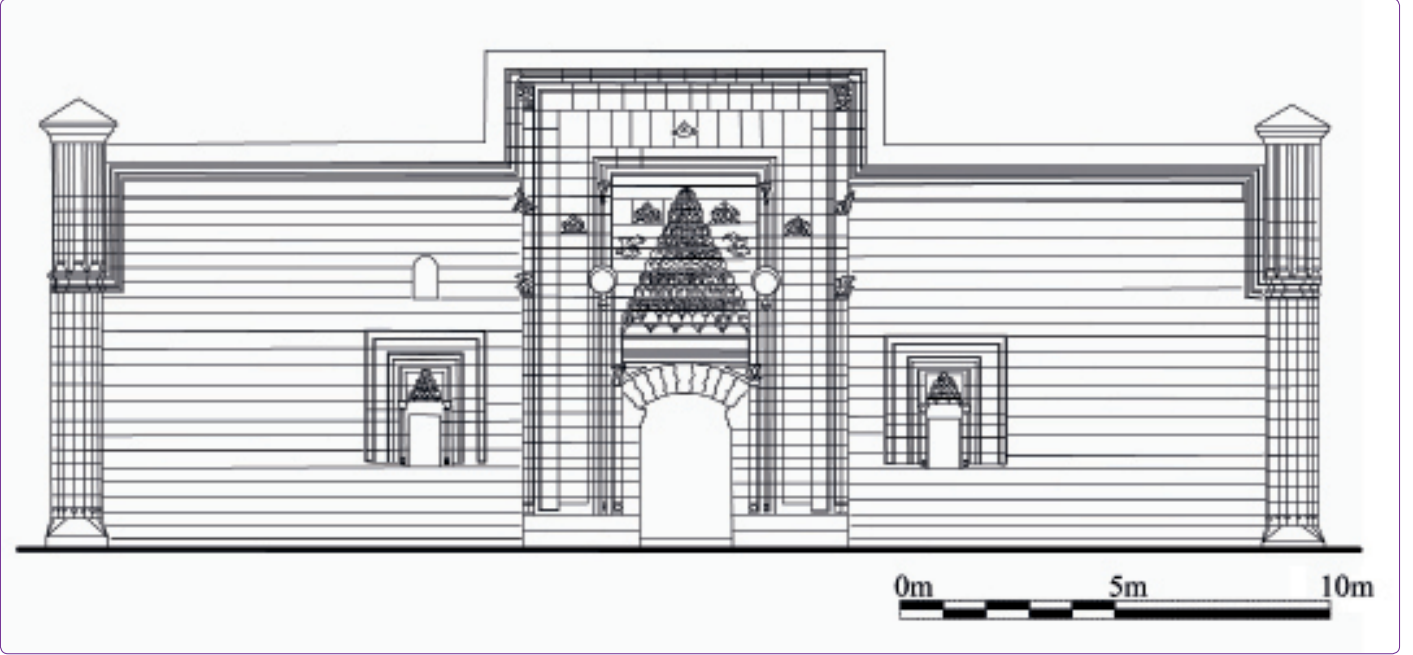
²² Kuran, A., 1969, Anadolu Medreseleri, Cilt 1, s. 92'de "Banisi Muzaffer Barucirdi'ye izafeten Buruciye adıyla bilinen medrese, kapısının üzerindeki kitabesine göre 670H. (12719 yılında inşa edilmiştir" denilmektedir. Sözen, M., 1970, Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri, s. 49'da, "kapısının üzerindeki yazıttan anlaşıldığı gibi, aslen İranlı olan Muzaffereddin Barucirdi bu medreseyi 1271/1272 M. 670 H. yılında yaptırmıştır, denilmektedir. Bilget, N., 1991, Sivas'ta Buruciye Medresesi, s. 33'de, "Bu mübarek Medrese, Allah Mülkünü daim etsin. Kılınçaslanın oğlu dinin ve dünyanın yardımcısı, fetihlerin babası Sultan Keyhüsrev'in devletleri zamanında Allahın zayı kulu ve Rabbin rahmetine muhtaç Hibetullah Bürucerdî oğlu Muzaffer tarafından bina edilmiştir. Allah onu onun ana ve babasının ve bütün Müslümanları affetsin (H.670 yılının aylarında)", denilmektedir.

²³ Sözen, M., 1970, Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri, s. 49'da, "açık medreseler içinde, dört eyvanlı şemaya bağlı, iki katlı kesme taştan yapılmıştır", denilmektedir. Aslanapa, O., 2007, Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi, s. 91'de "dört eyvanlı ve iki katlı medresede, yanlarda dörder sütuna dayanan düz taş örtülü revaklar tamamıyla klasik bir olgunluktur", şeklinde bir ifade yer almaktadır.

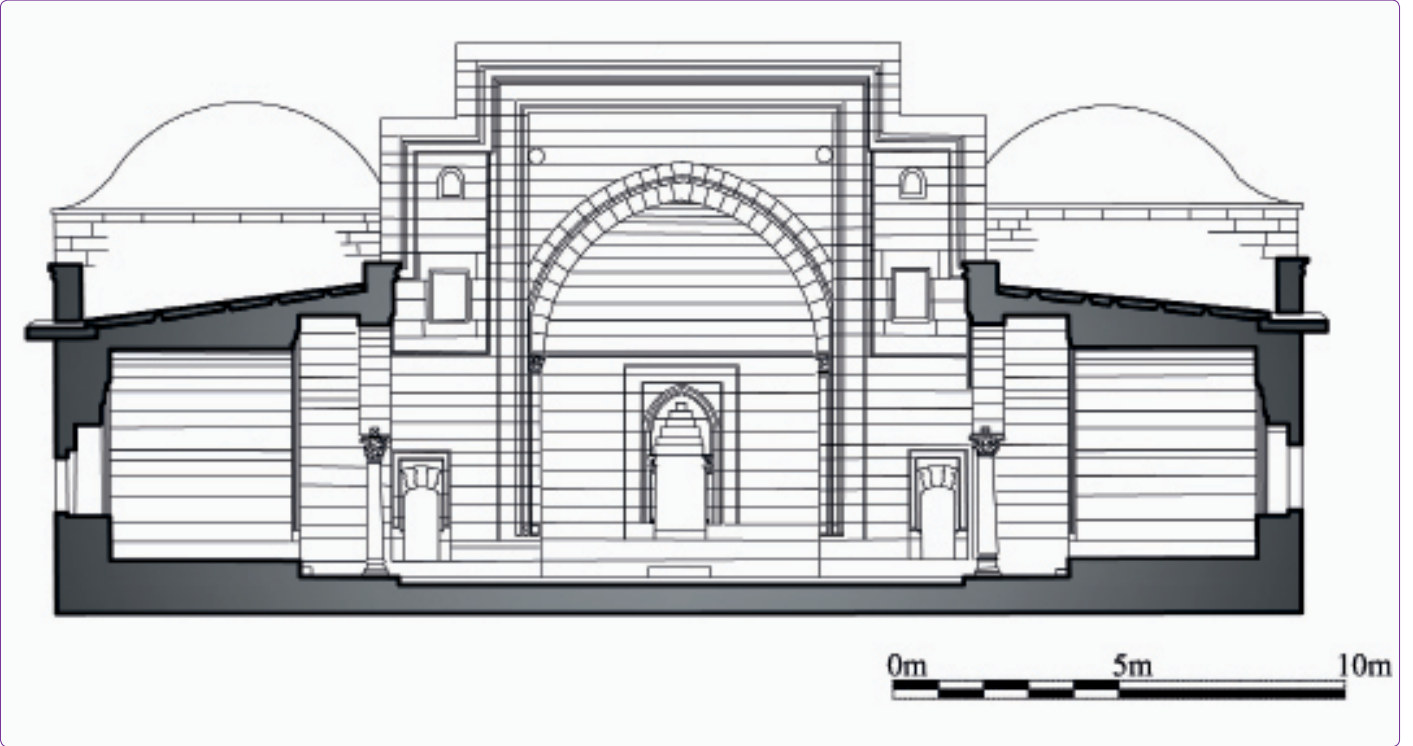
Buruciye Medresesi, bilimsel çalışmalar ve eğitim için medrese olarak yapılmış, devrin pozitif ilimlerinin okutulduğu bina olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Yapı 1924'de çıkartılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile kapatılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesine geçmiştir. 1956–1967 yılları arasında çeşitli restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 1967-1986 yılları arası Sivas Müzesi, 1986-1997 yılları arasında ise Sivas Müzesine bağlı Taş Eserler Müzesi, 1997–2005 yılları arasında ise depo olarak kullanılmıştır. 2006 yılından beri İl Özel İdaresi tarafından "El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi" olarak kullanılmaya devam edilmektedir (Şekil 2–4).

Günümüzde "El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi" olarak kullanılan Buruciye Medresesi, Kale Camii, Çifte Minareli Medrese, İzzettin Keykavus Şifahanesi ve Hamam ile birlikte tarihi bir dokunun parçasıdır (Şekil 5, 6).

Yapı ve yakın çevresine yeni işlevi için bazı müdahalelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Buruciye Medresesi'nin de

Şekil 3. Sivas Buruciye Medresesi Restorasyon Projesi Görünüşü (Çizimler Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınan belgelerden şematize edilerek hazırlanmıştır).

Şekil 4. Sivas Buruciye Medresesi Restorasyon Projesi Kesiti (Çizimler Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınan belgelerden şematize edilerek hazırlanmıştır).

içerisinde yer aldığı kentsel mekân, çevredeki yol kotlarının yükselmesinden dolayı düşük seviyede kalmış; fakat yakın çevresinde boşaltılarak yapılan düzenlemeler ile yapı ve dokunun algılanması sağlanmıştır.

Kentsel ölçekteki planlama kararlarında, içerisinde bu-

lunduğu tarihi doku bir bütün olarak ele alınarak, dokunun bütününe kapsayacak şekilde Selçuklu Parkı'nda yapılan düzenlemeler ile, eğlenme-dinlenme amaçlı rekreasyon alanları ve kent meydanı oluşturulmuştur. Yapının yakın çevresinde yoğun bir yaya ve taşıt trafiği mevcut olup; çev-

Şekil 5. Buruciye Medresesi ve çevresinde yapılan düzenlemeler.

redede ana yaya yollarından merdivenler ve yapılan özürülü rampaları ile yapının yakın çevresine rahatlıkla ulaşım sağlanmaktadır. Yapının kuzeyinde ana yaya aksı ile bağlantılı olarak, üst kotta açık oturma alanları ve kafeteryalar yapılmış; alanın sosyal dinamikleri artırılmıştır. Bu oturma alanı ve kafeteryaların alt kotunda kapalı otopark bulunması alana yaya ve taşıt olarak erişimi kolaylaştırarak, yapının daha yoğun kullanılmasına sebep olmaktadır.

Çevresel anlamda yapılan müdahalelere ilave olarak, Buruciye Medresesi'nin "El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi" olarak kullanımında yapının özgün mekânsal kurgusuna bir müdahalede bulunulmadığı görülmektedir. Yeniden kullanımda mevcut mekânların yeniden düzenlenmesi sureti ile yapı kullanılabilir hale getirilmiştir. Ancak özgün mekânlardan olan öğrenci hücrelerinin, yeni işlev gereği, ıslak hacim ve servis mekânı olarak kullanılması sonucu, mekânların malzeme ve işçilik özellikleri değişime uğramıştır.

Çalışmanın Metodu/Yöntem

Araştırmanın metodu özgün işlevi ile kullanılmayan Sivas

Şekil 6. Buruciye Medresesi avlu ve ana eyvan.

Buruciye Medresesi'nin kültürel algı performansı bağlamında değerlendirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Yeni işlevi ile yaşamına devam eden medresenin; içerisinde bulunduğu fiziksel çevre ile birlikte özgün kimliğinin algısal anlamının değerlendirildiği kültürel algı performansı bileşenlerine dayalı olarak hazırlanan anket soruları "el sanatları merkezi ve çay bahçesi" kullanıcılarına uygulanmıştır. Medresenin yeni kullanıcılarına toplam 50 adet anket yapılmış, 44 tanesi değerlendirme kapsamına alınmıştır. Yapılan anket sonuçlarının analizi SPSS paket programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin anlaşılabilirliği ve aynı yollarla elde edilmiş veriler ile karşılaştırılabilirliği, verilerin belli kurallara göre özetlenerek, ifade edilmesi için²⁴ ilk olarak güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bu yolla anket katılımcılarının değişkenler için ifade ettikleri değerlerin kendi içerisinde tutarlılık gösterip göstermediği test edilmiştir. Anket sorularının tutarlılığını ve güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alfa Güvenilirlik Analizi kullanılmış;²⁵ kültürel algı performansı için güvenilirlik katsayısı 0,978 çıkmış ve anket güvenilir kabul edilmiştir.

Hazırlanan anketin ilk bölümünde, kullanıcılar hakkında tanımlayıcı bilgilerin sağlandığı "demografik sorular", ikinci bölümünde "kullanıcıların yapıya erişebilirliğine" ilişkin sorular, üçüncü bölümünde ise "kullanıcıların yapıyı kullanım amacı ve kullanım sıklığına" ilişkin sorular yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümünde kullanıcıların yapının yeni kullanımını ve özgün niteliklerini algılamalarına ilişkin "kültürel algı performansı" soruları bulunmaktadır. Ankette yer alan soruların değişkenleri "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kısmen katılıyorum", "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" şeklinde kurgulanmıştır.

²⁴ Ural ve ark, 2005, s. 258, Tavşancıl, 2010, s. 19 ve 152.

²⁵ Cronbach Alpha Güvenilirlik Katsayısı 0,70< α <1 olması durumu ölçeğin güvenilirlik derecesinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Sivas Buruciye Medresesi Çevresel Performans Güvenilirlik Analizi Cronbach Alpha=0,967, Kültürel Algı Performans Güvenilirlik Analizi Cronbach Alpha=0,978.

Tablo 3. Uygulanan 5'li Likert Tipi Ölçek için puan aralığı tablosu

Ağırlık	Seçenekler	Sınır
5	Kesinlikle katılıyorum	4.21–5.00
4	Katılıyorum	3.41–4.20
3	Kısmen katılıyorum	2.61–3.40
2	Katılmıyorum	1.81–2.60
1	Kesinlikle katılmıyorum	1.00–1.80

Anket sorularının değerlendirilmesinde 5'li Likert Tipi Ölçek için tanımlanan aralıklar esas alınmıştır (Tablo 3). Aralık Genişliği=Dizi Genişliği/Yapılacak Grup Sayısı²⁶ formülü ile

Aralık genişliği=4/5=0.8 olarak belirlenmiştir.

Aralık genişliği dikkate alındığında 3,40 ve üzeri ortalama değerler bileşenlerin iyi olma göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde, Sivas ilinde yer alan Anadolu Selçuklu Dönemi, açık avlulu ve tek katlı, “Buruciye Medresesi'nin” günümüzde El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi işlevi ile yeniden kullanımındaki kültürel algı performans değerleri ortaya konulmuştur.

Betimsel İstatistiklerin Değerlendirilmesi

Sivas Buruciye Medresesi yeniden kullanımında demografik soruların değerlendirilmesi sonucunda yapının yeni kullanıcılarının genç nüfus olduğu (%77.3 16–30 yaş), bunların da üniversite öğrencisi ya da üniversite mezunu oldukları (%70.5), ortaya çıkmaktadır. El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi olarak yeni işlevin kentte sosyo kültürel bir mekan oluşturması, yapının gençler tarafından yoğun olarak kullanımına sebep olmaktadır. Gençlerin tarihi ve kültürel niteliği olan mekânları kullanma isteği, toplumsal kimliğin gelişimi açısından da olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Kullanıcıların Yapıya Erişebilirliği

Yapıya erişim %54.5'i yaya, %25 i özel araç, %20.5'i de toplu ulaşım araçları ile olmaktadır. Yapıya toplu ulaşım araçları ile rahat ulaşılabilme oranı %72.7 iken yaya olarak yapıya rahat ulaşılabilme oranı %79.5, özel araç ile kolay ulaşılabilme oranı ise %11.4'tür. Özel araç ile ulaşanları %40.9'luk bir kısmı otopark imkanı bulmaktadır. Bu değerler ile yapının kent içerisindeki konumunun kullanımı kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. Sivas Buruciye Medresesi yeniden kullanımında kullanıcıların yapıya erişebilirliğinin özellikle yaya olarak daha rahat olduğunu ve özel araç erişiminde otopark sorunları yaşanmadığı görülmektedir.

²⁶ Aydın ve ark. 2009, s. 5; Tavşancıl, 2010, s. 138.

Kullanım Sıklığı ve Kullanım Amacı

Binanın kullanım sıklığı ve kullanım amacı hem yeni işlevin mekânsal programının sorgulanmasında hem de yapı kullanım yoğunluğunun tespitinde önemlidir. Bulgular incelendiğinde, medrese kullanıcılarının arkadaşlarla buluşmak için birkaç günde bir %22.7, ziyaret için yılda bir kez %13.6, yeme içme için yılda bir kez %9,1, sosyo kültürel faaliyetlere katılım için ayda bir kez %11.4, alışveriş amacı ile yılda bir kez %15.9, kısa süreli dinlenmek için birkaç günde bir %20.5 ve iş için yılda bir kez %15.9'luk bir oranda kullandıkları, geçiş amaçlı olarak kullanmadıkları (%79.5) görülmektedir.

Bunlara ilaveten katılımcıların %54.5'inin yapıyı hem hafta sonu hem hafta içi, %90.9 unun yaz mevsiminde, %50'lik bir kullanıcı diliminin özellikle 13.00–17.00 saatleri arasında, %52.3'lük bir oranda yaklaşık 2 saatlik bir zaman diliminde yapıyı kullandıkları görülmektedir. Bu değerler yapının özellikle yaz aylarında sürekli kullanıldığını, zaman zaman kullanıcı sayısının arttığını göstermektedir. Yapının kullanıcı sayısının artması yapıdaki tahribatları da artırmaktadır. Ancak yapının bu denli yoğun kullanımı işlevin doğru seçiminin de bir göstergesi olmaktadır.

Kültürel Algı Performansı Analizi

Yapının kültürel algı performansı ile “El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi” işlevinin ve özgün karakterinin algılanması, tasarım, malzeme ve işçilik özelliklerinin korunabilme durumu, yapının bünyesinde yer alan ve yapının kimliğini oluşturan tarihsel katmanların algılanması, içerisinde bulunduğu kültürel alanın bozulmamış tahrip edilmemiş olması; bunun yanında da kente ve kentliye sağladığı; tarihi, sosyal ve kültürel faydalar analiz edilmiştir. Yeni işlev ile özgün işlevin unutulmaması, yapının halen Buruciye Medresesi olarak bilinmesi yönündeki bileşenler $\geq 3,40$ 'ın üzerinde çıkmıştır (Tablo 4). Bu da bize yapının özgün medrese kimliğinin kentlinin hafızasında yer etmiş olduğunu göstermektedir. El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi kullanımın halk tarafından kabul görüp yapıyı yaşanabilir kılmaması, yeni kullanımın halkın ihtiyaçlarına cevap verebiliyor olması, yapının kullanımda tercih edilme sebebi olmaktadır.

Yapının kent için bir sembol ve imaj niteliği taşıması, kente anlam ve değer kazandırması, yeni kullanımın kente sosyal ve kültürel bir mekân kazandırması, yapının tarihi, mimari, sanat, estetik ve sosyo ekonomik değerinin kullanıcı tarafından biliniyor olması ve yeni kullanımın geçmişine saygılı bir kullanım olması anlamındaki bileşenler de ≥ 3.40 'ın üzerinde bir değer bulunmuştur (Tablo 4). Bu değer yapının El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi işlevi ile kullanımı ile kent ve kentliye sosyal ve kültürel bir mekan kazandırıldığını ve yapının anıtsal yapı olarak simge özelliğinin korunduğunu ifade etmektedir.

Yapının geçirdiği değişimlerin okunabilirliği, yeni kullanımda tarihi yapı kimliğinin algılanması, ulusal, yerel ve toplumsal tarih için önemini bilinmesi, kullanıcıya tarihi

Tablo 4. Yeniden kullanımda Sivas Buruciye Medresesi'nin kültürel algı performansı bileşenleri yönünden değerlendirilmesi

	$\bar{X}$	S
Yapıyı arkadaşlarıma tanımlarken Buruciye Medresesi olarak tanımlıyorum,	4.23	.859
Yapıyı arkadaşlarıma tanımlarken El Sanatları Çarşısı- Kafe olarak tanımlıyorum	2.11	1.061
Yapının El Sanatları Çarşısı olarak kullanımı eski kullanım medreseyi unutturmuştur.	2.66	1.010
Yapının yeni kullanımı halk tarafından bilinmektedir.	3.89	.895
Yapının yeni kullanımı yapıyı yaşanabilir kılmıştır.	3.89	.895
Yapı yeni kullanımı ile bulunduğu çevrenin sembolü olmuştur.	4.14	.878
Buruciye Medresesi yöre halkı tarafından bilinen ve önem verilen yapılar arasındadır.	4.23	.859
Buruciye Medresesi kente gelen misafirlerimize göstermek istediğimiz bir yerdir.	4.41	.757
Buruciye Medresesi bulunduğu çevre içerisinde fark edilebilir bir yapıdır.	4.23	.985
Buruciye Medresesi kent için bir sembol niteliği taşımaktadır.	4.25	.918
Buruciye Medresesi'ninyeni kullanımı ile kent için bir imaj oluşturulmuştur.	4.11	.993
Buruciye Medresesi'ni arkadaşlarımla buluşmak için kullanıyorum.	4.09	.936
Buruciye Medresesi'nialışveriş için kullanıyorum.	3.59	1.263
Yeni kullanım halkın beklentilerini karşılamaktadır.	4.02	1.023
Yapının yeni kullanımı ile kente sosyal ve kültürel bir mekân kazandırılmıştır.	4.41	.816
Buruciye Medresesi tarihte bir çok önemli kişi ve olaya tanıklık etmiştir.	4.16	1.119
Buruciye Medresesi'ni kullanmayı tarihi bir yapı olduğu için tercih ediyorum.	4.18	1.063
Buruciye Medresesi kente anlam ve değer kazandırmaktadır.	4.57	.661
Buruciye Medresesi topluma aktardığı bilgiler nedeniyle önemlidir.	4.41	.787
Yapının mimari ve sanat değeri bulunmaktadır.	4.41	.948
Yapının El Sanatları Çarşısı olarak kullanımı geçmişine saygılıdır.	4.20	.930
Buruciye Medresesi'ninyaşam çizgisinde geçirdiği yapısal ve işlevsel değişiklikler yapıyı daha akılda kalıcı kılmaktadır.	3.91	.936
Buruciye Medresesi'nin tasarım, malzeme ve yapısal özellikleri yeni kullanım ile bozulmamıştır.	4.02	1.067
Buruciye Medresesi'nin El Sanatları Çarşısı olarak kullanımında yapının yaşamındaki tarihsel izler korunmuştur.	4.07	.900
Buruciye Medresesi'ni kullanırken tarihi bir yapıda olduğumu hissediyorum.	4.43	.846
Buruciye Medresesi'ninyeni kullanımı insanlar üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır.	4.34	.888
Buruciye Medresesi geçmişten bugüne kent için önemli olmuştur.	4.52	.849
Buruciye Medresesi'nde geçmiş dönemlerin izleri yapı malzemelerinden anlaşılmaktadır..	4.39	.993
Yapının yeniden kullanımında geçmişten izler vardır.	4.27	.997
Toplum açısından bir takım özellikleri ile bu yapının korunması uygundur.	4.48	.902
Yapı ulusal/yerel tarihin gelişiminde önemlidir.	4.30	1.025
Yapı geçmiş dönemlerin malzeme ve yapım tekniğinin bir örneğidir.	4.36	.917
Yapı estetik görünmektedir.	4.39	.895
Yapı bulunduğu çevreyi güzelleştirmektedir	4.43	.900
Kentte harap olmuş yıpranmış yapıların onararak yeniden kullanılması kentin genel görünümünü olumlu etkilemektedir.	4.25	.967
Yapının yeni kullanımı ekonomik anlamda halka katkı sağlamaktadır.	4.23	1.031
Buruciye Medresesi'nin boş bırakılması ekonomik anlamda bir kayıptır.	4.36	.917
Yapı günlük yaşamın bir parçası olarak hayatını sürdürmektedir.	4.41	.948
Yapının yeni kullanımı iyi bir imaj olmuştur.	4.32	.959
Yapının yeni kullanımı kentin tanıtımına katkı sağlamaktadır.	4.48	.976

bir yapıda olduğu izlenimini vermesi, yapıldığı dönemin malzeme plan ve bezeme özelliklerini yansıtabiliyor olması anlamında bileşenler ≥ 3.40 'ın üzerinde çıkmıştır (Tablo 4). Buda yapının tarihi belge niteliğinin, tasarım, malzeme ve işçilik özellikleri ile birlikte özgünlüğünün korunduğu anlamını taşımaktadır.

Bunlara ilaveten yeni kullanımın kentin tanıtımına kat-

kı sağlaması, yöre halkının koruma bilincinde olması anlamında bileşenlerin ≥ 3.40 'ın üzerinde olması (Tablo 4), toplum tarafından kabul gören doğru bir yeniden kullanım kararını göstermektedir.

Bu değerleri doğrulayan bir şekilde yapının Buruciye Medresesi'nin "El Sanatları Çarşısı ve Çay Bahçesi" olarak tanımlanma değerinin ≤ 3.40 olması, yapının yeni kullanımı

ile, özgün medrese kimliğinin kentlinin belleğinde hala yer etmekte olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Anıtsal yapıların yeniden kullanımındaki amaç, “yapının aktif olarak korunması”nın sağlanmasıdır. Yeni işlev, yapı için bir amaç değil; yapının kültür varlığının devamlılığı için bir araçtır. Bu sebeple yeniden kullanımda ilk ve en önemli koşul yapının özgünlüğünün ve kültürel değerlerinin kaybedilmemesi olmalıdır. Yapının yeni işlevi ile özgünlük değerlerinin ve tarihi belge niteliklerinin toplum tarafından nasıl algılandığı Kültürel Algı Performansı Değerlendirmeleri ile tespit edilmektedir. Ancak yapının sadece beden duvarlarının özgünlüğünün korunması ile kültürel algı performansının değerlendirilmesi doğru değildir. Mekânı oluşturan tüm nitelikleri ile tasarım, malzeme ve işçilik özelliklerinin özgünlüğünün algılanması gerekmektedir. Çalışmada bu bağlamda Sivas Buruciye Medresesi ele alınmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Buruciye Medresesi'nin kullanıcılar üzerinden yapılan kültürel algı performansı değerlendirmelerinde; özgün kimliğinin, tarihi belge niteliklerinin korunduğu; sahip olduğu, tarihi, kültürel, estetik değerlerin kullanıcı üzerinde olumlu etkisinin olduğu, toplumun sosyal ve kültürel yapısına faydalar tespit edilmiştir.
- Kentsel bir simge olan bu yapının günümüz kent hayatına sosyal ve ekonomik birçok getirileri olmuştur. Sivas Buruciye Medresesinin yeniden kullanımı ile mekânsal bağlamda kent ve kent kimliğine katkısı oldukça büyüktür. Yapının El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi olarak kullanımı, yapıyı kentliyi bir araya getirebilecek sosyal ve kültürel birer mekâna dönüştürmüştür.
- Yapının, kent içerisinde bulunduğu tarihi doku ile birlikte ele alınarak, kentsel ölçekteki planlama kararlarında etken olduğu, bulunduğu çevre ile birlikte değerlendirildiği, yakın çevresindeki tarihi yapılar ve yeşil alan düzenlemeleri ile birlikte yeniden kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada toplumsal faydanın ön planda tutulmasıyla, sosyal ve kültürel anlamda kente ve kentliye hizmet edecek şekilde yapının El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi olarak işlevlendirilmesi, kullanılabilirliği arttırmıştır.
- Buruciye Medresesi yakın çevresinde yapılan kentsel düzenlemeler ile yapıya yaya ve taşıt olarak kolay erişebilirlik ve otopark imkanı sağlanmıştır. Bu da yapının yeni işlevi ile kullanılabilirliğini ve algılanabilirliğini arttırmıştır.
- Buruciye Medresesi yeniden kullanımında, yapının özgün işlevinin korunmadığı; ancak yapının tarihi belge niteliklerinin korunup bir simge niteliği taşıyarak, mekânsal zenginlikleri ile bulunduğu çevreyi

olumlu etkilediği, kent için bir tanımlama aracı olduğu, bir simge niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu sebeple yapı, bulunduğu doku içerisinde hala özgünlüğünü korumaktadır.

- Kullanıcı memnuniyeti kapsamında; Buruciye Medresesinde, yapının özgün işlevinin hala biliniyor olması, yapının sembolik değerinin korunması, özgünlük, sanatsal ve kültürel değerlerinin yeni kullanımda kaybolmadığının bir göstergesi olmuştur. Bu yapının El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi olarak yeniden kullanımının, özgün anıtsal algıyı vurgulayıcı nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, kent bütünü için alınan planlama kararları ve seçilen işlev, Sivas Buruciye Medresesi'nin yeniden kullanıma adaptasyonundaki başarısında çok önemli bir girdi olmuştur. Yapının konumu ve ulaşım olanakları, yeni işlevin kullanılabilirliği adına önemli bir veri teşkil etmektedir. Kent merkezinde ve yoğun yaya ve taşıt trafiği içerisinde yer aldığı için yapıya erişim oldukça rahat sağlanmaktadır. Yakın çevrede oluşturulan rekreasyon alanları El Sanatları Merkezi ve Çay Bahçesi işlevini destekleyici yönde olmakta; bu da yapının yoğun olarak kullanımını mümkün kılmaktadır. Yapının kullanım yoğunluğu, işlevin kullanıcı tarafından kabul görüp, günlük yaşama aktif bir şekilde katıldığı ve varlığını devam ettirdiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Kent içindeki konumunun kullanımını kolaylaştırması, yakın çevresindeki yaya ve taşıt yollarından erişimin kolaylığı, çevre peyzaj düzenlemeleri, özgün işlevin simgesel değerinin olması, yeni işlevle oluşan imajı, yapının sosyo-kültürel bir mekan olarak tercih edilme sebebi olmaktadır.

Kaynaklar

- Arabacıoğlu, F., P., Aydemir, I., (2007), “Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı”, Megaron, YTÜ, Mim. Fak. Dergisi, 2, 4, s: 204-212, <http://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-36349-ARTICLE-ARABACIOGLU.pdf> (18.03.2014)
- Aslanapa, O., (2007), Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişimi, Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara.
- Aydın, D., Okuyucu, B., E., (2009), “Yeniden Kullanıma Adaptasyon Ve Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında Afyonkarahisar Millet Hamamının Değerlendirilmesi”, Megaron, YTÜ, Mimarlık Fakültesi, E Dergisi, 3, 3, s. 230-243. <http://www.megaron.yildiz.edu.tr/yonetim/dosyalar/04-01-Megaron-001-014.pdf> (05.03.2014)
- Aydın, D., Yıldız, E., (2010), “Yeniden Kullanıma Adaptasyonda Bina Performansının Kullanıcılar Üzerinden Değerlendirilmesi”, METU Journal Of The Faculty Of Architecture, 27(1), 1-22. (http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2010/cilt27/sayi_1/1-22.pdf) (18.10.2015)
- Bacon, K., (2001), The Adaptive Reuse of Heritage Buildings, University of Calgary Master of Architecture, Calgary, Alberta., [https://dspace.ucalgary.ca/handle/1880/40863\(20.11.2010\)](https://dspace.ucalgary.ca/handle/1880/40863(20.11.2010))
- Bilget, N., B., (1991), Sivas'ta Buruciye Medresesi, Kültür Bakanlığı Yayınları/1316, Tanıtma Eserleri Dizisi, s. 40-42, Ankara.

- Cantacuzino, S., (1989), *Re/ Architecture; Old Buildings/ New Uses*, Abbeville Pres, New York.
- Cantell, S. F., (2005), *The Adaptive Reuse of Historic Industrial Buildings: Regulation Barriers, Best Practices and Case Studies*, Virginia Polytechnic Institute and State University, Submitted in partial fulfillment of the requirement for the degree Master of Urban and Regional Planning,. [www.nvc.vt.edu/uap/docs/Student Projects/Cantell_Practicum.pdf](http://www.nvc.vt.edu/uap/docs/Student%20Projects/Cantell_Practicum.pdf) (20.12.2011)
- Douglas, J., (2006), *Building Adaptation*, Butterworth- Heine- mann Elsevier, Edinburg.
- Feilden, M. B., (1982), *Conservation of Historic Buildings: Technical Studies in the Arts, Archaeology and Architecture*, Butter- word Scientific, London.
- Feilden, M., B., Jokiletho, J., (1993), *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*, ICCROM, Rome.
- Hasol, D., (1995), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları*, İstanbul.
- ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirge- si, "2013" (http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICO- MOSTR_0623153001387886624.pdf) (25.04.2016).
- Jokilehto, J., (1999), *A History of Architectural Conservation*, Ox- ford: Butterworth Heinemann.
- Kincaid, D., (2002), *Adapting Building For Changing Uses*, Taylor&Francis Group, London and New York.
- Kıraç, A., B., (2001), *Türkiye'deki Tarihi Sanayi Yapılarının Gün- müz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusun- da Kısa Bir Yöntem Araştırması*, M.S.Ü., F.B.E., Doktora Tezi, İstanbul.
- Kiper, P., (2006), *Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel Kül- türel Değerlerinin Korunması, Türkiye Bodrum Örneği, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını*, İstanbul.
- Kuran, A., (1969), *Anadolu Medreseleri, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara.
- Pereira Roders, M.,M.,G.,R.,A., (2007), *Re-Architecture Basis Li- fespan Rehabilitation of Built Heritage*, Technische Universi- teit Eindhoven, PhD Thesis, Eindhoven, The Netherlands.
- Powell K., (1999), *Architecture Reborn, The Conversion and Re- construction Of Old Buildings*, London.
- Sözen, M., (1970), *Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri, I*, 49-57, İstanbul.
- Stas, N., (2007), *The Economics of Adaptive Reuse Of Old Bu- ildings A Financial Feasibility Study &Analysis*, University of Waterloo, Master in Arts in Planning, Waterloo, Ontario Ca- nada.
- Tavşancıl, E., (2010), *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Throsby, D., (2004), *Assessing the Impacts of the Cultural In- dustry, Lasting Effects: Assessing the Future of Economic Im- pact Analysis of the Arts Conference, May 12-14, s. 1-15, The University of Chicago Cultural Policy Center, Illinois.*
- Throsby, D., (Ed)., (2000), *Economic and Cultural Valuein the Work of Creative Artists, Values and Heritage Conservation, A Meeting Organized by the Getty Conservation Institute, Los Angeles, s:26-31. [http://www.getty.edu/conservation/publi- cations/ pdf_publications/econrpt.pdf.](http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/econrpt.pdf)* (12.08.2012)
- Ural, A., Kılıç, İ., (2005), *Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss ile Veri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Vural, T., Dostoğlu, N., Ediz, Ö., (2006), "Bursa-Mudanya De- miryolu Hattı İşletme Binası İçin Yeniden Kullanım Önerisi: Mudanya'da Sosyal Ve Kültürel Merkez", *Uludağ Üniversite- si Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 11, 2, s. 103-110. [http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/muh/2006- 11\(2\)/M11.pdf](http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/muh/2006- 11(2)/M11.pdf)(15.01.2013)
- Wilkinson, S., J., Reed, R.,G., (2008), "The Business Case For In- corporating Sustainability in Office Buildings: The Adaptive Reuse of Existing Buildings", *14.th Annual Pacific Rim Real Estate Conference, Kuala Lumpur, Malaysia, s:1-18. www.un- habitat.org/cdrom/wuf/documents*(20.12.2011)

Konuttan Dönüştürülmüş Kafelerde Kullanıcı Memnuniyeti: Konya Kent Merkezinden Bir Örneklem

*User Satisfaction with Coffeehouses Transformed From Housing Units:
An Example in the City Center of Konya, Turkey*

Pınar DİNÇ KALAYCI,¹ Tuğçe UTKU²

ÖZ

Fiziksel çevrelerin yaşanabilirliğini arttırmanın yolu olan yeniden kullanım/ dönüşüm, tarihi yapılar özelinde gerçekleştiği gibi, işlevini yitirmiş, yakın döneme tanıklık eden yapılar için de uygulanabilir bir yöntemdir. Çalışmada, Konya'nın Zafer ve Alâeddin semtlerinde yer alan ve apartmandan kafeye dönüştürülmüş yapılar incelenmiştir. Bu yapılar içinden seçilen 5 apartmanın kafeye dönüşümü, plan kurguları bağlamında sınıflandırılmış ve her birine yönelik kullanıcı memnuniyetleri ölçülmüştür. 244 kişiyle gerçekleştirilen anket çalışması ile, mekânsal organizasyona ilişkin plan tipi (sofalı ve sofasız) ve plan türü (oda ve bütüncül) bağımsız değişkenler olarak, kafeye gelme sıklığı, kafede oturma yeri tercihi, kafede kalma süresi, genel memnuniyet ve mekânsal algı da bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, oda konsepti ile dönüştürülmüş olan sofasız apartmanların birer kafe olarak hizmet verirken kullanıcıyı, bütüncül konseptle dönüştürülenlerden daha fazla memnun ettiği bulgulanmıştır. Buna göre, sofasız ya da sofasız konutların kafeye dönüşümünde, odalar arasındaki ilişkilere en az müdahalede bulunan ve her bir odayı farklı atmosferde kurgulama olanağı sunan dönüşümlerin kullanıcı tarafından da olumlu karşılanan, apartmanların özgün mimari değerlerinin de korunmasına yardımcı olabilecek dönüşümler olduğu iddia edilebilir. Çalışma, gelecekteki benzer dönüşümlerin incelenmesi ve bu dönüşümlerin kullanıcının mekânsal memnuniyeti üzerindeki etkisinin de ölçülebilmesinde kullanılabilecek bir model önerisi sunması açısından da önemlidir.

Anahtar sözcükler: Kullanıcı memnuniyeti; mimari tasarım; yapıların yeniden kullanımı.

ABSTRACT

Historic buildings and more recent construction can both be repurposed as a means of adding to the habitability of a physical environment. The present study focuses on apartments that were transformed into coffeehouses in the Zafer and Alaeddin neighborhoods of Konya, Turkey. Five such renovations were categorized in terms of spatial organization, and 244 participants were surveyed to measure user satisfaction with each category. Spatial organization variables such as the type of layout (with long hall or without) and the style of layout (room concept or holistic concept) were used as independent variables, while dependent variables included frequency of use, preference of choosing a table, length of occupancy, general satisfaction, and users' perception of the location. According to the findings, the converted spaces that used a room concept (with long hall or without long hall) satisfied participants more than those with a holistic approach. Visitors responded positively to interventions that made minimal alterations and preserved the originality of the apartments, redesigning each room with a different ambiance. The study also proposes that an approach that measures user satisfaction be employed for other similar transformations.

Keywords: User satisfaction; architectural design; re-use of buildings.

¹Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara

²Atılım Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara

Başvuru tarihi: 15.10.2015 - Kabul tarihi: 23.05.2016

İletişim: Pınar DİNÇ KALAYCI. e-posta: pinarpinardinc@gmail.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Değişen kültürel, toplumsal ve fiziksel çevre şartları nedeniyle kentlerin kültürel mirası olan yapıların, günümüz koşullarına bağlı olarak yeniden kullanılması, kentlerin sürdürülebilirlikleri açısından önemlidir. İşlevsel olarak ihtiyaçlara cevap veremeyen ancak yapısal olarak ömrünü henüz tamamlamamış yapı grupları için hedef, mevcut yapı stoğunun dönüştürülerek kente kazandırılması, yapıların kullanıcıyla birlikteliğinde devamlılık sağlanmasıdır. Bu noktada dönüştürülen yapı, hem mekânsal, hem de tasarım kriterleri açısından yeniden değerlendirilmiştir.

Konya kent merkezinin Zafer ve Alâeddin semtleri, konut ihtiyacının artması ile 1937’de apartmanlaşma dönemine adım atmıştır.¹ İmar planlarının zaman içindeki değişimi, Konya’da apartmanlaşmanın gelişimi, eskileri yıkıp yenileri inşa etmek şeklinde değil, eski kent dokusu bir tarafta dururken ulaşım, kültürel, sosyolojik etkilerle yeni yerleşmeler oluşturmakla ilerlemiştir.² Ulaşım ağının gelişimi, nüfusun ve kültürün etkisi ile kent merkezi Alâeddin Tepesi çevresinden gelişmeye başlamıştır. Değişen sosyal, ekonomik yapı konut alanlarında değişimlere yol açmış, kentin çeperlerine doğru genişleyen yerleşim yerleri, Alaeddin Tepesi etrafındaki konut alanlarının boşalmasına ve boşalan konutların sosyalleşme, etkinlik ve eğlence mekânlarına dönüşmesine neden olmuştur. Çalışma, yeniden kullanım / dönüştürme olgusunu, Konya’da konuttan kafeye dönüştürülmüş apartman yapıları özelinde kullanıcı memnuniyeti üzerinden sorgulamaktadır.

Dönüştürülmüş ya da dönüştürülmemiş her tür mekânın en önemli bileşenlerinden biri de kullanıcıdır. Kullanıcının, bir yapıyı, ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda tasarım, dönüşüm ve kullanım süreçlerinde etkilediği düşünülmektedir.³ Bu düşünce doğrultusunda, kullanıcının bugüne ait mekânsal memnuniyetinin gelecek tasarımlar ve dönüşümler için veri oluşturma potansiyeli değerlendirilmiştir. Çalışma, dönüşmüş konutların kullanıcılar tarafından birer kafe olarak memnun edici özelliklerini, konutların değiştirilen mekân organizasyonları üzerinden ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. İşlev değişikliğine uğramış yapıların kullanıcı üzerindeki etkisi saptanarak konutlarda yeniden kullanım önerileri oluşturulmaya çalışılmıştır. Önerilerin oluşturulmasında, kullanım sürecinde değerlendirme (KSD) yaklaşımı kullanılmıştır. Kullanıcının bulunduğu mekânda tasarım sürecine dâhil olması ve ileride gerçekleşecek olan tasarımlara katkıda bulunmasının mekânsal dönüşümü başarıya götürebilen bir yol olduğu düşüncesinden hareketle KSD yaklaşımı uygulanmıştır. Dönüşüm sürecinde yapıya uygulanan her müdahale, kullanıcının memnuniyet derecesini etkilemektedir. Şimdiki duruma dair saptanabilecek bir memnuniyet derecesinin, ileriye dönük çalışmalara geri besleme⁴ oluşturması hedeflenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Her zaman yeni bir yapı tasarlamak ve inşa etmek olanaklı değildir. Bu tip özel durumlarda mevcut yapının işlevi değiştirilerek, ona yaşamını sürdürdürebilmesini sağlayıcı mekânsal değerler yüklemek gerekmektedir.⁵ Yapısal olarak ayakta olan, sosyo-kültürel ve ekonomik değişimlere bağlı olarak işlevsel ömürlerini tamamlamış binaların,⁶ güncel mekânsal ihtiyaçların karşılanabileceği şekilde “yeniden işlevlendirilmesi”, alternatif bir yapı üretim süreci olarak tanımlanmaktadır.⁷ Yapıların mevcut özelliklerinin yeniden kullanılması, mevcut yapı stoğunun sosyal getirisini üst düzeye çıkaracak bir yaklaşım olarak önerilmektedir.⁸

Toplumun yaşantısında referans değeri taşıyan, kültürel süreklilik içinde yapıyı hayata bağlayan önemli bir etken olan yeniden kullanımda,⁹ doğru işlevin seçilmesi için bir dizi araştırma yapılması gerekmektedir. Yapıların işlevsel dönüşümünün doğru belirlenebilmesinde (i) işlevlendirme süreçleri, (ii) seçilen işlevin sürekliliğinin sağlanması ve (iii) dönüşümde yapıya uygulanan müdahaleler önem kazanmaktadır. Öte yandan kentin gereksinimleri, eski işlevinin unutulmaması, yeni işlevin çevre ile uygunluğu ve sağladığı yarar, kentin tanıtımına sağladığı katkı ve en önemlisi binayı var edecek kullanıcılara sağlanan sosyal, kültürel ve ekonomik yararlar, yeniden kullanımın toplumsal bileşenleri olarak tanımlanmaktadır.¹⁰

Yapıların yeniden işlevlendirilmesi mevcut yapı stoğunun değerlendirilmesi açısından hem dünyada hem Türkiye’de önemli yeri olan bir yöntemdir. Dünya’nın birçok yerinde özellikle tarihi binaların yeniden kullanımı, toplumun kültürel ve sosyolojik yapısının sürdürülebilirliğini sağlamak adına önemsenen alternatif bir yol olarak görülmektedir.¹¹ Bu yöntem özellikle yapılara minimal dokunuşlar yapılması, cephe tasarımının korunması, orijinal stildeki tarihi binalara taklitlerden ziyade çağdaş yeni bir işlev verilmesi, orijinal işlevine uygun mekânlar oluşturulması gibi standart kriterlere sahiptir.¹² Öte yandan yapının dönüşüm sürecinin bir dizi değişkene (bölgenin özellikleri, işlevin esnekliği, dönüşümün süresi, ekonomik durum, dönüştürülen yapının tarihi değeri) bağlı olmasından kaynaklı, risk olarak görülün¹³ yeniden kullanım yönteminin, daha az enerji kullanmak ve doğal kaynaklara zarar vermemek anlamında ekonomik yararlar sağladığından da bahsedilmektedir.¹⁴ Kullanıcı için çeşitlilik sağlayan yeniden kullanılan yapıların sosyal ve kültürel sürekliliğe oldukça fazla etkisi olduğu belirtilmektedir.¹⁵ Yeniden kullanımın tüm bu yararlarının dünyada birçok örneği mevcuttur. İngiltere’de birçok endüstri yapısının kentin çöküntü bölgesi olarak terk

⁵ Başa, 2002.

⁶ Aydın, Yıldız, 2010.

⁷ Selçuk, 2006.

⁸ Douglas, 2002.

⁹ Selçuk, 2006.

¹⁰ Aydın, Okuyucu, 2009.

¹¹ Langston, Wong, Hui, Shen, 2007.

¹² Avusturalya Hükümeti, 2004.

¹³ Douglas, 2002.

¹⁴ Stas, 2007.

¹⁵ Niroumand, 2013.

¹ Ulusoy, 1999. 43, 46, 54.

³ Kalaycı, 2015.

² Ulusoy, 1999. 43, 46, 54.

⁴ Presier, 1988.

edilmesi yerine, konut olarak kullanılması bu örneklerden birisidir. Yeniden kullanım sayesinde yapıların ömürlerinin uzaması ile birlikte, kentnin ekonomik ve fiziksel anlamda canlanması da sağlanmış olmaktadır.¹⁶

Bu çalışmanın da temel bileşeni olan konutlar/apartmanlar, buldukları çevrelerin sosyo-kültürel, toplumsal, politik durumuna göre kent içinde dönüşüme uğrama kapasitesi en yüksek, hatta bazen terk edilip kullanılmadıklarından dolayı çöküntü bölgesi oluşturmaya en elverişli birimlerdir. Özellikle kent merkezlerinde ve yakın çevresinde bulunan çok sık kullanıcı ve kullanım değiştiren konutlar, onları oluşturan iç ve dış tasarım kriterlerinin yeni koşullara uyarlanmasını gerektirmektedir.

Konya Alaaddin tepesi çevresindeki mevcut konut stoğu tarihi doku sebebiyle günümüze kadar korunmuş ve zaman içinde iç ve dış etkenlerce değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu değişimler bazen dokunun, bazen fonksiyonların, bazen sosyal yapının, bazen de konut alanlarının yerlerinin değişimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Barınma kavramını içine alan konut ve konut tasarımının değişimi ve dönüşümünün kaçınılmaz bir gerçeği ise kültürün önemli derecedeki katkısıdır.¹⁷ Bu değişimler Konya kentinin bundan sonraki kültürünü etkileyeceği gibi aynı zamanda kent ve kültür gelişiminin hangi yönde olacağını habercisi olmaktadır.

Kentsel yeniden canlandırma, mevcut yapılaşmış alanların gelişiminde fiziki ve kültürel olarak yeniden yatırım yapılması anlamını taşımaktadır. Konya'da konuttan kafeye dönüşen mekânların araştırılması konusu da bu alanların korunması, mevcut tarihi dokunun turizm vb. gibi ekonomik girdi sağlayabilecek kullanımlarla değerlendirilmesi ve konut alanlarının nitelikli hale getirilmesi konusunda önem kazanmıştır. Konya'nın merkez semtleri örneğinde olduğu gibi, özellikle ticaret alanlarının kent merkezinde bulunan konut stoğunu etkisi altına alarak büyümesi, trafik yoğunluğunun hızla artması, buna bağlı olarak olumsuz yayalaştırma uygulamalarının artması, gürültü, hava kirliliği gibi olumsuz koşullar¹⁸ kent merkezinde bulunan farklı gelir gruplarının biçimlendirdiği demografik yapı üzerinde barınma amaçlı yerleşim yeri seçim kriterleri kapsamında etkili olmuştur. Bu süreçte kullanıcının yeniden kullanım üzerindeki rolü devreye girmektedir. Kent merkezinde yer alan dinlenme, eğlenme, yeme içme mekanları gibi ticari amaca hizmet eden eylemler arasından, kullanıcı hangi yönde bir beklentiye ve memnuniyete sahip ise, yapıların dönüşümü de ona göre şekillenmektedir.

Kullanıcının etkisi ile oluşan farklılaşma, eski niteliğini kaybetmeye başlayan merkezlerde yeniden canlandırma sürecini başlatmıştır. Konya örneğine bakıldığında konut bölgesi olarak imara açılan ve uzun süre de konut olarak kullanılan parsellerin günümüzde kafe olarak kullanımının,

kent merkezini ticaret ve turizm alanlarında canlandırmaya başladığı gözlenmektedir. Konut olarak kullanılagelen ve belirgin mimari karakteristiklere sahip olan bu yapıların, belli bir imar ve izine bağlı olmaksızın, el değiştirilerek kafeye dönüştürülmesi ve bu dönüşümde mimari kaygıların geri plana itilerek, yeni sahiplerin zevk ve beğenileri doğrultusunda mekânsal düzenlemelerin yapılması mimarlık meslek pratiği açısından olumlu yaklaşımlar değildir.

Çalışmada incelenen konuttan kafeye dönüşümler, bir mimarın müdahalesi olmadan uygulanan dönüşümlerdir. Dolayısıyla bu uygulamaları, mimari yaklaşımların öncesinde uygulanan bir ara kesit olarak ele almak olanaklıdır. Oysa yapıların özgün değerlerinin sürdürülmesi ancak ve ancak mimari ilke ve uygulamaların devrede olmasıyla olanaklıdır. Bir mimarın müdahalesi olmadan gerçekleşmiş dönüşümlerden, gelecekte gerçekleşecek olan mimari dönüşümler için veri elde etmeye dayalı bu çalışmayla, bölgedeki mevcut kullanıcının beklenti ve değerlendirmeleri derlenmiş, bu derlemenin gelecek dönüşümlerin girdisi olabileceği düşünülmüştür. Kullanıcıyla buluşmayan ve onunla beslenmeyen yeniden kullanımların sürdürülebilirliklerinin de tehlikeye girme olasılığı dikkate alınmıştır.

Metodoloji

Yer: Çalışma için seçilen alan Konya'nın tarihi kent merkezi sınırları içindedir. Seçilen yapıların günümüze kadar korunma nedeni alanın arkeolojik sit alanı olarak tanımlanmasıdır.¹⁹ Çalışmaya konu olan en az iki en fazla beş katlı apartman yapıları Alâeddin Tepesinin batısında ve güney doğusunda bulunan parsellerde yer almaktadır (Şekil 1).

Konya'nın merkez noktaları olması sebebiyle her yaşta kullanıcının ulaşabildiği, ulaşım ağının kilit noktası olduğu bölgeler genellikle akşam saatlerinde yaya ve taşıt yoğunluğuna sahip alanlardır. Kentin sosyal, ekonomik gelişimi, kullanıcı profiline artması ve değişimi, merkezde bulunan konutların zamanla terk edilmesine, el değiştirmesine veya sahipleri tarafından farklı işlevde kullanılmasına neden olmuştur. Çalışmada Alâeddin ve Zafer bölgelerinin seçilme nedeni de değişimin ve dönüşümün en yoğun görüldüğü, kentteki kafe kullanıcılarının kolay ulaşım, sıklıkla kullandıkları bölgeler olmasıdır. Parsellerde yerinde gözlemler sonucunda plan kurguları ve özellikleri göz önüne alınarak tüm katları konuttan kafeye dönüştürülmüş 5 apartman yapısı saptanmıştır²⁰ (Tablo 1).

Bu apartmanlar, hem tasarım olarak hem de kullanıcı yoğunluğu olarak dönüşüm ve yeniden kullanım özelliklerini en iyi yansıtan yapılar olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Dört farklı mekânsal organizasyona sahip apartman yapılarının plan kurguları, plan türü (oda-bütüncül konseptli) ve plan tipi (sofalı, sofasız) olarak ikiye ayrılmıştır. Oda konseptli

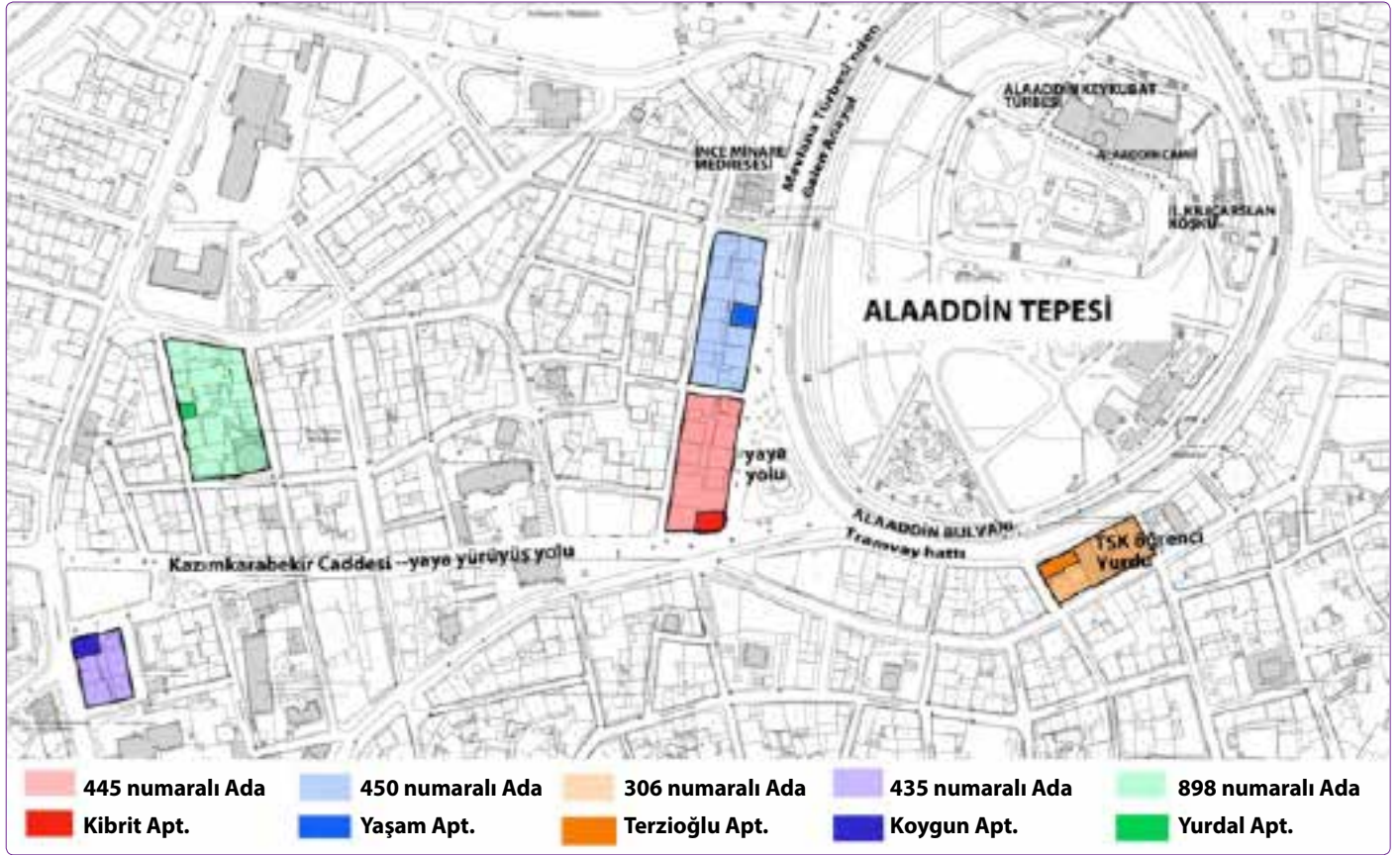
¹⁶ Mengüçoğlu, 2013.

¹⁷ Asasoğlu, 2013.

¹⁸ Ergun, 2010.

¹⁹ Konya Selçuklu Belediyesi ve Meram Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, 2014.

²⁰ Utku, 2015.

Şekil 1. Çalışma kapsamındaki apartmanların Alaeddin Tepesi'ne göre konumları.

kafeler, yeniden kullanım aşamasında konut plan şemasının ana kararları değiştirilmeden, yalnızca işlev değişimine sahip kafelerdir. Konut planının temel birimi olan odalar aynen korunmuş, ancak her biri gerek oturma birimleriyle gerekse iç mekân düzenlemesi ile farklı tasarlanarak kafeye dönüştürülmüştür. Bütüncül konseptli kafeler ise konut olarak tasarlanmış hallerinde bulunan bölücü duvarlarının kaldırılarak veya bölücü duvarlarda pencere boşluğu açılarak oluşturulmuş kafelerdir. Bu kafelerde, mekânsal organizasyon değiştirilmiş ve tüm mekânın algılanabileceği geniş mekânlar oluşturulmuştur. Sofalı plan tipine sahip kafeler ise konut tasarımında Türk evi plan şemasının bir devamı olarak tasarlanmış ve yeniden işlevlendirilme süreçlerinde tüm odaların sofa mekânına açılma işlevinin korunduğu kafelerdir. Benzer şekilde sofasız plan tipine sahip kafeler ise

konut olarak tasarlandığı süreçte sofa mekânı yerine giriş holü birimine sahip kafelerdir (Tablo 3).

Hipotezler: Çalışma, konuttan dönüştürülmüş olan kafelerin, değişken olan plan kurguları çerçevesinde, kullanıcının mekânsal memnuniyet ve mekânsal algısına odaklanmaktadır. Mekânsal organizasyonların bağımsız değişken olduğu 3 temel hipotez şu şekildedir:

(i) H1: Kullanıcıların kafede bulunma süreleri, oturma yeri tercihi ve genel memnuniyetleri kafe mekânındaki plan kurgularına (plan türü ve plan tipi) göre farklılık gösterir.

(ii) H2: Her bir mekânsal memnuniyet ölçütü, her bir plan kurgusunda (plan türü ve plan tipi) farklı ölçüde etkilendir.

Tablo 1. Uygulamanın yapıldığı apartmanlar ve her birinde anket uygulanan kişi sayısı

Plan kurguları	Apartman ismi	Kişi sayısı
Bütüncül konseptli - sofalı	Kibrit Apartmanı (80)	80 kişi
Oda konseptli - sofalı	Terzioğlu Apt. (40), Yurdal Apt. (40)	80 kişi
Bütüncül konseptli - sofasız	Koygun Apt. (42), Yaşam Apt. (42)	84 kişi
Toplam	244	244 kişi

Tablo 2. Çalışmanın gerçekleştirildiği apartman yapıları normal kat planları dönüşüm öncesi ve sonrası (Yapıların mimari projeleri Konya Selçuklu Belediyesi ve Konya Meram Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlükleri'nden elde edilmiştir)

Apartmanlar	Yapılış tarihli tip kat planı	Dönüşüm sonrası tip kat planı
<p>Kibrit Apartmanı Bütüncül konseptli- sofalı Bodrum+Zemin+3 kat</p> 		
<p>Terzioğlu Apartmanı Oda konseptli-sofalı Zemin+3 kat</p> 		
<p>Yurdal Apartmanı Oda konseptli-sofalı Bodrum+Zemin+1 kat</p> 		
<p>Koçgun Apartmanı Bütüncül konseptli- sofasız Bodrum+Zemin+4 kat</p> 		
<p>Yaşam Apartmanı Bütüncül konseptli- sofasız Bodrum +Zemin +2 kat</p> 		

Tablo 3. Uygulamanın yapıldığı apartmanlardan iç mekan görüntüleri

Kibrit Apartmanı
Sofalı ve bütüncül
konseptli

Terzioğlu ve
Yurdal Apartmanı
Sofalı ve oda
konseptli

Koygun ve
Yaşam Apartmanı
Sofasız ve
bütüncül
konseptli

(iii) H3: Kullanıcıların kafelerde mekânsal algı durumlarını gösteren iç mekân değerlendirmeleri kafe mekânındaki plan kurgularına (plan türü ve plan tipi) göre farklılık gösterir.

Hipotezlerden beklenen, konuttan dönüştürülerek oluşturulan kafe mekânlarının, konut işlevinden gelen plan özelliklerinin, kafeye dönüşümde kullanıcıya hangi oranda algı ve memnuniyet ölçüsü oluşturduğunu saptayabilmektir. Aynı zamanda konut planında uygulanan değişikliklerin, kafe dönüşümünde şekillenmiş biçiminin memnuniyeti nasıl etkilediği sorusu da araştırmada dolaylı olarak sorgulanan bir başka problemidir.

Metot: Mekânsal organizasyonları incelenip, konutların yeniden kullanımdan önceki halleri ile mevcut durumları arasındaki farklar karşılaştırılmış, farklar genellenerek plan türü ve tipleri oluşturulmuştur. Saptanan plan tiplerinin, kullanıcı üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla, anket soruları hazırlanmıştır. Çalışmanın yeni dönüşümlere yol göstermeyi amaçlayan kullanım sürecinde değerlendirme yöntemini kullanarak gelecekte tasarlanacak yeniden kullanımlara faydalı olması hedeflenmiştir. Anketlere verilen cevaplar analiz edilerek, saptanan plan tiplerinin hangilerinin en ileri düzeyde kullanıcı memnuniyeti yarattığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Anket verilerinin güvenilirliği

Güvenilirlik analizi		
Soru grupları	Cronbach's alpha	Number of items
Mekansal algı sıfat çiftleri	.852	8
Mekansal memnuniyet ölçütleri	.891	10
Total	.872	37

Tablo 5. Kullanıcıların yaş, eğitim durumu ve meslek dağılımları

	Yaş		Eğitim durumu		Meslek			
	F	P (%)	F	P (%)	F	P (%)		
18 altı	38	15.6	İlkokul	8	3.3	Öğrenci	186	76.2
18–25 arası	178	73.0	Lise	86	35.2	Memur	15	6.1
26–39 arası	27	11.1	Üniversite	135	55.3	Serbest meslek	24	9.8
40–50 arası	1	.4	Yüksek lisans	9	3.7	Diğer	19	7.8
Total	244	100.0	Diğer	6	2.5	Total	244	100.0
			Total	244	100.0			

Anket: Anketler, 5 apartmandaki 14 kafenin müşterilerine uygulanmıştır. Uygulamalar kafelerin en kalabalık olduğu Cumartesi günleri 12.00-17.00 saatlerinde yapılmıştır. Her bir kafe türünde (sofalı / sofasız- bütüncül / oda konseptli) eşit sayıda müşteri olacak biçimde (80'er kişi) uygulanan ankette toplam 244 kişinin anket sonucu analiz edilmiştir. 8 sorudan oluşan anketin ilk bölümünde kullanıcılara kişisel bilgilerini içeren yaş, meslek, eğitim durumu soruları bulunmaktadır. Anketin 1. ve 2. sorusu ile kullanıcılardan merkezde bulunan kafelerin önceki işlevi konusunda farkındalıkları ve kafelerin bulunduğu merkezi konuma dair beğenileri hakkında genel kanıları öğrenilmek amaçlanmıştır. Bu sayede, bu sorulara verilen cevapların araştırmayı tarafsız ve güvenilir sonuçlara yönlendireceği düşünülmüştür. Hipotezler doğrultusunda oluşturulan diğer sorular ise kullanıcının mekânsal algı ve mekânsal memnuniyetini belirleyici sıfat çiftleri ve memnuniyet ölçütleri ile oluşturulmuştur. Katılımcıların buldukları kafelere göre yanıtladıkları sorular, 8 adet sıfat çifti içeren soru tipi, 5 dereceli Likert ölçekli soru tipi ve çoktan seçmeli soru tiplerinden oluşturulmuştur.

Analiz: Çalışma sürecinde tüm istatistiksel analizler için SPSS (Statistical Packages for the Social Sciences) programı kullanılmıştır. 5 dereceli Likert soru tipi için cevaplar kesinlikle katılıyorum: 5, katılıyorum: 4, kararsızım: 3, katılmıyorum: 2, kesinlikle katılmıyorum: 1 olarak puanlanmıştır. Veri analizinde ulaşılmak istenen olumlu sonuçlar için kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum seçeneklerinden alınan yüzdeler toplanarak değerlendirilmiştir. Sıfat çift-

ti soruları için ise veri girişi +2, +1, 0, -1 ve -2 skorlarına 5, 4, 3, 2, 1 puanları verilerek oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan analiz yöntemleri Mann-Whitney U, Korelasyon, Regresyon ve Kruskal-Wallis testleridir. Anket verilerinin analizinden önce tüm sorular için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Soruların kendi aralarındaki tutarlılığı belirlemek için uygulanan güvenilirlik analizi yüzde %87 (Cronbach's Alpha:0.872) oranında çıkmıştır (Tablo 4). Bu değer soruların sıralamasının doğru olduğunu ve alınan sonuçların güvenilir olduğunun göstergesidir.²¹

Bulgular ve Tartışma

Demografik Bulgular

Analizler sonucunda katılımcıların %73'ünün 18–25 yaş grubunda bulunan genç kullanıcılarıdır. Merkezde sayısı gittikçe artan mekânsal dönüşümlerde genç nüfusun etkili olduğu ve konutların, eğlence ve dinlenme mekânlarına dönüşümlerinin genç nüfusun gereksinimlerinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Bu sonucu destekleyen diğer analiz, katılımcıların eğitim ve meslek durumlarıdır. Katılımcıların %55'inin üniversite düzeyinde eğitim durumuna sahip oldukları ve %76'sının öğrenci oldukları gözlenmiştir. Sonuç olarak, merkezde bulunan ve ankete katılan kullanıcıların genç ve öğrenci kesimi ağırlığı olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 5).

Hipotezlere Yönelik Bulgular

H1: Kullanıcıların (i) kafede bulunma süreleri, (ii) oturma

²¹ Eymen, 2007.

yeri tercihi ve (iii) genel memnuniyetleri kafe mekânındaki plan kurgularına (plan türü ve plan tipi) göre farklılık gösterir çerçevesinde yapılan analizlerde aşağıdaki sonuçlar bulgulanmıştır:

(i) Kullanıcıların kafelerde kalma süresi x [Plan tipi (sofali- sofasız) + Plan türü (oda- bütüncül)] Kafe mekânları kullanıcıların hem buluşma noktaları, hem de dinlendikleri sosyal, kamusal alanlara/ortak toplumsal etkinlik alanlarına sahip mekânlardır. Bir müşterinin kaliteli vakit geçirmek için tercih ettiği kafede kalma süresinin kafenin plan tipi ve plan türü ile ilişkili olacağı düşünülmüştür. Yapılan analiz ile seçilen apartmanlar çerçevesinde konutun yeniden kullanım sürecinde ortaya çıkardığı iki farklı plan türünün ve konutların dönüşümden önce sahip olduğu mevcut özellikleri gösteren plan tiplerinin kullanıcının kalma sürelerini etkilediği gözlenmiştir.

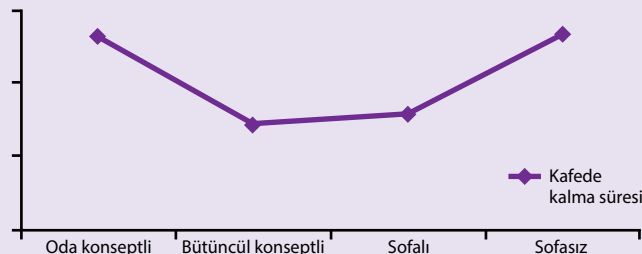
Araştırmada bu etkinin bulunabilmesi için uygulanan Mann-Whitney U Testi sonucuna göre kafelerin plan türlerinde görülen farklılıkların kullanıcıların kafelerdeki kalma süreleri ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu ortaya çıkmıştır. ($p=0.001<0.05$) Bulgulardan hareketle (Tablo 6) oda konseptli kafelerde bulunan kullanıcıların ($M=92.54$; $SD=1.010$) bütüncül konseptli kafelerde bulunan kullanıcılara göre ($M=68.46$; $SD=0.502$) kafelerde kalma sürelerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oda konseptli kafeleri diğer kafelerden ayıran en belirgin özellik, her bir odasında çevreden bağımsız oturma birimlerinin olması ve kişiye yalnız/sessiz oturabilecek, dinlenebilecek imkânlar sunmasıdır. Düzenlenme kurgusuna göre tasarımcıya/kafe sahibine her bir odada farklı tasarımlar yapabileme imkânı vererek kullanıcıda ayrı bir duygu durumu uyandırabilecek mekânlar yaratılmaktadır. Ayrıca oda konseptli kafeler ka-

palılık ve korunmuşluk hissi veren oda kurgularından dolayı kullanıcının farklı etkinliklerini (yaş günü gibi özel günlerin kutlanması) evinde uyguladığı gibi sosyal ortamlarda da uygulamasına olanak sağlamaktadır. Analizde çıkan sonuçların da desteklediği bu durum, kullanıcının kafe dışındaki farklı eğlence ve dinlenme ihtiyaçları için kafeyi terk etmesini engelleyen etkenlerdir. Bu sayede oda konseptli kafeler kullanıcıya daha uzun süre mekânda kalabilme imkânı sunmuş olmaktadır. Özellikle günümüz genç kullanıcının sosyal mekânlardan beklentilerinin farklı olduğu dikkate alınırca, bu tür eylem çeşitliliği sağlayabilen oda konseptli dönüşümlerin genç kitle tarafından tercih edildiği ortaya çıkmıştır.

Aynı karşılaştırma, Mann-Whitney U Testi ile, plan tipinde farklılık gösteren dönüşümler için de (sofali-sofasız) yapılmıştır (Tablo 6). Analiz sonucuna göre, sofasız plan tipine sahip kafelerde bulunan kullanıcıların ($M=93.23$; $SD=.501$) sofasız plan tipine sahip kafelerdeki kullanıcılara göre kalma sürelerinin ($M=71.24$; $SD=1.063$) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç, aralarında orijinal mekânsal düzenlerinden gelen, halen korunan ve dönüşümde kaybolmayan özelliğe sahip sofasız konutların, kullanıcıların kalma sürelerini negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Sofalı plan tipine sahip kafe mekânları genellikle kullanıcıya sınırları belirgin bir mekân sunmaktadır. Burada sınırlı mekan olarak bahsedilen kavram, karşılama mekanı olarak tanımlanan sofa mekanının, diğer mekanlardan sağır duvarlar ile soyutlanmış olduğunu ve kafeye gelen kullanıcının ilk anda oturma birimlerini algılama fırsatı vermeyen kapalı bir hacme giriş yaptığını vurgulamaktadır. Sofasız kafelerde ise giriş holü olarak adlandırılan ve genellikle ana mekânın çabuk algılanabileceği daha özgür bir mekân mevcuttur.

Tablo 6. Kafelerin plan türleri + plan tipleri ve kalma süreleri ilişkisi

Plan kurgusu	Ranks (n)	Mean Rank (MR)	Sum of Ranks	Descriptive statistics		
				Satandart sapma (SS)	Min.	Maks.
Süre						
Oda konseptli	80	92.54	7403.50	1.010	1	5
Bütüncül konseptli	80	68.46	5476.50	.502	1	2
Sofalı	80	71.24	5699.00	1.063	0	5
Sofasız	84	93.23	7831.00	.501	1	2
Total	244					

Plan tiplerinde konut kullanımından kafeye dönüşüm aşamasında korunmuş olan bu farklılığın kullanıcı algısında da farklılık yarattığı görülmüştür.

(ii) Kullanıcının oturma yeri tercihi x [Plan tipi (sofalı-sofasız) + Plan türü (oda-bütüncül)] Söz konusu değişkenlerden elde edilen bulgularda oda konseptli kafelerde bulunan kullanıcıların plan türünün etkisi ile yalnız kalabilecekleri, görece daha yalıtılmış, oturma birimlerini tercih ettiği görülmüştür. Bütüncül konseptli kafelerde ise tüm mekânı algılayabilecekleri oturma birimlerini tercih ettikleri saptanmıştır. Plan tipine göre yapılan analizden çıkan sonuçlarda ise kullanıcıların tüm mekânı algılayabilecek oturma alanları tercihinin sofalı ve sofasız plan tipinde yakın değerler çıktığı görülmüştür. Yalnız kalınabilecek oturma yerlerinin tercihlerinde ise sofasız plan tipindeki kullanıcıların bu tip yerleri sofalı plan tipindeki kullanıcılara göre daha çok tercih ettiği görülmüştür (Tablo 7).

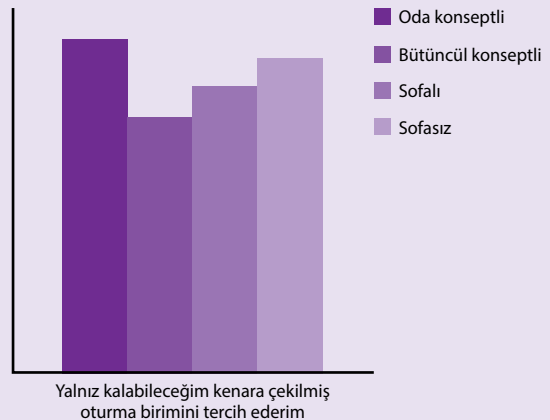
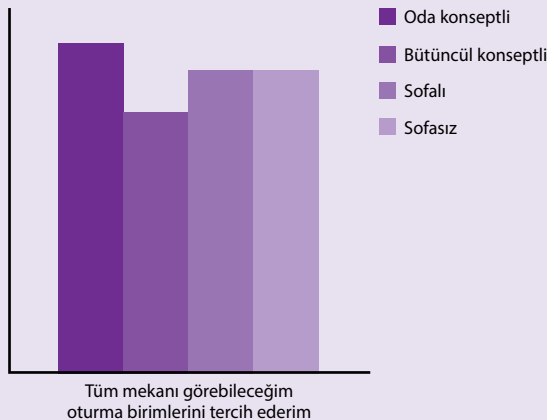
Oda konseptli kafelerde yalnız kalınabilecek oturma birimlerine kullanıcıların %57.5'i olumlu yanıt vermişken bu oran bütüncül konseptli kafelerde %31.3 orana sahiptir. Bütüncül konseptli kafelerde ise kullanıcıların %71.3'lük kısmı tüm mekânı algılayabilecek oturma birimlerini tercih etmişken, bu oran oda konseptli kafelerde bulunan müşterilerde %36 oranındadır. Kafe tasarımında kullanıcının kon-

for ve memnuniyeti düşünüldüğünde, kafelerin en etkili bölümleri kullanıcının birebir tercihine bağlı olan oturma alanlarıdır. Oda konseptli kafeler plan kurgularında, standart bir kafe tasarımından farklı olarak, konutun temel birimi olan odaları korudukları için kullanıcılara yalnız kalabilecekleri oturma alanları sunmaktadır. Bu sayede bir odada oturan kullanıcı diğer müşterilerden soyutlanmış halde yalnız kalabilmekte ve içe kapanık eylem anlayışını destekleyen mekânları tercih etmiş olmaktadır. Bütüncül konseptli kafeler ise bölücü duvarlardan yoksun ve geniş bir açıklıkla oturma alanlarına sahiptir. Kullanıcı bütüncül konseptli kafeyi tercih ederken aslında kafe kurgusunu doğru algılayıp, bilinçli olarak tüm mekânı algılayabileceği oturma alanlarını tercih etmiş olmaktadır (Tablo 8). Yani plan türü ile kullanıcıdan alınan veriler tutarlılık göstermiştir. Analiz yüzdelerinden hareketle, kafe kullanıcılarının tercih ettiği kafelerin plan kurgularını doğru algılayarak oturma yeri tercih ettikleri iddia edilebilir.

Plan tipine göre alınan sonuçlarda ise kullanıcıların tüm mekânı algılayabileceği oturma birimlerini, sofalı ve sofasız kafelerde eşit oranlarda tercih ettiği (sofalı= %71.3; sofasız= %74.2) görülmüştür (Tablo 7). Kullanıcılar, yalnız kalınabilecek oturma birimlerine ise sofalı kafelerde %65.7 oranında olumlu yanıt vermişken, sofasız kafelerde bu oran %73.0'a yükselmiştir. Yüzdelerin birbirine yakın çıkması konutla-

Tablo 7. Kafelerin plan türleri ve kullanıcıların oturma yeri tercihleri ilişkisi

		Ranks				
Plan	n	Tüm mekânı görebileceğim oturma birimlerini tercih ederim		Yalnız kalabileceğim kenara çekilmiş oturma birimini tercih ederim		
		Mean Rank	Sum of Ranks	Mean Rank	Sum of Ranks	
Süre	Oda konseptli	80	89.8	7191.00	91.06	7284.50
	Bütüncül konseptli	80	71.11	5689.00	69.9	5595.50
	Sofalı	80	82.45	6596.00	78.61	6289.00
	Sofasız	84	82.55	6934.00	86.20	7241.00
	Total	244				

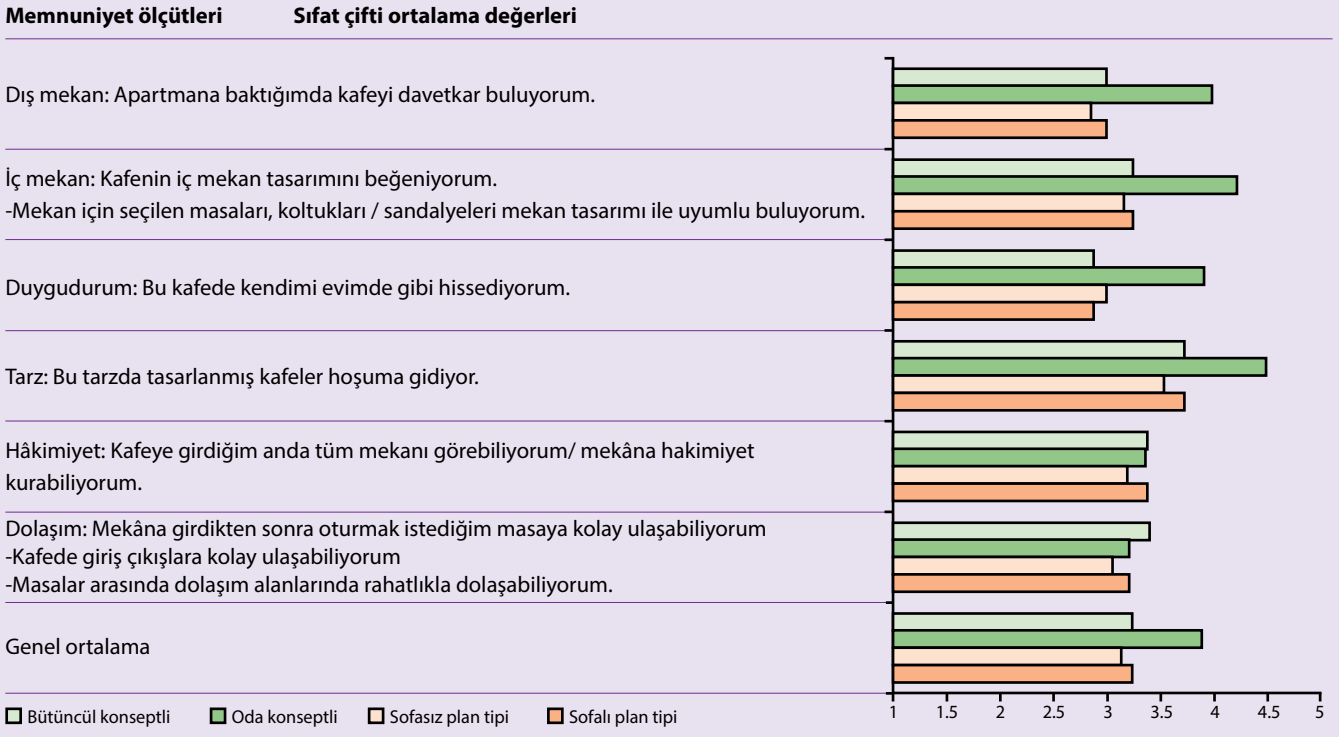
Tablo 8. Plan kurgularına göre kullanıcıların oturma yeri tercihi dağılımı**Plan kurgusu Crosstabulation**

Oturma yeri tercihi	Plan türü		Oturma yeri tercihi	Plan türü	
	Oda konseptli	Bütüncül konseptli		Oda konseptli	Bütüncül konseptli
Yalnız kalabileceğim kenara çekilmiş oturma birimlerini tercih ederim			Tüm mekânı görebileceğim oturma birimlerini tercih ederim		
Kesinlikle evet	22.5%	17.5%	Kesinlikle evet	27.5%	40.0%
Evet	35.0%	13.8%	Evet	17.5%	31.3%
Kararsızım	16.3%	13.8%	Kararsızım	13.8%	5.0%
Hayır	18.8%	47.5%	Hayır	32.5%	18.8%
Kesinlikle hayır	7.5%	7.5%	Kesinlikle hayır	8.8%	5.0%
Oturma yeri tercihi	Plan tipi		Oturma yeri tercihi	Plan tipi	
	Sofalı	Sofasız		Sofalı	Sofasız
Yalnız kalabileceğim kenara çekilmiş oturma birimlerini tercih ederim			Tüm mekânı görebileceğim oturma birimlerini tercih ederim		
Kesinlikle evet	51.9%	48.1%	Kesinlikle evet	40.0%	45.2%
Evet	13.8%	25.0%	Evet	31.3%	19.0%
Kararsızım	13.8%	22.6%	Kararsızım	5.0%	11.9%
Hayır	47.5%	22.6%	Hayır	18.8%	14.3%
Kesinlikle hayır	7.5%	14.3%	Kesinlikle hayır	5.0%	9.5%

rın değişime uğramadan önceki özelliklerinin, kullanıcının oturma yerleri tercihini büyük oranda etkilemediğini düşündürmektedir. Bu durumda sofa mekânlarına ve sofasız plan tipinde giriş holü bölümlerine yeniden kullanımdan sonra hangi işlev yüklendiği (oturma alanları, kasa birimleri, yalnızca dolaşım alanları) önem kazanmıştır. Seçilen konutların çoğunda kasa biriminin yerleştirildiği sofa ve giriş hollerinin kullanıcıya oturma birimlerine erişimde bir ön geçiş-karşılama mekânı olarak hizmet sunmasının oturma yeri tercihinde etkili olmadığı saptanmıştır. Bu sonuca bağlı olarak, gelecekte sofalı ve sofasız konutların dönüşümleri için uygulanacak tasarım kararlarında, giriş holü ve sofa birimlerinin etkili olabilmeleri için, dönüşümlerinin de daha özenli yapılması gerektiği söylenebilir.

(iii) Kullanıcıların mekânsal memnuniyet düzeyleri x Plan tipi (sofalı-sofasız) + Plan türü (oda-bütüncül) Analiz aşamasında konuttan dönüştürülmüş kafelerde kullanıcıların mekânlardan duydukları genel memnuniyet algısının oluşmasını sağlayan 6 bileşen ve 6 temel alt ölçüt belirlenmiştir. Bunlar Tablo 9'da gösterildiği gibi dolaşım, hâkimiyet, tarz, hissiyat, iç mekân ve dış mekân ölçütleridir. Her bir alt ölçüt, kafelerin mekânsal organizasyonunun doğru çalışmasında etkili olan ve kullanıcının duyduğu genel memnuniyet düzeylerine yön vereceği düşünülen ölçütler olarak belirlenmiştir. Gerçekleştirilen analiz ile söz konusu alt ölçütlerin, her bir kafe türündeki kullanıcı memnuniyeti karşılığını ortaya çıkarmıştır.

Bulgulara göre sofalı plan tipinde, sofasıza göre memnuniyet alt ölçüt değerlerinin daha yüksek çıktığı görülmüştür. Plan türüne göre ise oda konseptli kafelerin bütüncül konseptte göre daha olumlu sonuçlar aldığı gözlenmiştir. Bütüncül konseptli kafelerde oda konseptliye göre ortalaması yüksek çıkan tek ölçüt dolaşım ölçütüdür. Çıkan sonuç bütüncül konseptli kafelerin plan kurguları ile tutarlı olduğu görülmüştür. Çünkü bir kafede bölücü duvarların kaldırılmış olması kullanıcının mekâna girdiği anda tüm oturma birimlerini görebilmesini sağlamaktadır. Bu tür kafeler kullanıcıya birimler arası geçişleri rahatlıkla sağlayabilme olanağı sunmaktadır. Oda konseptli kafelerde ise birimler duvarlar ile sınırlandırıldığı için her birimin kendi içindeki sirkülasyonu koridorda veya sofada birleşmesi ile kurgulanmıştır. Bu durum da rahat ulaşımı kısıtlayan bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Memnuniyet alt ölçütlerinin genel ortalamalarında ise konuttan dönüştürülmüş kafelerde standart kafe tasarımlarının dışında bir tasarıma sahip olan ve kullanıcıya farklı oturma alanları ile eylem çeşitliliği sunan oda konseptli kafelerin en yüksek ortalamaya sahip olduğu (M=3.88; SD=1.211) görülmüştür. 6 başlık altında tüm plan kurgularının genel ortalamalardaki sonuç sıralaması şu şekildedir; "Sofasız < sofalı < bütüncül konseptli < oda konseptli" Bu durumda, konuttan dönüştürülerek oluşturulmak istenen bir kafede mevcut plana ne kadar az müdahale uygulanırsa kullanıcılar açısından (6 ölçüt sınırları içinde) o kadar memnun edici olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 9. Kafelerde memnuniyet alt ölçütleri ve plan kurguları

H2: Her bir mekânsal memnuniyet ölçütü, her bir plan kurgusunda farklı ölçüde etkindir çerçevesinde yapılan analizlerde aşağıdaki sonuçlar bulgulanmıştır:

Kullanıcıların genel memnuniyet düzeyleri x [Plan tipi (sofalı-sofasız) + Plan türü (oda-bütüncül)] Konuttan dönüştürülmüş kafelerde kullanıcının genel memnuniyet düzeylerine yön veren 6 mekânsal memnuniyet ölçütünün her bir plan kurgusunda genel memnuniyeti nasıl etkilediği sorusu için korelasyon ve regresyon analizi uygulanmıştır. Burada hedef hangi plan kurgusunda hangi alt ölçütün genel memnuniyete en fazla ve en az etkisi olduğunu saptamaktır. Bu sonucun bizi farklı plan kurgularında, farklı memnuniyet ölçütlerine ulaşılması durumunda, yeniden kullanım sürecinde kullanıcı odaklı doğru dönüşümler elde etmeye yönelteceği düşünülmüştür.

Tablo 10'da korelasyon analizi ile plan kurguları ve memnuniyet ölçütleri arasındaki ilişkinin anlamlılığı ve şiddeti tespit edilmiştir. Buna göre sofasız ve sofasız plan tipi için iç mekân (Beta=0.565; SD=1.049) ve tarz (Beta=0.530; SD=1.119) ölçütleri ile kullanıcının genel memnuniyeti arasında pozitif ve orta dereceli bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Konseptte göre ise oda konseptli kafelerde tarz (Beta=0.826; SD=0.955) alt ölçütü ile kullanıcıların genel memnuniyet düzeyleri arasında %60 ve %80 oranında yüksek derecede ilişki olduğu görülmüştür. Tarz ölçütünden sonra oda konseptli kafelerde genel memnuniyet ile

en yüksek derecede ilişki kuran alt ölçütler ise sırasıyla iç mekân (Beta=0.824; SD=1.2033), duygudurum (Beta=0.682; SD=1.234) ve dolaşım (Beta=0.628; SD=1.3193) alt ölçütleridir. Çıkan alt ölçütlere göre kullanıcının oda konseptli kafelerdeki tasarım çeşitliliğini daha iyi algıladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bütüncül konseptli kafelerde ise genel memnuniyeti en yüksek derecede etkileyen alt ölçütler sırasıyla iç mekân (Beta=0.654; SD=1.155), tarz (Beta=0.625; SD=1.147) ve dolaşım (Beta=0.614; SD=1.2409) ölçütleridir.

Her bir plan kurgusunun algılanmasında, mekânsal ölçütlerin etkisini ölçmek amacı ile regresyon analizleri uygulanmıştır. Bu analizdeki amaç, genel memnuniyetin oluşması aşamasında, hangi plan kurgusunda hangi ölçütün/ ölçütlerin etkili olduğunun saptanmasıdır. Tüm değişkenler, katsayıları kadar kullanıcı memnuniyetini etkilemektedir; dolayısıyla en yüksek değere sahip ölçüt genel memnuniyete en çok etkisi olan ölçüttür. Söz konusu regresyon analizi sonucu, Tablo 11'de gösterilmiş ve alt ölçütlerin genel memnuniyete etkisini ölçmek amacıyla her plan kurgusu kendi içinde değerlendirilerek derecelendirilmiştir. Benzer bir gösterim ile plan kurgularının ortak değerlendirmeleri, Şekil 2'de kategorize edilerek özetlenmiştir. Bu bağlamda mekânsal memnuniyetin ölçütleri çerçevesinde tüm plan kurgularında, kullanıcıların genel memnuniyetini en çok etkileyen ölçüt, kafelerin plan kurgularının ve biçim dilinin kastedildiği tarz bileşeni olmuştur.

Tablo 10. Plan tipleri ve konseptlerine göre 6 memnuniyet ölçütü ile genel memnuniyetin korelasyon analizi

	Genel memnuniyet korelasyon analizi					
	Hakimiyet	Tarz	Duygudurum	Dış mekan	İç mekan	Dolaşım
Sofalı plan tipi						
Korelasyon katsayısı (Beta)	.375*	.530*	.394*	.402*	.565*	.478*
Anlamlılık katsayısı	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Standart sapma (SS)	1.231	1.119	1.313	1,355	1.049	0.8787
Sofasız plan tipi						
Korelasyon katsayısı (Beta)	.310*	.500*	.326*	.375*	.514*	.430*
Anlamlılık katsayısı	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Standart sapma (SS)	1.259	1.177	1.384	1.460	1.2311	0.9411
Bütüncül konseptte						
Korelasyon katsayısı (Beta)	.350*	.624*	.406*	.452*	.654*	.614*
Anlamlılık katsayısı	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Standart sapma (SS)	1.129	1.147	1.184	1.307	1.155	1.2409
Oda konseptli						
Korelasyon katsayısı (Beta)	.345*	.826*	.682*	.414*	.824*	.628*
Anlamlılık katsayısı	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Standart sapma (SS)	1.332	0.955	1.234	1.222	1.2033	1.3193

*Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 11. Her bir plan tipi ve türünde genel memnuniyete etki eden 6 memnuniyet alt ölçütü etki düzeyleri

	Regresyon etki analizi katsayıları				
	Sofalı plan tipi F:10.065	Sofasız plan tipi F:7.525	Oda konseptli F:10.601	Bütüncül konseptli F:10.065	Genel Ort.
(Constant)					
Korelasyon katsayısı (Beta)					
Hakimiyet	.147	.116	-.069	.147	.015
Tarz	.469	.319	.726	.469	.286
Duygudurum	.015	.065	.134	.015	-.006
Dış Mekan	.191	.066	-.016	.191	.066
İç Mekan	.066	.198	.065	.066	.307
Dolaşım	-.080	.129	.057	-.080	.230

a. Bağımlı değişken: Genel memnuniyet

Birinci derece etki   İkinci derece etki   Üçüncü derece etki   Göz ardı edilebilir etki

Not: Her plan kurgusunda genel memnuniyet x alt ölçüt etkisi kendi içinde değerlendirilerek derecelendirilmiştir.

Sofalı plan tipinde kullanıcının genel memnuniyetini etkileyen ölçütler hâkimiyet, dış mekân ve tarz ölçütleridir. Sofalı plan tipindeki kafelerde ve dönüşüm sırasında da sofa birimi korunmuş kafelerde müşterinin kafeye geldiğinde ilk karşılaştığı ve kafenin bütününe hâkim olma konusunda bir ara kesit oluşturan mekânlar sofa birimleridir. Bu ön bilgiye bağlı olarak bulgular incelendiğinde, hâkimiyet ölçütünün genel memnuniyet üzerinde etkili bir ölçüt olması, mekânsal organizasyonun kullanıcılar tarafından doğru algılandığını ve sonucun bu organizasyon ile tutarlı olduğunu göstermektedir.

Sofasız plan tipine sahip kafelerde kullanıcıların genel memnuniyetini etkileyen ölçütler iç mekân, dolaşım ve tarz ölçütleridir. Sofasız plan tipinde birimler arası geçişler koridorlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Kullanıcı mekâna girdiği anda sofadan daha küçük bir karşılama mekânından sonra hemen ana oturma birimlerine ulaşabilmektedir. Bulgulardan hareketle dolaşım ve iç mekân ölçütleri sofasız plan tipinde, mekânsal organizasyonun bahsedilen düzenleniş biçiminden dolayı kullanıcının genel memnuniyetini etkileyen ölçütler olarak ortaya çıkmıştır. Oda konseptli kafelerde ise iç mekân, duygudurum ve tarz ölçütleri kullanıcının

Tablo 12. Mekânsal algıyı oluşturan sıfat çiftlerinin plan kurgularına göre dağılımı

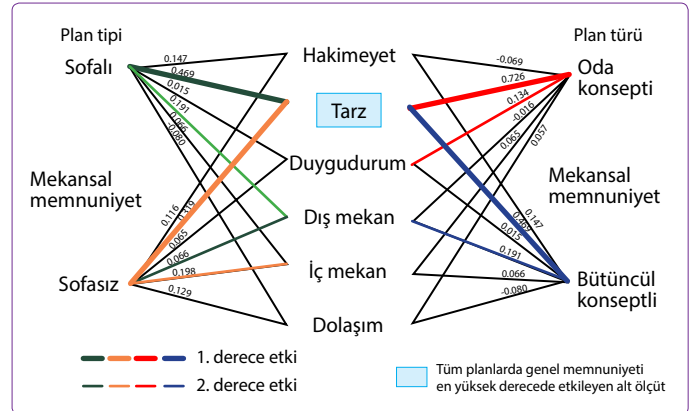
			Düzenli Düzensiz	Yakın Uzak	Modern Modası geçmiş	Ferah Sıkışık	Orijinal Sıradan	Tenha Kalabalık	Rahat Rahatsız	Güvenli Güvensiz
Plan türü	Oda konseptli	M	4.21	4.29	4.15	3.94	4.21	3.34	4.13	4.03
		SD	1.087	.917	1.181	1.246	1.122	1.484	1.084	1.169
	Bütüncül konseptli	M	4.08	4.11	3.46	3.68	3.33	3.42	3.95	3.81
		SD	1.134	.928	1.377	1.281	1.261	1.281	1.101	1.170
Plan tipi	Sofalı	M	4.08	4.11	3.46	3.68	3.33	3.42	3.95	3.81
		SD	1.134	.928	1.377	1.281	1.261	1.281	1.101	1.170
	Sofasız	M	3.89	4.06	3.52	3.67	3.54	2.90	3.86	3.71
		SD	1.371	1.206	1.285	1.320	1.443	1.565	1.300	1.349

genel memnuniyetini etkileyen ölçütler olarak ortaya çıkmıştır. Bulguların bu şekilde çıkması oda konseptli kafelerin dönüşüm sürecinde plan kurgusunda oda birimlerine müdahalede bulunulmadan kullanıcıya ev ortamına benzer bir oturma anlayışı sunması, her odada farklı tasarımlar yaparak kullanıcıya farklı tercihler sunması ve bu durumun kullanıcı tarafından da olumlu algılanması olarak yorumlanabilir. Bütüncül konseptli kafelerde hâkimiyet, dış mekân ve tarz ölçütleri genel memnuniyette en çok etkiye sahip ölçütlerdir. Bütüncül konseptli kafe, plan kurgusu tüm bölücü duvarların kaldırılıp tek ana mekân oluşturma çabası güden bir tasarım anlayışına sahiptir. Bu kurgu ile bulguların tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Bir müşterinin bütün mekânı algılayabildiği bir kafede, kafeye girdiğim anda tüm mekânı görebiliyorum bileşeni ile genel memnuniyetini belirlemesi olası bir sonuçtur (Şekil 2).

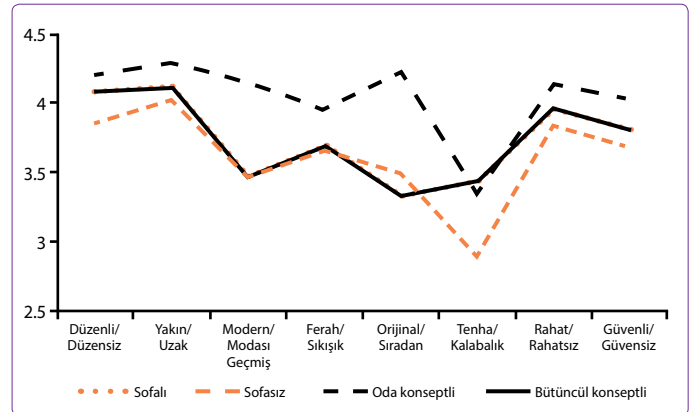
H3: Kullanıcıların kafelerde mekânsal algı durumlarını gösteren iç mekân değerlendirmeleri kafe mekânındaki plan kurgularına (plan türü ve plan tipi) göre farklılık gösterir çerçevesinde yapılan analizlerde aşağıdaki sonuçlar bulgulanmıştır:

Mekânsal algı x [Plan tipi (sofalı-sofasız) + Plan türü (oda-bütüncül)] Kullanıcıların kafe mekânlarına dair algı durumlarının analizinde 4 farklı plan tipinde sıfat çiftleri için alınan cevapların ayrı ayrı ortalamaları alınmıştır (Tablo 12). Sofalı ve sofasız plan tipi için sıfat çifti cevaplarında birbirine yakın ortalamaların elde edildiği, yalnızca tenha/kalabalık sıfat çifti için sofalı plan tipinde daha kalabalık (M=3.42; SD=1.281) sonucuna ulaşılmıştır (Şekil 3). Oda konseptli ve bütüncül konseptli kafelerde yapılan analizlerde çıkan sonuca bakıldığında sıfat çiftleri arasında ayrışmanın daha fazla olduğu görülmüştür (Şekil 3). Her bir sıfat çifti farkı konuttan dönüştürülmüş kafe mekânları bağlamında incelendiğinde dönüşümde müdahalenin (orijinalden uzaklaşma) daha az olduğu oda konseptli kafelerde mekânsal algı ölçütlerini tanımlayan sıfat çiftlerinin daha olumlu sonuçlar verdiği ortaya çıkmıştır. Kullanıcılar oda konseptli kafeleri daha düzenli, yakın/samimi, modern, ferah, ori-

jinal, rahat ve güvenli bulmuşlardır. Analiz sonucunda en belirgin farklılık, kullanıcıların oda konseptli kafeleri daha orijinal bulmalarındır. Bu sonuç konut kurgusunda oluşturulan oda birimlerinin, kafe tasarım kriterlerinde istenen ortak toplumsal etkinlik/ toplanma alanı oluşturma mantığıyla farklılık gösterdiğini akla getirmektedir. Kafelerdeki kamusal alan/ ortak toplumsal etkinlik alanı eylemlerini,

Şekil 2. Plan kurgusu ve mekânsal memnuniyet alt ölçütleri ilişkisi (Not: Regresyon etki analizindeki değerlere göre oluşturulmuştur).

Şekil 3. Mekânsal algıyı oluşturan sıfatların plan kurgularına göre dağılımı (Not: Tüm plan kurguları ortak değerlendirilen çizgi grafiğinde, bütüncül konseptli ve sofalı plan tipine sahip kafeler için aynı apartmanlar analiz edilmiştir [Bkz. Tablo 1]. Bu nedenle grafikte iki plan kurgusunun değerleri aynı çizgi ile gösterilmiştir).

oda birimleri ile özel veya yarı özel alanlara dönüştürme yöntemi kullanıcıların da mekânsal algı boyutunu olumlu yönde etkilemiştir.

Sonuç

Her mekânın var olan kimliği ve dili ile insanların mekânlara olan kavramsal memnuniyet yaklaşımları, algılama ve anlamlandırma tarzları mekânlara göre farklılaşmaktadır.²² Farklılaşmayı yeniden kullanım kavramı çerçevesinde, Konya'da konuttan kafeye dönüştürülmüş apartman yapıları üzerinden inceleyen çalışma ile dönüşümde oluşan farklı kurgular ile kullanıcıların algı ve memnuniyetleri üzerinde özgün görüşler elde edilmiştir.

Konya'da merkezde bulunan kafeler ticaret bölgesinde bulunmaları sebebiyle bir rekabet içerisindedirler. Kafelerin hangi kullanıcılara hitap ettiği, ne tür olanaklar sunduğu ve konfor şartlarının nasıl olması gerektiği gibi soruların cevabı da konutun kafeye dönüşümünü fazlasıyla etkileyen kriterlerdir. Kafe olarak kullanılacak konutlarda ilk olarak bakılması gereken mekânsal açıdan kafe işlevinin konuta uygun olup olmadığıdır. Konutun sahip olduğu özgün plan kurgusunun kafe işlevine cevap vermesi sürecinde, kullanıcı açısından gereksinim duyulan oturma, dinlenme gibi eylemlerin tümünü karşılayan; tekil yaşamdan, kalabalık ve kamusalı daha fazla olan bir yaşama geçişin gereklerine, özel-yarı özel alan çerçevesinde uygunluk sağlayan mekânların oluşturulması, bahsedilen bu mekânlarda kullanıcı çeşitliliğini de arttırmış olacaktır. Analiz sonuçları temel alındığında kullanıcıların buldukları kafelerin mekânsal organizasyonlarını oldukça iyi algıladıkları, kafe tercihlerinde bilinçli oldukları ve nitelikli örnekler sunulduğu sürece "farklı" olanı kabul etmeye hazır oldukları söylenebilir. Bu söylem özellikle hipotez 1 (H1) ve hipotez 2 (H2) için kurgulanan kullanıcıların kafede bulunma sürelerinin, oturma yeri tercihlerinin ve mekânsal algı değerlendirmelerinin plan kurguları ile ilişkisi incelenen analiz sonuçlarında oldukça belirgindir.

Tüm analizler sonucunda, konut işlevi ile tasarlanmış ancak ileride benzer veya farklı sebepler sonucunda kafeye dönüştürülmesi olası olan/ düşünülen bir mekân için önemli görülen ve öncelikli unsurlardan birinin kullanıcı olduğu sonucuna varılmıştır. Hem konut tasarımı hem de kafe tasarımları kullanıcı odaklı tasarlanması gereken mekânlardır. Konut her ne kadar kullanıcısı olacak tek bir aileye hitap etse de, kafe mekânları kamusal alanlar/ ortak toplumsal etkinlik alanları olarak tanımlanmakta, daha geniş ve memnuniyet ölçütleri farklılaşmasının daha fazla görülebileceği kesimlere hitap etmektedir. Bu nedenle konut gibi daha tek bir ailenin ya da az sayıda kullanıcının bulunduğu mekânları, kalabalık ve birbiri ile ilişkisi olmayan kullanıcıya hitap eden mekanlara dönüştürerek ortak

kullanıma açmak, mekanların plan düzlemi üzerinde geniş açıklıklar oluşturmak veya mekanın özgünlüğünü korumak gibi bazı temel ve optimum kararların oluşmasına sebep olacaktır. Konut mekân organizasyonlarının iyi etüt edilmesi ve dönüşüm sürecinde analizi yapılan konutun plan örgütlenmesine bağlı olarak sahip olduğu bazı parametrelerin (güvenlik, rahatlık ve samimiyet duygusunu veren kapalı mekânlar, birimler arası ilişkinin ana birimlerle sağlanması, her sayıda kullanıcıya özel alan sağlayabilmesi) kafe mekânlarında da sağlanması kullanıcının kafelerdeki memnuniyetini olumlu yönde etkileyecektir.

Konut farklı eylemleri destekleyen (dinlenme, yatma, yemek yeme vs.) bir plan kurgusuna sahiptir. Bu farklılık kafeye dönüştürülme sürecinde de kullanıcı için avantaja çevrilebilir. Kafeye dönüştürülen mekânlar için amaç çok sayıda kullanıcının, çok seçenek bulabileceği ve keyifli zaman geçirebileceği alanlar yaratmaktır.²³ Analiz sonuçlarından hareketle, dönüşüm esnasında yapı kullanıcısına, tasarım konusunda ne kadar özgün kararlar aldığını vurguluyorsa (kullanıcıya sunduğu hizmetler ve kafe mekanında, plana bağlı özgün oturma düzeni olarak) kullanıcı tarafından da bir o kadar benimsenmektedir. Yani kafeleri yalnızca dinlenme mekânları olarak değil, konuttaki gibi farklı sosyal aktiviteleri gerçekleştirebilecek (eğlenme, dinlenme, kutlama yapma, çevre etkilere kapalı olarak uygulanan eylemler vs.) mekânlar olarak kullanmak, kullanıcının o kafe hakkındaki yorumlarının olumlu olmasına sebep olmaktadır. Konya'da konuttan kafeye dönüştürülen apartman yapıları ise kullanıcılara bu açıdan farklı mekânsal organizasyonlar ile farklı kafe tasarımları sunmuştur. Özellikle kentin her yıl artan öğrenci potansiyelinin merkezdeki pek çok konutun sosyal mekân ihtiyacının karşılanması adına dönüştürüldüğü görülmüştür. Dönüşüm sürecinde oluşan birbirinden bağımsız oda birimlerine sahip oda konseptli, tüm bölücü duvarların kaldırılması ile oluşan bütüncül konseptli, sofalı ve sofasız plan kurgusuna sahip 4 farklı plan, çalışmanın temel problemleri için veri oluşturmuştur. Bahsedilen plan kurguları ile kullanıcıların memnuniyet analizlerinde en çok, oda konseptli kafelerin olumlu ve yüksek sonuçlar aldığı görülmüştür. Buna göre kafe kullanıcısının beklentilerini, mevcut yapıları yıkıp yeniden inşa ederek karşılamak yerine, dönüşüme maruz kalmış olanlarda kullanıcının algısını canlı tutacak farklı mekânlar yaratarak karşılamak memnuniyet ve kullanım açısından daha faydalı olacaktır. Böylelikle kafeleri sıklıkla kullanan genç öğrenci kitlesinin sosyal alanlarda etkinliği göz önünde tutularak, analizlerde duygudurum bileşeninden çıkan sonuçlar doğrultusunda modern yaşam koşullarının ticari kaygılarından uzak, farklı denemelerin görüldüğü ve kaliteli mekân arayışları, dönüştürülmek istenen yapılarda mevcut yapının kendine özgü özelliklerinin korunması ile oluşturulabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

²² Apaydın, Eren, 2013.

²³ Özdemir, Kars, Şahin, 2005.

Konya'nın genç nüfusunun giderek artacağı tahmin edildiğinden dönüşümlerin de devam etmesi ve birçok yapının sonraki nesillere farklı fonksiyonlarla aktarılması olasıdır. Çalışmada incelenen yeniden kullanım, mevcut yapı stoğunun değerlerinin korunmasının yanı sıra toplumun yaşama alışkanlıklarını da yönlendirmektedir. Gelecek yıllarda Konya'da dönüşüm yoluyla çoğalması olası kafeler ile ilgili tasarım/dönüşüm kararları alınırken, bu çalışmadan elde edilen ön bulguların daha özenli irdelenerek yeni öneriler/yaklaşımlar geliştirilmesi umulmaktadır.

Kaynaklar

- Apaydın, B., Eren, C., "Yapıların Otel Olarak Yeniden Kullanım Bağlamında Mekânsal Dönüşümlerinin Analizi: Four Seasons Oteli- Sultanahmet Cezaevi Örneği." *Tasarı Kuram Dergisi*, 9(15), 73. (2013).
- Asasoğlu, A. "Konut ve Konut Alanı Örneğinde Mimarlık serüveni". *Iconarp International journal of architecture and Planing*, 1(1), 57-65. (2013).
- Avusturalya Hükümeti, "Adaptive Reuse, Preserving Our Past", *Building Our Future: Çevre ve Koruma Bölümü*, 4-5. (2004).
- Aydın, D, Okuyucu E. "Yeniden Kullanıma Adaptasyon ve Sosyo-kültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında Afyonkarahisar Millet Hamamında Değerlendirilmesi." *Megaron*, 4(1), 1-14. (2009).
- Aydın, D, Yaldız E. Yeniden "Kullanıma Adaptasyonda Bina Performansının Kullanıcılar Üzerinde Değerlendirilmesi". *METU JFA*, 27(1), 1-22. (2010).
- Başa (Apaydın) B. "Hızlı gelişme sürecinde işlev değiştirmeye zorlanan yapıların büyük kent modeli içinde irdelenmesi", *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 20-37. (2002).
- Douglas, J., *Building Adaptation*, Butterworth Heineman, ISBN 0-7506-5085-0. Oxford, 6,14,18,103, (2002).
- Ergun, N. "İstanbul Kent Merkezi Yakın Çevresindeki Konut Alanlarında Kullanım ve Kullanıcı Farklılaşması". *İTÜ Mimarlık, Planlama, Tasarım Dergisi*, 9(1), 167-180, (2010).
- Eymen, E, *SPSS 15.0 Veri Analiz Yöntemleri*. İstatistik Merkezi Yayın No:1.İstanbul, (2007).
- Kalaycı, D.P., *Mimarlığı Eleştirmek*, Nobel Yayınevi, Ankara, 62-65, (2015).
- Konya Selçuklu Belediyesi, İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, *Apartman yapılarına ait künye bilgileri ve mimari projeleri*, 2014.
- Konya Meram Belediyesi, İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, *Apartman yapılarına ait künye bilgileri ve mimari projeleri*, 2014.
- Langston C., Wong, F.K.W., Hui, E.C.M. and Shen, L.Y., "Strategic Assessment of Building Adaptive Reuse Opportunities in Hong Kong", *Building and Environment, International Journal of Strategic Property Management*, 193-207, (2007).
- Mengüçoğlu, N., "Manchester Örneğinde Endüstri Dönemi Yapı Mirasının Konut İşlevi Verilerek Yeniden Kullanımı", *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara. (2013).
- Niroumand (Shishavan), S, "Comparative Investigating Of Adaptive Reuse And Sustainable Architecture With Social Approach". *International Journal Of Sustainable Tropical Design Research And Practice*, 16(2), 101-111. (2013).
- Özdemir, İ. Kars, F., Şahin, Ş., "İşlevsel ve Fiziksel Eskimeye Alternatif Bir Tasarım: KTÜ Hangar Binasının Kafeteryaya Dönüşümü." *Tasarım Dergisi*, -(153), 100-103. (2005).
- Preiser W. F. E., Rabinowitz H.Z. & White E.T., *Post-Occupancy Evaluation*, Van Nostrand Reinhold Company, New York, 3, (1988).
- Selçuk, M., "Binaların Yeniden İşlevlendirilmesinde Mekânsal Kurgunun Değerlendirilmesi", *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 11-27, (2006).
- Stas, N., "The Economics of Adaptive Reuse of Old Buildings A Financial Feasibility Study & Analysis", *Yüksek Lisans Tezi*, University of Waterloo Arts in Planning, Ontario, Canada. (2007).
- Ulusoy, M., "Konya'da Apartman Yapılarının Tarihsel Gelişimi", *Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 43, 46, 54. (1999).
- Utku, T., "Kafeye Dönüşmüş Apartmanlarda Kullanıcı Memnuniyeti: Konya Örneği", *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, (2015).

Kapalı Konut Sitelerinin Kamusal Açık Alanlar Açısından Oluşturduğu Problemlerin İnsan-Çevre İlişkileri Bağlamında İrdelenmesi

Analysis of the Problems of Gated Communities in Terms of Public Open Spaces in the Context of Human-Environment Relations

Nurten ÖZDEMİR, İlknur TÜRKSEVEN DOĞRUSOY

ÖZ

Bireylerin bir arada bulunması, iletişime geçmesi, kendi sosyal mekânlarını oluşturmasıyla kamusal özellik kazanan kentsel açık mekânlar küreselleşme ve yeni yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte zedelenmeye ve önemini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren inşa edilen kapalı konut sitelerinin çevresinde kalan bu alanlarda insan-çevre ilişkisi göz ardı edilmiş ve kentten kopuk, atıl durumda kalan sorunlu alanlar ortaya çıkmıştır. Çalışmanın amacı kapalı konut sitelerinin dışında kalan kamusal açık mekânların insan ve çevre ilişkisi açısından barındırdığı sorunlara dikkat çekmek, teorik bulguları İzmir kenti Mavişehir örneğinde gerçekleştirilen ve sistematik gözlem çalışmasına dayanan bir alan çalışması ile test etmektir. Araştırma sonucunda kapalı konut sitelerinin bulunduğu yerlerde kamusal açık alanların sürdürülebilirliğinin tehdit altında olduğu, söz konusu problemin kapalı sitelerin yarattığı fiziksel ve sosyal ayrışmadan kaynaklandığı belirlenmiştir. Bunların sonucu olarak kamusal açık alanlarda etkileşime olanak vermeyen mekânlar ortaya çıkmakta, kullanım yoksunluğuna bağlı olarak güvensiz mekânlar oluşmaktadır. İzmir Mavişehir'de gerçekleştirilen alan çalışmasında farklı dönemde inşa edilen ve farklı tasarım niteliklerine sahip iki site karşılaştırmalı olarak incelendiğinde teorik bulgular sistematik gözlem verileriyle de desteklenmiştir. Mavişehir'de site sınırlarının olmadığı ve yaya erişiminin engellenmediği 1. etap konut yerleşiminin bulunduğu alanda yer alan park ve rekreasyon alanlarının, Albayrak kapalı konut sitesinin bulunduğu alandaki kamusal açık alanlara göre gece ve gündüz çok daha etkin kullanıldığı, tasarım ve peyzaj elemanlarının daha nitelikli olduğu tespit edilmiştir. Albayrak konut sitesi yakın çevresindeki açık kamusal alanların tasarım ve peyzaj donatısının çok yetersiz olduğu, etkin biçimde kullanılmadığı, atıl, güvensiz ve suça meyil oluşturan ortamlar hazırladığı gözlenmiştir. Araştırma sonuçları kapalı konut sitelerinin insan ve çevre ilişkilerini zedelediğini, kamusal açık mekânların ve kamusal yaşamın sürdürülebilirliği açısından önemli açmazlar barındırdığını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar sözcükler: İnsan-çevre ilişkisi; kamusal açık alanlar; kapalı konut siteleri.

ABSTRACT

Urban open spaces with a public character by virtue of being a place where citizens coexist, communicate, and create their own social environments have lost value as a result of globalization and the rise of new lifestyles. In particular the gated communities built since the late 1990s led to the creation of disconnected, inert, and problematic public spaces that ignore human-environment relations. The aim of this study is to draw attention to some problems related to gated communities and public spaces in the context of human-environment relations, and to examine the theoretical findings using the systematic observation research of a case study of Mavişehir in İzmir. The study concluded that the sustainability of open public spaces near gated communities is threatened as a result of physical and social segregation. They become problematic places that are unsafe and which prevent interaction. Two case sites in Mavişehir that were built in different periods and with different characteristics were examined. Park and recreation areas near the Phase 1 Mavişehir site do not have borders, are used actively, and have qualified landscape design features. In contrast, the design of open public spaces and landscaping is very limited in parks and recreation areas around the Albayrak site. They have become unused and unsafe areas. Study results indicate that gated communities undermine the relationship between humans and the environment and cause significant handicaps in terms of public life and the sustainability of open public spaces.

Keywords: Human-environment relations; public open spaces; gated communities.

Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Bina Bilgisi Anabilim Dalı, İzmir

Başvuru tarihi: 14 Aralık 2015 - Kabul tarihi: 01 Haziran 2016

İletişim: Nurten ÖZDEMİR. e-posta: nurtenozdemir0@gmail.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Bireyler arası etkileşimin sağlandığı, halkın ifade aracı olan kamusal alanlar farklı açılardan ele alınabilmektedir. Kentsel acık alanlardan olan sokaklar, parklar, meydanlar ise kamusal alanın kentlerde mekânsal karşılık bulmuş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak küreselleşmeyle birlikte insanların yaşam tarzının değişmeye başlaması kamusal alanın farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olmuş, kentsel ve ekonomik politikalar kamusal mekânların kullanımını değiştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan kapalı konut sitelerinin çevresinde ciddi anlamda değişim yarattığı, kamusal mekânların niteliğine olumsuz anlamda etkilerinin olduğu gözlemlenmiştir. 1980'li yılların sonlarına doğru gelişmeye başlayan kapalı konut siteleri fiziksel sınırlarla çevrili, içe dönük, kentten soyutlanmış yaşam alanları oluşturmaktadır. Kendi içlerinde güvenli bir yaşam alanı oluşturmalarına rağmen, çevrelerindeki kamusal açık alanların aktivite yoksunluğu ve güvenlik gibi sorunlarla kuşatıldığı görülmektedir.

Çalışmanın amacı, kapalı konut yerleşimlerini çevreleyen kamusal açık mekânların sorunlarını insan ve çevre ilişkisini temel alan bir bakış açısıyla irdelemektir. Bu anlamda makalede öncelikle kamusal mekânın insan için ne anlam ifade ettiğine açıklık getirilmekte ve kapalı konut sitelerinin yakın çevresindeki kamusal açık alanları tehdit eden problemler irdelenmektedir. Bu irdeleme sonucunda, çalışmanın uygulamalı bölümüne temel oluşturan teorik model oluşturulmuş, sonrasında, İzmir Mavişehir'de, sistematik gözlem yöntemiyle gerçekleştirilen alan çalışmasının sonuçları irdelenmiştir.

Kamusal Alanda İnsan-Mekân İlişkileri

Kamusal alanın farklı disiplinler bağlamında tanımları yapılabilmekle birlikte genel olarak herkese açık, çeşitliliklere imkân tanıyan, serbest bir kullanım olanağına sahip, insanlar arası etkileşimi ve ifade özgürlüğünü sağlayan alan olarak ifade edilebilir. Habermas¹ kamusal alanın politik yönlerini ortaya koyarak, insanların özgürlüklerini kullanabilecekleri, her alanda fikirlerini ifade edebilecekleri devlet ile toplum arasında bir alan olarak görmektedir. Mekânsal olmanın ötesinde, gazete, TV gibi ortamlar aracılığıyla da farklı şekillerde kamusal alanın var olabileceğini belirtmektedir. Sennet² ise kamusal alanın kentsel mekân olarak somutlaşmış hali olan sokak, cadde, meydan gibi öğelerin üzerinde durarak, bu alanların anılarla şekillenen bir kimliğinin olduğunu, sosyal ilişkiler aracılığıyla oluştuğunu ve kamusal alanların kenti tanımlayıcı ruhu olduğunu ifade etmektedir. Ancak sokaklar ve caddeler zorunlu bir geçiş alanı olmak yerine aktif olarak kullanılan kamusal alanlar olmalıdır. Arendt³ ise kamusal alanı politik yönüyle ele ala-

rak, kişilerin politik eylemler aracılığıyla kendini ifade edebileceği, halkın örgütlenebileceği alanlar olarak görmektedir. Kamusal alan ortak paylaşılan bir dünyadır ve insanlar birbirleriyle ilişki kurabildikleri oranda kamusal yaşamın varlığından söz edilebilir.

Parklar, meydanlar, sokaklar, caddeler gibi açık kamusal mekânlar, toplumun farklı kesimlerinden insanların bir araya gelmesini, paylaşımında bulunmasını, böylece sosyal hayatın azaltılmasını ve kentlilik bilincinin gelişmesini sağlarlar. Kamusal mekânların bireyler arasındaki etkileşimden, diyaloglardan, kurulan sosyal ortamlardan meydana geldiği ve bu ortamların fiziksel özelliklerden etkilendiği düşünüldüğünde kamusal mekânların fiziksel çevre özellikleri daha da önem kazanmaktadır. Kamusal alanda hangi aktivitelerin gerçekleştirildiği, mekânsal özelliklerin söz konusu aktivitelere izin verme durumu ve bu mekânlarda ne kadar zaman geçirildiği kamusal alanın niteliğini belirlemekte ve kentin yaşanabilirliğine de etki etmektedir.

Kamusal alan olarak parklar mekânları birbirine bağlayıcı özelliği olan, gündelik hayat içinde kişiler arası etkileşime izin veren alanlardandır. Jacobs, parkların başarılı olma durumunu kullanımına ve kendilerini çevreleyen dokuyla paralellik göstermelerine bağlamıştır. Çevre yapılarının niteliği, konumu ve işlevi park kullanımını önemli ölçüde etkilemektedir. Sevilmeyen parklar "izleyen gözler" in olmadığı sokaklarla aynı problemleri yaratmakta, bu tehlike çevredeki alanlara da yayılmakta ve parklara bitişik sokakları da ıssılaştırılmaktadır.⁴

Küreselleşmeyle birlikte sosyal, kültürel, politik iletişimin ve paylaşımın gerçekleştiği kamusal açık alanların sürdürülebilirliği tehdit altına girmiştir. Özellikle 1980'lerden itibaren kentlerin hızla değişmesi ve kontrolsüz büyümesi söz konusu tehdidin nedenlerini oluşturmaktadır. Bireyciliğin ve tüketim kültürünün hızla yükselişe geçmesi, kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırların bulanıklaşmasına neden olmuş ve özel alanların kullanımını öncelikli hale getirmiştir. Artık bireyler fiziki mekânlarda birbirinden kopmakta ve önem kazanan telekomünikasyon sistemlerinin de aracılığıyla kamusal alanı farklı türden sanal ortamlarda deneyimlemektedir. Benzer biçimde, "Ortak kullanım alanlarının organize edilememesi sonucunda, farklı sosyal grupların ikamet ettiği konut alanları ve kent mekânları arasındaki sınırlar da gittikçe belirginleşmekte ve birbirinden ayrılmaktadır."⁵ Bu anlamda, kentli bireylerin sığınağı, çoğunlukla kentle bağlantısı zayıf olan, güvenli yaşam alanları olmaktadır. Kendi içinde özelleşmiş ve içe kapalı konut alanları, yaşam alanlarıyla birlikte varlık bulan kamusal açık alanların kullanımını olumsuz yönde etkilemektedir.

¹ Habermas, 1997.

² Sennet, 1996.

³ Arendt, 1961.

⁴ Jacobs, 2011, s. 115.

⁵ Erdönmez, 2005, s. 67.

Kapalı Konut Sitelerinin Yakın Çevresindeki Kamusal Açık Mekânlar Açısından Yarattığı Problemler

Küreselleşmenin yaşam biçimine olan etkileri, kamusal alanın özelleşmeye başlaması, ülkelerin yaşadıkları ekonomik ve politik süreçler konut sektörünü oldukça etkilemiştir. Küreselleşme kenti parçalamış ve toplu konut, sanayi kompleksi ve kentleşmiş kasabalardan pek de farkı olmayan uydu kentleri doğurmuştur.⁵ Türkiye'nin 1980'lerden itibaren dışa açık bir politika izlemesi konut stokunun değişmesine neden olmuş, kooperatifler aracılığıyla büyük ölçekli projeler yapılmaya başlanmıştır. Özparlak'a⁶ göre toplumda güvenlik, konfor ve prestij öncelikli hale gelmesi, yaşam alanlarının değişmesine ve kapalı konut sitelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçe kapanık, güvenli ve lüks yeni yaşam tarzlarının sunumu bu tip konutlara olan talebi arttırmış, farklı tür ve ölçeklerde pek çok kapalı konut sitesi üretilmiştir.

Low⁷, kapalı konut sitesini "konutların, yolların, kaldırımların ve diğer tesislerin duvarlar, parmaklıklar ve peyzajla sınırlandırıldığı yerleşimler, girişin çeşitli güvenlik önlemleri ile kontrol edildiği alanlar..." olarak tanımlamaktadır. Mc Laughlin ve Muncie⁸ ise kapalı sitelerde yaşama durumunu "Gönüllü gettolaşma ve kendini ayırıştırma" olarak ifade etmektedir. Kapalı konut sitelerini genel olarak çevrelenmiş, sınırları olan, bulunduğu bağlamdan yalıtılmış, kendi içinde kurduğu hayat dışında geride kalan kentsel çevreye mesafeli duran bir yapı türü olarak tanımlamak mümkündür.

Çevresi ile keskin bir sınır oluşturan kapalı siteler, kendi içinde güvenli ve korunaklı yaşam adaları gibi görünse de, sınırları dışında kalan kentsel ve kamusal açık alanlarda nitelikli bir kent yaşamının sürdürülebilirliği açısından tehdit oluşturmaktadır. Kapalı konut siteleri ve kentsel mekân arasındaki ilişkide oluşan problemleri fiziksel ayrışma, sosyal ayrışma, kullanım ve güvenlik başlıkları altında irdelemek mümkündür.⁹

Fiziksel Ayrışma

Fiziksel ayrışma problemi, kapalı konut sitelerinin bütüncül bir planlama olmaksızın kentle bütünleşemeyen yaşam alanları oluşturması ile bağlantılıdır. Bu ayrışmaya neden olan en önemli unsurlardan bir tanesi de konut alanlarının fiziksel sınırlarıdır. Landman ve Schönteich'in¹⁰ belirttiği gibi kapalı konut sitelerinin fiziksel sınırları onu çevresinden ayırmakta ve kentsel doku içinde bölgeler oluşturmaktadır. Kent çeperinde orman arazileri ve askeri alanların sınırına yerleşen kapalı konut siteleri ise doğal sınırlar ile kentten ayrılmaktadır. Aynı zamanda, kapalı sitelerin çevreyle olan

iletişimini sınırlandıran bahçe duvarları ve güvenlik noktaları kentle bağlantısı zayıf yaşam alanlarının oluşmasına neden olmaktadır. Fiziksel ayrışma problemi, kapalı konut sitelerinin yakın çevresindeki kamusal açık alanların niteliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Kentlinin ortak kullanımına hizmet eden meydan, sokak, park gibi kamusal açık alanların kullanımı, sitelerin fiziksel sınırları nedeniyle önemli ölçüde kısıtlanmaktadır. Sonuç olarak, kapalı konut sitelerinin yayıldığı ve otomobil kullanımının yoğun olduğu bölgelerde kamusal mekânlar nitelik değiştirmekte, geleneksel mahalle dokusundaki sokağın yerini işlevsiz kamusal alanlar ve araçlara terk edilmiş ulaşım ağları almaktadır.¹³

Sosyal Ayrışma

Blakely ve Snyder¹¹ kapalı sitelerin sosyal anlamda ayrışma yaratan boyutuna dikkat çekmiş ve kapalı konut sitelerini "sosyal donatıları sadece yerleşim içinde yaşayanlar tarafından kullanılabilen, kamusal alanın özelleştirildiği yerleşimler" olarak tanımlamışlardır. Kentli bireylerin kullanımına açık olması gereken kamusal açık alanların, kapalı konut siteleri içinde belli bir kitleye hizmet sunacak biçimde özelleştirilmesi, kentte sosyal anlamda yabancılaşmaya ve kutuplaşmaya neden olmaktadır. Kapalı site kullanıcıları benzer yaşam standartlarına, gelir düzeyine ve kültürel alt yapıya sahip kişilerle bir arada yaşamayı tercih etmekte, farklı özelliklere sahip kişilerle aynı yaşam alanlarını paylaşma fikrini reddetmektedirler.¹² Kapalı sitelerdeki komşuluk ilişkilerinin yakın çevre ya da mahalle ile değil, yaşanan güvenli yaşam alanı ile sınırlı olduğu bilinen bir gerçektir.¹³ Bu durum gelir düzeyi ve yaşam tarzı açısından benzer özellikteki kapalı site kullanıcılarının steril bir hayat sürdürerek kentli olma bilincinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Kapalı konut sitelerinin varlığı ile pekişen sosyal ayrışma problemi, açık alan kullanımını özelleştirmiş, çeşitlilik, etkileşim, iletişim, paylaşım gibi kamusal ve sosyal olguların gelişimini sekteye uğratmıştır. Söz konusu problem, özellikle sosyo-kültürel açıdan keskin sınırların olduğu kentsel dönüşüm alanlarında, gecekondu bölgelerine bitişik konumda tasarlanan kapalı konut siteleri ile kentsel mekân arasında gerilim yaratmaktadır.¹⁴ Homojen yaşam adaları olan kapalı sitelerin ortaya çıkardığı sosyal yalıtım ile birlikte kamusal giderek anlamını yitirmekte ve kentlilerle açık kamusal mekânda bir araya gelmesi ve birbiriyle iletişime geçmesi olanaksızlaşmaktadır.¹³

Kullanım Problemi

Kapalı sitelerin oluşturduğu sosyal ve fiziksel ayrışma problemi dışa kapalı, kent yaşamını dışlayan, geçirimsiz yaşam halkaları oluşturmaktadır. Bu anlamda, kapalı konut sitelerini çevreleyen kentsel ve kamusal açık alanların kullanımı azalmakta ve niteliği düşmektedir. Yapılan araştırma-

⁵ Erdönmez, 2005, s. 67.

ran Mac Leod, 2003, s. 20.

⁶ Özparlak, Meşhur, 2012.

⁹ Özdemir, Doğrusoy, 2015, s. 230.

⁷ Low, 2003, s. 32.

¹⁰ Landman, Schönteich, 2002, s. 81.

⁸ Mc Laughlin, Muncie, 1999. Akta-

¹¹ Blakel, Snyder, 1997. Aktaran Töre, ¹³ Özgür, 2006, s. 84.

Som, 2009, s. 122.

¹⁴ Perouse, Daniş, 2005, s. 6.

¹² Töre, Som, 2009, s. 126,128,129.

lar, kapalı konut yerleşimlerinin içinde bulunduğu çevreyle ne toplumsal ne de fiziksel açıdan bir ilişkisinin olmadığını, site kullanıcılarının çevreyle olan ilişkisinin yalnızca ana ulaşım aksarını kullanmaktan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, kapalı sitelerin içerdiği sosyal ve rekreatif özel kullanımlar, kullanıcıların bu türden gereksinimlerini site sınırlarının dışına çıkmadan karşılayabilmelerine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla kapalı site kullanıcıları yakın çevresindeki kamusal mekânları kullanmamaktadır. Kapalı sitelerin dışında kalan yollar ve caddeler ıssızlaşmakta, motorlu taşıt kullanımına terk edilmekte, yeşil alanlar ve parklar kullanılmayan atıl boşluklara dönüşmektedir. Halbuki N. Schulz'un¹⁵ vurguladığı gibi, açık kamusal kent mekanları kendisini çevreleyen yapılarla ilişkilidir ve kolektif yaşamı devam ettirebilmek için aktiviteye imkan sağlayan, aynı zamanda doğal çevresiyle uyum içinde olan mekanların yaratılması son derece önemlidir. İnsanların rutin olarak bir araya geldikleri, bir yerden başka bir yere düzenli olarak geçtikleri veya rastlantısal karşılaşmalar yaşadıkları yerler, insanların günlük yaşamları içinde önemli yer tutmaktadır.¹⁶ Farklı aktiviteler, kullanım biçimleri ve kullanıcı profilleri buldukları mekânda zengin bir karışım sağlamaktadır. Farklı kullanıcılar mekânı farklı biçimlerde yorumlamakta ve mekâna farklı anlamlar yüklemektedir.¹⁷ Ancak kapalı konut siteleri, özellikle yakın çevresindeki kamusal açık alanlarda aktivite yoksunluğu yaşanmasına neden olmakta, yer ve aidiyet hissini zayıflatarak insan ve mekân arasındaki ilişkiyi örselemektedir.¹³

Güvenlik Problemi

Jacob's⁷ kentsel mekânlarda güvenliğin sağlanabilmesi için sosyal ilişkilerin ve sokakların izlenebilir ve görülebilir olmasının oldukça önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. "Sokaktaki gözler" in varlığının tesis edilebilmesi için karma işlevli alan kullanımının ve aktivite öneren, yaşayan kamusal mekânların varlığının çok önemli olduğunu ileri sürmektedir. Kentsel mekânın kullanımını destekleyen ve çeşitlendiren aktivitelerden yoksun kalması, kapalı konut sitelerinin dışındaki kamusal açık alanlarda güvensizlik hissini pekiştiren önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel mekânda hissedilen güvenlik problemi, yakın çevredeki kamusal açık mekânların kullanım zafiyetinden de önemli ölçüde besleniyor görünmektedir. Bu anlamda, kapalı konut sitesi kullanıcıları, diğer bir deyişle mekânsal ve toplumsal anlamda ayrıcalıklı konuma getirilen "Yeni elitler", güvenlikli sitelerinde giderek kendilerini daha çok tehdit altında hissetmektedir.¹⁸

Newmann¹⁹ kentsel mekânlardaki güvenlik durumunu insanların çevrelerini kontrol edebilmeleri ve çevreye

hâkim olmaları ile doğrudan bağlantılı bir durum olarak ifade etmektedir. Bariyerler ile çevrili kapalı konut siteleri, fiziksel ve algısal olarak çevresinden koparıldığından, yakın çevredeki kamusal açık alanlar ciddi bir sosyal kontrol ve denetim problemiyle karşı karşıyadır. Nasar ve Jones²⁰ kentsel mekânda güvenliğin sağlanması için görünüm ve sığınak olmak üzere iki temel unsur belirlemiştir. Site sınırlarıyla çevrili bir sokakta yürüyen kentli site duvarları ve cadde arasına sıkışmış durumdadır. Sınırlar, çevresine hâkim olmasını engellemekte, herhangi bir tehlike anında sığınabilmek için potansiyel mekân barındırmamaktadır. Nitelikli peyzaj düzenlemesinin, kentsel donatıların ve nişlerin olmayışı, yaya geçitlerinin, durakların ve otoparkların düzenlenmesinde oluşan kör noktaların dikkate alınmaması kapalı konut sitelerine yakın konumdaki kamusal açık alanlarda güvenlik algısını zayıflatmakta ve suça zemin hazırlamaktadır (Şekil 1).¹³

Alan Çalışması

Örneklem, Yöntem ve Süreç

Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda özetlenmeye çalışılan problemler çerçevesinde kurgulanan alan çalışmasının bulguları paylaşılmaktadır. Bu çalışma, İzmir kentinde kapalı konut sitelerinin yoğun olarak gözlendiği Mavişehir semtinde, sistematik gözlem yoluyla gerçekleştirilmiştir. 1950'li yıllarda, kent merkezinde sekiz katlı apartmanların inşa edilmesi ile yoğunlaşan ve kentsel dokusu değişmeye başlayan İzmir'de, 1980'li yıllardan itibaren yeni yerleşim alanları kent çeperlerine tutunmaya başlamıştır. Göçler ve artan nüfusla birlikte ortaya çıkan barınma sorunu yerel yönetimler ve özel kooperatifler tarafından büyük ölçekli toplu konutlar ile çözülmeye çalışılmıştır. Özellikle 1990 sonrasındaki dönemde tüketim kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte sözü edilen konutların türevleri oluşmuştur. Toplu yaşam lüks, orta, üst gelir grubuna hitap eden ve prestij amaçlı inşa edilen kapalı siteler biçiminde yorumlanmaya başlamıştır.²¹

Çalışma alanı olarak seçilen Mavişehir bölgesi başlangıçta çeperde yer alan ve zaman içinde kent merkeziyle bütünleşen, daha çok orta üst ve üst gelir grubuna hitap eden, farklı niteliklerde toplu yaşam alanları barındıran bir yerleşim bölgesi niteliğindedir. Mavişehir farklı etaplarda geliştiği için konut alanları ile kentsel açık alanlar arasındaki ilişkinin gözlemlenmesi açısından çeşitlilik sunmaktadır. Bu doğrultuda farklı dönemlerde inşa edilen ve çevreyle olan ilişkisi bağlamında farklı özellikler gösteren iki konut alanının yakın çevresindeki kamusal açık alanlar çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bunlardan ilki 1985 yılında yapımına başlanan 1. etap Mavişehir konutlarından Pamukkale Sitesi'nin, diğeri ise 2005 yılında tamamlanan Albayrak Sitesi'nin yakın çevresidir (Şekil 2). Her iki konut sitesinin etrafında yer alan

⁷ Low, 2003, s. 32.

¹³ Özgür, 2006, s. 84.

¹⁵ N. Schulz, 1980.

¹⁶ Thwaites, 2001. Aktaran Yücel, Yıldızci, 2006, s. 223.

¹⁷ Bentley, Alcock, Murrain, McGlynn, Smith, 1993, s. 27.

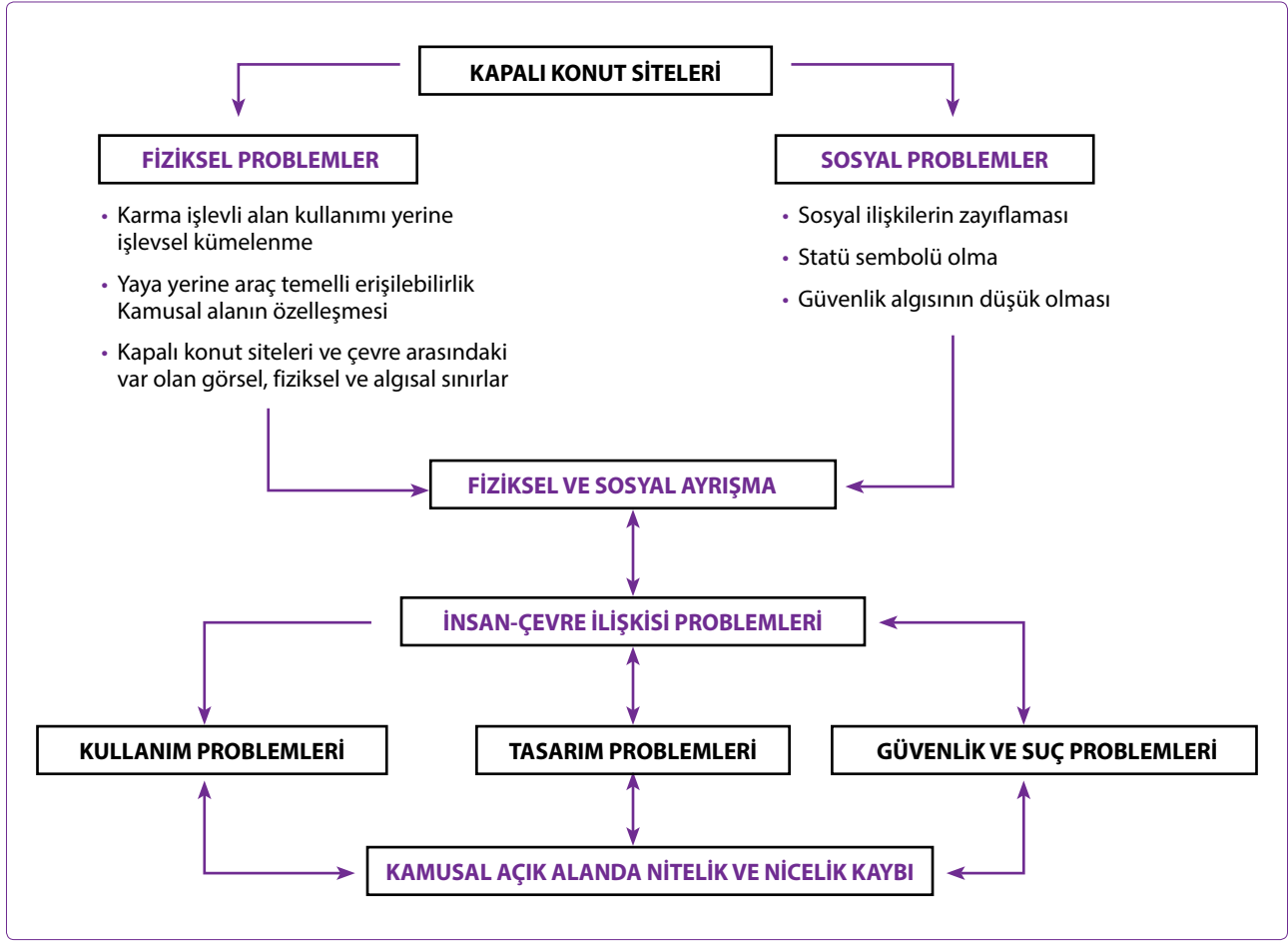
¹⁸ Kurtuluş, 2005.

¹⁹ Newman, 1996, s. 68.

¹³ Özgür, 2006, s. 84.

²⁰ Nasar, Jones, 1997.

²¹ Akyol, 2008, s. 79.

Şekil 1. Kapalı konut siteleri ve kamusal açık alanlar arasındaki ilişki diyagramı.

Şekil 2. İnceleme ve gözlem ve alanları.

kentsel açık alanlardan çocuk oyun parkları ve rekreasyon alanları 2015 yılının Ocak ayında, hafta içi ve hafta sonu 2’şer gün olmak üzere sabah, öğle ve akşam saatlerinde sistematik gözlem yoluyla incelenmiştir. Gözlem esnasında fiziksel durum, peyzaj, konum, fiziksel geçirgenlik ve aktivite (kullanım) parametreleri dikkate alınmıştır. Alanın görülebileceği bir noktada durularak, 20’şer dakikalık süre içinde alanda bulunan kullanıcıların gerçekleştirdiği aktivite türleri, kullanıcı sayısı, yaş ve cinsiyet değişkenleri sayılarak gözlem tablosuna not edilmiştir. Çalışmanın gözlemlenebilir fiziksel verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve kamusal açık alan kullanımını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen tasarım unsurları ortaya konmuştur.

Bulgular

Mavişehir’de 1980’li yıllarda inşa edilen ilk site olan 1. Etap Mavişehir Konutları’ndan Pamukkale Sitesi 2000’li yıl-

larda inşa edilen sitelerden farklı olarak çevre ile arasına görsel engel oluşturan fiziksel bir sınır koymak yerine, alanını görsel iletişimi sağlayacak biçimde tel örgüyle tanımlanmaktadır. Bu siteye yaya erişimi engellenmemiş olup araç girişleri kontrollüdür. Siteyi çevreleyen sokaklar, mevcut park ve rekreasyon alanları ile iç içe olup site, kullanıcılarıyla birlikte kentlinin kullanımına da açıktır. Bu çevrede dikkat çeken diğer fiziksel unsurlar sokakların ve kaldırımların tasarım niteliğinin görece yüksek olması ve etkin biçimde kullanılmasıdır. Kaldırımlardaki yaya hareketi peyzaj öğeleri ya da yer kaplamasındaki renk geçişleri ile tanımlanmış olup, sokak ile site arasındaki görsel iletişim sürekli kılınmıştır. Yeşil doku oranının Albayrak Sitesi’nin yakın çevresindeki kentsel açık alanlara göre çok daha yoğun olduğu dikkati çekmiştir.

2000’li yıllardan itibaren Mavişehir bölgesinde kapalı siteler ile kentsel açık alanlar arasında peyzaj öğeleri ya

Tablo 1. Gözlem alanlarının yakın çevresiyle birlikte karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi

	1980’LERDE YAPILAŞAN ALAN	2000’LERDE YAPILAŞAN ALAN		1980’LERDE YAPILAŞAN ALAN	2000’LERDE YAPILAŞAN ALAN
SİTE VE ÇEVRE ARASINDA FİZİKSEL SINIRLAR			KALDIRIMLAR		
TEL SINIR			PEYZAJLA BÖLÜMLEME		
TEL + DUVAR SINIR			MASIF YÜZEY		
TEL + DUVAR SINIR			SOKAK-SİTE İLETİŞİMİ		
GÖRSEL SINIRLAR			KAMUSAL YEŞİL ALANLAR		
BİTKİLENDİRME			KAMUSAL AÇIK ALANLAR		
ALGISAL SINIRLAR			KAMUSAL AÇIK ALANLAR		
ANITSAL GİRİŞLER					

da beton duvarlar yardımıyla, görsel iletişimi engelleyen daha keskin sınırlara rastlanmaktadır. Kapalı sitelerin fiziksel sınırlarının görsel geçirgenlik özelliğinin az olduğu ve anıtsal girişlerle kuvvetlenen algısal sınırları oluşturduğu dikkat çekmektedir. Albayrak Sitesi gibi pek çok kapalı sitenin yer aldığı bölgede ise kamunun erişimine açılan kentsel ve yeşil açık alanların niceliği ve niteliği oldukça

düşüktür. Alanda doğal bir veri olan dere, sitenin masif sınırları arasına sıkışmış olduğundan, kentsel çevreyi iyileştiren doğal bir unsur olarak değerlendirilememektedir (Tablo 1). Bu bölgede yaya erişimine açık olan alanların, Pamukkale Sitesi'nin yakın çevresine göre çok daha az olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 2. Çocuk parklarının fiziksel özelliklerinin değerlendirilmesi

ÇOCUK OYUN PARKLARI				
	PAMUKKALE SİTESİ ÇOCUK PARKI	TUFAN AKSOY ÇOCUK PARKI		
FİZİKSEL DURUM			PAMUKKALE SİTESİ ÇOCUK PARKI	TUFAN AKSOY ÇOCUK PARKI
KONUM VE GEÇİRGENLİK				
KONUTLARDA FİZİKSEL-GÖRSEL İLETİŞİM	√	—		
SOKAKLARDA FİZİKSEL-GÖRSEL İLETİŞİM	√	—		
GEÇİŞ SAĞLAMA ÖZELLİĞİ	√	—		
ERİŞİLEBİLİRLİK	√	—		
DONATI				
DONATI MİKTARI	√	—		
DONATI ÇEŞİTLİLİĞİ	√	—		
AYDINLATMA	√	—		
KONFOR	√	—		
PEYZAJ				
BİTKİLENDİRME	√	—		
SERT ZEMİN-ÇİM ORAN DENGESİ	√	—		
AKTİVİTE				
AKTİVİTE ÇEŞİTLİLİĞİ	√	—		
MEKANSAL ÇEŞİTLİLİK	√	—		
FARKLI YAŞ GRUPLARININ KULLANIMI	√	—		

Çocuk Oyun Alanlarının Değerlendirilmesi

Pamukkale Sitesi'nde apartman bloklarının çevrelediği yeşil bandın bir parçası olan çocuk parkı, kentlinin ve sitenin ortak kullanımına açık olup çevresiyle görsel, fiziksel ve algısal anlamda geçirgen bir ilişki kurmaktadır. Yer seçimi planlanmış ve tasarlanmış olan park, içinden geçen yollar aracılığıyla çok katlı konut bloklarını, yeşil hat boyunca uzanan bahçeli evleri ve sitenin iki yanında bulunan sokakları birbirine bağlamaktadır. Dolayısıyla bu bölgede yer alan park, yeşil alan tasarımının doğal bir parçası olup

site kullanıcıları ve kentlilerin ortak kullanımına açık olan bir kamusal alandır. Donatı elemanları miktar, çeşitlilik ve konfor açısından değerlendirildiğinde yeterli olup farklı yaş gruplarından çocuklara hitap etmektedir. Oturma birimleri oyun parkına ve ortadaki süs havuzunun etrafında bulunan gölgelikli alana dengeli biçimde yerleştirilmiş olup, kullanıcılara çeşitlilik sunmaktadır. Parkta yeşil alan ve sert zemin oranı dengelidir, gölge sağlayan yoğun yeşil doku aynı zamanda parkla sokak arasında doğal bir sınır elemanı olarak kullanılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 3. Çocuk parklarının kullanım durumlarının değerlendirilmesi

KULLANIM DURUMU	ÇOCUK PARKI KULLANIMI																									
	PAMUKKALE SİTESİ PARKI n=214 kişi	TUFAN AKSOY PARKI n=14 kişi																								
CİNSİYET	<table border="1"> <tr><th>Cinsiyet</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Kadın</td><td>45</td></tr> <tr><td>Erkek</td><td>29</td></tr> <tr><td>Çocuk</td><td>26</td></tr> </table>	Cinsiyet	Yüzde (%)	Kadın	45	Erkek	29	Çocuk	26	<table border="1"> <tr><th>Cinsiyet</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Kadın</td><td>40</td></tr> <tr><td>Erkek</td><td>10</td></tr> <tr><td>Çocuk</td><td>50</td></tr> </table>	Cinsiyet	Yüzde (%)	Kadın	40	Erkek	10	Çocuk	50								
Cinsiyet	Yüzde (%)																									
Kadın	45																									
Erkek	29																									
Çocuk	26																									
Cinsiyet	Yüzde (%)																									
Kadın	40																									
Erkek	10																									
Çocuk	50																									
KULLANIM BİÇİMİ	<table border="1"> <tr><th>Kullanım Biçimi</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Tek kişi</td><td>75</td></tr> <tr><td>İki kişi</td><td>20</td></tr> <tr><td>Grup</td><td>5</td></tr> </table>	Kullanım Biçimi	Yüzde (%)	Tek kişi	75	İki kişi	20	Grup	5	<table border="1"> <tr><th>Kullanım Biçimi</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Tek kişi</td><td>0</td></tr> <tr><td>İki kişi</td><td>0</td></tr> <tr><td>Grup</td><td>100</td></tr> </table>	Kullanım Biçimi	Yüzde (%)	Tek kişi	0	İki kişi	0	Grup	100								
Kullanım Biçimi	Yüzde (%)																									
Tek kişi	75																									
İki kişi	20																									
Grup	5																									
Kullanım Biçimi	Yüzde (%)																									
Tek kişi	0																									
İki kişi	0																									
Grup	100																									
KULLANIM SAATLERİ	<table border="1"> <tr><th>Kullanım Saati</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Sabah</td><td>23</td></tr> <tr><td>Öğle</td><td>59</td></tr> <tr><td>Akşam</td><td>18</td></tr> </table>	Kullanım Saati	Yüzde (%)	Sabah	23	Öğle	59	Akşam	18	<table border="1"> <tr><th>Kullanım Saati</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Sabah</td><td>38</td></tr> <tr><td>Öğle</td><td>62</td></tr> <tr><td>Akşam</td><td>0</td></tr> </table>	Kullanım Saati	Yüzde (%)	Sabah	38	Öğle	62	Akşam	0								
Kullanım Saati	Yüzde (%)																									
Sabah	23																									
Öğle	59																									
Akşam	18																									
Kullanım Saati	Yüzde (%)																									
Sabah	38																									
Öğle	62																									
Akşam	0																									
AKTİVİTE TÜRLERİ	<table border="1"> <tr><th>Aktivite Türü</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Geçip gitme</td><td>31</td></tr> <tr><td>Yürüyüş</td><td>9</td></tr> <tr><td>Köpek gezdirme</td><td>5</td></tr> <tr><td>Oturma</td><td>7</td></tr> <tr><td>Oyun</td><td>48</td></tr> </table>	Aktivite Türü	Yüzde (%)	Geçip gitme	31	Yürüyüş	9	Köpek gezdirme	5	Oturma	7	Oyun	48	<table border="1"> <tr><th>Aktivite Türü</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Geçip gitme</td><td>0</td></tr> <tr><td>Yürüyüş</td><td>0</td></tr> <tr><td>Köpek gezdirme</td><td>0</td></tr> <tr><td>Oturma</td><td>57</td></tr> <tr><td>Oyun</td><td>43</td></tr> </table>	Aktivite Türü	Yüzde (%)	Geçip gitme	0	Yürüyüş	0	Köpek gezdirme	0	Oturma	57	Oyun	43
Aktivite Türü	Yüzde (%)																									
Geçip gitme	31																									
Yürüyüş	9																									
Köpek gezdirme	5																									
Oturma	7																									
Oyun	48																									
Aktivite Türü	Yüzde (%)																									
Geçip gitme	0																									
Yürüyüş	0																									
Köpek gezdirme	0																									
Oturma	57																									
Oyun	43																									

Albayrak Sitesi'nin yanında konumlanan Tufan Aksoy Parkı ise sitenin masif sınırları ve dere ile çevrelenmiş olup planlanmamış bir alan görünümündedir. Park dere ve kapalı sitenin masif duvarları arasına sıkıştığı için çevresindeki kullanımlarla olan görsel ve fiziksel erişimi oldukça sınırlıdır. Görsel ve fiziksel erişimin zayıf olması herhangi bir tehlike anında alternatif kaçış yollarını kapatmakta oldu-

ğundan kişide güvensizlik algısı pekiştirmesi olasıdır. Parkı iki yandan çevreleyen derenin sınırları, Albayrak Sitesi'nin yakın çevredeki kentsel alanlara bağlanmasında engel oluşturmaktadır. Bölgedeki tek çocuk parkı olmasına, yakın çevresinde okulların bulunmasına ve geçiş güzergâhında yer almasına karşın, Tufan Aksoy Parkındaki kullanımın oldukça düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 4. Rekreasyon alanlarının fiziksel özelliklerinin değerlendirilmesi

REKREASYON ALANLARI	PAMUKKALE SİTESİ ÇEVRESİ	ALBAYRAK SİTESİ ÇEVRESİ		
	FİZİKSEL DURUM			
KONUM VE GEÇİRGENLİK			PAMUKKALE SİTESİ ÇOCUK PARKI	TUFAN AKSOY ÇOCUK PARKI
KONUTLARDA FİZİKSEL-GÖRSEL İLETİŞİM	✓	—		
SOKAKLARDA FİZİKSEL-GÖRSEL İLETİŞİM	✓	—		
GEÇİŞ SAĞLAMA ÖZELLİĞİ	✓	—		
ERİŞİLEBİLİRLİK	✓	—		
DONATI				
DONATI MİKTARI	✓	—		
DONATI ÇEŞİTLİLİĞİ	✓	—		
AYDINLATMA	✓	—		
KONFOR	✓	—		
PEYZAJ				
BİTKİLENDİRME	✓	—		
SERT ZEMİN-ÇİM ORAN DENGESİ	✓	—		
AKTİVİTE				
AKTİVİTE ÇEŞİTLİLİĞİ	✓	—		
MEKANSAL ÇEŞİTLİLİK	✓	—		
FARKLI YAŞ GRUPLARININ KULLANIMI	✓	✓		

Parkın zemin kaplamasının tasarlanmış olması ve oturma elemanları içermesi olumlu olmakla birlikte, donatı elemanları hem sayı hem konfor açısından yetersizdir. Parkta peyzaj düzenlemesi ve yeşil doku oldukça sınırlıdır ve gölgeleme elemanları bulunmamaktadır. Farklı yaş gruplarına hitap eden aktivitelere ve mekânsal çeşitliliğe olanak tanıyan bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Özellikle akşam saatlerinde yetersiz aydınlatma ve sitenin yüksek duvarları güvenlik açısından olumsuz riskli alanlar yaratmaktadır (Tablo 2).

Parkların kullanım durumları gözleendiğinde, Pamukkale Sitesi'nde yer alan çocuk parkının Albayrak Sitesi yanında bulunan Tufan Aksoy Parkı'na göre hafta içi ve hafta sonu çok daha yoğun kullanıldığı tespit edilmiştir. Gözlenen 228 kullanıcıdan 214'ü (%94) Pamukkale Sitesi çocuk parkını, 14'ü (%6) Tufan Aksoy Parkını kullanmaktadır. Tufan Aksoy Parkı'nın kullanıcı profiline önemli bir çoğunluğunun (%75) okul çıkışı parkta sınırlı zaman geçiren öğrencilerden oluştuğu, parkı, yakın çevresindeki kapalı konut site-

Tablo 5. Rekreasyon alanlarındaki kullanım durumlarının değerlendirilmesi

KULLANIM DURUMU	REKREASYON ALANI KULLANIM DURUMU																																	
	PAMUKKALE SİTESİ ÇEVRESİ n=530 kişi	ALBAYRAK SİTESİ ÇEVRESİ n=254 kişi																																
CİNSİYET	<table border="1"> <tr><th>Cinsiyet</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Kadın</td><td>47</td></tr> <tr><td>Erkek</td><td>34</td></tr> <tr><td>Çocuk</td><td>19</td></tr> </table>	Cinsiyet	Yüzde (%)	Kadın	47	Erkek	34	Çocuk	19	<table border="1"> <tr><th>Cinsiyet</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Kadın</td><td>52</td></tr> <tr><td>Erkek</td><td>45</td></tr> <tr><td>Çocuk</td><td>3</td></tr> </table>	Cinsiyet	Yüzde (%)	Kadın	52	Erkek	45	Çocuk	3																
Cinsiyet	Yüzde (%)																																	
Kadın	47																																	
Erkek	34																																	
Çocuk	19																																	
Cinsiyet	Yüzde (%)																																	
Kadın	52																																	
Erkek	45																																	
Çocuk	3																																	
KİŞİ SAYISI	<table border="1"> <tr><th>Kişi Sayısı</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Bir kişi</td><td>57</td></tr> <tr><td>İki kişi</td><td>30</td></tr> <tr><td>İki ve üstü</td><td>13</td></tr> </table>	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Bir kişi	57	İki kişi	30	İki ve üstü	13	<table border="1"> <tr><th>Kişi Sayısı</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Bir kişi</td><td>92</td></tr> <tr><td>İki kişi</td><td>8</td></tr> <tr><td>İki ve üstü</td><td>0</td></tr> </table>	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Bir kişi	92	İki kişi	8	İki ve üstü	0																
Kişi Sayısı	Yüzde (%)																																	
Bir kişi	57																																	
İki kişi	30																																	
İki ve üstü	13																																	
Kişi Sayısı	Yüzde (%)																																	
Bir kişi	92																																	
İki kişi	8																																	
İki ve üstü	0																																	
KULLANIM SAATLERİ	<table border="1"> <tr><th>Kullanım Saati</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Sabah</td><td>25</td></tr> <tr><td>Öğle</td><td>60</td></tr> <tr><td>Akşam</td><td>15</td></tr> </table>	Kullanım Saati	Yüzde (%)	Sabah	25	Öğle	60	Akşam	15	<table border="1"> <tr><th>Kullanım Saati</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Sabah</td><td>27</td></tr> <tr><td>Öğle</td><td>65</td></tr> <tr><td>Akşam</td><td>8</td></tr> </table>	Kullanım Saati	Yüzde (%)	Sabah	27	Öğle	65	Akşam	8																
Kullanım Saati	Yüzde (%)																																	
Sabah	25																																	
Öğle	60																																	
Akşam	15																																	
Kullanım Saati	Yüzde (%)																																	
Sabah	27																																	
Öğle	65																																	
Akşam	8																																	
AKTİVİTELER	<table border="1"> <tr><th>Aktivite</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Geçip gitme</td><td>54</td></tr> <tr><td>Bisiklet</td><td>7</td></tr> <tr><td>Yürüyüş</td><td>15</td></tr> <tr><td>Gezinti</td><td>5</td></tr> <tr><td>Köpek gezdirme</td><td>9</td></tr> <tr><td>Çocuk gezdirme</td><td>6</td></tr> <tr><td>Oturma</td><td>4</td></tr> </table>	Aktivite	Yüzde (%)	Geçip gitme	54	Bisiklet	7	Yürüyüş	15	Gezinti	5	Köpek gezdirme	9	Çocuk gezdirme	6	Oturma	4	<table border="1"> <tr><th>Aktivite</th><th>Yüzde (%)</th></tr> <tr><td>Geçip gitme</td><td>76</td></tr> <tr><td>Bisiklet</td><td>4</td></tr> <tr><td>Yürüyüş</td><td>0</td></tr> <tr><td>Gezinti</td><td>0</td></tr> <tr><td>Köpek gezdirme</td><td>3</td></tr> <tr><td>Çocuk gezdirme</td><td>0</td></tr> <tr><td>Oturma</td><td>17</td></tr> </table>	Aktivite	Yüzde (%)	Geçip gitme	76	Bisiklet	4	Yürüyüş	0	Gezinti	0	Köpek gezdirme	3	Çocuk gezdirme	0	Oturma	17
Aktivite	Yüzde (%)																																	
Geçip gitme	54																																	
Bisiklet	7																																	
Yürüyüş	15																																	
Gezinti	5																																	
Köpek gezdirme	9																																	
Çocuk gezdirme	6																																	
Oturma	4																																	
Aktivite	Yüzde (%)																																	
Geçip gitme	76																																	
Bisiklet	4																																	
Yürüyüş	0																																	
Gezinti	0																																	
Köpek gezdirme	3																																	
Çocuk gezdirme	0																																	
Oturma	17																																	

si kullanıcıları yerine daha çok uzak çevredeki gecekondu dönüşüm bölgesinden gelen kişiler tarafından kullanıldığı dikkati çekmiştir. Pamukkale Sitesi'nin çocuk parkında %75 oranında tekil, %20 oranında ikili, %5 oranında grup halinde kullanım biçimlerine rastlanırken, Tufan Aksoy Parkı'nda yalnızca grup kullanımına rastlanmıştır. Pamukkale Sitesi %18 oranında akşam kullanımı olmak üzere günün her saatinde kullanılırken Tufan Aksoy Parkı'nda akşam saatlerinde herhangi bir kullanıma rastlanmamıştır. Pamukkale Sitesi parkında hafta sonu ve hafta içi %31 oranında geçiş, %7 oturma, %48 oyun, %9 yürüyüş ve %5 köpek gezdirme gibi etkinliklerin gerçekleştirildiği gözlenmiştir. Aktivite çeşitliliği açısından Pamukkale Sitesi parkına göre çok daha yetersiz olduğu saptanan Tufan Aksoy Parkı'nda ise %57 oranında oturma ve %43 oranında oyun eylemleri dışında farklı bir aktivite türüne rastlanmamıştır (Tablo 3).

Rekreasyon Alanlarının Değerlendirilmesi

Pamukkale Sitesi Mavişehir deresi etrafında düzenlenmiş geniş bir rekreasyon alanı bulunmaktadır. Bu alan site duvarlarıyla sınırlı olmayıp çevresinde bulunan eğitim yapıları, konutlar ve sokaklar ile geçirgen bir ilişki kurmaktadır. Rekreasyon alanı farklı yaş gruplarına hitap eden kullanımları ve sunduğu mekânsal çeşitlilik ile geçiş, yürüyüş, bisiklet sürme, köpek gezdirme, spor gibi farklı etkinliklere olanak tanımaktadır. Yoğun bir yeşil dokuya sahip olan bu alanda çim ve sert zemin oranı dengeli olarak dağıtılmış olup donatı ve aydınlatma elemanları nitelik ve nicelik olarak yeterlidir. Ancak parkın bir bölümündeki oturma birimleri tekil ve dağınık olarak konumlandığı için grup kullanımlarına imkân vermemekte, sosyal etkileşimi kısıtlamaktadır. Parkta 1 adet kapalı, 3 adet açık basketbol sahası, 1 adet tenis sahası, 2 adet de voleybol sahası bulunmakta ve etkin biçimde kullanılmaktadır.

Albayrak Sitesi sınırında dere boyunca uzanan rekreasyon alanının genel özellikleri değerlendirildiğinde ise site-nin yüksek duvarları ile sınırlandırılmış olan bu alanın çevre ile olan etkileşiminin fiziksel ve görsel açıdan oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Mevcut dere, bağlayıcı bir rekreatif alan olmaktan çok kentsel alanları birbirinden ayıran ve kapalı sitelerin duvarlarla oluşturduğu masif etkiyi kuvvetlendiren doğal bir sınır görevi görmektedir. Rekreasyon alanının yakın konumdaki Mavişehir metro istasyonu ve mevcut AVM'nin varlığı nedeniyle daha çok geçiş için, civardaki okulların giriş çıkış saatlerinde ise kısa süreli olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Rekreasyon alanındaki mekânsal planlama ve peyzaj tasarımı nitelikli olmayıp yeşil dokudan daha çok sert zemin yer tutmaktadır. Ayrıca, oturma elemanlarının çeşitliliği, sunduğu konfor düzeyi, aydınlatma armatürlerinin sayısı ve niteliği yetersizdir (Tablo 4).

Kullanımlar açısından bakıldığında Pamukkale Sitesi'nin yanında bulunan rekreasyon alanındaki kullanıcı sayısının Albayrak Sitesi yakınındaki alana göre hafta içi ve hafta

sonu olmak üzere daha fazla olduğu görülmektedir. Gözlenen 784 kullanıcının 530'u (%68) Pamukkale Sitesi'nin yakınındaki, 254'ü (%32) ise Albayrak Sitesi yakınındaki rekreasyon alanını kullanmıştır. Pamukkale Sitesi rekreasyon alanında, %57 oranında tekil, %30 ikili ve %13 grup olmak üzere farklı kullanım türlerine rastlanırken, Albayrak sitesinin yakınındaki rekreasyon alanında %92 oranında bireysel kullanımlar gözlenmiştir. Her iki alanda da kullanımlar öğle saatlerinde yoğunlaşırken, Albayrak Sitesi yakınındaki rekreasyon alanında akşam saatlerindeki kullanımın %8'lere düştüğü belirlenmiştir. Aktivite türleri analiz edildiğinde her iki alanın da ağırlıklı geçiş eylemine (Pamukkale %54, Albayrak %76) hizmet ettiği Pamukkale sitesinin yakınındaki rekreasyon alanında %7 bisiklet, %15 yürüyüş, %5 gezinti, %9 köpek gezdirme, %6 çocuk gezdirme, %4 oturma olmak üzere daha çeşitli aktivitelerin gerçekleştiği gözlenmiştir. Albayrak Sitesinde ise %3 köpek gezdirme, %4 bisiklet sürme ve %17 oturma olmak üzere daha sınırlı aktivitelere rastlanmıştır (Tablo 5).

Tartışma ve Sonuç

Kapalı konut siteleri kent içinde ya da çeperlerinde içe dönük yaşam alanları oluşturan, bu anlamda fiziksel sınırları güçlü ve erişimleri kontrollü kapalı devre yaşam alanları olarak nitelendirilebilir. Kamusal açık mekânın kentlinin mekânı olduğundan hareketle, kapalı konut sitelerinin yapımının hızla sürdüğü bir mimarlık üretim ortamında konut ve kamusal mekân arasında organik ilişkilerin kurulamadığı ve kamusal mekânın niteliksizleştiği dikkati çekmektedir. Kapalı konut sitelerinin belli bir zümreye ya da statüye ait bir yaşam alanı sunma iddiası, kentin bütüncül, karmaşık ve çeşitlilik sunan yapısı ile çelişmektedir. Kapalı konut sitelerinin yakın çevresindeki kentsel ve kamusal açık alanlar üzerinde yarattığı gerilimli problemleri konu edinen ve teorik bulguları İzmir kenti Mavişehir örneklemini üzerinde gözleme dayalı bir alan çalışması ile sınıyan bu araştırmanın sonuçlarını kuramsal ve pratik düzlemde değerlendirmek mümkündür.

Çalışmada kapalı konut sitelerinin fiziksel ve algısal sınırlarının yarattığı fiziksel ve sosyal ayrışmanın, konutların yakın çevresindeki kamusal açık alanlar ve nihayetinde kamusal kent yaşamının sürdürülebilirliği açısından önemli tehditler oluşturduğu görülmüştür. Kapalı sitelerde yaya ve araç erişiminin güvenlik kontrol noktalarından sağlanması, görsel ve fiziksel erişimin site sınırları ile engellenmesi, yaya yerine araç temelli ulaşımın baskın olması, açık kamusal mekân deneyimini zayıflatan önemli unsurlardandır. Kapalı konut sitelerinin kendi içine dönük kurgulanan ve özelleşen açık mekânları kentle ortak bir kamusal yaşam ve mekân oluşturma olasılığını baştan reddetmektedir. Konutlarla kentsel mekân arasında geçişli bir mekân hiyerarşisinin kurulmayışı, etkileşime açık ve kentin bir parçası olabilen ortak paylaşım alanlarının oluşmasını engellemektedir.

Kapalı konut sitelerinin çoğunlukla kent çeperlerine tutunması, karma işlevli alan kullanımının olmayışı ve kapalı sitelerin fiziksel sınırlarının güçlü olması cadde, sokak, park vb. kentsel kamusal açık alanların etkin biçimde kullanılmasının önünde engel oluşturmaktadır. Kentlinin sosyal paylaşım, etkileşim ve eğlence amacıyla bir araya gelmesi için planlanan kamusal açık alanlar atıl, yaşamayan, güvenlik açısından problem oluşturan kent boşluklarına dönüşmektedir.

Teorik bulgulardan hareketle edinilen öngörülerini sına-mak üzere, İzmir-Mavişehir’de farklı dönemlerde yapılmış, çevresiyle farklı nitelikte ilişkiler kuran Pamukkale Sitesi ile kapalı konut sitesi tipolojisini tipik biçimde örnekleyen Albayrak Sitesi’nin yakın çevresindeki kamusal açık mekânlar sistematik gözlem çalışması ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Pamukkale Sitesi ve Albayrak Sitesi’nin yakın çevresindeki açık kamusal alanların tasarım ve kullanım özelliklerinin birbirinden farklı olduğu gözlenmiştir. Pamukkale Sitesi’nin sınırları geçirgen olup yakın çevresinden görsel ve fiziksel olarak yalıtılmamıştır. Site rekreasyon alanı, park, sokak vb. açık kamusal alanlarla iç içe geçmektedir ve kentsel mekandan özel konut mekanlarına kademeli mekan geçişi sağlanmaktadır. Konutlar ve kamusal açık mekânlar arasındaki geçirgen sınırlar sanılanın aksine güvenliği azaltmamakta, kullanımı teşvik ettiği için daha güvenli kentsel mekânlar yaratmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki sokakların aktif olarak kullanıldığı, Mavişehir sakinlerinin ve diğer semtlerden gelen kentlilerin kentsel açık mekânlarda bir arada bulunabildiği, karşılaşılabildiği ve etkileşime geçebildiği gözlenmiştir. 2000’li yıllarda yapılan kapalı siteleri örnekleyen Albayrak Konutlarının sınırları ise fiziksel, görsel ve algısal sınırlar oluşturan beton/tel duvar ve peyzaj elemanlarıyla çevrilidir. Geçirimsiz sınırlar, yakın çevresinde bulunan sokak, park ve rekreasyon alanı gibi açık kamusal alanların kamusal işlevini yitirmesine ve atıl duruma geçmesine neden olmuştur.

Yukarıda sözü edilen basit gözlem verileri, çocuk parklarından ve rekreasyon alanlarından sistematik gözlem yoluyla edinilen verilerle de desteklenmiştir. Pamukkale Sitesi’ne yakın konumdaki çocuk parkının ve rekreasyon alanının, Albayrak Konutları’nın yakın çevresindeki açık kamusal alanlara göre hafta içi ve hafta sonu, gündüz ve gece olmak üzere çok daha yoğun kullanıldığı ve daha fazla aktiviteye imkân sağladığı tespit edilmiştir. Kapalı bir site olan Albayrak Konutlarına bitişik konumda bulunan Tufan Aksoy Parkı’nın ve rekreasyon alanının kullanımı sitenin sınırları ve derenin sınırlayıcı etkisi nedeniyle yok denecek kadar azdır. Görsel olarak fark edilmeyen ve erişimi dere ile sınırlandırılan parkta gece kullanımı ve bireysel kullanımlar çok az gözlemlendiğinden güvensizlik algısını pekiştirdiği söylenebilir. Pamukkale Sitesi’nin fiziksel sınırlarının geçirgen

olması, açık kamusal alanların hem kentlilere hem de site kullanıcılarına açık olması, tasarımının ve peyzaj elemanlarının daha nitelikli olması, kullanımı arttıran ve güvenlik algısını olumlu yönde geliştiren unsurlardandır.

Sonuç olarak 1980’li ve 2000’li yılları temsilen seçilen ve farklı mekansal özellikler gösteren iki konut alanının yakın çevresindeki açık kamusal mekânlarla kurduğu ilişkilerin de farklı nitelikte olduğu gözlenmiştir. Çevresiyle görsel, fiziksel ve algısal açıdan geçirgen ilişkiler kuran konut yerleşimlerinin, aktivite çeşitliliği, kullanım yoğunluğu ve güvenlik algısı gibi açık kamusal mekânların sürdürülebilirliğini etkileyen parametreler açısından daha olumlu etkiler yarattığı söylenebilir. Açık kamusal mekân kullanımının artması bölgedeki kullanıcıların sosyal ilişkilerini olumlu yönde etkilerken, beraberinde güvenli bir kent yaşamını da tesis etmektedir.

Çevreyle olan ilişkisine keskin ve geçirimsiz sınırlar koyan kapalı konut siteleri yakın konumda yer alan kamusal açık mekânların sürdürülebilirliği açısından olumsuz etkiler yaratmaktadır. Karlılık ve pazarlama ilkeleri doğrultusunda metalaşan kapalı konut sitelerinin tasarım sürecinde dış çevre ile olan ilişkileri ne yazık ki ihmal edilmektedir. Bu nedenle insan ve çevre ilişkisi zarar görmekte, kullanılmayan, niteliksiz ve güvensiz kentsel alanlar oluşmaktadır. Konut sitelerinin kent yaşamı için oluşturduğu açmazların farkına varılması, tasarım özelliklerinin gözden geçirilmesi son derece önemlidir. Kendi dışındaki kamusal açık mekânların varlığını ve yaşantısını yok sayan kapalı konut sitelerinin disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması ve kamusal yaşamı zedelemeyen mekânsal çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Not: Bu makale Arc 5141 kodlu ‘Mimari Çevre ve İnsan’ dersi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalardan geliştirilmiştir.

Kaynaklar

- Akyol, D. (2008) “Yeni Yaşam Tarzları: Kapalı Konut Yerleşkele-ri”, DEÜ Mühendislik Fakültesi, Fen ve Mühendislik Dergisi, Sayı:3, s. 73-83.
- Arendt, H. (1961) “Geçmişle Gelecek Arasında”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bentley, I., Alcock A., Murrain, P., McGlynn, S., Smith, G. (1993) “Responsive environments: A manual for designers”, Butterworth Architecture, London.
- Blakely, E.J. & Snyder, M.G. (1998) “Separate places: Crime and security in gated communities”, Ed.: M. Felson & R.B. (Editör) Peiser Reducing crime through real estate development and management. Washington D.C., Urban Land Institute, s. 53-70.
- Erdönmez, E. (2006) “Açık Kamusal Mekanlar”, Mimarist, Sayı 22, s.67-72.
- Habermas, J. (1997) “Kamusalığın Yapısal Dönüşümü”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Jacobs, J. (2011) Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı, İstanbul, Metis Yayınları.

- Kurtuluş, H. (2005) İstanbul'da Kentsel Ayrışma, İstanbul, Bağlam Araştırma Dizisi.
- Landman, K. & Schönsteich, M. (2002) "Urban fortresses. Gated communities as a reaction to crime". African Security Review, Sayı 11, (4), s. 71-85.
- Low, S. (2003). Behind the Gates: Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America, New York and London, Routledge.
- MacLeod, G. (2003). "Privatizing the city? The tentative push towards edge urban developments and Gated communities in the United Kingdom". International Centre for Regional Regeneration and Development Studies (ICRRDS), England, University of Durham.
- Nasar, J. L., Jones, K. (1997) "Landscapes of Fear and Stress", Environment and Behaviour, Sayı 29, s. 291-323.
- Newman, O. (1996) Creating Defensible Space, Center for Urban Research Rutgers University.
- Norberg-Schulz, C. (1980) Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture, New York, Rizzoli.
- Özdemir, N., Doğrusoy İ. (2015) "Kentsel ve Kamusal Açık Mekanların Sürdürülebilirliğine Bir Engel: Kapalı Konut Siteleri", 27. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, 1-4 Ekim 2015, Kentsel Boşluğun Dili, Bursa, Bursa Mimarlar Odası, s. 229-237.
- Özgür, E.F. (2006) "Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler, İstanbul, Çekmeköy Örneği", Planlama Dergisi, Sayı 4, s. 79-95.
- Özparlak, F., Meşhur, M. Ç. (2012) "Sokaktan Siteye Dönüşen Yarı Kamusal Mekanlar: Komşuluk İlişkileri Üzerine", Mimarlık Dergisi, Sayı 365. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=379&RecID=2956>
- Perouse, Danış, (2005) "Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler", Toplum ve Bilim, Sayı 104, s. 92-123.
- Sennet R. (1996) "Kamusal İnsanın Çöküşü", Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Töre, E.Ö., Som, S.K. (2009) "Sosyal-Mekansal Ayrışmada Korunaklı Konut Yerleşmeleri: İstanbul Örneği", Megaron, Sayı 3, s. 121-130.
- Yücel, G. F., Yıldızcı, A.C. (2006) "Kent Parkları ile İlgili Kalite Kriterlerinin Oluşturulması, İTÜ Dergisi, Sayı 2, s. 220-230.

Türkiye'nin En Büyük 1000 Firması Sıralamasındaki Kayseri Firmalarının Yapısal Göstergeleri ve Lojistik Maliyetlerinin Değerlendirmesi

Structural Indicators and Logistics Costs Evaluation of Kayseri Firms, Ranked in Turkey in Top 1000 Industrial Enterprises

Senay OĞUZTİMUR

ÖZ

Bu çalışmada Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Koordinatörlüğü tarafından desteklenen "Kayseri'deki Büyük Ölçekli İmalat Sanayisinin Geliştirilmesinde Bir Araç Olarak Ulaştırma ve Lojistik Sektörlerinin Değerlendirilmesi" projesinin bulgularının bir kısmı sunulmuştur. Bu makale; en güncel ISO kayıtları olan Kayseri'de üretim yapan ve 2014 yılı sıralamasında ilk 1000 büyük firma sıralamasına giren firmaların tümünü kapsamaktadır. Araştırma; Kayseri'de üretim yapan imalat sanayisi firmalarının temel yapısal özelliklerini ortaya koymayı ve bu firmaların lojistik maliyetlerini azaltmalarında etkili olabilecek tedbirlerin ortaya konmayı amaçlamaktadır. Bu firmalarla derinlemesine sözlü mülakatlar ve anket çalışması yapılmıştır. Toplanan veriler, kalitatif araştırma yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre; firmaların; rekabet güçlerini olumsuz etkileyen lojistik maliyetler içinde en önemli pay; ulaştırma sektöründeki maliyetlerdir. Bu bağlamda tespit edilen en önemli sorun; Kayseri'deki firmaların ürün deseni, pazar alanlarının konumu gibi unsurların, ulaşım türünün seçiminde belirleyici olamaması ve her koşulda karayolu odaklı ulaştırma hizmeti alınmasıdır. Karayolu, Kayseri'de iç pazar için mutlak hakim ulaşım türüdür. Bir diğer sonuç; iki firma dışında tüm firmaların lojistik hizmet alımı yapmasıdır. Lojistik hizmetin niteliği kabul edilebilir düzeyde ancak maliyetleri yüksek bulunmaktadır. Son olarak; çalışmada lojistik maliyetlerin yüksek olmasının sanayinin, uzak pazarlara açılmaktan alıkoyacak kadar olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Demiryolu taşımacılığı; imalat sanayi; karayolu taşımacılığı, Kayseri; lojistik maliyetler.

ABSTRACT

This article presents partial findings of a research project titled "Enhancing the Logistics Sector as a Means to Improve the Competitiveness of Large-Scale Manufacturing Industry in Kayseri" that was supported by the Yıldız Technical University Scientific Research Project Coordination Department. This research was based on large industrial firms in Kayseri that were ranked among the top 1000 industrial enterprises in 2014 on the list published by the Istanbul Chamber of Industry. The goal of the study was to present the basic structural characteristics of large-scale manufacturing in Kayseri and examine factors that increase the logistics costs of those manufacturing industry firms. An in-person survey and in-depth oral interviews were used to gather data regarding basic structural indicators, logistics performance, and logistics-related problems encountered by the companies. The results were then evaluated with qualitative research methods. According to the first group of findings, distribution of firm size and type does not reveal any sub-sector concentration. It is evident from the responses that being close to the railway used to be quite important, but today highways dominate a firm's selection of location. The second set of findings indicates that all but two firms choose to work with logistics providers. It should be noted, however, that in Kayseri "providing logistics" means providing transport only. The third group of findings reveals that high transportation and logistics costs in Turkey adversely affect input and manufacturing costs, preventing entrepreneurs from reaching distant markets. This is such an important problem that it was pointed to as one of the most prominent issues to be resolved in order to enable access to new foreign markets.

Keywords: Railway transportation; manufacturing industry; highway transportation, Kayseri; logistics costs.

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 04 Mayıs 2016 - Kabul tarihi: 15 Haziran 2016

İletişim: Senay OĞUZTİMUR. e-posta: oguztimurs@yahoo.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Türkiye son yıllarda sanayi sektörünün ekonomideki payını artıran büyüme stratejisini benimsemiştir. 1980'lerden beri sanayi sektörü; Türkiye ekonomisinin itici gücü durumundadır. Bu yıllar aynı zamanda tüm dünyada küreselleşme olgusunun kendini daha fazla gösterdiği, sanayinin yapısal ve mekansal olarak yeniden şekillendiği yıllar olmuştur.

Uygur (1999, 171) bir ekonominin büyümesinde temel olarak üç faktörden söz etmektedir: (1) Emek ve sermayenin artışı, (2) Emek ve sermayenin üretim verimliliğinin artışı, (3) Aynı miktar girdi kullanarak, katma değer artışı. Katma değer artışı; üretim faktörlerini daha etkin kullanarak ve üretkenliği yüksek sektörlerle yönelerek mümkündür. Ülkelerin büyüme serüvenleri incelendiğinde, büyük ölçüde teknolojik ilerleme ve buna bağlı olarak verimlilik artışı dikkati çekmektedir.¹ Bu nedenle; sanayiciler, yatırımcılar ve kamu bürokrasisi, üretim maliyetlerini kısarak verimlilik artışı sağlamak için çaba harcamaktadır.

Sanayici açısından incelendiğinde; imalat sanayisi firmaları pazardaki rekabet stratejilerini üç farklı biçimde ortaya koymaktadır: (1) ürünlerini farklılaştırarak, (2) maliyetleri düşürerek, (3) beklentilere cevap vererek.² Türkiye sanayisi, genellikle düşük katma değerli ve emek yoğun sektörlerle dayandığından düşük maliyetlerle pazarda tutunma stratejisi izlenmektedir. Bu durumda, emek ve sermaye verimliliğinin ve katma değer artışı ikinci plana düşebilmektedir. Nitekim çeşitli üst ölçekli ve stratejik planlarda Türkiye'nin izlediği bu stratejinin uzun vadeli rekabet için sürdürülebilir olmadığı vurgulanmaktadır.³ Bu durumda, Türkiye'nin sanayisi için, genellikle maliyetleri düşürerek üretim yapmak genellikle öncelikli durumdadır.

Üretimin maliyetleri içinde lojistik maliyetler önemli yer tutmaktadır. Lojistik maliyetler, firmaların enerji, girdi ve pazarlama maliyetlerine doğrudan; işgücü, teknoloji geliştirme vb maliyetlerine de dolaylı olarak yansımaktadır. Bu bağlamda; lojistik maliyetlerini azaltan firmaların, daha avantajlı olacağı açıktır.⁴ Öte yandan, yetersiz lojistik hizmetler, üretim ve işletme maliyetlerini artırmakta ve küresel bütünleşme potansiyelini azaltmaktadır. Üretimin yatayda ve düşeyde parçalı bir biçimde yer kürenin uzak coğrafyalarına yayılması nedeniyle, ürünlerin tedariği/taşınması daha önce olmadığı kadar önem kazanmıştır. Üretimin emeğin maliyetinin düşük olduğu coğrafyaya yönelmesi, buna karşılık tüketimin alım gücü yüksek coğrafyalarda daha fazla talep görmesi nedeniyle sanayiciler, lojistik sektörünü giderek daha fazla önemsemektedir. Hatta günümüz pazar koşullarında, firmalar arası rekabetin yerini "tedarik zincirleri" arasındaki rekabetin aldığı tartışılmaktadır.⁵

Lojistik sektörünün en önemli parçası ulaştırma. Ulaştırma, çeşitli hizmet biçimleri arasında uyum sağlamak ve bunu toplumsal ve ekonomik gelişmenin gerektirdiği düzeyde ve etkinlikte gerçekleştirmek durumundadır.⁶ Bu durumda lojistik maliyetler içinde en önemli pay da doğal olarak ulaştırmadan kaynaklanmaktadır. Ulaştırma sistemleri ve ağları, dünya ticaretine konu olan malların taşınmasına hizmet etmekte ve ulaştırma maliyetleri, ticaretin yönünü ve büyüklüğünü belirlemede ağırlığı olan etkenlerin başında gelmektedir.⁷ Düşük maliyetli malzeme ve işçilikten yararlanmak da yine ulaşım ağlarının elverdiği ölçüde mümkün olabilmektedir.⁸ Ulaştırma maliyetleri, birbirine rakip üreticiler için maliyetin belirleyicilerinden birisidir. Düşük maliyetle girdi sağlamak ürünlerin rekabetçi fiyatlarla piyasaya sunumunu ve dış ticaretin artmasını sağlamaktadır.⁹

Tüm kaynakları ekonomik kullanmaya temellenen rekabet ortamında başarılı olabilmek için firmaların lojistik maliyetlerini düşürmeleri yaşamsal önem taşımaktadır. Lojistik maliyetlerin açılımını inceleyen Tseng vd (2005, 1657), firmaların lojistik maliyetlerinin 1/3'ü ile 2/3'ü civarında bir kısmının ulaştırmaya ait olduğunu ifade etmektedir. Tseng vd (2005, 1659), ABD'de bulunan Ulusal Fiziksel Dağıtım Yönetimi Konseyi'ne göre lojistik maliyetlerin %44'ü, Avustralya Ulaştırma ve Bölgesel Ekonomi Bürosu'na göre ise lojistik maliyetlerin yaklaşık %29'u ulaştırma maliyetleri olduğunu ileri sürmektedir. Bunu %17 ile depolama, %15 ile stok maliyeti, %12 paketleme önde gelen maliyet kalemleridir. Türkiye için yapılan araştırmalar da; ülke genelindeki lojistik maliyetlerin yaklaşık %20'sinin ulaştırma maliyetlerinden kaynaklandığını ileri sürülmektedir.¹⁰

Lojistik sektörü, sanayinin rekabet gücünü artırdığı gibi bölgesel ekonomik gelişme için de önemsenen bir konudur. Lojistik sektörü, bölgesel ve kentsel gelişme açısından (1) gelişmişliğin nedeni olarak, (2) gelişmişlik göstergesi olarak, (3) uzun vadede gelişme potansiyelinin belirlenmesinde bir araç olarak kabul edilmektedir.¹¹ Lojistik hizmetlerin bölgesel ekonomik gelişmenin önemli bir altyapısı ve vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışma; lojistik sektörünün maliyetleri ve rekabet gücünü nasıl etkilediğini Anadolu'dan bir kent örneği üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla; Türkiye sanayisinin önemli kentlerinden birisi olan Kayseri ele alınmış, imalat sanayisinin profili, temel yapısal göstergeleri ve lojistik maliyetleri araştırılmıştır. Sonucunda da, kentteki sanayicilerin, yatırımcıların, akademisyenlerin, kent ekonomisi ve kentin rekabet gücü çerçevesinde çalışan araştırmacıların da yararlanacağı verilerin sunulması hedeflenmiştir. Bu araştırma, Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel

¹ Altıok ve Tuncer, 2012, 2.

kanlığı 2010,9.

² Heizer ve Render, 2013, 35-36.

⁴ Daugherty vd 1996, 25.

³ TEPAV, 2007, 27, İSO, 2010, 21, Oran, 2014, 3, Sanayi ve Ticaret Ba-

⁵ Bowersox vd 1996, Croom vd 2000, Wisner 2003, Li vd 2006.

⁶ Kepenek ve Yentürk, 2000, 393.

¹⁰ Tanyaş vd, 2011.

⁷ Candemir, 2002, 13.

¹¹ Zorlu, 2008, 39, Hesse 2004, 1037,

⁸ Uray ve Ülengin, 1999, 30.

Hesse vd 2004, 173.

⁹ Nalçakan, 2008, 34.

Araştırma Proje Koordinatörlüğü tarafından desteklenen “Kayseri’deki Büyük Ölçekli İmalat Sanayisinin Geliştirilmesinde Bir Araç Olarak Ulaştırma ve Lojistik Sektörlerinin Değerlendirilmesi” adlı Bilimsel Araştırma Projesinin bulguları sunulmaktadır. Bu makaleye konu olan araştırma; en güncel İSO kayıtları olan 2014 yılı göstergelerinde ilk 1000 büyük firma sıralamasına giren ve Kayseri’de üretim yapan firmaların tümünü kapsamıştır. Kayseri’de en büyük 1000 firma sıralamasına giren firmaların profillerini ortaya koymak ve en önemli maliyet unsurları arasında olan lojistik maliyetlerden kaynaklanan problemleri teşhis etmek; hem Anadolu’da Kayseri gibi önemli sanayi kentlerinin de sorunlarına rehberlik edecek hem de Türkiye geneli için söz söyleme imkânı verecektir. Bu firmalarla derinlemesine sözlü mülakatlar ve anketler yapılarak Kayseri’de üretim yapan büyük imalat sanayisi firmalarının temel yapısal özelliklerini ortaya koymak ve bu firmaların lojistik maliyetlerini artıran unsurları saptamak hedeflenmiştir.

Araştırmanın Kurgusu

Araştırmanın Amacı

Sanayiye ve dış ticarete dayalı bir kalkınma modelinin uygulanmaya başlandığı 1980’li yıllardan beri, Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin ve sanayinin mekansal dağılımında değişimler gerçekleşmektedir. Bu çerçevede ülkemizde izlenen sanayi ve ekonomi politikalarında yaşanan değişimlerin sonucu olarak “yerel sanayi odaklarının” oluşması ya da var olanların gelişmesi süreci yaşanmaktadır. Önemli ölçüde kendi iç dinamikleri ile gelişme gösteren illerden birisi de Kayseri’dir.

Girişimcilerinin gücü, dışa açılmaya yönelik yapısı, ülke ekonomisine yaptığı katkı ve yüksek sanayi performansı nedeniyle Kayseri, Anadolu’daki sanayi odaklarını başarıyla temsil etmektedir. Bu çerçevede büyük ölçekli sanayisi, Kayseri sanayisinin içinde sayıca küçük ancak ürettiği değer bakımından etkili ve büyüktür. Kentteki büyük ölçekli sanayinin ekonomik kapasitelerinin büyümesi, kentte irili ufaklı çok sayıda yan sanayiye doğrudan etkilemekte ve kent ekonomisi için önem taşımaktadır. Bu bağlamda Kayseri’deki büyük ölçekli imalat sanayisinin profilini ve temel yapısal özelliklerini ortaya koymak sadece, Kayseri’deki büyük firmaların değil aynı zamanda onlarla iç ve dış tedarikçi ilişkisi içinde olan irili ufaklı çok sayıda yan sanayi firması için de önem taşımaktadır. Üstelik Kayseri’deki büyük ölçekli sanayinin yapısal özelliklerinin ortaya konmasıyla; kentteki sanayicilerin, mevcut ve potansiyel yatırımcıların, akademisyenlerin, kent ekonomisi ve kentin rekabet gücü çerçevesinde çalışan araştırmacıların da yararlanacağı verilerin sunulması hedeflenmektedir. Bu amaca ulaşmak için; İSO en büyük 1000 imalat sanayisi firmalarından; Kayseri’de üretim yapan firmaların tümü değerlendirilmiş, ana kütlenin tamamı araştırmanın evreni olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın ikinci ayağını ise; bu firmaların lojistik sektörü bağlamında davranışları incelenmiştir. En büyük 1000 imalat sanayi firması sıralamasına giren Kayseri’deki firmaların sektörel çeşitliliği sayesinde, sektörel farklılıklara göre lojistik yapıları değerlendirilmiştir. Bu bakımdan sektörel bazda lojistik eğilimleri ve beklentileri ortaya koymak mümkün olabilmıştır. Analiz çalışmaları yapılırken; lojistiğin ana işlev alanlarının tümü ele alınmıştır. Bu işlev alanları (1) Ulaştırma, (2) taşıyıcı araç yönetimi ve rotasının planlaması, (3) depolama, (4) ambalajlama ve paketleme, (5) paketleme tasarımı ve etiketleme, (6) stok yönetimi, (7) sipariş takip ve kayıt tutma, (8) geri dönüşüm olarak belirlenmiştir.¹² Bu sıralanan işlev alanlarından, literatürde en çok vurgulanan ve pratikte firmaların en çok baş etmeye uğraştıkları alan ulaştırma ve pratikte firmaların en çok baş etmeye uğraştıkları alan ulaştırma değildir. Bu nedenle; Kayseri’deki firmaların ulaştırma maliyetlerini ve bu alandaki sorunları tespit etmek; Kayseri’deki firmaların rekabet gücünü etkileyen sorunları teşhis etmek anlamına gelmektedir.

Araştırmanın bir diğer amacı da; Türkiye için önemli sanayi kentlerinden birisi olan Kayseri’nin büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının lojistik davranışlarını/eğilimlerini ele alan akademik çalışma olmaması nedeniyle literatürdeki böylece bir eksikliğin giderilmesidir.

Araştırmanın Kapsam ve Kısıtları

Araştırma; Kayseri ekonomisi üzerindeki gücü ve etkisi dikkate alınarak İSO en büyük 1000 listesinde yer alan sanayi kuruluşlarıyla sınırlandırılmıştır. 1968’den beri, İSO her yıl; bir önceki yılın satış gelirlerini dikkate alarak imalat sanayisi firmalarını sıralamakta ve firmaların izni doğrultusunda; birinci 500 ve ikinci 500 büyük firma olarak kamuoyuyla paylaşmaktadır. İSO’nun en güncel verilerine göre; ilk 500’de 12; ikinci 500’de 15 olmak üzere toplam 27 firma Kayseri’de üretim yapmaktadır (Bkz Tablo 1). 27 firmadan bir adedi görüşme ve bilgi alma talebimizi reddetmiştir. Listeye giren firmalardan birinin de ismi açıklanmamıştır. Geriye kalan 25 firmanın tamamının ilgili yöneticileriyle yüz yüze görüşme sağlanmış; soru formları ya hemen doldurulmuş ya da daha sonra doldurulup iletilmesi sağlanmıştır. Alan çalışması, genel müdür, bölüm yöneticisi, bölüm sorumlusu düzeyindeki yöneticilerle birebir sözlü görüşmelerle gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırma kalitatif bir formda tasarlanmıştır. Alan çalışmasına konu olan firmaların kendine özgü yapısal özelliklerinin ve sektörel farklılıklarının da araştırmaya zenginlik katmasını sağlayabilmek için; araştırmanın “tam sayım” ile gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasında anket formlarında alınan yanıtlara ek olarak yetkililerle derinlemesine sözlü görüşmeler de yapılmıştır. Anket ve derinlemesine sözlü görüşmeden oluşan iki veri

¹² Odette 2007, 8, Ballau 2004, 3, Tseng 2005, 1658.

Tablo 1. Kayseri'de İSO en büyük 1000 sanayi kuruluşu sıralamasına giren firma listesi

Sıra No	1000 Sıra No		Firmalar
	2013	2012	
1	65	65	HES Hacılar Elektrik San. ve Tic. A.Ş.
2	98	84	Boytaş Mobilya San. ve Tic. A.Ş.
3	101	135	Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.
4	140	141	Merkez Çelik San. ve Tic. A.Ş.
5	176	182	Has Çelik ve Halat San. Tic. A.Ş.
6	190	185	Orta Anadolu Tic. ve San. İŞl. T.A.Ş.
7	214	247	Boyteks Tekstil San. ve Tic. A.Ş.
8	288	273	Boyçelik Metal San. ve Tic. A.Ş.
9	305	280	İstikbal Mobilya San. ve Tic. A.Ş.
10	373	370	Kumtel Day. Tük. Mal. Plas. San. Tic. A.Ş.
11	441	459	ERBOSAN Erciyas Boru San. ve Tic. A.Ş.
12	476	468	Form Sünger ve Yatak San. Tic. A.Ş.
13	519	37	YATAŞ Yatak ve Yorgan San. Tic. A.Ş.
14	607		-
15	621	149	Femaş Metal San. ve Tic. A.Ş.
16	638	41	Kilim Mobilya Kanepeler San. ve Tic. A.Ş.
17	655	51	Coreal Alüminyum Kablo San. Tic. A.Ş.
18	728	257	Mondi Yatak Yorgan San. ve Tic. A.Ş.
19	773	264	Metal Matris San. ve Tic. A.Ş.
20	795	459	Şahin-Melek Et-Et Mam. Gıda San. Tic. A.Ş.
21	844	48	Özkoyuncu Maden. Metal. İnş. San. ve Tic. A.Ş.
22	846	413	Gülsan Gıda San. Tic. A.Ş.
23	853	435	Çinkom Çinko Kurş. Met ve Maden Sn. Tic. A.Ş.
24	866	184	Karsu Tekstil San. ve Tic. A.Ş.
25	908	480	Gürkan Ofis Mobilyaları San. ve Tic. Ltd. Şti.
26	912	424	Başyazıcıoğlu Tekstil San. ve Tic. A.Ş.
27	975	471	Beşler Tekstil San. ve Tic. A.Ş.

toplama tekniğinin bir arada kullanılma nedeni bir tekniğin kendine özgü zayıflıklarının, diğer tekniğin sağlayabileceği üstünlüklerle dengelenmesidir. Bu şekilde, birincil veri kaynaklarına ulaşarak çalışmanın amacına uygun bir alan çalışması yapılması sağlanmıştır.

Anket formu iki ana kısımdan oluşmuştur: ilk kısım sorular sanayi firmasının profilini, ikinci kısım sorular ise firmaların lojistik faaliyetlerini tespit etmeye yönelik hazırlanmıştır. Anket sorularının çoğu; yarı yapılandırılmış olarak planlanmış, ancak açık uçlu sorular da eklenmiştir. Ölçeklendirilmiş sorularda Likert ölçeği kullanılmıştır. Sanayi kuruluşlarının temel göstergelerine ilişkin verilerin değerlendirilmesinde betimleyici istatistik yöntemlerinden yararlanılmıştır. Yüzde, frekans dağılımı, ortalama, mod, medyan gibi tanımlayıcı istatistiksel değerlendirmelerle yorumlanmıştır.

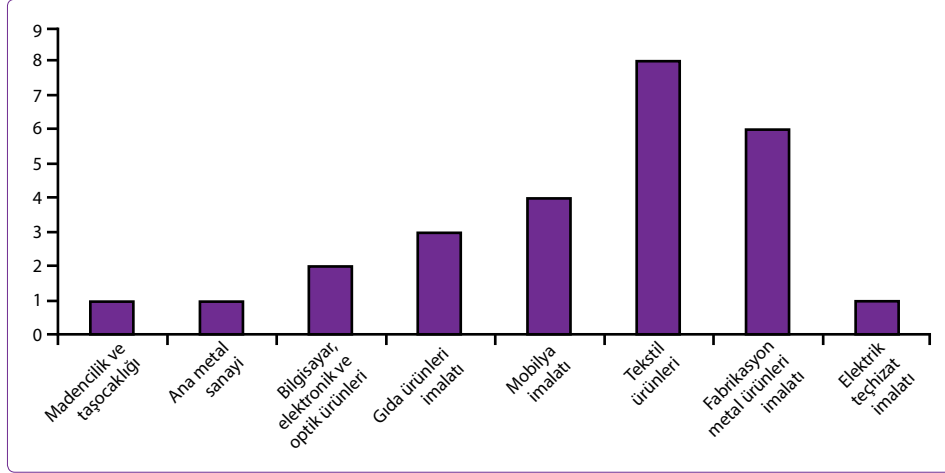
Alan Çalışmasının Bulguları ve Değerlendirmesi

Firmaların Temel Yapısal Göstergelerine İlişkin Bulgular

Firmaların sanayinin alt kollarına göre dağılımı incelen-

diğinde; 8 firma tekstil ürünleri imalatı, 6 firma ise fabrikasyon metal ürünleri imalatı yapmaktadır. Bunun dışında, mobilya, gıda ürünleri ve bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri imal eden firmalar bulunmaktadır. Madencilik ve taşocakları, ana metal sanayi ve elektrikli teçhizat imalatı alt sektörlerinde ise birer firma vardır. Tekstil ürünleri imalatı yapan firmalar; ürün çeşitliliği bakımından daha çok mobilya sanayisini destekleyen ürünleri üretmektedir. Bu sektör ile mobilya sanayisi bir arada değerlendirildiğinde; bu alanda bir kümelenmenin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1).

Dünya Bankası, imalat sanayisi alt sektörlerini kullandıkları teknolojiye göre sınıflandırmaktadır (World Bank, 2014). Literatürde yaygın kabul göre bu ayrıma göre; elektrikli teçhizat ürünlerin imalatını yapan 2 firma dışında kalan 23 adet firmanın düşük teknoloji mallar üreten sanayi sektörleri olduğu görülmektedir. Düşük teknoloji mallar; genellikle katma değeri düşük ürünlerdir. Esas itibarıyla, 2014 yılı İSO 1000 büyük sanayi firmasından sadece %2,6'sının ileri düzeyde teknoloji ürettiği dikkate alınır

Şekil 1. Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi firması içindeki Kayseri firmalarının sanayi alt sektörlerine göre dağılımı (2013).

(İSO, 2015), Kayseri'nin %12 dolaylarında yüksek teknolojlili sanayi ürünü üretiminde, Türkiye ortalamasının hayli üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında kalan ve oranı %90'ı bulan sanayinin düşük teknolojlili mallar ürettiği anlaşılmaktadır. Maliyetleri düşürmek özellikle bu tür firmalar için çok önemlidir.

Kuruluş yıllarına göre firmalar değerlendirildiğinde, ortalama yaşının 27 civarında olduğu görülmüştür. En genç firma 11, en yaşlı firma ise 67 yaşındadır. Firmalar kuruluş yıllarına göre belirli bir dönemde yoğunlaşma göstermemektedir. Ancak yaş serisinin modunun 41 yaş olduğu, medyan yaşın ise 26 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaş analizinde dikkati çeken; en üst değer olan 67 yaşındaki firmanın ortalamayı yükseltmesidir. Nitekim 3. kartil değerlerinin 41-67 yaş aralığında olması; yaş eğrisinin küçük yaş aralıklarında yoğunlaştığını göstermektedir.

Çalışan sayısına göre dağılımda; 5 firma dışında; firmaların çalışan sayılarının 250 ve üstü istihdam sağladığı görülmektedir. En çok çalışan sayısı; 3540 kişidir. Medyan çalışan sayısı 450 olmasına rağmen 3. ve 4. kartil değer aralıkları yüksektir ve ortalama çalışan sayısı yaklaşık 800'dür. Çalışan sayısı ile sanayinin kuruluş yılı ve sanayinin alt sektörü arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Yine de genel bir eğilim olarak; firmaların kuruluş yılları ne kadar eskiye dayanırsa istihdamın artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Çalışan sayısı ile sanayinin alt sektörleri arasındaki ilişkinin de güçlü bir bağlantıya işaret etmediği görülmüştür. Yani aynı iş kolunda olduğu halde çalışan sayıları çok farklılaşan alt sektörler vardır. Yine de yüksek istihdam sağlayan firmalar, ağırlıklı olarak nitelikli işgücüne göre az gereksinim duyan mobilya imalatı sektöründedir. Holding yapılanmaları incelendiğinde; en çok iştirakin ve istihdamın yaklaşık 9000 çalışan ve en büyük 1000 firma içine giren 8 adet firma ile Boydak Holding bünyesinde gerçekleştiği görülür. Has Çelik grubu da 3 firma ile aynı sıralamada yer almaktadır.

Sıralamaya giren 22 firma sadece Kayseri'de üretim yaparken, 4 firma ise Kayseri dışında da üretim yapmaktadır. Firmaların; Nevşehir'de gıda; Ankara'da mobilya, Sakarya'da çelik, Bursa'da tekstil sektöründe ek üretim tesisleri bulunmaktadır. Kayseri dışında yapılan üretim faaliyeti çok kısıtlı sayıda olduğu için; yatırımın yer seçimi ve sektörel yapısı itibarıyla sektörel bir kümelenmeden söz edilmesi mümkün değildir.

Ürünleri perakende tüketime konu olan firmaların satış ve dağıtım birimleri, ulusal ve (pazar alanlarına göre) küresel çapta yapılandırılmıştır. Metal ürünler ve tekstil sektörü ürünlerinin satış ve dağıtım ağının Marmara Bölgesi civarında kümelendiği, mobilya ve gıda sektörlerinde ise, belli bir odaklanmadan çok bölgesel satış/bayi ağlarıyla tüm ülkeye yayıldığı tespit edilmiştir. Ancak ambalajlama/paketleme gibi üretimin dikey parçaları, üretim tesisleri bünyesinde gerçekleşmektedir.

Firmalardan 5 tanesi Kayseri Organize Sanayi Bölgesi (KOSB) dışında, Kayseri'nin yerleşik alanının uzak çeperlerinde konumlanmıştır. Sadece bir fabrika; şu anda konut alanları ile çevrelenmiş bir konumdadır. Bu firmalar, şu anda üretime ilk başladıkları yerde devam etmektedir. İki firma Serbest Bölge'de üretim yapmakta, diğer 18 firma KOSB içinde üretim yapmaktadır. Bu makaleye konu olan firmalar için; üretim tesislerinin konumları, yapısal farklılıklara işaret eden belirleyicilerden birisidir. KOSB dışında konumlanan firmaların kuruluş yılları bugünden yaklaşık 50 yıl geriye gitmektedir. Bu firmalar; Türkiye'nin planlı dönemle birlikte sanayileşme hamlesinin yapıldığı yıllarda kurulmuştur. Kayseri OSB 1976 yılında hizmete girdiğinde ise, bu firmaların yaklaşık 10 yıldır üretim yapmakta idi. Kayseri OSB dışında üretim yapan firmaların, çeşitli yatırımları olmasına rağmen; ana firma dışında en büyük 1000 firma sıralamasına girebilen başka iştirakleri bulunmamaktadır. Kayseri OSB dışında konumlanmış firmaların, üretim tesisi-

nin yer seçiminde en önemsedikleri kriterinin, “demiryolu hattına yakın olmak” olarak ifade edilmesi çok anlamlıdır. Bu yanıt, firma kurulduğunda demiryolunun bugüne kıyasla daha aktif kullanıldığına işaret etmektedir ki taşımacılık istatistikleri de bu ifadeyi doğrulamaktadır. Öte yandan; OSB’de yer alan 18 firmadan 15’inin yer seçimi kriterleri arasında; “karayoluna yakın olma isteği”; demiryoluna yakın olma isteğinden daha fazla dile getirilmiştir. Özetle, bu cevaplar yıllar içinde firmaların tercihlerinin karayolu lehine değişmiş olduğunun mekânsal kanıtlarıdır.

Bilindiği üzere; Serbest Bölgeler dış ticaret yapan firmalar için rekabet avantajı sağlayan düzenlemelerle donatılmıştır ve bu sayede dış ticaretin artırılması hedeflenmektedir. Oysa araştırmaya konu olan firmalardan Serbest Bölge’de yer alan firmanın, dış ticaret oranı %26-35’dir. Bu durum; firmanın serbest bölgede yer almasına rağmen, kısıtlı dış ticaret kapasitesine işaret etmektedir. Firmaların geneline bakıldığında da dış pazarlara yönelim konusunda %20-30 aralığında kapasiteye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu veriye bir de katma değerinin düşük, teknoloji düzeyinin sınırlı olduğu eklendiğinde; Kayseri kentindeki büyük ölçekli firmaların; iç pazarda ve genellikle orta gelir düzeyine yönelen bir pazarda konumlandığını sonucuna ulaşılmaktadır.

Firmaların Lojistik Performanslarına İlişkin Bulguları

Lojistik Dış Kaynak Kullanımı

Araştırmaya konu olan firmalardan ikisi dışında tümünün lojistik dış kaynak kullandıkları görülmüştür. Lojistik hizmetleri için dış kaynak kullanmayan iki firma, madencilik alanında üretim yapmaktadır ve üretimlerine konu olan yükün özellikleri itibarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunların dışındaki firmaların tamamı, lojistik dış kaynak kullanımını tercih etmekte “maliyet” eksenli gerekçeleri ileri sürmektedir. Firmaların lojistik dış kaynak kullanma nedenleri; üretim ve işletme maliyetlerini düşürmesi, ana üretim faaliyetinin dışında bir faaliyet alanı olması çerçevesinde ifade edilmiştir. En sık tekrarlanan yanıtlar: “bizim işimiz değil”, “profesyonel hizmet almak istiyoruz”, “kendi işimize yoğunlaşmak istiyoruz”, “nakliye ağıımız yok”, “kendi kaynaklarımız kısıtlı” biçimindedir. Bu gerekçeler, firmaların %33’ü tarafından dile getirilmiştir. Verimlilik sağlama, emniyetli olması, kolaylık sunması gibi yanıtlar da lojistik hizmet alım gerekçeleri olarak ifade edilmiştir.

Lojistikte dış kaynak kullanımı, lojistiğin ana faaliyet konularının üçüncü şahıslara devredilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Firmaların %90’ı yurtiçi taşımacılıkta, %100’ü de yurtdışı taşımacılıkta lojistik dış kaynak kullanmaktadır. Nakliye; Türkiye genelinde de, lojistik dış kaynak kullanımında en çok tercih edilen alandır. Bu araştırmanın en önemli bulgularından birisi; firmaların taşımacılık/nakliye dışındaki faaliyet alanlarında, dış kaynak kullanımını tercih etme eğiliminin olmamasıdır. Örneğin firmaların ancak yarısı, taşıyıcı

araçların yönetimi hizmetini dış kaynak olarak gerçekleştiren, depolama, ambalajlama, paket tasarımı, etiketleme gibi hizmetleri ancak birer-ikişer firma tercih etmektedir. Hiçbir firma, stok yönetimi, sipariş takibi ve geri dönüşüm konularında lojistik dış kaynak hizmeti almamaktadır.

Ulaştırma Hizmetlerinin Kalitesi

Firmaların; ürünlerinin müşterilere tam zamanında ve hasarsız bir biçimde ulaşmasının sağlanması lojistik hizmetlerin niteliğine yönelik fikir vermektedir. Alan çalışmasında, firmaların neredeyse tamamı; ürünlerinin %90 ila %100 aralığında müşteriye tam zamanında ulaştığını ifade etmiştir. Benzer şekilde, firmaların %89’u ürünlerinin %90-100 aralığında hasarsız bir biçimde taşındığını ve firmaların tamamı ürünlerinin müşterilerine uygun ambalajla taşındığını ileri sürmüştür. Kayseri’deki firmaların, lojistik hizmetlerin niteliği ile ilgili sorunlarının olmadığı anlaşılmaktadır. O halde sorun; hizmetin niteliğine ve kalitesine yönelik değil, kendilerinin de ifade ettiği gibi alınan hizmetlerin maliyetine yöneliktir.

Firmaların Dış Ticaret Kapasiteleri

Firma yetkililerinin beyanlarına göre, son bir yıl içinde gerçekleşen ihracat ve ithalat verileri incelendiğinde; ihracatta üç bölge öne çıkmaktadır: AB ülkeleri, Ortadoğu ve Kuzey Afrika. Bunun dışında ülke olarak da Rusya, Çin ve ABD Kayseri için önemli pazarlardır. Kayseri’deki büyük ölçekli firmaların ihracat kapasitesini oluşturan en önemli ülkeler; elde edilen satış gelirin göre sırasıyla Irak, Almanya, Çin, İtalya, ABD, İsviçre ve İran’dır. İhracatta; demir ve çelikten eşya, tekstil, mobilya, elektrikli ev aletleri, maden ürünleri sırasıyla en çok gelir getiren ürün gruplarıdır. İthalatta ise; İsviçre 300 milyon \$’ın üstünde giderle lider ithalatçı ülke olarak öne çıkmaktadır. İsviçre’yi, Almanya izlemektedir. ABD, Çin, İtalya, İngiltere ithalat yapılan önemli ülkeler arasındadır. İthalatın daha çok, AB ülkeleri eksenli ve genellikle; kıymetli kimyasal hammadde ve makine ithalat zinciri ağırlıklı olduğu gözlenmektedir. İthalatta, doğrudan karayolu ya da ro-ro bağlantılı ulaşım tercih edilmektedir. Firmalar, demiryolundan çok az yararlanmakta; yurtiçinde çoğunlukla Mersin Limanı’na erişim için kullanmaktadırlar. Dış ticarete, yüklerin yaklaşık %2-5 kadarı demiryolu ile taşınmakta ve çoğunlukla Türki devletlere erişim amacıyla kullanılmaktadır. AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret miktar olarak fazla olmasına karşın, demiryolu ağıyla erişim neredeyse hiç sağlanamamaktadır ve bu da sorun olarak karşımızda durmaktadır. Kayseri’deki firmalar için potansiyeli yüksek iki ithalatçı Rusya ve Ukrayna’dır. Bu ülkelerle yapılan ticarete de karayolunun fazlaca kullanılması; girdi maliyetlerini artırmaktadır.

Firmaların Dış Ticaret Güzergahları

Kayseri’deki sanayiciler için denizyolu bağlantısı; çoğunlukla Mersin Limanı üzerinden sağlanmaktadır. Nitekim Mersin Limanı verilerinde de Kayseri önemli bir hinterlant

kentidir. Dış ticaretteki demiryolu kullanımının neredeyse tamamı Kayseri-Mersin hattında gerçekleşmektedir. Ancak, Kayseri-Mersin demiryolu bağlantısını kullanan firmaların tamamı, bu demiryolu hattının problemlerine de işaret etmiştir. Demiryoluyla 341 km olan bu mesafe; tarifeli sefer ile 16 saat sürmektedir. Üstelik mesai saatleri dışındaki elleçleme için ekstra ödeme yapılması; arıza, bekleme ve gecikmelerin sık sık yaşanması; denizyolu bağlantısını zayıflatmakta ve gemiyi kaçırmaya kadar varan riskleri göze almayı gerektirmektedir. Bazı sanayiciler; bu koşullarını bildikleri için programlarını buna göre yaptıklarını ifade etse de; genel olarak olumsuz şartlar; demiryolunun kullanımını olumsuz etkilemektedir. Bu durumda, 3000 km'leri bulan mesafeler için bile karayolu tercih edilmektedir ki; bu tercih hem ölçek ekonomisi hem de ulaşım maliyeti bakımından firmalara yüksek maliyet olarak yansımaktadır. Rodrigue et al (2006) da 750 km'nin üstündeki mesafeler için karayolu yerine demiryolu tercihinin daha ekonomik olacağına işaret etmiştir. Bu durumda; dış ticaret bağlantılarını daha ekonomik bir ulaşım türleriyle gerçekleştirmek gerektiği açıkça görülmektedir.

Firmaların Dış Ticaret Kapasitelerini Geliştirme Stratejileri

Kayseri örneğinde büyük ölçekli imalat sanayisi firmalarının gelişme stratejileri, daha çok dış ticaret kapasitelerini artırmak üzerine kurulmuştur. Halen ticari ilişkileri olan ülkelerde pazarı derinleştirmek, henüz girilmemiş pazarlarda ise yeni mecralara yönelmek hedeflenmektedir. Kayseri'deki firmalar için en ciddi potansiyel pazar Orta Doğu, kuzey Afrika, kısmen eski doğu bloku ülkeleri ve Türkiye Devletleri'dir. Bu ülke gruplarından başka; Rusya, Çin, ABD, az da olsa Güney Amerika ülkeleri de potansiyel pazarlar olarak ifade edilmiştir. Bu ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilebilmesi için sanayiciler, özellikle üç konuya vurgu yapmışlardır. Bu konulardan ikisi, kısmen bu makalenin kapsamının dışındadır: Kısmen makale konusu dışında kalan konulardan ilki; bürokrasinin azaltılması ve devletin rolünün yeniden tanımlanması bağlamında kamunun rolünün yeniden tanımlanması çerçevesindedir. İkinci konu ise; sanayinin içsel dinamikleri ile ilgilidir. Bu araştırmanın konusu bağlamında ele alınan üçüncü konu; fiziksel olarak ulaşım-erişim kolaylığının sağlanmasıdır. Potansiyel pazarlara erişimlerin kolaylaştırılması ve lojistik süreçlerin iyileştirilmesi, alan çalışmasında anketlere de derinlemesine mülakatlara da yansımıştır. Bu konudaki beklentilerin birinci ayağını; ulaşımın karayolu ağırlıklı sağlanmasından duyulan rahatsızlık ve bu doğrultuda demiryolunun daha aktif kullanılabilmesine yönelik beklentiler çerçevesindedir. OSB'nin halen demiryolu bağlantısının olmaması, firmaların üçte ikisinin tekrarladığı sorundur. Demiryollarının "eski usul" yönetim biçimi, hantal kamu bürokrasisi, hızlı ve aktif bir özel firma gibi sorunlara çözüm odaklı yaklaşmaması, mesai saatleri dışında sunulan

hizmetler için ek ücret talep edilmesi gibi demiryollarının işletmesinden kaynaklanan sorunlar bir sorun kümesini tanımlamaktadır. Önemli destinasyonlarla bağlantı sorunları, Türkiye Devletleri ile teknik uyumsuzluk, trenlerin yüklem-boşaltma işleri ile seyirlerinin hızlı olmaması, diğer ulaşım türleriyle bütünleşme sorunları gibi demiryollarındaki teknik sorunlar ise ikinci bir sorun kümesini tanımlamaktadır. Denizyolu taşımacılığının da; özelleştirilen limanlardan pahalı hizmet almak, Orta Doğu'ya kısıtlı ro-ro bağlantıları, demiryolu ile bütünleşme gibi çeşitli sorunlara değinilmiştir. Kayseri'ye en yakın liman olan Mersin Limanı'nın ana liman olması durumunda teslim süresinin ve maliyetlerin azalacağı; dolayısıyla ülke ekonomisine katkıda bulunacağını ifade edilmiştir. Sonuç olarak, Kayseri'deki firmaların daha uzak pazarlara yönelmesinin önündeki en önemli engel; ulaşım maliyetleridir. Kendi beyanlarına göre; ancak daha ekonomik lojistik olanaklar olması durumunda daha da uzak pazarlara yönelebilirler.

Firmaların Lojistik Alanda Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Bulguları

Arz ve Talebin Buluşmasının Güçlüğünden Kaynaklanan Olumsuzluklar

En fazla tercih edilen tür olan karayolu taşımacılığında karşılaşılan en önemli sorun; taşımacılık piyasasının mevsimsel dalgalanmaları ve taleplerin karşılıklı yük taşımaya elverişli olmaması ile buna bağlı olarak yüksek maliyetlerdir. Özellikle Akdeniz Bölgesindeki tarımsal ürünlerin nakledildiği mevsimlerde; sanayicilerin düzenli yüklerini taşıyacak nakliye firması bulmalarında sıkıntı yaşanmasına neden olmaktadır. Mevsimsel sıkışıklık dönemlerindeki arzın yetersizliği; nakliye maliyetlerini artırmaktadır. Maliyetleri artıran önemli bir başka konu da; araçların yükün gönderildiği lokasyondan boş dönmek zorunda olmasıdır. Bölgeler arasında sanayi ürünü/ham ya da yarı mamul madde alışverişi güçlü ve kararlı bir yapıda değildir. Tüketim gücü ve sanayi üretim potansiyeli düşük yerleşmelere gönderilen araçların çoğunlukla boş dönmesi, belli bölgelere gitmekte isteksizlik ve yüksek maliyet olarak sanayicilere yansımaktadır.

Özetle, sanayicilerin en çok üzerinde durduğu konu; lojistik maliyetlerin yüksekliği olmuştur. Sanayicilerin üçte biri ulaşım maliyetlerinin yüksekliğinden yakınmaktadır. Bu nedenle; taşınan yükün miktarına, ağırlığına ve destinasyonuna bağlı olarak doğru ulaşım türünün tercih edilmesi, girdi maliyetlerini azaltacaktır. Yurtiçinde, birim yükün taşınmasında; en ağır maliyetlerin yurtiçindeki karayolu taşımacılığında kaynaklandığı bilinmektedir. Örneğin Mersin Limanı'ndan Mısır'a nakliye maliyetinden daha fazlası; Kayseri'den Mersin Limanı'na karayolu transferinde gerçekleşmektedir. Özellikle mobilya sanayisinde lojistik maliyetlerin, toplam maliyetlerin yaklaşık %10-15'i civarında olması; kısa mesafenin görece payının önemini ortaya koymaktadır. Ulaştırma kaleminden gelen maliyetlerin

sanayiye yansımalarından birisi de; girdi maliyetlerinin yükselmesidir. Pazarda tutunmak için Kayseri'deki firmaların stratejilerinin genellikle "düşük maliyet ve ucuz ürün" stratejisi üzerine kurulu ve yapısal olarak düşük teknoloji sanayi dalları olduğu göz önüne alınırsa; bu maliyetlerin düşürülmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Sorunun Bir Başka Boyutu: Nakliyeciler

Araştırmanın sonuçları bağlamında; yüksek lojistik maliyetlerin tespitinden hareketle; bir sonraki adımda sanayicilerin lojistik dış kaynağı olan "nakliye" firmaları da incelenmiştir. Kayseri'deki nakliye firmalarının; özellikle yurtiçi taşımacılık ayağında kurumsallaşma ve şoför temini konusunda sıkıntılar yaşadıkları tespit edilmiştir. 25 sanayi firmasından sadece ikisinin nakliye firmalarıyla sözleşmesi yaptığı dikkate alınır, her yeni nakliye işi için nakliyeciler firmalardan -fiyat avantajı oluşturmak amacıyla- teklif alınması, nakliye sektöründe de yoğun bir rekabet ortamı oluşmasına yol açmaktadır. Sözleşmeli iş modeli yerine; rekabeti diri tutan ve belirsizlik içeren çalışma modelini benimsemiş olmasının çok yönlü olumsuzlukları bulunmaktadır. Bu olumsuzluklardan birkaçı, kayıt dışına yönelim, belli destinasyonlar konusunda isteksizlik ya da profesyonel olmayan bir seçiciliktir. Hukuki yaptırım olan yazılı bir işbirliğinin yerine; her yeni iş için yeniden fiyat teklifi alınması; belki tesadüfi olarak düşük maliyetli hizmet alımını sağlayabilmekte ancak uzun vadeli iş ortaklığı çerçevesinde sınırları zorlamaktadır. Sonuç olarak, firmaların lojistik dış kaynak kullanımı nedeni olarak öne sürdükleri "kendi işine yoğunlaşmak" ilkesi bir ölçüde sarsılabilmekte ve zaman kayıplarına yol açabilmektedir. Nakliye firmaları için ise; sürekli "fiyat kırarak" işe talip olmak, nakliyecilerin de filolarını geliştirmesi, marka olabilmesi, kurumsallaşması gibi konuları arka plana atmalarına neden olmaktadır. Yük konsolidasyonu için uygun bir örgütlenme ya da kooperatifleşmenin de aktif bir biçimde hizmet veremediği tespit edilmiştir.

Kayseri'deki lojistik hizmetlerin daha iyi olabilmesi için önerilerin başında demiryolunun teknik ve işletmecilik becerilerinin geliştirilmesi olmuştur. Bu önerilerin; ulaşım-iletişim altyapısının iyileştirilmesine yönelik yatırım yapılması gerekliliği olmuştur. Sanayiciler bu yatırımlar arasında en umut veren yatırım olarak lojistik köyü görmektedir. Üçüncü en sık karşılaşılan öneri ise, yetersiz olan araç parkının artırılmasının yararı kapsamında ileri sürülmüştür. Bu önerilerin; tespit edilen sorunlar paralelinde gerçekleştiği görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

1980'li yıllardan günümüze Türkiye ekonomisindeki sanayi üretiminde, Anadolu'daki çeşitli kentlerin paylarının artmakta olduğu, sermayenin ve üretim hacminin Anadolu'ya yayılma eğilimi olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda öne çıkan kentlerden birisi de Kayseri'dir. 1000 büyük sanayi firması içinde yer alan Kayseri'deki 27 firma

da, küresel ortamda rekabetin kurallarına uygun hareket etmekte ve daha da büyümek, pazar alanlarını ve dış ticaret paylarını artırmak için çaba harcamaktadır. Bu makale; Kayseri'de üretim yapmakta olan Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşu içinde yer alan 27 firmaya odaklanmıştır. Bu firmalar, Kayseri ekonomisi ve kentteki, yakın çevredeki KOBİ'ler için önemli potansiyel sunmaktadır.

Ele alınan firmaların; metal eşya, tekstil ve mobilya imalatında öne çıkan alt sektörlerde faaliyet gösterdiği, alt sektörlerin yapısı itibarıyla genellikle düşük veya orta düzeyde teknoloji kullanarak üretim yapan, orta gelir düzeyine hitap eden, emek yoğun sanayi kollarından oluşan üretim yapısı dikkati çekmektedir. İlk 1000'e giren firmaların tümüne kıyasla, oransal olarak Kayseri'deki üretim daha teknoloji yoğun bir profil verse de, düşük katma değerli ürünleri önemli ölçüde "düşük fiyat" stratejisi ile pazarda konumlandırmışlardır. Bu stratejinin doğal sonucu olarak da; her türlü girdi, hammadde ve hizmet için de, maliyeti düşürmek çok hayati önem taşımakta ve bu haliyle, ülke geneline benzer sanayi profili sergilemektedir.

Kayseri'de incelenen sanayi firmaları; iki farklı yapısal özellik ortaya koymaktadır. Sanayi gruplarından ilki; OSB'de konumlanmış, iştirakleri olan ve holding bünyesinde faaliyetler gösteren, kuruluşu nispeten yakın zamana dayanan, karayolu eksenli ulaştırma faaliyetleri yapan gruptur. Bu gruptaki firmaları; lojistik dış kaynak kullanımını nakliye ile sınırlı bir biçimde tercih etmektedir. İkinci grup ise; OSB'nin kuruluşundan önce faaliyetlerine başlamış yani görece daha eski yıllarda kurulmuş olan, bir holdinge bağlı olmayan, çok ortaklı, lojistik davranışları bakımından birbirinden ayrısan firmalardan oluşmaktadır. Firmaların kuruluş yerleri ulaşım türü tercihlerine de yansımıştır. Kuruluşu 1970'ler ve öncesi yıllar olan firmalar için demiryoluna erişim en öne çıkan kriter iken; bugün bu firmaların dahi demiryolunu çok kısıtlı oranda ve eskiden olduğundan daha kısıtlı biçimde kullandıkları görülmüştür. Bu firmalar arasında lojistik dış kaynak kullanmayan firmalar da bulunmaktadır.

Kayseri'deki sanayileşmenin Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gelişmiş olması; firmaların yaş ortalamasının yüksek olmasını sağlamıştır. Bu durum; köklü ve güçlü bir sanayiye işaret etmekle birlikte; mevcut sorunlarına alışmış ve onlarla birlikte yaşayan firmaların sorunlarını keşfetmesini de güçleştirebilmektedir. Kayseri sanayisinin, aile işletmeleri olması, port-fordist bir üretim örgütlenmesiyle dikey üretim parçalanmasına mesafeli duruşu, yabancı sermayeye sıcak bakmaması gibi "kendine dönük" yapısı dikkat çekicidir. Öte yandan; aynı firmaların rekabet gücü yüksek, dış ticarete yönelen küresel fırsatları gözleyip değerlendirmeye çalışan "dışa açılan" firmalar da oldukları gözlenmektedir. "Kendine dönük" ve "dışa açık" olması bir çelişki değildir, Kayseri'ye özgü bir modeldir.

Araştırmaya konu olan firmalardan ana üretim konusu

madencilik olan firmalar lojistik dış kaynak kullanmayı tercih etmemektedir. Bu firmalar; gerek konumları gerekse hammaddeleri ve ürünleri bakımından demiryolunu en yoğun kullanan firmalardır. Yapılan araştırmalar; ulaştırma maliyetlerinin toplam maliyetler içinde %60'lara varan payla en yüksek olduğu sektör olarak madencilik sektörüne işaret etmektedir. Geri kalan firmalar lojistik dış kaynak kullanmakta ancak onların kullanımı da çok kısıtlı bir biçimde bu tercihi yaptığı görülür. Bu tercih nakliye ile sınırlı kalmakta ve lojistiğin diğer temel işlev alanlarında neredeyse hiç lojistik dış kaynaktan yararlanılmamaktadır. Lojistik kaynak kullanımındaki ana gerekçe; maliyetleri düşürmek ve ana üretim faaliyetlerine odaklanmak olarak saptanmıştır. Ancak yine de maliyetleri düşürmeye yetmemektedir. Öte yandan; üçüncü şahıslardan alınan lojistik hizmetlerin nakliye ile sınırlı olması; lojistiğin diğer faaliyet alanlarında iş paylaşımı yapılmaması da dikkat çekici bulgulardan biridir.

Nakliye ağırlıklı lojistik dış kaynak kullanımında; alınan hizmetin kalitesinin tatmin edici düzeyde olduğu ifade edilmiştir ki bu çok olumludur. Kayseri'de lojistik alanındaki temel sorun, hizmetin kalitesinin düşüklüğü değil; maliyetlerin yüksek oluşudur. Maliyetler konusu; çalışmanın başından sonuna her aşamasında öne çıkmaktadır. Nakliye maliyetleri, her türlü; hammadde, yarı mamul madde, işgücü, enerji maliyetlerine de yansımaktadır. Üreticiler; tüm bu maliyetlere katlanmak durumunda kalmaktadır.

Firmaları uluslararası pazarlara yönelten nedenlerden birkaçı, iç pazardaki talebin daralması, iç pazarda ömrünü tamamlamak üzere olan ürünleri yeni pazarlara açmak, dış pazarların avantajlarından yararlanmak olarak ifade edilebilir. Ancak bu aşamada da lojistik maliyetler ön plana çıkmakta; maliyetlerin yüksek oluşu, özellikle uzak dış pazarlara açılma konusunda tereddüt yaşanmasına neden olmaktadır. Çalışmaya konu olan firmalar için; dış ticarete üç bölge öne çıkmaktadır: AB ülkeleri, Ortadoğu ve Kuzey Afrika. Kayseri'nin dış ticaret ulaşımında da ana ulaşım türü, karayolu taşımacılığıdır ve bu da ekonomik sorunlara zemin hazırlamaktadır. İhracatta da ağırlık karayolu taşımacılığında olmak üzere; en sık kullanılan liman Mersin Limanı'dır ve Limanı'na transfer de çoğunlukla karayolu ile sağlanmaktadır. Toplam içinde çok az payı olan demiryolu, genellikle Türki Devletlerle olan dış ticaret için tercih edilmektedir. Bu aşamada saptanan sorunlardan birisi; Kayseri'nin Karadeniz üzerinden Rusya ve eski Doğu Bloku ülkelere erişimini kolaylaştıracak bir liman ve bu liman ile güçlü demiryolu ağının eksikliğidir.

Dış ticaret kapasitesini artırmasını sağlamak üzere; potansiyel pazarlara açılmak Kayseri'deki sanayiciler için önemlidir. Bu bakımdan; sanayicilerin temelde beklentileri; potansiyel pazarlarına erişiminin ve ulaşım olanaklarının kolaylaştırılmasıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bugünkü lojistik maliyetleri; sanayicileri yeni pazarlara açılmaktan al-

koymaktadır. Demiryolu altyapısının iyileştirilmesi, OSB'nin demiryolu bağlantısının sağlanması, demiryolunun teknik ve bürokratik yapısının revizyon ihtiyacı üzerinde durulmuştur. Sanayicilerin; ulaşım maliyetlerinin yurtdışındaki rakiplerinin düzeyine çekilmesi, rekabet güçlerini olumlu etkileyecektir. Kayseri'deki firmaların neredeyse tamamı yurtdışı faaliyetlerinde ya sadece karayolunu ya da kara ve denizyolundan oluşan karma taşımacılık türünü tercih etmektedir. Dış ticarete sadece denizyolunun kullanım oranı, %50'ler düzeyindedir. Demiryolu kullanımı ise çok daha azdır ve bu kompozisyon dengeli bir ulaşım dağılımı olmadığına işaret etmektedir. Dış ticaret kapasitesini daha ekonomik ulaşım türleriyle gerçekleştirmek gerektiği açıkça görülmektedir.

Esas itibarıyla, Kayseri'deki büyük firmalar dış pazardan daha çok iç pazara yönelmiştir. İç pazardaki durum incelendiğinde; ne yazık ki; demiryolunu tercih eden firma sayısının 2-3 ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Yurtiçindeki her türlü yükün nakliyesinde karayolu tercih edilmektedir. Ülke politikası olarak, yaygın ulaşım türünün karayolu olarak benimsenmesi; sanayinin rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Bu durumda; konunun iki yönüyle iyileştirilmesi gerekliliği söz konusudur: İlki; nakliye biçimini karayolu üzerinden sürdürme konusunda daha fazla ısrarcı olmamak ve destinasyon, yük türü kısıtlarına göre karma ve çeşitli türlerdeki kullanıma imkan sağlamak, ikincisi de sanayinin katma değerini yükseltmenin yolu olarak ileri teknolojinin, inovasyona dönük sanayinin gelişmesine yön vermek. Buna yönelik ar-ge faaliyetlerinin desteklenmesi, yabancı sermayenin kente çekilmesi gibi araçlar değerlendirilebilir. Zira küçük kar marjlarıyla sürekli yükselen nakliye maliyetleriyle başa çıkmaya çalışmanın sonuç getirmeyeceği ortadadır.

Lojistiğin gelişmişlik düzeyi ağırlıklı olarak ulaşım altyapısı ile ilişkilidir ve kentlerin ekonomik gelişmesini doğrudan etkilemektedir. Ancak konuyu sadece fiziki altyapıdan ibaret görmek, konuyu daraltmak anlamına gelir ve sadece kentin değil ülkenin ekonomisinin de büyümesinin önünde bir engel teşkil eder. Çünkü lojistik sektörünün gelişmesi; kentlerin ekonomik gelişmesinde bir etkidir. Kalkınma plan ve programlarında çoğunlukla ekonomik sektörlere yönelik önerilerde yatırım öncelikleri ve bu yatırımları teşvik edecek öneriler sunulmaktadır. Oysa pazarlara erişimi sadece fiziki ulaşım olanaklarını iyileştirmek olarak görmek eksiklik olur. Lojistik faaliyet alanlarının tümüne yayılmış hizmet alımı, bu faaliyet alanlarında uzmanlaşmış işgücü ve firmaların varlığı da kentin sanayi potansiyelini geliştiren unsurlardır. Lojistik sektörü, fiziki, operasyonel ve sosyal bir dizi altyapıya gereksinim duyar ve çok yönlü faaliyet alanıdır. Dolayısıyla bu sektördeki gelişme; diğer sektörlerdeki ekonomik gelişme ile karşılıklı olarak gerçekleşir. Bu nedenle; Kayseri için de fiziksel ulaşım sorunlarının giderilmesinin muhakkak lojistik altyapısının iyileştirilmesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Maliyeti yüksek ve uzun

vadeli çözümler geliştirmek kolay değildir ancak güçlü bir sanayi ülkesi olabilmenin koşutudur.

Araştırmanın amacı çerçevesinde; hem firmaların profilleri saptanmış hem de lojistik sektörü çerçevesinde sorunlarına işaret edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın genel resmi ortaya koyan bu aşamasının ardından yapılacak çalışmalarda kalitatif modellerle Kayseri'deki lojistik ve ulaştırma sektörüne yönelik önerilerin gerçekleştirilmesi durumunda firmaların nasıl etkileneceği ve ne oranda maliyet düşürme başarısı göstereceğinin tespit edilmesidir. Çalışma; bu haliyle; Anadolu'daki başka kentlerle ilgili çalışmalarla mukayeseli bir analize de olanak vermektedir.

Kaynaklar

- ALTIÖK, M., TUNCER, İ. (2012), İmalat Sanayisinde Yapısal Değişim ve Üretkenlik: Türkiye, Akdeniz Bölgesi ve Mersin İki Karşılaştırması, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2012/71.
- BALLOU R. H., (2004), Business Logistics/Supply Chain Management Planning, Organising 5th Edition, Pearson Prentice Hall.
- BOWERSOX, D. J., & CLOSS, D. J. (1996), Logistical Management: The Integrated Supply Chain Process, McGraw-Hill.
- CANDEMİR Y, (2002), Dünyada ve Türkiye'de Ulaştırma Öğrenimi, Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi, (19.10.2002), 813:12–15.
- CROOM, S., ROMANO, P., & GIANNAKIS, M. (2000). Supply Chain Management: An Analytical Framework for Critical Literature Review. European Journal of Purchasing and Supply Management, 6(1), 67–83.
- DAUGHERTY P.J., ELLINGER A. E., GUSTIN C. M., (1996), Integrated Logistics: Achieving Logistics Performance Improvements, Supply Chain Management,1(3), 22–33.
- DÜZGÜN, R. (2013), Türkiye'nin Birinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçerisindeki Kayseri Firmalarının Performanslarının Değerlendirilmesi (1993-2012), <http://iibf.erciyes.edu.tr/akademi/te/rduzugun.aspx> (16.07.2014)
- DPT, (2000). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT: 2502, ÖİK: 523, Ankara.
- ERAYDIN, A., (2002), Yeni sanayi odakları: Yerel kalkınmanın yeniden kavramlaştırılması, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- ERAYDIN, A., (2003), Dynamics and agents of regional growth: The performance of SME clusters in Europe, in Fingleton, B., Paci, R., Eraydin, A., Fingleton, B. (Ed.), Paci, R. (Ed.), & Eraydin, A. (Ed.) (2003). Regional economic growth, SMEs and the wider Europe, Ashgate, Aldersot.
- GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI, (2014), The Logistics Performance Index and Its Indicator", Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi Yayın No: 424, Ankara.
- HEİZER J., RENDER B. (2013), Operations Management, Prentice Hall.
- HESSE, M. (2004), Logistics and Freight Transport Policy in Urban Areas: A Case Study of Berlin-Brandenburg / Germany, European Planning Studies, 12(7) 1035–1053.
- HESSE, M. (2006), Global Chain, Local Pain: Regional Implications of Global Distribution Networks in the German North Range, Growth and Change, 37(4), 570–596.
- HESSE, M., Rodrigue, J. P. (2004), The Transport Geography of Logistics and Freight Distribution, Journal of Transport Geography, (12), 171–184.
- İSO (2010), İmalat Sanayinin Temel Göstergeler Açısından Yapısal Analizi, Yayın No: 2010/5.
- İSO (2015), İSO 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu, <http://www.iso.org.tr/haberler/etkinlikler/iso-turkiyenin-ikinci-500-buyuk-sanayi-kurulusu-arastirmasini-acikladi/> (09.12.2015)
- Lİ, S., RAGU-NATHAN, B., RAGU-NATHAN, T. S., & RAO, S. S. (2006), The impact of supply chain management practices on competitive advantage and organizational performance, Omega, 34(2), 107–124.
- SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI (2010), Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2010-2014, Ankara 2010.
- KEPENEK Y., YENTÜRK, N., (2000), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kıtapevi, İstanbul.
- NALCAKAN, M., Ekonomik Gelişmelerin Demiryolu Sektörüne Etkileri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İbrahim Bodur Araştırma ve Uygulama Merkezi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 4(1), s.31–45.
- ORAN (2014), Kayseri ve Sivas İlleri Rekabet Gücü Analizi, http://www.oran.org.tr/materyaller/Editor/document/PlanlamaBirimi/Dokmerkezi/Kayseri-Sivas-Rekabet-Analizi_Ozet.pdf (30.01.2015)
- ODETTE (2007), Key Performance Indicators for carriers and Logistics Service Providers, http://www.osd.org.tr/yeni/wp-content/uploads/2013/10/KPIs_for_Carriers.pdf
- RODRIGUE, J.P., COMTOIS, C., SLACK, B. (2006), The Geography of Transport Systems, Routledge, USA.
- TH, A. (2010). The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries? Southern African Business Review 14(1): 105–130.
- TANYAŞ M., ERDAL M., ZORLU F., GÜRLESEL F., FİLİK, F. (2011), Türkiye Lojistik Master Planı için Strateji Belgesi, TİM Lojistik Konseyi Yayınları.
- TEPAV (2007), Türkiye'nin Rekabet Gücü için Sanayi Politikası Çerçevesi. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271230091r8142.Turkiye_nin_Rekabet_Gucu_icin_Sanayi_Politikasi_Cercevesi.pdf, erişim: 20.02.2015
- TSENG, Y, YUE, W.L., TAYLOR, M., (2005), The Role of Transportation in Logistics Chain, Transportation Studies, (15)1657–1672.
- URAY, N. ve ÜLENGİN, F., (1999), Lojistik ve Teknoloji Etkileşiminin Ulaştırma ve Taşımacılık Faaliyetleri Üzerinde Etkisi: Türkiye Gerçeği, İktisat Dergisi,(395):29–42.
- UYGUR, E. (1999), Üretkenlik Ölçütlerine Göre İçel Türkiye ve Sektör Karşılaştırmaları", İçel Sanayisini Geliştirme Sempozyumu Kitabı, 24-25 Haziran 1999 İçel, DiE Yayınları, s. 171–196.
- UZAY, N. (2009), Türkiye'nin İlk 500 Ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Sıralamasında Yer Alan Kayseri Firmalarının Ekonomik Performansları (1993-2008), Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (34)23–49.
- Wisner, J. D. (2003), A Structural Equation Model of Supply Chain Management Strategies and Firm Performance. Journal of Business Logistics, 24(1), 1–26.
- WORLD BANK (2014), Logistics Performance Index, <http://data.worldbank.org/indicator/LP.LPI.OVRL.XQ> (28.02.2015)
- ZORLU F, (2008), Türkiye Lojistik Coğrafyası Planlama Dergisi, 43(3) 39–60.

Boğaziçi Bölgesi Sakinlerinin Turizm Desteğini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma

Research to Measure Bosphorus Region Residents' Support for Tourism

Aslı ALTANLAR,¹ Zeynep ENLİL²

ÖZ

Çalışmanın amacı turizm gelişiminin olduğu bölgelerde, sosyal, kültürel, fiziksel ve politik çevrenin bazı özellikleri benzer olsa da yerin sakinlerinin turizme verdikleri desteğin farklılıklar gösterip göstermediğini; farklılıklar varsa bu farklılıkların bölgede yaşayanların hangi özelliklerinden kaynaklandığını incelemektir. Bu amaçla, öncelikle Boğaziçi Bölgesi sakinlerinin turizmin gelişimine ilişkin tutumlarını belirleyen faktörleri, ele alınan objektif ve subjektif değişkenler yardımıyla ortaya koyabilmek ve değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyebilmek için Temel Bileşenler Analizi (TBA) uygulanmıştır. TBA işleminden sonra her faktörün belirli bir ağırlıkla turizm desteğine katkıda bulunması nedeniyle, tüm faktörlerin bileşik skorlarını ifade edebilmek için Ağırlıklandırılmış Doğrusal Kombinasyon (Weighted Linear Combination - WLC) yöntemi uygulanmıştır. Araştırma verileri 2014 yılı Mart ve Mayıs ayları içinde Boğaziçi Öngörünüm Bölgesi'nde yaşayan 476 hane halkına anket uygulanarak toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesi neticesinde çalışma alanında yaşayan halkın turizmin gelişimine katkısının turizmin politik çevre, fiziksel çevre, sosyo-kültürel çevre üzerindeki algılanan etkilerine bağlı olduğu ve kişilerin sosyo demografik özelliklerine göre farklılaştığı ortaya konulmuştur. Ayrıca yerin sakinlerinin turizm gelişmesine verdikleri katkının ne yönde olduğuna dair elde edilen skorların çalışma alanındaki mekansal dağılımları verilmiştir. Son olarak elde edilen araştırma bulguları ilgili yazın desteği ile birlikte tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Boğaziçi; turizm gelişimi; turizm desteği; turizm algısı; turizmin etkileri; temel bileşenler analizi; ağırlıklandırılmış doğrusal kombinasyon.

ABSTRACT

This study examines the support of residents of the Bosphorus region for further tourism development. The social, cultural, physical, and political conditions of the area are consistent in some ways; however, a survey was conducted to measure variation in attitudes and perceptions and to analyze any differences discovered. Principal component analysis (PCA) was used to investigate patterns in local residents' views on tourism, the objective and subjective variables considered, and what relationships might exist between them. The weighted linear combination technique was used to rate and analyze the results. The survey was conducted between March and May of 2014 and sampled 476 people living in the Bosphorus region. The research data collected indicated that opinions regarding tourism development reflected differences according to the perceived impact and effects of tourism on the socio-cultural, physical, and political environment. The geographic distribution of responses is provided and findings are discussed in relation to related literature.

Keywords: Bosphorus; tourism development; tourism support; tourism perception; impacts of tourism; principal components analysis; weighted linear combination method.

¹Amasya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Amasya
²Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

Başvuru tarihi: 29 Aralık 2015 - Kabul tarihi: 26 Temmuz 2016

İletişim: Aslı ALTANLAR. e-posta: asli.altanlar@gmail.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Günümüzde kentler, küresel rekabet anlayışı çerçevesinde sosyal uyum ve ortak girişimler yerine ekonomik büyüme ve ekonomik gelişim üzerine odaklanan söylemler ve yaklaşımları benimsemektedir.¹ Bu yaklaşımların bir sonucu olarak, küresel sermaye akımlarını, yatırımları ve turistleri kentte çekmek için kentin yeniden yapılandırılması önemli bir markalaşma stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır.² Eğlenme, dinlenme ve tüketim odaklı bu tür bir markalaşma stratejisi sadece mal ve hizmetleri değil, kültürü, mekanın ve kentsel deneyimlerin de bir tüketim nesnesi haline getirmektedir.³ Bu nedenle kültürün, kentsel mekanın ve deneyimlerin tüketimine dayalı bir turizm anlayışı son yıllarda kentsel planlamada yaygın bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Bu yaklaşımın da etkisiyle günümüzde birçok kent, sahip oldukları tarihi ve kültürel çeşitliliği bir zenginlik kaynağı olarak turizme sunmaya başladı.⁵ Uzun yıllar turizm literatürü, turistik bir bölgenin gelişim sürecini analiz ederken, sadece ekonomik gelişmeyi göz önünde bulundurmıştır. Benzer bir şekilde, karar vericilerde turizmin ekonomik etkilerine odaklanmışlardır.⁶ Ancak, turizmin negatif ve kaçınılmaz etkilerini gözardı ederek, turizmin ekonomik gelişme için potansiyel bir kaynak ve uzun vadede kentlerin yeniden canlandırmasına olanak sağlayan bir araç olarak işlev göreceğinin ileri sürülmesi “sürdürülebilir turizm gelişimi” anlayışı ile çelişmektedir.⁷ Bir kentte sürdürülebilir bir turizm gelişimini teminat altına almak için öncelikle o kentin koşullarını belirleyen dinamikleri doğru olarak ortaya koymak gerekmektedir. Bu amaçla turizm gelişiminin olduğu bölgelerin, fiziksel ve beşeri alt yapısından, kültür ve sanat alanlarını belirleyen ekonomik ve sosyal dinamiklerine kadar geniş bir çerçevede incele-nip objektif bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle bölgenin tarihi, doğal ve fiziksel çevre özellikleri, kültür sanat mekanları ve kültürel etkinliklerin belirlenmesinin yanı sıra yaşayanların değerlerini, bilinç ve becerilerini, yaşam alışkanlıklarını, kentteki eğilimlerini ihtiyaç ve taleplerini, aynı zamanda ekonomik, fiziksel, sosyo-kültürel ve politik çevreyi nasıl algıladıklarını da ortaya koymak gerekmektedir.⁸ Aksi takdirde sosyal uyum ve ortak girişimler yerine ekonomik büyüme ve ekonomik gelişim üzerinde odaklanan kentsel müdahaleler bölgede var olan problemleri arttırabilmekte, hatta yeni problemleri de beraberinde getirerek, gerilim ve çatışmalara neden olabilmektedir.⁹ Turizm gelişiminin olduğu yada öngörül-

düğü bölgelerde, turistik tüketime ayrılan alanların belirlenmesi ve turizme karşı algı ve tutumların oluşmasında aktif olarak rol alan üç taraf bulunmaktadır. Bu taraflar o yerin sakinleri, turizm girişimcileri ve yerel yönetimlerdir. Meydana gelen bu gelişme sadece o yerin sakinlerini etkilememekte, aynı zamanda bu özel alanı kullananları, turistleri ve çalışanları da etkilemektedir. Ancak onlar problemin tanımlanmasında ya da fikir birliğinin sağlanmasında aktif olarak rol almamaktadır.¹⁰ Yapılan literatür taraması, turizm konusunda yapılan pek çok araştırmanın turizmin gelişmesinde rol alan bu üç tarafa odaklanmak yerine, turizmin ekonomik etkilerinin yanı sıra turistlerin eğilimlerine ve beklentilerine odaklanıldığını göstermektedir. Ancak turizm işletmeleri turistlere ne kadar iyi ve kaliteli hizmet sunarsa sunsun veya merkezi ve yerel yönetimler turistlere ne kadar kolaylık sağlarsa sağlasın, turizmin gerçekleştirildiği bölgede yerel toplumların aktif desteği alınmadan ya da onlardan soyutlanarak sadece turist çekmek amacıyla yapılan müdahaleler başarısızlığa uğrayacaktır.¹¹ Çünkü sürdürülebilir turizm anlayışı turizm politika ve stratejilerinin geliştirilmesi aşamasında toplum, toplumu yönetenler ve turizm sektöründeki tüm paydaşların etkin katılımının sağlanması esasına dayanmaktadır.¹² Bu nedenle, politik ve akademik çevrede, turizmin etkilerini anlamada ekonomik gelişme her ne kadar ön sırada yer alsada da, turizm gelişmesinin sosyal, mekansal ve siyasi özellikleri de kapsamı nedeniyle,¹³ turizmin sosyal ve kültürel gelişmeye olan etkilerinin araştırılmasının gerektiği konusunda da fikir birliğine varılmıştır.¹⁴ Çünkü turizm sektöründe yaşanan tüm gelişmeler turizmin söz konusu olduğu çevrede olumlu ya da olumsuz yönde doğrudan karşılığını bulmaktadır.¹⁵ Bu nedenle sürdürülebilir turizm gelişmesini, sosyo-kültürel ve siyasi çevrenin fiziki mekana yansımalarını da ifade eden yer ve o yerle sürekli etkileşim halinde olan yerin sakinleri ve girişimcilerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Turizm gelişmesinin bu çok boyutlu yapısı gereği yer, yerin sakinleri ve turizm girişimcilerinin objektif ve sübjektif göstergelerinin hangi değişkenlerinden etkilendiğini ve bu değişkenler arasında nasıl bir ilişki olduğunu tanımlayan çok boyutlu bir araştırma yöntemine ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁶ (Şekil 1). Bu nedenle bu çalışma sürdürülebilir turizm gelişmesinin bileşenlerinin kendine özgü niteliklerinin bir arada nasıl ölçülebileceğine dair önemli ipuçları vererek literatüre önemli bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, sürdürülebilir turizm gelişmesinin bileşenle-

¹ Bourdreau, 2003, s. 2; Grodach ve Loukaitou-Sideris, 2007, s. 349.

² Kunzman, 2004, s. 386; Bolzoni, 2013, s. 2.

³ Brenner, 2000, s.362; Bolzoni, 2003, s.2.

⁴ Fairstein, 2007, s.7.

⁵ Smith, 2007, s.4.

⁶ McGehee vd., 2002, s.2; Huning

ve Novy, 2006, s.4; Avcıkurt, 2009, s. 39; Richards ve Munsters, 2010, s.1.

⁷ Gezici, 1997,s.2; Huning ve Novy, 2006, s.3.

⁸ CPG, 2006, s.5-8; Ertürk, 2011, s.49-53, Sınmaz, 2015:52.

⁹ Öztürk vd. 2007, s.12; Bolzoni, 2013, s. 20-21.

¹⁰ Bolzoni, 2013, s.20-21.

¹¹ Evans, 2005, s. 968.

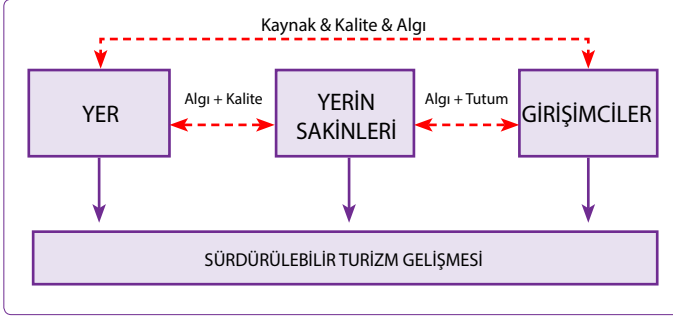
¹² Tosun ve Timothy, 2003, s.4.

¹³ Huning ve Novy, 2006, s.16.

¹⁴ Chen, 2000, s.8; Huning ve Novy, 2006, s. 4; Nunkoo ve Ramkissoon, 2010, s. 172-173.

¹⁵ Özalın Türker ve Türker, 2014, s.82.

¹⁶ Bahar, 2004, s.60; Richards ve Munsters, 2010, s. 3-5.

Şekil 1. Sürdürülebilir turizm gelişmesinin bileşenleri.

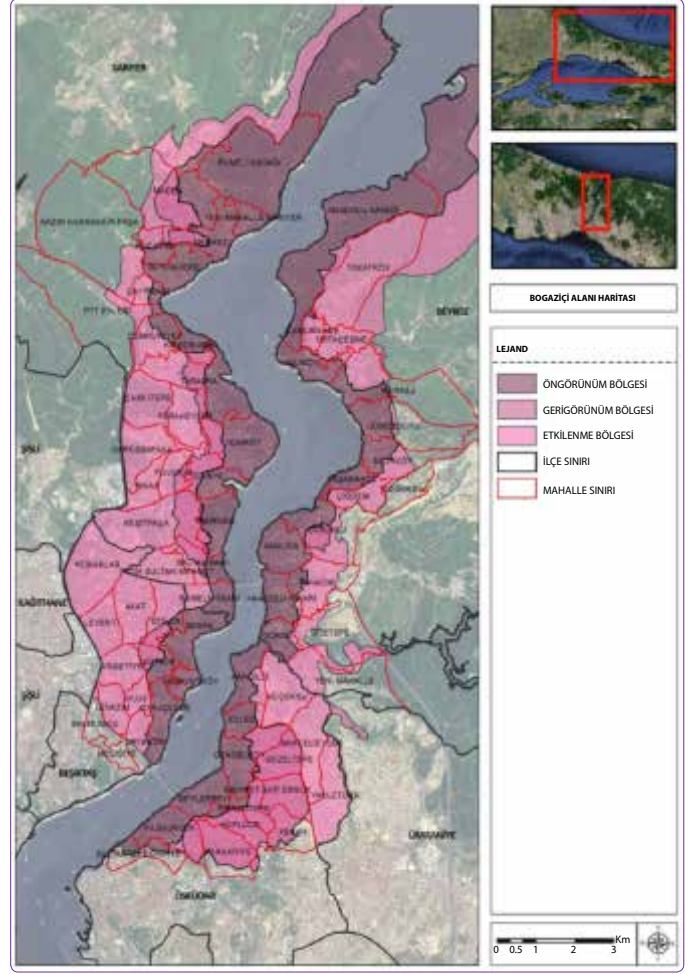
rinden biri olan yerin sakinlerinin turizm gelişmesine nasıl bir katkıda bulunduğunu ölçebilmek için, yerin sakinlerinin objektif ve subjektif göstergelerini farklı boyutları ile birleştiren bir araştırma yöntemi önerilmektedir. Bu amaç doğrultusunda, temel varsayım “yerin bazı özellikleri benzer olmakla birlikte yerin sakinlerinin turizm gelişmesine verdiği desteğin düzeyi kendine özgü niteliklerine bağlı olarak değişmektedir” olarak belirlenmiştir. Temel varsayımın yanı sıra yerin sakinlerinin sosyo demografik özelliklerine göre turizm gelişmesine verdikleri desteğin nasıl farklılaştığı da tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Yöntem

Çalışma Alanı ve Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışmada Boğaziçi Bölgesi çalışma alanı olarak seçilmiştir (Şekil 2). Boğaziçi Bölgesi'nin çalışma alanı olarak seçilmesinin nedenleri; Boğaziçi kıyılarının sunduğu farklı kıyı kültürleri, kıyı ve gerilerdeki özgün köy yerleşmeleri ve kuzey ormanları gibi doğal ve kültürel değerleri ile ulusal ve uluslararası turizme hizmet etmesinin yanı sıra, kentlinin de günübirlik rekreasyon ihtiyaçlarının karşılandığı İstanbul'un önemli ekonomik değeri ve kaynaklarından biri olması olarak özetlenebilir. Boğaziçi Alanı 18.11.1983 tarihinde yürürlüğe giren 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu ile koruma altına alınmıştır. Bu kanunun ikinci maddesine göre, Boğaziçi alanı, öngörünüm bölgesi, geri görünüm bölgesi ve etkilenme bölgesi olarak kavramsallaştırılan alt bölgele ayrılmıştır.¹⁷ Bölgenin idari yapısına bakıldığında; Boğaziçi Alanı, Avrupa Yakası'nda Sarıyer ve Beşiktaş, Anadolu Yakası'nda ise Beykoz ve Üsküdar ilçelerinin sınırları içerisine girmektedir (Şekil 2). Ancak çalışma alanı zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı Boğaziçi Bölgesi'nin tamamını kapsayacak şekilde ele alınamamıştır. Bu nedenle örneklem yapısını oluşturmak için turizmin kaynakları göz önüne alınarak alan seçim kriterleri oluşturulmuştur. Bu kriterler:

- Boğaziçi sahil şeridinde bitişik eski köy yerleşmesi olması,
- Farklı medeniyet dönemlerine ait özgün, yerel mimari yapıları içeren taşınır ve taşınmaz kültürel miras varlığına sahip olması,

Şekil 2. Boğaziçi Kanunu'na göre idari sınırlar.¹⁸

- Özgün doğal ve yapay çevre kaynaklarının varlığı (korunan alanlar, doğal sitler, rekreasyon alanları vb.),
- Kültürel faaliyet ve etkinliklerin sergilendiği kültürel mekanların varlığı,
- Turizm sektörünü temsil eden işletmelerin varlığı (Küçük ve orta ölçekli konaklama tesisleri, yeme-içme tesisleri gibi),

olarak belirlenmiştir.¹⁹ İlk olarak Boğaziçi sahil şeridinde bitişik olması nedeniyle öngörünüm bölgesinde yer alan 55 mahalle ortaya konulan kriterlere göre incelenmiş ve bu kriterleri sağlayan 26 mahalle de anketlerin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu mahalleler Beykoz'da Anadoluhisarı, Anadolu Kavağı, Çubuklu, Göksu, Kanlıca, Merkez, Paşabahçe, Yalıköy mahalleleri; Üsküdar'da Beylerbeyi, Çengelköy, Kandilli, Kuzguncuk, Sultantepe mahalleleri; Beşiktaş'da Arnavutköy, Bebek, Kuruçeşme, Ortaköy mahalleleri ve Sarıyer'de Baltalimanı, Büyükdere, Emirgan, İstinye, Sarıyer Merkez, Rumeli Hisarı, Rumeli Kavağı, Tarabya, Yeniköy mahalleleri olarak belirlenmiştir. Yapılan

¹⁷ Selçuk ve Zeren Gülersoy, 2004, s. 91; BIM, 2008, s.35-36.

¹⁸ Enlil ve Ark., 2013. ¹⁹ Binkhorst vd. 2010, s.47; Latu ve Bulai, 2011, s.167.

Tablo 1. Boğaziçi Bölgesi'nin Avrupa Yakası'ndaki örneklem büyüklüğünün mahallelere göre dağılımı²⁰

İlçe adı	Sınıf	Mahalle adı	2013 yılı nüfus verileri	Hane halkı sayısı	Oransal dağılımı (%)	Örneklem dağılımı
Beşiktaş	Mahalle	Arnavutköy	4261	1711	0.02	12
		Kuruçeşme	3123	1254	0.02	8
		Ortaköy	9271	3723	0.05	25
		Bebek	5713	2294	0.03	15
Sarıyer	Mahalle	Tarabya	17918	5463	0.08	37
		Baltalimanı	5322	1623	0.02	11
		Emirgan	9449	2881	0.04	19
		Rumeli Hisarı	11215	3419	0.05	23
		Rumeli Kavağı	3725	1136	0.02	8
		Yeniköy	16018	4884	0.07	33
		Büyükdere	9234	2815	0.04	19
		Merkez	12905	3934	0.06	27
		İstinye	16505	5032	0.07	34
		Avrupa Yakası toplamı			124659	40169
Anadolu Yakası toplamı			98090	29626	0.42	200
Genel toplam			211671	69795	1.00	471

Tablo 2. Boğaziçi Bölgesi'nin Anadolu Yakası'ndaki örneklem büyüklüğünün mahallelere göre dağılımı²¹

İlçe adı	Sınıf	Mahalle adı	2013 yılı nüfus verileri	Hane halkı sayısı	Oransal dağılımı (%)	Örneklem dağılımı
Beykoz	Mahalle	Göksu	2877	834	0.01	6
		Anadolu Hisarı	2410	699	0.01	5
		Anadolu Kavağı	2618	759	0.01	5
		Yalıköy	5391	1563	0.02	11
		Paşabahçe	4100	1188	0.02	8
		Çubuklu	21902	6348	0.09	43
		Merkez	6005	1741	0.02	12
		Kanlıca	4264	1236	0.02	8
Üsküdar	Mahalle	Beylerbeyi	16505	5190	0.07	35
		Sultantepe	11534	3627	0.05	24
		Kuzguncuk	4535	1426	0.02	10
		Çengelköy	14384	4523	0.06	31
		Kandilli	1565	492	0.01	3
Anadolu Yakası Toplamı			98090	29626	0.42	200
Avrupa Yakası Toplamı			124659	40169	0.58	271
Genel Toplam			211671	69795	1.00	471

bu ön değerlendirme sonrasında araştırmanın evrenini 26 mahallenin 2013 yılı hane halkı sayılarının toplamı oluşturmuştur. Çalışma alanında toplamda 69795 hane bulunmakta olup, evreni temsil edecek örneklem büyüklüğü $\pm 0,045$ örnekleme hatasına göre 471 olarak belirlenmiştir.²² Örneklem sayısı bulunduktan sonra mahallelerin toplam

içinde temsil edilme oranları doğrultusunda her mahallede uygulanacak anket büyüklüğü belirlenmiştir (Tablo 1 ve 2). Hane halkı anketleri 15 Mart 2014-15 Mayıs 2014 tarihleri arasında hafta içi ve hafta sonu da dahil olmak üzere "basit rastlantısal örneklem yöntemi" kullanılarak uygulanmıştır.

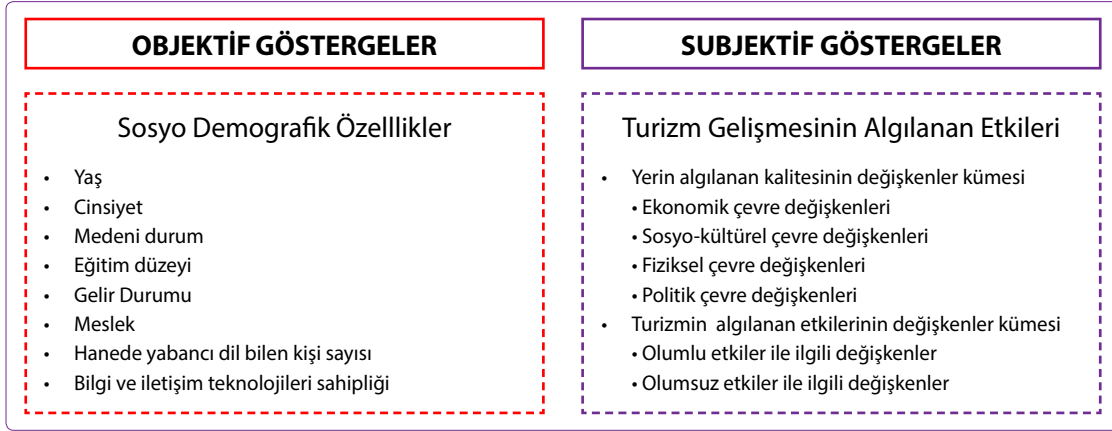
Objektif ve Subjektif Boyutun Birarada Ölçülmesi

Son 15 yılda sürdürülebilir turizm gelişmesinin yerin

²⁰ TÜİK [2014]; TÜİK [2014a].

²² Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s.48.

²¹ TÜİK [2014]; TÜİK [2014a].

Şekil 3. Turizm desteğini belirleyen objektif ve subjektif göstergeler.

sakinlerinin aktif katılımı ile mümkün olacağı gerçeğinden hareketle bir dizi çalışma turizmin, sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel etkilerinin turizm desteğine olan katkısını ortaya koymak ve söz konusu faktörlerin hangilerinin ne düzeyde etkili olduğunu tespit etmek amacıyla yapısal eşitlik modelini (Structural Equation Model) kullanmaktadır.²³ Benzer bir şekilde Nunkoo ve Ramkissoon (2010)'da yerel halkın turizm desteğini ölçebilmek için yapısal eşitlik modelini kullanmış ancak gösterge setlerini çevresel şartlar, toplumsal sorumluluk ve toplumsal hizmet gibi toplumsal niteliğe (community attributes) karşı olan memnuniyet düzeyleri ile turizmin algılanan etkileri olarak belirlemişlerdir.²⁴ Andereck ve Nyaupane²⁵'da turizmin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini anlamak ve yaşam kalitesi algısı ile turizm desteği arasındaki ilişkinin doğasını keşfedebilmek için yine yapısal eşitlik modelinden yararlanmışlardır. Chen²⁶ ise, çalışmasında turizmin algılanan etkilerinin kent sakinlerinin turizme bağlılığını (Residents' Loyalty) nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla faktör analizi uygulamış ve yerel halkın turizme bağlılığında etkili olan faktörlerin katılımcının hangi özelliklerine göre farklılaştığını ortaya koymak içinde MANOVA analizini kullanmıştır. Bu çalışmada diğer çalışmalar gibi yerin sakinlerinin turizm gelişmesine olan katkısının hangi faktörlerden ne derece etkilendiğini ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Ancak hem araştırmada kullanılan gösterge setleri hemde önerilen ölçüm yöntemi ile benzer çalışmalardan farklılaşmaktadır (Şekil 3). Çalışmanın turizm desteğinde etkili olan objektif boyutunu; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir durumu, meslek, hanede yabancı dil bilen kişi sayısı ve bilgi iletişim teknolojileri sahipliği göstergeleri ile açıklanmaktayken, subjektif boyutu ise, yerin sakinlerinin yaşadıkları çevreye dair duygularını ortaya koyan yaşam kalitesi

göstergeleri ve turizmin etkilerine dair algıları ile açıklanmaktadır.²⁷

Yerin sakinlerinin turizm gelişmesinden nasıl etkilendiğinin daha doğru bir yaklaşımını ortaya koyabilmek için yararlanılan yaşam kalitesi göstergeleri; fiziksel çevre kalitesi (yeşil alanlar, rekreasyon alanları, altyapı ve belediye hizmetleri, iletişim imkanları, toplu ulaşım olanakları gibi), sosyal çevre kalitesi (kültürel aktiviteler ve eğlence, güvenlik, suç oranları, sanatsal ve kültürel olanaklar gibi değişkenler), ekonomik çevre kalitesi (yaşam maliyeti, iş bulma fırsatı, konut bedeli, kira bedeli; eğlence masrafları; ekonomik ortam, vergi oranları, ücretler gibi değişkenler), politik çevre kalitesi (politik aktiviteler, vergi indirimi, düzenlediği programlar gibi) olarak özetlenmektedir.²⁸ Bu çalışma da diğer çalışmalardan farklı olarak subjektif boyutun ölçülmesindeki temel çıkış noktasını; "bir birey, yaşadığı sosyal, kültürel ve fiziksel çevrenin belli bir yönünün turizmden etkilendiğini hissetse bile, o etkiyi kişisel olarak önemli görmedikçe, bireyin turizm gelişmesine karşı tutumunun olumlu mu yoksa olumsuz mu olacağına dair bir anlam yüklemesi mümkün değildir" savı oluşturmaktadır.²⁹ Bu nedenle ankette katılımcılardan turizmin yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik verilen değişkenleri önem (1= hiç önemli değil, 5= çok önemli) ve memnuniyetlerine (1= hiç memnun değil, 5= çok memnun) göre sıralamaları istenmiş ve subjektif göstergeleri ölçebilmek için Raphael ve arkadaşlarının (1998) geliştirmiş oldukları ölçüm yöntemi kullanılmıştır (Formül 1).

"Yaşam kalitesi skoru (QOL) = [(Önem düzeyi /3) x (Memnuniyet düzeyi - 3)]" (1)

Formülün uygulanmasıyla her bir değişken için -3.33 ile +3.33 arasında değişen skorlar elde edilmektedir.³⁰ Örneğin, katılımcının değişken ile ilgili düşüncesi "son derece önemli" ise ve bu değişken ile ilgili kişisel deneyiminden "son derece

²³ Yoon vd., 2001, s. 364-365; Cengiz ve Kırkbir, 2007, s. 22; Özaltın Türker ve Türker, 2014, s.83.

²⁴ Nunkoo ve Ramkissoon, 2010, s. 172-173.

²⁵ Andereck ve Nyaupane, 2011, s.251.

²⁶ Chen, 2000, s.8.

²⁷ Lotfi ve Solaimani, 2009, s.129; Andereck ve Nyaupane, 2011, s.253.

²⁸ Lotfi ve Solaimani, 2009, s.129; Andereck ve Nyaupane, 2011, s.253.

²⁹ Andereck ve Nyaupane, 2011, s.258.

³⁰ Raphael vd., 1998, s.5.

memnun” kaldıysa bu değişken +3.33 değerini almaktadır. Eğer, katılımcı bir değişkenin “son derece önemli” olduğunu düşünüyorsa ancak elde ettiği deneyimden hiçbir şekilde memnun değilse, değişkenin skoru -3.33 değerini almaktadır. Bu şekilde bireyin önem ve memnuniyet düzeylerine bağlı olarak belirlenen algı skoru her iki uç nokta arasında çeşitlilik gösterebilmektedir.³¹ İkinci olarak, katılımcıların turizmin algılanan etkilerine verdikleri cevapları skor cinsinden ifade edebilmek için ise; olumlu yargı içeren her bir değişkene verilen cevaplar (1= kesinlikle katılmıyorum’dan 5= kesinlikle katılıyorum’a ölçekli) için 1’in -3’e, 2’nin -2’ye, 3’ün 1’e, 4’ün 2’ye ve 5’in 3’e eşitlenmiş, negatif yargı içeren değişkenlere verdikleri cevaplar da 1’in 3; 2’nin 2; 3’ün 1; 4’ün -2’ye; 5’in -3’e eşitlenerek veri setindeki ilgili değişkenler yeniden kodlanmıştır.³² Veri setindeki sübjektif değişkenler ile ilgili dönüşümler tamamlandıktan sonra turizm desteği ölçeğinin yapısal geçerliliğini sınamak için açıklayıcı faktör analizinden Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis-TBA) kullanılmıştır. TBA yönteminin seçilmesinin iki temel sebebi bulunmaktadır: Bunlardan ilki, TBA’nin farklı veri niteliğine sahip değişkenlerin (örneğin ortalama gelir seviyesi, yaş, cinsiyet gibi) birbirleri ile olan bağıntılarını ortaya koyması açısından oldukça faydalı olabilmesi ve ikincisi de turizm desteği ölçütünü ortaya koyan çok değişkenli yapıyı temel faktörler aracılığı ile tanımlayarak istatistiksel olarak daha anlamlı ve az sayıda veri ile değerlendirme olanağı sağlamasıdır. TBA işleminden sonra her faktörün belirli bir ağırlıkla turizm desteğine katkıda bulunması sebebiyle, tüm faktörlerin bileşik skorlarını ifade edebilmek için Ağırlıklandırılmış Doğrusal Kombinasyon (Weighted Linear Combination Method-WLC) yöntemi uygulanmıştır (Formül 2). Bu şekilde her bir katılımcı için turizm desteği skorları elde edilmiştir.³³ Bu skorları mahalle ölçeğinde ifade edebilmek için ise, aynı mahalledeki katılımcıların turizm desteği skorlarının aritmetik ortalamaları alınmıştır. Son olarak, çalışma alanındaki katılımcıların sosyo demografik yapılarını ortaya koyan değişkenler ile mahalledeki yaşam sürelerinin turizm desteğini ne yönde etkilediğini ortaya koyabilmek içinde bağımsız örneklem için tek-faktörlü varyans analizi (One-Way ANOVA) yapılmıştır.

$$TD = \sum_{i=1}^n ei * ci \quad i=1,2,3,...,n \quad (2)$$

TD: Turizm desteği; ei: Faktör özdeğerleri (eigenvalues); ci: Faktör skorları; n: Toplam faktör sayısı.

Bulgular

Yerin Sakinlerinin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışma alanı sınırı içindeki anket verileri analiz edil-

diğinde, katılımcıların yaşlarının %26’sının 18-29 arası, %23,1’inin 30-39 arası, %17,9’unun 40-59 arası ve %10,9’unun 60-69 arası olduğu tespit edilmektedir. Çalışma alanındaki katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde ise, %50,8 oranında kadın ve %49,2 oranında erkek nüfusla dengeli bir dağılım gösterdiği belirlenmektedir. Ayrıca katılımcıların %60,1’inin evli, %30,9’unun bekar, %8’inin dul ya da boşanmış, %1,1’inin sözlü ya da nişanlı olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarının ise, %39,3’lük oranla lise, %20’lik oranla yüksekokul ve fakülte mezunu, %1,1’lik oranla lisansüstü mezunu olduğu tespit edilmektedir (Şekil 4).

Çalışma alanındaki hanelerin birbirlerinden farklı bir ekonomik yapıya sahip olduğu görülmektedir. Çalışma alanında hane büyüklüğü dört ve daha fazla olan hanelerdeki katılımcılardan %9’unun 2014 yılı Ocak ayında dört kişilik ailenin açlık sınırı olarak belirlenen 1099 TL ve altında bir gelire sahip olduğu, %68,9’unun açlık sınırı ile yoksulluk sınırı (3580TL) arasında bir gelire sahip olduğu ve sadece %22,1’inin yoksulluk sınırı üzerinde bir gelir düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5).

Katılımcıların istihdam durumu ve işteki konumuna bakıldığında ise, katılımcıların %1,9’unun “işveren veya kendi hesabına çalışan olduğu, %11,8’inin ücretli, maaşlı ve yevmiyeli çalışan olduğu, %85,3’ünün gelir getiren bir işi olmadığı, %1,1’inin emekli olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Katılımcıların semtteki yaşam süreleri incelendiğinde ise, %46,4’ünün “20 ve daha fazla yıl”, %35,5’inin “10 ile 19 yıldır” ve %18,1’inin “0 ile 9 yıldır” Boğaziçi Bölgesi’nde yaşadığı belirlenmektedir. Hanelerde yabancı dil bilen kişi sayısına bakıldığında ise, hanelerin %50,2’sinde yabancı dil bilen kişinin olmadığı, %30,7’sinde 1 kişinin, %14,9’unda ise iki kişinin, %3,4’ünün üç kişinin, %0,8’inde dört kişinin yabancı dil bildiği tespit edilmektedir. Çalışma alanındaki hane halklarının bilgi ve iletişim teknolojileri sahipliği incelendiğinde ise, katılımcıların %66’sının masaüstü bilgisayar, %66’sının internet, %65’inin akıllı cep telefonu, %21’inin dizüstü bilgisayar, %17’sinin tablet bilgisayar kullandığı, %10’unun ise bu teknolojilerden hiçbirini kullanmadığı belirlenmektedir.

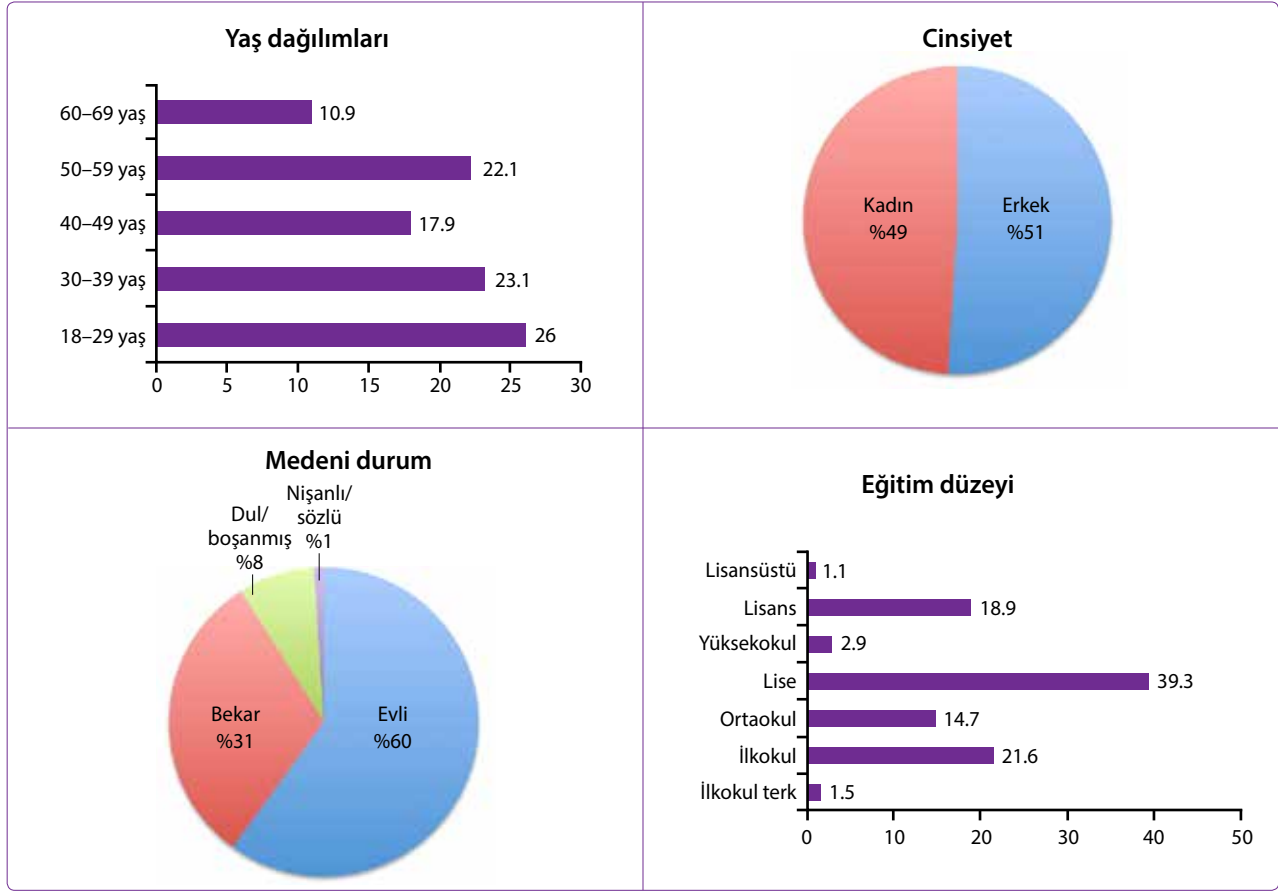
Yerin Sakinlerinin Turizm Desteğinin Ölçülmesi ve Analiz Sonuçları

Turizm desteği ölçeğinin yapısal geçerliliğini sınamak için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi için TBA ve Varimax Döndürme Yöntemi (Varimax Rotation) yaklaşımları benimsenmiştir. Ancak bu işlem gerçekleştirilmeden önce taslak ölçek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Sphericity testi uygulanmış (KMO:0.810 ve Bartlett testi X^2 :18565.174, sd:3321, p:0.000) ve ölçek yapısının faktör analizine uygun olduğu anlaşıldıktan sonra TBA işlemi uygulanmıştır. TBA işlemi sonucunda elde edilen varyans açıklama tablosu ve yamaç-birikinti grafiği incelenerek fak-

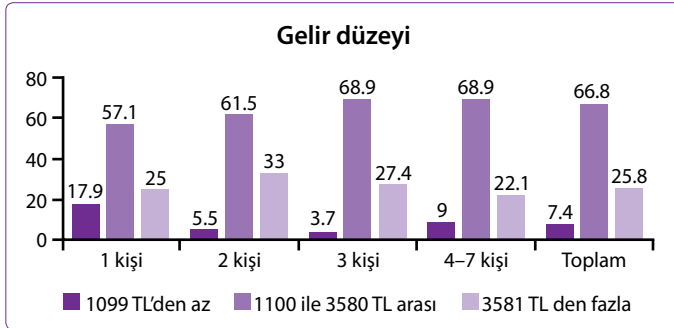
³¹ Raphael, vd., 1998, s.5.

³² Özbakır, 2008, s. 50.

³³ Andereck ve Nyaupane, 2011, s.252.

Şekil 4. Katılımcıların demografik yapısı.

Şekil 5. Katılımcıların hane büyüklüğüne göre aylık ortalama geliri.

tör sayısına karar verilmiştir. Faktör sayısı belirlendikten sonra ölçeğin alt faktörlerine ait değişkenlerden faktör yük değeri 0.40 altında olan ve binişik yapı gösteren değişkenler ölçekten çıkarılmış ve ölçek yeniden TBA işlemine tabi tutulmuştur.³⁴ Bu işlemler değişkenler faktör yük değerleri kabul koşullarını sağlayana kadar tekrarlanmıştır. Turizm desteği ölçeğini belirlemek için toplamda altı adet TBA işlemi gerçekleştirilmiş ve faktör yük koşullarını sağlamayan 16 değişken ölçekten çıkarılmıştır. İlk faktör analizinde 8 alt faktör altında toplanan ölçek, son faktör analizinde yedi

faktör altında toplanmıştır. Toplam yedi faktörden oluşan ölçek toplam varyansın %44,306'sını açıklamaktadır (Tablo 4; Ek 1). Sosyal bilimlerde %40-60 aralığında değişen varyans oranlarının ideal kabul edildiği düşünülürse bu araştırma sonucunda elde edilen %44,306'lık varyans oranının tatminkar olduğu söylenebilir.³⁵

Turizm desteğinde etkili olan alt faktörlerin dağılımı belirlendikten sonra değişkenlerin yapısına bakılarak alt faktörler kavramsallaştırılmıştır (Tablo 5).

İlk faktör, turizmin geliştirilmesi için merkezi ve yerel yönetimler tarafından alınan önlemleri ve yapılan müdahaleleri ifade eden değişkenleri içerdiği için "politik çevre" olarak kavramsallaştırılmıştır.

İkinci faktör, turizm gelişmesinin yerel toplumun gelir düzeyini, iş olanaklarını ve yaşam kalitesini, kültürel mirası koruma bilincini, rekreasyonel olanaklar ile kültürel ve sanatsal üretimi arttırması, farklı kültürleri tanıma fırsatı sağlayarak toplumları birbirine yakınlaştırması, bölgeye daha fazla yatırım çekilmesi ve yerel işletmelerin gelişmesi gibi olumlu bakış açısını ortaya koyan değişkenleri içerdiği için "turizmin algılanan olumlu etkileri" olarak isimlendirilmiştir.

³⁴ Çokluk vd., 2012, s.194-234.

³⁵ Çokluk vd., 2012, s. 233.

Tablo 3. Katılımcıların mesleği

İstihdam edilenlerin işteki durumu	Sıklık	%	Sıklık	%
İşveren veya kendi hesabına çalışıyor. – Serbest meslek-				
Nitelikli uzman				
Seyyar - Kendi işi (freelance dahil), dükkanda hizmet vermiyor.	3	37.5	9	1.9
Tek başına çalışan, dükkan sahibi, esnaf (taksi şoförü dahil)	3	33.3		
İşyeri sahibi - 1-5 çalışanlı (Ticaret, Tarım, İmalat)	1	12.5		
İşyeri sahibi - 20'den fazla çalışanlı (Tic, Tarım, İmalat)	1	12.5		
Serbest nitelikli uzman (avukat, doktor, mimar, vb.)	1	12.5		
Toplam	8	100		
Ücretli, maaşlı ve yevmiyeli				
İşçi/hizmetli - parça başı işi olan (yevmiye)	4	7.3	56	11.8
İşçi/hizmetli - düzenli işi olan (maaş)	31	55.4		
Ustabaşı/kalfa - kendine bağlı işçi çalışan	5	9.1		
Yönetici olmayan memur/teknik eleman/ uzman vs.	12	21.8		
Yönetici (1-5 çalışanı olan)	2	3.6		
Ücretli Nitelikli uzman (avukat, doktor, vs.)	2	3.6		
Toplam	55	100		
Gelir getiren bir işi yok, çalışmıyor				
İşsiz - şu an çalışmıyor - ek gelir yok, yardım alıyor	15	3.7	406	85.3
İşsiz - şu an çalışmıyor - düzenli ek gelir var	182	44.8		
Ev kadını - ek gelir yok, yardım alıyor	149	36.7		
Ev kadını - düzenli ek gelir var	11	2.7		
Öğrenci	49	12.1		
Toplam	406	100		
Emekli çalışıyor				
Emekli	5	-	5	1.1

Tablo 4. TBA işlemleri ve kabul koşullarını sağlamayan değişkenler

TBA işlemleri ve kabul koşullarını sağlamayan değişkenler	Faktör yükü**	Faktör sayısı	D. sayısı	Açıklanan varyans
1. TBA sonuçları		8	82	%43.594
Turizmin gelişmesiyle kira değerleri artar	0.496-0.450<0.100			
Turizm geliştiğinde yerel halkın çok küçük bir kesimi turizmden ekonomik olarak bir fayda sağlar	0.494-0.414<0.100			
Kültür sanat etkinliklerinin varlığı	0.464-0.371<0.100			
Tarihi ve kültürel çevre varlığı	0.331<0.400			
Cinsiyet	0.220<0.400			
2. TBA sonuçları		8	77	%43.594
Kültürel mekânların varlığı	0.312<0.400			
Eğlence mekanlarının varlığı	0.215<0.400			
Turizmin gelişmesi yerel kültürün önem kazanmasını sağlar	0.537-0.463<0.100			
Turizmin gelişmesiyle düzenlenen kültürel etkinliklerin sayısı artar	0.528-0.457<0.100			
3. TBA sonuçları		8	73	%44.477
Yeme-içme tesislerinin varlığı	0.535-0.468<0.100			
Yeme-içme tesislerinin çeşitliliği	0.511-0.440<0.100			
4. TBA sonuçları		8	71	%42.875
Sosyal tesislerin varlığı	0.511-0.440<0.100			
Sosyal tesislerin çeşitliliği	0.458-0.391<0.100			
5. TBA sonuçları		7	69	%42.875
Yaş	0.372<0.400			
Medeni hal	-0.267<0.400			
Semtte yaşama süresi	-0.297<0.400			
6. TBA sonuçları		7	66	%44.306

**Faktör yükü kabul koşulları; faktör yükü ≥ 0.400 ve $F2-F1=0.100$

Tablo 5. Turizme verilen desteği belirleyen faktörler ve varyans oranları

	Faktörler	Özdeğerler	Açıklanan varyans	Değişken sayısı	Faktör yükleri
F1	Politik çevre	6.576	9.964	18	0.652-0.407
F2	Turizmin algılanan olumlu etkileri	5.095	7.720	11	0.706-0.471
F3	Fiziksel çevre	4.769	7.225	12	0.707-0.471
F4	Turizmin algılanan olumsuz etkileri	3.843	5.823	7	0.707-0.471
F5	Ekonomik çevre	3.273	4.959	6	0.727-0.626
F6	Sosyo-kültürel çevre	3.139	4.757	7	0.744-0.516
F7	Sosyo-demografik yapı	2.547	3.859	5	0.754-0.612

Üçüncü faktör, doğal çevre güzelliği, sosyal ve kültürel altyapı tesisleri, yeme-içme tesisleri ile park ve rekreasyon alanlarının varlığı ve çeşitliliği, toplu taşıma ile ulaşım olanakları, toplu taşıma duraklarına erişebilirlik, çöp toplama, ulaşım ve teknik altyapı hizmetleri gibi bölgenin fiziksel çevresinin niteliksel yanlarını ortaya koyan değişkenlerden meydana geldiği için “fiziksel çevre” olarak adlandırılmıştır.

Dördüncü faktör ise, ikinci faktörün tam aksine, turizm gelişmesi ile doğal ve kültürel çevrenin tahrip olduğu, mahallenin huzurunun azaldığı, yerel halkın ahlaki değer ve davranışları olumsuz yönde etkilendiği, geleneksel kültürün yozlaştığı, turizm gelişmesiyle yaşam maliyetlerinin ve suç işleme oranlarının arttığı ve semtin soylulaştırma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağı gibi olumsuz ifadeleri içerdiği için “turizmin algılanan olumsuz etkileri” olarak isimlendirilmiştir.

Beşinci faktör, ekonomik çevrenin niteliksel özelliklerini ortaya koyan yeme içme tesisleri ve alışveriş yerlerindeki fiyatları, konutların kira, emlak ve mülk edinme değerleri gibi ekonomik eksenli değişkenleri içerdiği için “ekonomik çevre” olarak ifade edilmiştir.

Altıncı faktör, insanların bilgisi ve görgüsü, yaşam tarzı, tarihi ve doğal çevreyi koruma bilinci, sosyal ve kültürel hayatın canlılığı, halkın yabancılara karşı davranış ve tutumları ile güvenlik ve huzur değişkenlerini içerdiği için “sosyo-kültürel çevre” olarak adlandırılmıştır.

Son olarak yedinci faktör ise, sosyo-demografik statüyü belirleyen eğitim düzeyi, gelir düzeyi, meslek grupları, bilgi ve iletişim teknolojileri sahipliği ile hanede yabancı dil bilen kişi sayısı değişkenlerini içerdiği için “sosyo-demografik yapı” olarak ifade edilmiştir. Elde edilen faktörlerin toplam varyansa yaptıkları katkı incelendiğinde, turizm desteğinde en çok etkiye sahip olan faktörün politik çevre algısı olduğu tespit edilmektedir (Tablo 5). Toplam varyansa yaptıkları katkı bakımından diğer faktörler incelendiğinde ise, politik çevre faktörünü sırasıyla turizmin algılanan olumlu etkileri, fiziksel çevre, turizmin algılanan olumsuz etkileri, ekonomik çevre, sosyo-kültürel çevre ve sosyo-demografik yapı faktörlerinin izlediği görülmektedir.

Faktör isimleri belirlendikten sonra her faktörün belirli bir ağırlıkla turizm desteğine katkıda bulunması sebebiyle, tüm faktörlerin bileşik skorlarını ifade edebilmek için WCL yöntemi kullanılmış ve her katılımcı için turizm desteği skorları elde edilmiştir. Elde edilen skorları mahalle bazında ifade edebilmek için aritmetik ortalamaları alınmıştır (Tablo 6; Şekil 6; Şekil 7).

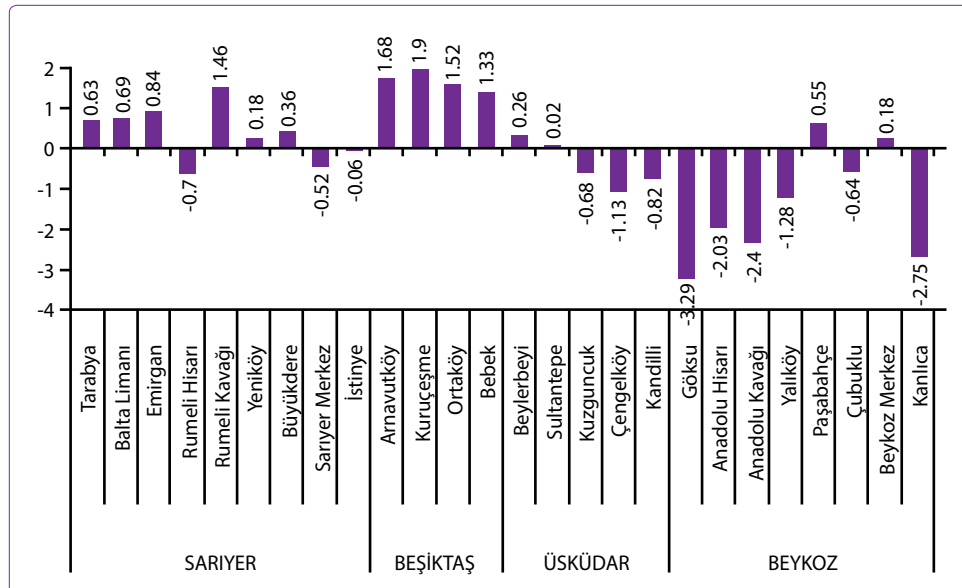
Yapılan değerlendirme sonucunda Beşiktaş ilçesinde yer alan mahallelerin (Ortalama:1,5527) turizm desteği skorlarının pozitif yönde olduğu, Sarıyer ilçesindeki (Ortalama:0,1936) mahallelerin ise %55,6’sının pozitif yönde skorlar alırken, %33,3’ünün ise negatif yönde skorlar aldığı belirlenmektedir. Beykoz ilçesindeki mahallelerin turizm desteği skorları incelendiğinde ise, %75’inin negatif yönde skorlar aldığı, sadece %25’inin pozitif skorlar aldığı tespit edilmektedir. Üsküdar (Ortalama:-0,3324) ilçelerindeki mahallelerde de benzer bir durum söz konusu olup, %60’ı negatif yönlü bir değer almaktayken, sadece %40’ı pozitif değerler almaktadır. Elde edilen bulgular, yerin sakinlerinin turizm gelişmesine desteğinin ne yönde olduğunu ve mekansal olarak nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır (Şekil 6; Şekil 7).

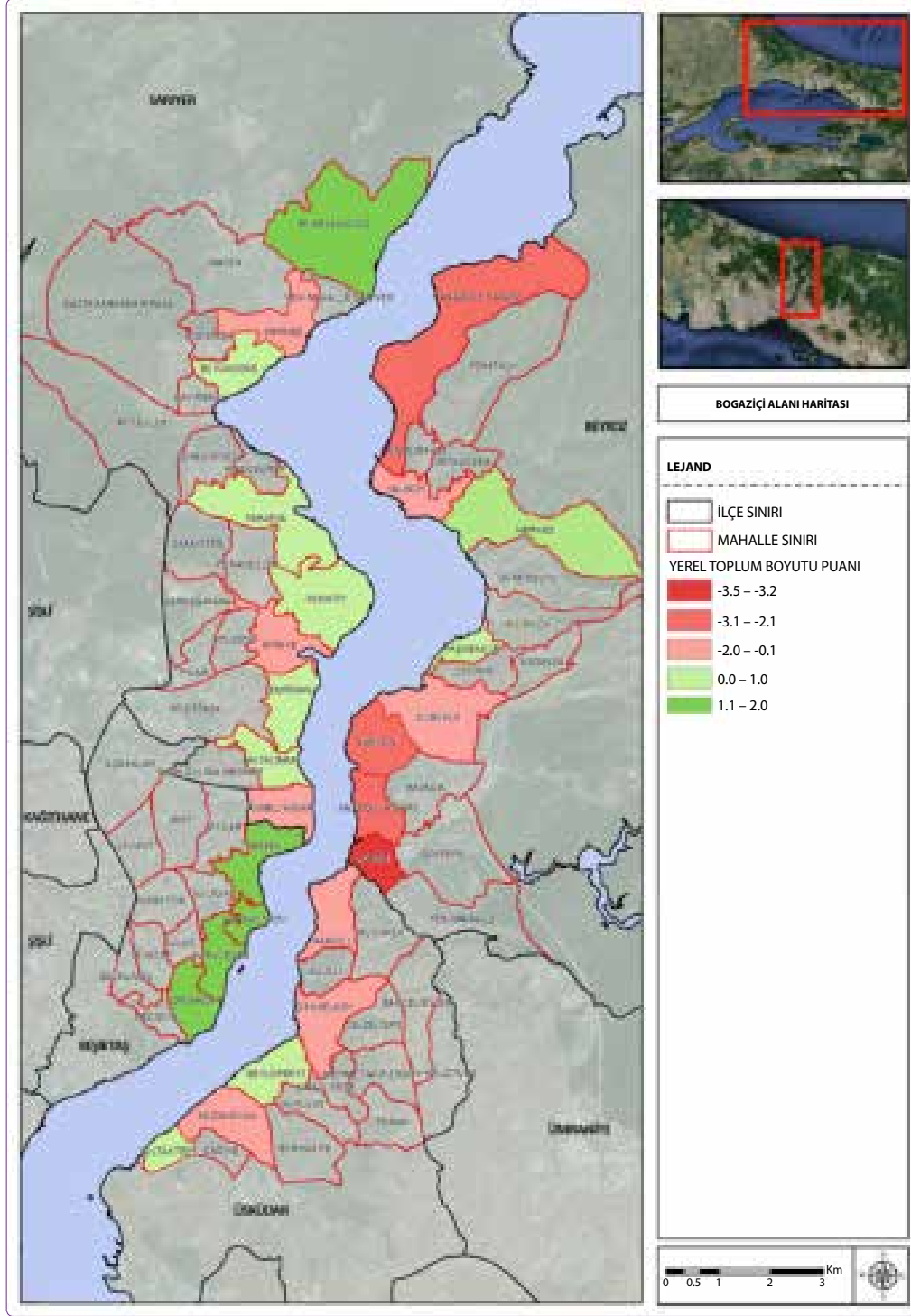
Turizm desteği ölçeği, yerin sakinlerinin sosyo demografik özelliklerini belirleyen ortalama gelir, meslek, eğitim düzeyi, hanede yabancı dil bilen kişi sayısı ve BİT sahipliği değişkenlerinin turizm gelişmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bu beş değişken ile birlikte mahalle de yaşama süresi değişkeninin turizm desteği skorlarını ne yönde etkilediğini ortaya koymak için Tek-Faktörlü Varyans Analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, gelir düzeyi, eğitim durumu, yabancı dil bilen kişi sayısı, meslek ve yaşam süresi ile turizm desteği arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Tablo 7).

Gelir düzeyi bakımından turizm odaklı bir gelişmeye karşı pozitif bir tutum ortaya koyan katılımcıların 3581 TL ve üzeri (Ortalama:0,9310) gelir düzeyine sahip katılımcılardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu durumun tam aksine diğerlerine göre bu türlü bir gelişmeye karşı negatif bir tutum gösteren katılımcıların ise gelir düzeylerinin sı-

Tablo 6. Mahalle bazında bölge sakinlerinin turizm desteği skorları

İlçe	Mahalle	n	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart sapma
Beykoz	Göksu	6	-5.29	-1.76	-3.29	1.19146
	Anadolu Hisarı	5	-3.03	-0.18	-2.03	1.23551
	Anadolu Kavağı	5	-4.18	-1.29	-2.40	1.08394
	Yalıköy	12	-3.73	2.27	-1.28	1.85620
	Paşabahçe	9	-0.98	1.98	0.55	1.08537
	Çubuklu	43	-3.87	1.83	-0.64	1.14240
	Beykoz Merkez	12	-1.77	2.66	0.18	1.36325
	Kanlıca	8	-3.26	-1.81	-2.75	0.50785
	Toplam	100	-5.29	2.66	-1.00	1.61439
Üsküdar	Beylerbeyi	36	-3.61	3.59	0.26	1.74609
	Sultantepe	24	-2.54	1.96	0.02	1.33972
	Kuzguncuk	10	-3.13	1.69	-0.68	1.42627
	Çengelköy	31	-3.30	1.33	-1.13	1.00810
	Kandilli	3	-1.32	-0.29	-0.82	0.51598
	Toplam	104	-3.61	3.59	-0.33	1.50925
Beşiktaş	Arnavutköy	12	0.46	3.09	1.68	0.94914
	Kuruçeşme	8	1.13	2.65	1.90	0.45097
	Ortaköy	25	0.33	2.98	1.52	0.73548
	Bebek	15	0.06	3.16	1.33	0.89074
	Toplam	60	0.06	3.16	1.55	0.79592
Sarıyer	Tarabya	37	-2.26	2.95	0.63	1.10623
	Balta Limanı	11	-1.05	2.86	0.69	1.25848
	Emirgan	19	-0.19	1.91	0.84	0.65853
	Rumeli Hisarı	23	-2.41	0.64	-0.70	0.62568
	Rumeli Kavağı	8	-0.48	2.72	1.46	1.23102
	Yeniköy	34	-2.69	5.08	0.18	2.00202
	Büyükdere	19	-1.59	4.42	0.36	1.67978
	Sarıyer Merkez	27	-3.44	2.44	-0.52	1.25960
	İstinye	34	-6.26	3.55	-0.06	1.96364
	Toplam	212	-6.26	5.08	0.19	1.54433

Şekil 6. Turizm desteği skorlarının mahallelere göre dağılımı.

Şekil 7. Turizm desteği skorlarının mahallelere göre mekansal dağılımı.

rasıyla 1100-3580 TL (Ortalama:-0,3322) ve 1099 TL'den az (Ortalama:-0,2529) gelir düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum bize gelir düzeyi arttıkça katılımcıların diğerlerine göre turizm gelişmesini olumlu yönde değerlendirdiklerini göstermektedir (Tablo 7). Gelir düzeyi ile turizme verilen desteğini belirleyen faktörler arasındaki ilişki incelendiğinde ise, yoksulluk sınırının altında olan

katılımcıların ekonomik (Ortalama:-0,0641726; F:5,681; Sig:0,018<0,05) ve politik (Ortalama:-0,1270722; F:23084; Sig:0,000≤0,000) çevreyi yoksulluk sınırının üstünde gelir düzeyine sahip katılımcılara göre daha olumsuz algıladıkları belirlenmektedir.

Eğitim düzeyi ile turizm desteği skorları arasındaki ilişki incelendiğinde ise; turizm gelişmesini diğerlerine göre

Tablo 7. Gelir düzeyi, eğitim süresi ve yaşam süresi ile turizm desteğinin karşılaştırılması

Değişkenler	n	Ortalama	Standart sapma	Min.	Max.	F	P
Gelir							
1099 TL'den az	35	-0.2529	1.58448	-3.13	3.17	29.535	0.000***
1100–3580 TL	318	-0.3322	1.57187	-6.26	4.42		
3581 TL'den fazla	123	0.9310	1.52584	-3.30	5.08		
Toplam	476	0.0000	1.65216	-6.26	5.08		
Eğitim durumu							
Okuma yazma bilmiyor	7	0.8286	1.53879	-0.96	3.17	6.012	0.000***
İlköğretim	103	-0.5461	1.61740	-3.79	3.55		
Ortaöğretim	70	-0.2079	1.67833	-5.29	3.59		
Lise	187	-0.0355	1.50486	-6.26	4.42		
Yüksekokul	14	0.0379	2.06648	-4.18	3.12		
Lisans	90	0.7306	1.64613	-3.26	5.08		
Lisansüstü	5	1.0740	1.63415	-0.67	3.19		
Toplam	476	0.0000	1.65216	-6.26	5.08		
Meslek							
Gelir getiren bir işi yok. çalışmıyor	406	0.0775	1.63537	-6.26	5.08	3.672	0.012**
Ücretli. maaşlı çalışıyor	56	-0.6636	1.64041	-3.44	2.86		
Kendi hesabına çalışıyor	9	0.3300	1.69321	-1.57	3.56		
Emekli çalışıyor	5	0.5460	1.79808	-1.01	3.04		
Toplam	476	0.0000	1.65216	-6.26	5.08		
Yabancı dil bilen kişi sayısı							
Hiç kimse	239	-0.4287	1.60556	-6.26	4.42	9.938	0.000***
1.00 kişi	146	0.2727	1.59729	-3.61	5.08		
2.00 kişi	71	0.7338	1.46408	-2.54	3.56		
3.00 kişi	16	0.6981	1.95730	-3.22	3.85		
4.00 kişi	4	-0.1550	1.25107	-1.10	1.68		
Toplam	476	0.0000	1.65216	-6.26	5.08		
Yaşam süresi							
0–9 yıl arası	86	-0.4281	1.60078	-5.29	3.19	5.450	0.005**
10–19 yıl	169	0.2772	1.49678	-6.26	3.49		
20 yıl ve +	221	-0.0453	1.74927	-3.79	5.08		
Toplam	476	0.0000	1.65216	-6.26	5.08		

*p<0.05; **p<0.005; ***p<0.001; A.O: Aritmetik ortalama

nispeten daha fazla olumlu yönde değerlendiren katılımcıların sırasıyla lisansüstü (Ortalama:1,0740), lisans (Ortalama:1,0740) ve yüksekokul (Ortalama:0,0379) mezunu oldukları belirlenmektedir. Elde edilen bulgulara göre eğitim düzeyi arttıkça turizme verilen desteğinde arttığını söylemek mümkündür.

Katılımcıların meslekleri ile turizm desteği arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Gelir getiren bir işi yok, çalışmıyor (Ortalama:0,0775), emekli olan (Ortalama:0,5460) ve kendi hesabına çalışan (serbest meslek-nitelikli uzman vb.) (Ortalama:0,3300) katılımcıların turizm gelişmesini olumlu karşılarken, ücretli, maaşlı çalışan katılımcıların (Ortalama:-0,6636) böyle bir gelişmeyi olumsuz karşıladıkları tespit edilmektedir.

Semtte yaşama süresi ile turizm desteği arasındaki ilişki incelendiğinde ise, turizm desteği olumlu yönde olan hanelerin bölgede 10 ile 19 yıldır (Ortalama:0,2772) aynı bölgede yaşadıkları, bunun tam aksine 20 ve daha fazla yıldır bölgede ikamet eden katılımcıların (Ortalama:-0,0453) ise böyle bir gelişmeyi olumsuz değerlendirdikleri ortaya konulmaktadır. Son olarak, yabancı dil bilen katılımcıların yabancı dil bilmeyen (Ortalama:-0,4287) katılımcılara göre turizm gelişmesini daha olumlu değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makale, yerin sakinlerinin turizm gelişmesine ne yönde bir katkı sağladığını belirlemek için yeni bir ölçüm yöntemi önermektedir. Önerilen bu yöntem tutum çalışmalarına

benzer bir şekilde daha fazla iş olanağı, daha fazla yatırım, daha fazla rekreasyon fırsatı gibi turizmin olumlu etkilerini içeren değişkenlerin yanı sıra suç işleme oranlarında artış, doğal ve kültürel çevre tahribatı, kültürün yozlaşması ve soylulaştırma tehdidi gibi olumsuz etkilerine dair değişkenleri de içermektedir.³⁶ Turizm desteğini ölçen neredeyse her çalışma da, turizme verilen desteğin bir öngörücüsü olarak yerin sakinlerinin turizme karşı tutumlarını belirleyen değişkenler kullanılmasına rağmen,³⁷ sadece son birkaç yıldır turizmin yaşam kalitesine olan etkisi de göz önüne alınmakta ve turizmden elde edilen kişisel fayda ortaya konulmaya çalışılmaktadır.³⁸ Bu nedenle bu çalışma, kamu hizmetlerini de içeren yaşam kalitesi ile ilgili değişkenleri de ölçüğe dahil etmektedir. Ayrıca turizm ile ilgili literatür incelendiğinde, turizm odaklı politika ve stratejilerin yerin sakinlerinin yaşam memnuniyetlerini nasıl etkilediğini ortaya koyan bir değerlendirmenin yapılmadığı tespit edilmiş ve yaşam kalitesi değişkenlerine ek olarak turizm politikalarını betimleyen değişkenler de ölçüğe eklenmiştir. Bu şekilde önerilen bu yeni ölçüm yöntemi, yerin sakinlerinin turizmin etkilerini nasıl algıladıklarını anlamının ötesine geçerek, yerin sakinlerinin turizmin etkileri ile değişime uğrayan çevrelerine dair hoşnutluk duygularını başka bir ifade ile kalite algılarını ve güncel turizm faaliyetlerine karşı görüşlerini ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca önerilen yöntem turizme verilen desteği belirleyen faktörleri ve bu faktörlerin hangi ağırlıkla turizm desteğine katkıda bulunduğunu ortaya koyabilmenin ötesine geçmekte ve benzer çalışmalardan yerin sakinlerinin turizme verdikleri desteğin alt bölgelere göre ne yönde farklılaştığını ortaya koyabilmesiyle oldukça farklılaşmaktadır. Önerilen araştırma yöntemiyle elde edilen bulgular plancılara her alt bölge için hangi karar ve stratejilerin alınması gerektiği konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Turizm ile ilgili literatürde yerin sakinlerinin turizmin olumlu ve olumsuz etkilerini algılayışları ve turizm gelişmesine karşı yaklaşımlarını ortaya koyan pek çok çalışmaya ulaşmak mümkündür. Bu tür çalışmalarda turizme verilen desteği belirleyen faktörlerin birbirinden kısmen farklılaştığı tespit edilmektedir. Örneğin, Chen'nin (2000) Virginia eyaletindeki bölge sakinlerinin turizm sadakatini anlamaya yönelik yaptığı çalışma turizm sadakatini; faydalar, etkiler ve eşitlik faktörlerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır.³⁹ Yoon ve arkadaşlarının da⁴⁰ Virginia eyaletinde yaptıkları çalışmalarında ise, turizm desteğinde etkili olan faktörler ekonomik etkiler, sosyal etkiler, kültürel etkiler ve çevresel etkiler olarak tespit edilmiştir. Çalışkan ve Tütüncü'nün⁴¹

çalışmasında ise, turizmin etkilerini belirleyen faktörlerin sırasıyla duygusal bağlılık, negatif etkiler, dış çevre, iç çevre, ekonomik etkiler, ekonomik beklentiler, turizm arzı ve tanıtım faktörlerinden oluştuğu ileri sürülmektedir. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, turizm desteğini etkileyen faktörler ekonomik etkiler, sosyal etkiler, kültürel etkiler ve çevresel etkiler başlıkları altında toplamakta ancak çalışmanın amacı ve uygulandıkları bölgelere göre de farklılaşmaktadır.⁴² Bu çalışmada ise turizme verilen desteği belirleyen faktörler politik çevre, turizmin algılanan olumlu etkileri, turizmin algılanan olumsuz etkileri, ekonomik çevre, sosyo kültürel çevre ve sosyo demografik yapı olarak belirlenmektedir. Faktörlerin turizme verilen destekteki ağırlıkları konusunda bir değerlendirme yapıldığında ise, Yoon ve arkadaşlarının (2001)⁴³ çalışmasında tespit edilen faktörler arasından en çok katkıya sahip olan faktörün ekonomik etkiler faktörü olduğu, çevresel etkiler faktörünün de ikinci sırada yer aldığı belirlenmektedir. Cengiz ve Kırkbir'in (2007)⁴⁴ Bodrum bölgesinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise, yerel halkın turizm desteğinde turizmin ekonomik etkilerinden çok sosyal etkilerinin daha fazla etkili olduğu görülmüştür. Özaltın Türker ve Türker'in (2014)⁴⁵ Dalyan bölgesinde yaptıkları çalışmalarında ise, toplam turizm etkisine en fazla katkıda bulunan faktörün çevresel etkiler faktörü olduğu belirlenirken diğer etkili olan faktörlerin de sırasıyla sosyal etkiler, ekonomik etkiler ve kültürel etkiler olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada ise, benzer çalışmalardan farklı olarak turizm gelişmesi üzerinde en çok etkiye sahip olan faktörün "politik etkiler" olduğu ortaya konulmaktadır. Turizm desteğini etkileyen ikinci sıradaki faktörün ise, "turizmin olumlu etkileri" olduğu ve üçüncü sırada "fiziksel çevre" faktörünün yer aldığı görülmektedir. Diğer çalışmaların aksine, "ekonomik çevre" ve "sosyo-kültürel çevre" faktörlerinin katkılarının diğer faktörlerden nispeten daha az olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca bu bulgulara ek olarak yerin sakinlerinin sosyo demografik özelliklerine göre turizmin politik, fiziksel, ekonomik ve sosyo kültürel boyuttaki etkilerini algılamalarının da farklılaştığı görülmektedir. Buna bağlı olarak yerin sakinlerinin turizm gelişmesine karşı verdikleri desteğinde homojen olmadığı belirlenmektedir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların gelir düzeyi azaldıkça turizm gelişmesini negatif yönde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Hatta gelir düzeyi yoksulluk sınırının altında olan katılımcıların turizm desteğini belirleyen faktörlerden ekonomik ve politik çevreyi negatif yönde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun nedenlerine bakıldığında yoksulluk sınırının altında gelir düzeyine sahip olan katılımcıların %49,3'ünün yaşam maliyetlerinin artacağı, %61,8'inin kira değerlerinin

³⁶ Athens, 2002, s. 58-69; Nunkoo ve Ramkissoon, 2010, s. 175-176; Andereck ve Nyaupane, 2011, s. 249; Butler, 2013, s.11.

dereck ve Nyaupane, 2011, s.249; Butler, 2013, s.11.

³⁸ Andereck ve Nyaupane 2011: 249).

³⁹ Chen, 2000, s.13.

³⁷ Athens, 2002, s. 58-69; Nunkoo ve Ramkissoon, 2010, s.175-176; An-

⁴⁰ Yoon vd., 2001, s. 370.

⁴¹ Çalışkan ve Tütüncü, 2008, s. 138.

⁴² Yoon vd., 2001, s. 366; Yoon, 2002, s. 91-93; Cengiz ve Kırkbir, 2007, s. 34; Özaltın Türker ve Türker, 2014, s. 86.

⁴³ Yoon vd., 2001, s. 366-367.

⁴⁴ Cengiz ve Kırkbir, 2007, s. 34.

⁴⁵ Özaltın Türker ve Türker, 2014, s.96.

artacağı ve %58,4'ünün yerel halkın çok küçük bir kesiminin turizmden ekonomik olarak fayda sağlayacağı yönünde görüş bildirdikleri belirlenmektedir. Bir diğer önemli bulgu da, kendi hesabına çalışan katılımcıların turizm gelişmesine karşı daha olumlu bir tutum sergilerken, ücretli maaşlı çalışanların bunun tam aksine olumsuz yönde görüş bildirdiklerinin ortaya konulmasıdır. Bu durumun nedenlerine bakıldığında ise ücretli maaşlı çalışanların %23,2'sinin turizmin gelişmesinin insanları soylulaştırma tehdidi ile karşı karşıya bırakacağı, %60,7'sinin yerel halkın çok küçük bir kesiminin turizmden ekonomik olarak fayda sağlayacağı, %53,5'inin kira değerlerinin artacağı, %48,2'sinin yaşam maliyetlerinin artacağı yönünde görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak elde edilen bulgular, aynı bölgenin farklı semtlerinin farklı stratejiler ile geliştirilmesi ve farklı kullanımlar için tanımlanmasının gerektiğini bize göstermektedir. Ancak daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere turizm planları hazırlanırken problemin saptanmasında yerin sakinleri ile birlikte turizm gelişmesinde aktif olarak rol alan turizm girişimcileri ve yerel yönetimlerin de nasıl bir rol üstlendiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Turizm gelişmesinin sosyal, mekansal ve siyasi özellikleri de kapsamı nedeniyle yapılan bütün bu değerlendirmeleri turistik bölgeden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Bu nedenle turizm gelişmesinin, yerel halkın yanısıra yerel yönetimler, turizm sektörü ve yer bileşenlerinin kendine özgü hangi niteliklerinden etkilendiğinin de tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bu makale kapsamında önerilen ölçüm yönteminin turizmin diğer boyutlarının da ölçülmesinde faydalı olacağı gibi aynı zamanda her dört boyutun bir arada ölçülmesine de olanak tanıyacağı öngörülmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün 20130302DOP01 numaralı projesi ile desteklenmiştir. Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne çalışmanın seyri boyunca sunmuş olduğu maddi katkılar için teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Andereck, K.L. ve Nyaupane, G. P. (2011) "Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents", *Journal of Travel Research*, 50: 248-260.
- Athens, (2002). "Defining, Measuring and Evaluating Carrying Capacity In European Tourism Destinations", http://ec.europa.eu/environment/iczm/pdf/tcca_material.pdf, [Erişim Tarihi 01.11.2013]
- Avcıkurt, C. (2009) *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım*, 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Bahar, O. (2004) *Türkiye'de Turizm Sektörünün Rekabet Gücü Analizi Üzerine Bir Alan Araştırması: Muğla Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bourdreau, J.A. (2003) "The politics of territorialization: regionalism, localism and other ism. the case of Montreal", *Journal*

- of Urban Affairs, 25 (2): 179-199.
- Bolzoni, M. (2013). "What tourists ignore Ambivalences, conflicts and compromises in a changing neighbourhood", RC21 Conference 2013, Session 17: Resistance and Protest in the Tourist City. <http://www.rc21.org/conferences/berlin2013/prog-17.php>, [Erişim Tarihi 12.02.2014]
- Brenner, N. (2000) "The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre, Urban Theory and the Politics of Scale", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24 (2): 361-376.
- Butler, G. (2013). "An Assessment of the Social and Economic Impacts of Tourism Development in Dullstroom", Mpumalanga, <http://www.fosaf.co.za/tourist>, [Erişim Tarihi 01.03.2013].
- BİM, (2008) *Boğaziçi Sahil Şeridi ve Öngörünüm Bölgesi Uygulama İmar Plan Raporu*, İstanbul.
- Binkhorst ve Eden, D.T. Melkert, M. (2010). "Blurring Boundaries in Cultural Tourism", *Research Cultural Tourism Research Methods* (Ed: Richards, G., Munsters, W.), Ama Dataset, London, UK.
- Cengiz, E. ve Kırkbir, F. (2007) "Yerel Halk Tarafından Algılanan Toplam Turizm Etkisi İle Turizm Desteği Arasındaki İlişkiye Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 19-37.
- Chen, J. S. (2000) "An Investigation of Urban Residents' Loyalty To Tourism", *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 24:5-19. <http://jht.sagepub.com/content/24/1/5>, [Erişim Tarihi 03.04.2011].
- CPG, (2006) *Cultural Planning Guidelines for Local Government-Contents*, www.dlg.nsw.gov.au/Files/Information/CPG-final.pdf, [Erişim Tarihi 10.09. 2011].
- Çalışkan U. ve Tütüncü Ö. (2008) "Turizmin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri ve Kuşadası İlçesi Uygulaması", IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, web.deu.edu.tr/kalite/dosyalar/ulusal_bildiri/EkB.doc, [Erişim Tarihi 15.07. 2011].
- Çokluk Ö. ve Şekercioğlu G. Büyükköztürk. Ş. (2012) *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISTER Uygulamaları*, Pegem Akademi, Ankara.
- Ertürk, E. (2011) *Yerel Kültür Politikaları El Kitabı Adımlar, Araçlar ve Örnekler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Enlil, Z., İ. Dinçer, E. Seçkin, E. Özden Örnek, S. Oğuztimur, S. Sınmaz, E. Altınok, A. Özbakır, T. İslam, F. Kerestecioğlu (2013) *İstanbul Turizm Master Planına Yönelik Veri Toplama İşi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü için hazırlanan yayınlanmamış araştırma raporu*.
- Evans, G. (2005) "Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture's Contribution to Regeneration". *Urban Studies*, 42(5/6): 959-983.
- Fainstein, S. (2007) "Tourism and the Commodification of Urban Culture". *The Urban Reinventors*, Issue 2, November 2007, <http://www.urbanreinventors.net/2/fainstein/fainstein-urbanreinventors.pdf>. [Erişim Tarihi: 10.12.2012].
- Gezici, F. (1998) *Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma Amacında Turizm Eylemlerinin Etkisi: Türkiye Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Grodach, C. ve Loukaitou-Sideris, A. (2007), Cultural Development Strategies and Urban Revitalization, *International Journal of Cultural Policy*, 13(4): 349-370.
- Huning, S. ve Novy, J. (2006), Tourism as an Engine of Neighborhood Regeneration? Some Remarks Towards a Better Understanding of Urban tourism beyond the 'Beaten Path'. Center for metropolitan studies. CMS Working Paper Series No. 006-2006. http://www.geschundkunstgesch.tu-berlin.de/uploads/media/006-2006_03.pdf. [Erişim Tarihi 18.9.2014].
- Kunzman, K. R. (2004). Culture, Creativity and Spatial Planning. *Town Planning Review*. 75(4): 383-404.
- Latu C. ve Bulai M. (2011) New approach in evaluating tourism attractiveness in the region of Moldavia. *International Journal of Energy and Environment*, 2(5):165- 174.
- Lotfi S. ve Solaimani. K. (2009) "An assessment of Urban Quality of Life by Using Analytic Hierarchy Process Approach", *Journal of Social Sciences*, 5(2): 123-133.
- McGehee N. ve G. Andereck K. L. ve Vogt A.C. (2002), An examination of factors influencing resident attitudes toward tourism in twelve arizona communities. <http://www.ttra.com.>, [Erişim Tarihi 10.11. 2011]
- Nunkoo R. ve Ramkissoon H. (2010), "Residents' Satisfaction With Community Attributes and Support for Tourism", *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 35: 171.
- Özaltın Türker G. ve Türker. A. (2014) "Yerel Halkın Turizm Etkilerini Algılama Düzeyi Turizm Desteğini Nasıl Etkiler: Dalıyan Destinasyonu Örneği". *Electronic Journal of Vocational Colleges-May/Mayıs 2014*. 81-98.
- Özbakır B. A. (2006) A New Model For The Quality Of Urban Places: Integration Of Objective And Subjective Indicators Using Information Technologies, (PHD Thesis). Canada: University of Ottawa Department of Geography.
- Öztürk Y. Akdu, Akasya, U. ve Akdu, S. (2007) "Yabancı Turistlerin Konut/devre Mülk Satın Almalarının Yöre Halkı Üzerindeki Sosyal ve Kültürel Etkileri: Fethiye Örneği", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2: 11-29.
- Raphael D. ve Brown. I. D. R. Renwick, R. Cava. M. Weir. N. Heatcote. K. (1998) "Measuring the Quality of Life Older Persons: A Model with Implications for Community and Public Health Nursing", Toronto, Centre for Health Promotion, University of Toronto, Toronto Ontario, Canada.
- Richards, G. Munsters. W. (2010) *Cultural Tourism Research Methods. içinde Developments and Perspectives in Cultural Tourism Research*. (Ed: Richards, G., Munsters, W.,). Ama Daset. London. UK.
- Selçuk F. ve Zeren Gülersoy Z. (2004) "Boğaziçi'nin ekolojik peyzaj planlaması için bir değerlendirme yöntemi", *itüdergisi/ama mimarlık,planlama,tasarım*, 3(1):89-102.
- Sınmaz, S., (2015), İstanbul'da Turizmin Mekânsal Gelişimini Yönlendirmede Gizli Tehdit: Mevcut İmar Plan Notları, *mimar•ist*,53(2): 52-59.
- Smith K. M. (2007) "Towards a Cultural Planning Approach to Regeneration Tourism", *Culture and Regeneration*, P. 1-12. CAB International, Cromwell Press: Trowbridge.
- Tosun. C. ve Timothy. D. J. (2003) "Arguments for Community Participation in The Tourism Development Process", *The Journal of Tourism Studies*, 14(2): 2-15.
- TÜİK, (2014). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Mahalle Nüfusları, İstanbul.
- TÜİK, (2014a). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Mahalle Nüfusları ve Cinsiyete göre nüfus dağılımı, Ankara.
- Yazıcıoğlu Y. ve Erdoğan. S. (2007). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri (2. Baskı). Detay Yayıncılık. Ankara.
- Yoon Y. ve Gürsoy D. Chen J. S. (2001) Validating a Tourism Development Theory With Structural Equation Modeling. *Tourism Management*. 22:363-372. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517700000625>, [Erişim Tarihi 19.12.2012]
- Yoon Y. (2002) Development of a Structural Model for Tourism Destination Competitiveness from Stakeholders' Perspectives. (Doctor of Philosophy in Hospitality and Tourism Management). USA: Virginia Polytechnic Institute and State University.

EK 1. Turizm gelişmesini etkileyen faktörler ve değişkenler

F.	DEĞİŞKENLER	Faktör yükü	F.	DEĞİŞKENLER	Faktör yükü
Politik çevre algısı	Tarihi ve kültürel alanlara yapılan yatırımlar.	0.652	Fiziksel çevre algısı	Elektronik altyapısı (fiber internet, gibi).	0.707
	Geleneksel halk kültürlerini korumak ve yaşatmak için yaptığı araştırmalar.	0.645		Yürüyüş yolları varlığı.	0.684
	Kültürel mirası koruma bilincini artırmak için düzenlediği eğitim programları.	0.630		Çöp toplama, cadde ve sokak temizliği.	0.664
	Merkezi yönetimlerin karar ve uygulamalarından ilgilileri haberdar etmesi.	0.629		Toplu taşıma araçları (şehirli otobüsleri, minibüs gibi) ile ulaşım olanakları.	0.644
	Tarihi çevrede yapılacak yeni yapıların çevreye aykırı olmalarını önleyici karar ve yönetmelikler düzenlenmesi.	0.619		Spor olanakları.	0.589
	Kültürel mirasın korunması için geliştirdiği politikalar.	0.616		Teknik altyapısı.	0.583
	Ulusal turizm acentaları ile güçlü bağlantıların geliştirmesini desteklemesi.	0.607		Deniz yolu ile ulaşım olanakları.	0.553
	Uluslararası turizm acentaları ile güçlü bağlantıların geliştirilmesini desteklemesi.	0.606		Sahilden yararlanma (manzara seyretme, yürüyüş, balık tutma vb.) olanakları.	0.552
	Yerel yönetimlerin karar ve uygulamalarından ilgilileri haberdar etmesi.	0.597		Otopark alanlarının varlığı.	0.531
	Açık alanlara ve parklara yapılan yatırımlar.	0.593		Doğal çevre (koru, orman vb.) varlığı.	0.514
	Tarihi çevre ve eski dokuya zarar vermeyecek ulaşım politikalarının geliştirmesi.	0.580		Park ve rekreasyon alanlarının varlığı.	0.489
	Tarihî, kültürel, sanatsal ve turistik değerlerini yurt içinde ve yurt dışında tanıtmak.	0.536	Toplu taşıma duraklarına erişim kolaylığı.	0.471	
	Yabancı dil eğitimini teşvik etmek için ücretsiz/ düşük ücretli eğitim programların geliştirilmesi.	0.515	Ekonomik çevre algısı	Gece kulüplerindeki fiyatlar.	0.727
	Tarihi yapıların restorasyonu için verdiği krediler.	0.505		Kira değerleri.	0.685
	Turizmi geliştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını desteklemesi.	0.486		Alış-veriş yerlerindeki fiyatlar.	0.669
	Turizm yatırımlarını teşvik etmek için vergi indirimleri.	0.476		Yaşam maliyetleri.	0.661
	Nitelikli personel yetiştirilmesi için eğitim programları düzenlenmesi.	0.430		Yeme-içme tesislerindeki fiyatlar.	0.648
	Kentsel kaliteyi arttırmak için yaptığı çalışmalar.	0.407		Emlak ve mülk edinme değerleri.	0.626
Olumlu etkileri	Turizmin gelişmesiyle yerel toplumun gelir düzeyi artar.	0.706		Sosyo-kültürel çevre algısı	Halkın birbirlerine karşı davranış ve tutumları.
	Turizmin gelişmesi farklı kültürleri tanıma fırsatı sağlar.	0.668	İnsanların bilgisi ve görgüsü.		0.734
	Turizmin gelişmesiyle rekreasyonel olanaklar artar.	0.666	Geleneksel yaşam tarzı.		0.650
	Turizm gelişmesi tarihi yapıların özgünlüğünün korunarak kullanılmasını sağlar.	0.654	İnsanların tarihi ve doğal çevreyi koruma bilinci.		0.629
	Turizmin gelişmesiyle yerel işletmeler gelişir.	0.653	Sosyal ve kültürel hayatın canlılığı.		0.546
	Turizmin gelişmesiyle iş olanakları artar.	0.624	Halkın yabancılara karşı davranış ve tutumları.		0.521
	Turizmin gelişmesi bölgeye daha fazla yatırım çeker.	0.610	Güvenlik ve huzurun sağlanması.		0.516
	Turizmin gelişmesiyle emlak değerleri artar.	0.582			
	Turizmin gelişmesiyle kültürel ve sanatsal üretim artar.	0.541			
Turizmin gelişmesiyle farklı kültürlerle karşı övgü, takdir, anlayış, saygı ve hoşgörü ortamı gelişir.	0.541				
Turizmin gelişmesiyle semte/bölgede yaşayanların yaşam kalitesi artar.	0.471				
Olumsuz etkileri	Turizmin gelişmesiyle mahallenin huzuru azalır.	0.760	Sosyo-ekonomik statü	Katılımcının eğitim düzeyi	0.754
	Turizmin gelişmesiyle doğal ve kültürel çevre tahrip olur.	0.743		Gelir	0.672
	Turizmin gelişmesiyle suç işleme oranları artar.	0.733		Hanede yabancı dil bilen kişi sayısı	0.659
	Turizm gelişmesi geleneksel kültürün yozlaşmasına neden olur.	0.732		Bilgi ve iletişim teknolojisi	0.628
	Turizm gelişmesi insanların yaşadıkları yerleri terk etmesine neden olur.	0.721		Meslek	0.612
	Turizmin gelişmesiyle yerel halkın ahlaki değer ve davranışları olumsuz yönde etkilenir.	0.660			
Turizmin gelişmesi yaşam maliyetlerini artırır.	0.511				

Extraction Method: Principal Component Analysis; Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization;
a. Rotation converged in 7 iterations.

Maket ve Dijital Ortamda Tasarım Üretkenliğinin Karşılaştırılması

Comparing Design Productivity: Analog and Digital Media

Çağda ÖZBAKİ, Gülen ÇAĞDAŞ, Elif Sezen Yağmur KİLİMCİ

ÖZ

Bu çalışma, bireysel tasarımcı bazında farklı tasarım ortam/araçları ile yürütülen tasarım süreçleri tasarım üretkenliği açısından analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bunu yapabilmek üzere, bir mimar tasarımcı ile Fiziksel Maket ve Dijital Model ortamlarında protokol çalışmaları yürütülmüştür. Protokol çalışmalarından elde edilen veriler Linkograf yöntemi ile analiz edilmiştir. Buna göre bireysel tasarımcı bazında, iki farklı ortamdaki tasarım üretkenlikleri karşılaştırılmıştır. İki araç/ortamında yürütülen süreçlerinin tasarım üretkenliklerinde farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar sözcükler: *Biliş; dijital model; fiziksel maket, Linkograf; protokol çalışmaları; sesli-düşünme; tasarım.*

ABSTRACT

This study aims at gaining an insight on designers' productive processes while designing via analog and digital media. Empirical data on design processes have been obtained from protocol analyses of single designer (an architect) solving an architectural design problem using physical and digital models. In order to encode the design productivity, Linkography (Goldschmidt, 1990) was utilized that allowed the inspection of design processes in the employment of media transition. The analyses of the coding scheme constituents, which are segmentation of the design moves, allowed a comparative study demonstrating the effect of the use of different media in the conceptual design phase. A quantitative assessment system of parameters of design productivity is introduced and applied to protocols of the two processes of two different media. Preliminary analysis indicates that there are differences between both media.

Keywords: *Cognition; digital modeling; physical model-making; linkography; protocol study; think-aloud; desig.*

İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilişim Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 13 Ocak 2016 - Kabul tarihi: 15 Mayıs 2016

İletişim: Çağda ÖZBAKİ. **e-posta:** cagdaoz@yahoo.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Tasarım ile kullanılan araçlar arasında ilişki vardır. Bu ilişki çoğunlukla tasarım aracı ile tasarım süreci, düşüncesi, akıl yürütme yaratıcılık, üretkenlik, tasarımcı (uzman ya da yeni başlayan tasarımcı) gibi alanlar arasında ele alınmıştır. Bu bağlamda en yaygın ele alınan ve araştırmalarda kullanılan ortamın eskiz olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalara bakıldığında eskizin yukarıda sözü edilen açılardan ele alındığı ve her tür uzmanlık seviyesinde incelendiği görülmektedir (örn: Goel, 1995; Goldschmidt, 1990, 1991, 1992, 1995, 2003; Robbins, 1994; Cross, Christiaans, & Dorst, 1996; Schön, 1983; Schön & Wiggins, 1992; Suwa & Tversky, 1997; Purcell & Gero, 1998; Dorst, 2004; Bilda, Gero, & Purcell, 2006). Diğer taraftan maket ve dijital modelleme, tasarımcıların tasarım sürecinde yaygın olarak kullandıkları diğer tasarım ortamlarıdır. Ancak maket ve dijital modelleme ortamlarının tasarımlama ile olan ilişkilerinin incelendiği örneklerin sınırlı olduğu ortadadır. Bu çalışma, mimari tasarım sürecinde kullanılan Fiziksel Maket ve Dijital Model ortamları ile tasarım üretkenliği arasındaki ilişkiyi niceliksel açıdan analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda (mimar) tasarımcı ile iki ortam üzerinde tasarım çalışması yapılmıştır. Protokol çalışmasından elde edilen veriler Linkograf¹ yöntemi ile analiz edilmiştir.

Yöntem

Biliş bilimi (cognitive science) alanında yapılan araştırmalar, tasarım çalışmalarını da derinden etkilemiştir (Newell & Simon 1972; Akın, 1986). Biliş biliminin başlangıç noktası disiplinler arası olmasıdır. Bu özellik, tasarım düşünce ve sürecini anlamada araştırmacılara bir çeşit çerçeve sağlamaktadır. Nitekim, tasarım süreci ve düşüncesi de bu disiplinler arası alanlardan beslenmektedir. Tasarım düşünce ve sürecini anlayabilmek üzere, tasarım aktivitelerinin mikro ölçekte deneysel çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmaların çoğunda protokol analiz yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılarla yürütülen protokol çalışmaları, katılımcıların sesli-düşünme (think-aloud) ile yürüttükleri çalışma süreçlerinin kaydedilmesi ve bu kayıtlardan birtakım verilerin elde edilmesine dayanmaktadır. Bu şekilde elde edilen verilerin analiz edilmesi mümkün olmaktadır. Benzer şekilde bu çalışma kapsamında (mimar) tasarımcı ile Dijital Model (DM) ve Fiziksel Maket (FM) ortamları üzerinde iki farklı protokol çalışması yapılmış ve yürütülen çalışma süreçleri kaydedilmiştir. Bu araştırma kapsamında yapılan protokol çalışmaları ile ilgili gerekli bilgilere "Araştırma" başlığı altında yer verilmiştir. Bu bölümde araştırma yöntemi ile ilgili bilgi verilecektir.

Tasarımda protokol çalışmaları ve sesli-düşünme (think-aloud) yöntemi:

Tasarım çalışmaları alanında bu yöntemin kullanılması,

tasarım süreci ve düşüncesinin incelenmesini mümkün kılmaktadır (Groot, 1965/1978; Eastman, 1970; Akın, 1978; Ericsson & Simon 1984/1993; van Someren vd., 1994). Anders Ericsson² protokol analiz metodunu, "düşünüş üzerine ardışık fikirlerin sözel raporlanmasını sağlamak için bir titiz yöntem" olarak tanımlamaktadır. Zihnimizin derinliklerine direkt erişimimiz olmaması sebebiyle içinde olanlara dair sınırlı ulaşım sağlanabileceği düşünülmüş ve katılımcıların eylemi gerçekleştirirken ne düşündüklerini sesli olarak dile getirmeleri istenmiştir. Bu şekilde "sesli-düşünme (think-aloud)" yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntem, katılımcıların bir görev sırasında gerçek-zamanlı düşüncelerini ifade etmeleri ve bu ifadelerin raporlanmasına dayanmaktadır. Bu uygulamada katılımcının, çalışma sürecinde düşüncelerini anında ve sesli olarak dile getirmeleri söz konusudur. Bu noktada katılımcının düşüncelerini sesli olarak ifade etmesinin düşünme sürecini etkileyebileceği sorusu ortaya çıkabilir. Ancak Ericsson ve Simon'ın (1984/1993) yaptığı çalışmalarda, katılımcılara önceden yaptırılan sesli-düşünme alıştırması sayesinde, sesli-düşünmenin süreç üzerinde büyük değişimler meydana getirmediği ortaya konmuştur. Diğer taraftan, sesli-düşünme alıştırması yapmış olmasına rağmen ve/veya katılımcıların çalışma sürecinde sesli-düşünme durumunda kendini rahat hissetmeme durumları göz önüne alınarak seçim yapılmasına dikkat edilmiştir.

Sesli-düşünme sürecinde sözel ifadelerin yeterli olmayabileceği noktalarda başvurmak üzere, katılımcının görsel ve işitsel kaydının alınması söz konusudur.

Bu çalışma kapsamında da benzer yöntem kullanılmıştır. Katılımcıdan iki oturumda, farklı bir tasarım problemi öneri getirmesi istenmiştir. Çalışma süresince katılımcı, düşüncelerini sesli-düşünme yöntemi ile dile getirmiştir. Tasarımcının bu süreçteki görsel ve işitsel kaydı alınmıştır. Bu araştırma özelinde yapılan deneyden elde edilen veriler Linkograf yöntemi ile analiz edilmiştir.

Diğer taraftan, tasarım çalışmalarında yaygın ve meşru bir yöntem olarak kullanılan sesli-düşünme protokolünün birtakım kısıtlamaları da mevcuttur. Literatürde yer alan genel noktaları şu şekilde sıralamak mümkündür;

- düşüncelerin sözel olarak ifade edilmesinin katılımcıların davranış ve bilişsel performansını,
- katılımcının, o sıradaki gerçek bilişsel eyleme dair açıklamasının yetersiz ve/veya eksik olma ihtimali,
- katılımcının, farkında olmadan, o sırada verilen tasarım çalışması ile ilişkili olmayan açıklamalar yapabilmesi,
- tasarımcının başka bilgi kaynaklarına sınırlı erişiminin olması.

Araştırmacılar, bu etkileri biraz da olsa ortadan kaldı-

¹ Goldschmidt, 1990.

² <https://psy.fsu.edu/faculty/ericsson/ericsson.proto.thnk.html> [Erişim tarihi 18 Aralık 2015].

rabilmek üzere retrospektif (geçmişe yönelik) görüşmeler yapmayı tercih edebilirler. Bu şekilde tasarımcı, daha önce yaptığı ve kaydı alınan çalışmayı izlemek suretiyle o sırada ne düşündüğüne dair tanımlama yapar. Ancak bu şekilde elde edilen veriler de başka bir çeşit bozulma potansiyeli taşımaktadır. Bu da tasarımcının kendi sürecini gözlemlemesi ile, o sırada ne düşündüğünü dile getirmesi yerine izlediği durumda aklına gelen potansiyel düşünceleri dile getirme olasılığıdır (post-hoc realization: bir olay diğerinden önce ortaya çıkıyorsa onu ikinci olayın nedeni olarak gösterme durumu).

Bu noktalar bize, protokol çalışmalarında elde edilen verilerin dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğini gösterir. Bununla birlikte bu tip çalışmaların, tasarımlamanın doğasının özelliklerinin anlaşılmasına katkı sağlayabileceğine dair giderek artan bir fikir birliği oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında tasarımcılarla yapılan protokol çalışmalarında geçmişe dönük görüşmeler yapılması tercih edilmemiştir.

Sonraki bölümde, bu araştırma kapsamında yapılan protokol çalışmasına dair bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma

Bu bölümde, bu araştırma kapsamında yürütülen protokol çalışmaları ile detaylı bilgiler sunulmuştur. Buna göre tasarım çalışmalarında Fiziksel Maket ve Dijital Modelleme olmak üzere iki grup yer almaktadır. Tasarımcıdan, iki farklı oturumda, FM ve DM ortamlarında farklı tasarım problemlerine öneri getirmesi istenmiştir.

Her iki tasarım denemesi için verilen tasarım probleminde, işlevlerin farklı olmasına; her ne kadar çalışmada farklı alanlar sunulsa da, gerek konum gerekse topoğrafik açıdan benzer özellikler göstermesine; alan ve hacim olarak büyüklüklerin yakın ve dengeli olmasına dikkat edilmiştir. Tasarımcıya, tasarım çalışmasını yürütmesi için zaman kısıtlamasında bulunulmamıştır. Tasarım çalışmaları genel-

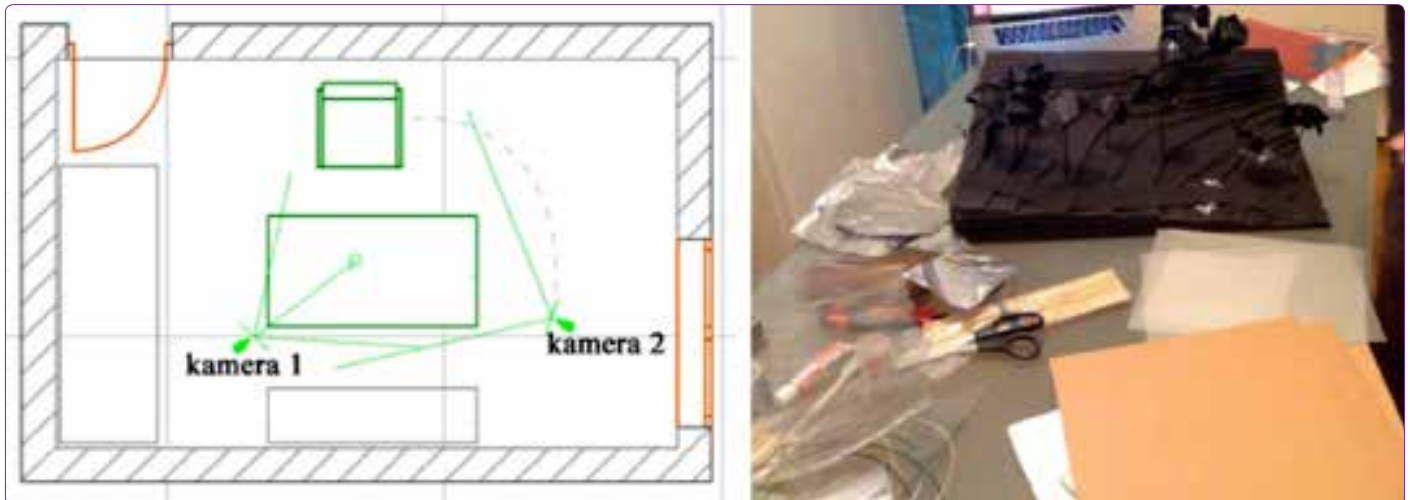
likle, tasarımcının performansına bağlı olarak, 1 saat ile 2 saat arasında değişkenlik göstermektedir. Denemeci tüm oturumlarda, tasarımcıyı gözlemlemek, kayıt tutmak ve gerekli olduğu durumlarda tasarımcının sorularını yanıtlamak üzere hazır bulunmuştur.

Katılımcı olan (mimar) Tasarımcı-G, tasarım çalışmalarını birer hafta ara ile aynı gün, saat ve aynı çalışma ortamında yapmıştır. Çalışmaların birer hafta ara ile yapılmasında üç neden vardır; birincisi, çalışmaların uzun zaman alması nedeniyle katılımcının, bir oturumda bir tasarım problemi üzerinde çalışabilecek kadar vakit ayırabilmesi; ikincisi, çalışmaların verimli olabilmesi için katılımcının bir oturumda bir tasarım çalışması yapabilmesi; üçüncüsü ise, katılımcının FM ve DM durumlarında çalışması için verilen alan ve tasarım problemlerinin birbirine yakın, ancak farklı olmasıdır. Bu şekilde katılımcının, tasarım alanı ve tasarım problemi üzerinde düşünme olasılığının mümkün olduğu kadar minimize edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya katılan Tasarımcı-G, İTÜ Mimarlık bölümünden mezun olup, aynı üniversitenin Mimari Tasarımda Bilişim Doktora Programında doktora öğrencisidir. Tasarımcı-G, Rhino, SketchUp programlarını ileri düzeyde kullanabilmekte ve tasarım yaparken maket ile çalışabilmektedir. Katılımcı, çalışmada Dijital Modelleme ortamında SketchUp yazılımını kullanmıştır.

Tasarım Çalışması-1: Fiziksel Maket Ortamı

(Mimar) Tasarımcı-G her iki tasarım oturumunda kendisine sağlanan aynı ortamda çalışmıştır. Şekil 1'de FM çalışma ortamı ve kayıt yapan kameraların konumu verilmiştir. FM çalışmasında katılımcı, biri sabit diğeri hareketli olmak üzere iki açıdan kayıt edilmiştir.

Tasarım problemi-1: Fiziksel Maket ortamı: tasarımcıdan, Tasarım Problemi-1 olarak verilen 1/100 ölçekli maket üzerinde ve maket malzemelerini kullanarak, belirtilen çalışma alanı içinde, detayları verilen (Şekil 2) tasarım sorunu-

Şekil 1. Fiziksel Maket çalışma ortamı.

Şekil 2. Fiziksel Maket çalışmasına ait bilgilendirme dokümanı ve tasarım problemi-1.

na dair bir tasarım önerisinde bulunması istenmiştir.

Katılımcı, Fiziksel Maket çalışmasında, park içinde kapalı ve yarı açık olmak üzere atölye, sergi ve hizmet alanlarını barındıran, toplam 500 m² büyüklüğe sahip bir tasarım problemi üzerinde çalışmıştır. Tasarımcıya çalışma alanı ve yakın çevresine dair 1/100 ölçekli bir arazi maketi ve maket malzemeleri hazır olarak verilmiştir. Mimar tasarımcıya, malzeme ile ilgili kısıtlamada bulunulmamıştır. Tasarımcının, Fiziksel Maket çalışmasında, özellikle kullanmayı tercih ettiği herhangi bir malzeme olup olmadığı (çalışma sırasında bu malzemeleri hazır bulundurmak amacıyla) daha önceden sorulmuştur. Katılımcı, özel bir malzeme talep etmemiştir. Çalışma sürecinde tasarımcıya bir zaman kısıtlamasında bulunulmamıştır. Tasarımcı, çalışmasına kendi inisiyatifi ile, 'tatminkar' bir öneri getirdiğini düşündüğü aşamada son vermiştir. Bu süre, Tasarım Problemi-1 (FM ortamı) çalışması için toplam 1 saat 50 dakikadır (110 dakika) (çalışma süresi tasarımcının performansına göre değişim göstermektedir). Tasarımcının süreci, iki farklı açıda konumlandırılan kameralarla kayıt edilmiş olup, Tablo 1'de Fiziksel Maket çalışmasında izlenen prosedür gösterilmiştir.

Tasarım Çalışması-2: Dijital Model Ortamı

Mimar Tasarımcı-G her iki tasarım oturumunda ken-

disine sağlanan aynı ortamda çalışmıştır. Şekil 3'te Dijital Model çalışma ortamı ve kayıt yapan kamera konumu ve-

Tablo 1. Fiziksel Maket ortamı Protokol çalışma prosedürü

Sıra	Açıklama
1	Tasarımcının (yaş, cinsiyet, mezun olduğu okul, geçmiş deneyim ve becerileri vb.) genel özelliklerini anlayabilmek üzere ön görüşmenin yapılması
2	Fiziksel Maket çalışmasına dair ön sunum; yürütülen tasarım çalışmasının içeriğine dair kısa bilgi verilmesi
3	Sesli-düşünme denemesi; katılımcıya sesli-düşünme yönteminin anlatılması ve küçük ölçekli sesli-düşünme alıştırmalarının yapılması
4	Tasarımcının Tasarım Problemi-1 (FM ortamı) hakkında bilgilenmesi, verilen tasarım problemini incelemesi, soru sorma ve soruları yanıtlamak için 15 dakikalık zaman tanınması
5	Katılımcının Tasarım Problemi-1 (FM)'de belirtilen kriterleri göz önüne alarak, bir tasarım önerisi getirmek üzere çalışma yapması
6	Fiziksel Maket çalışma sonrasında, geribildirim almak üzere katılımcı ile görüşme yapılması

Şekil 3. Dijital Model çalışma ortamı.

Forum Mimarlık (İTÜ Teşviki/İST.)

(kapalı) Kolokiyum mekanı: 150 m²
 (yarı-açık) Kolokiyum mekanı: 100 m²
 (kapalı) Servis alanı ve ıslak mekan: 50 m²
 (Kapalı) kalıcı sergi mekanı: 100 m²
 (Yarı-açık) sergi mekanı: 100 m²

(kapalı) kolokiyum mekanı:	150 m ²
(yarı-açık) kolokiyum mekanı:	100 m ²
(kapalı) servis alanı ve ıslak mekanlar:	50 m ²
(Kapalı) kalıcı sergi mekanı:	100 m ²
(Yarı-açık) sergi mekanı:	100 m ²

Şekil 4. Dijital Model çalışmasına ait bilgilendirme dokümanı ve tasarım problemi-2.

rilmiştir. Dijital model çalışmasında ise katılımcının, kişisel bilgisayarlarına yüklenen bir yazılım ile, aynı anda çalışma ekranı ve tasarımcının hareketlerinin kayıt edilmesi mümkün olmuştur.

Tasarım problemi-2: Dijital Model ortamı: Tasarım çalışmasının ikinci oturumunda, Tasarımcı-G'den, Tasarım Problemi-2 (Şekil 4) olarak verilen alanda (farklı bir arazi), bir tasarım önerisi getirmesi istenmiştir.

Tasarımcıya çalışma alanı ve yakın çevresi SketchUp programında modellenmiş olarak verilmiştir. Dijital model çalışmasında katılımcı park alanı içinde kapalı ve yarı açık olmak üzere; kolokiyum, sergi ve hizmet alanlarını barındıran toplamda 500 m² büyüklüğe sahip bir tasarım problemi üzerinde çalışmıştır. Tasarım problemi-2 (DM) çalışması, toplam 2 saat 10 dakika (130 dakika) sürmüştür (katılımcıya bir süre kısıtlamasında bulunulmamıştır, bu nedenle

çalışma süresi tasarımcının performansına göre değişim göstermektedir). Tasarımcının kişisel bilgisayarına yüklenen bir yazılım ile tasarımcının süreci kayıt altına alınmıştır (bu şekilde tasarımcının süreçte ekran hareketleri, görsel ve işitsel verilerini kayıt etmek mümkün olmuştur). Dijital Model çalışması sürecindeki prosedür Tablo 2’de verilmiştir.

Yukarıda detaylı bilgileri verilen, FM ve DM protokol çalışmalarından elde edilen bulgular Linkograf grafiklerinin oluşturulmasında kullanılmıştır. Sonraki bölümde tasarım sürecinde kullanılan, bireysel tasarımcıya ait FM ve DM tasarım süreçlerinin Linkograf analizlerine yer verilmiştir.

Analizler

Linkograf Analizi

Linkograf, Goldschmidt tarafından geliştirilen, tasarım hareketleri ve bu hareketler arasındaki bağlantılara odaklanan tasarım süreçlerinin analiz ve işaretlenmesine dayalı bir sistemdir.³ Burada ‘hareketler, tasarım protokollerinin ardışık sözel ifadelerinin ayrıştırılması ile ele edilen tasarım incelemesinin durumunu değiştiren küçük adımlar’ olarak tanımlanır.⁴ Hareketlerin birbirleri ile olan ilişkileri ise bağlantıları (links) oluşturur. Bu bağlantıların bir araya gelmesi ile bir çeşit ağ ortaya çıkar. Bu şekilde, belirli süre içinde bir tasarım problemi üzerinde çalışan tasarımcının, tasarım uzamının tasvir edilmesi mümkün olur. Bağlantılar, tek başlarına tasarım uzamının tümünü tanımlayamasa da kısmi bir tasvir yapılabilmesine olanak sağlar. Yani, belirli bir noktada, tasarımcının düşünce sürecine dair bir fikir edinmek mümkündür. Hareket ve bağlantıların kodlanması ile ortaya çıkan örüntü, tasarım süreci hakkında ayrıntılı bir resim ortaya konulmasına yardımcı olur. Bu noktada tasarım hareketleri (design moves) ve bu hareketler arasındaki bağlantıları (links) tanımlamak yerinde olur.

Tasarım Hareketleri (design moves): tasarımcının, tasarım sürecinde ortaya koyduğu ardışık akıl yürütme (reasoning) eylemleridir.⁵ Bireysel tasarımcıya ait tasarım hareketleri, tasarımcının süreç içinde ‘sesli-düşünme’si durumunda sözel ve görsel kayıtlarının dökümünün yapılması sonucu elde edilir. Bu süreç her tasarımcının tasarımlama durumuna göre değişebileceği gibi, çalışmanın amacına uygun olarak kısıtlanmış belirli bir zaman içinde de yapılabilir.

Bu çalışmada tasarımcı, her biri yaklaşık iki saat süren, iki farklı tasarım ortamında ve iki farklı tasarım problemi üzerinde sesli-düşünerek bir çözüm önerisi getirmiştir. Bu sırada gözlemci, tasarımcının sorularını yanıtlamak ve gözlem yapmak üzere hazır bulunmuş, ancak tasarımcının sürecine herhangi bir müdahalesi olmamıştır. Protokoller,

Tablo 2. Dijital Model ortamı Protokol çalışma prosedürü

Sıra	Açıklama
1	Tasarımcının (yaş, cinsiyet, mezun olduğu okul, geçmiş deneyim ve becerileri vb.) genel özelliklerini anlayabilmek üzere ön görüşmenin yapılması
2	Dijital Modelleme çalışmasına dair ön sunum; yürütülen tasarım çalışmasının içeriğine dair kısa bilgi verilmesi
3	Sesli-düşünme denemesi; katılımcıya sesli-düşünme yönteminin anlatılması ve küçük ölçekli sesli-düşünme alıştırmalarının yapılması
4	Tasarımcının Tasarım Problemi-2 (DM ortamı) hakkında bilgilenmesi, verilen tasarım problemini incelemesi, soru sorma ve soruları yanıtlamak için 15 dakikalık zaman tanınması
5	Katılımcının Tasarım Problemi-2 (DM)’de belirtilen kriterleri göz önüne alarak, bir tasarım önerisi getirmek üzere çalışma yapması
6	Dijital Modelleme çalışma sonrasında, geribildirim almak üzere katılımcı ile görüşme yapılması

tasarımcının bu süreçte tasarım ögesine ait dolaylı ya da dolaysız olarak ürettiği tutarlı önermeyi barındıran hareketlere göre ayrıştırılmıştır.

Burada tasarım hareketleri, tasarım akıl yürütmesine dair temel yapı blokları olarak görülebilir. Tasarımlama, zamanla birbirini izleyen tasarım hareketlerinin üretilmesi ile oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu hareketlerden oluşan sürecin incelenmesi bize tasarım süreci hakkında da bilgi verir. Bu çalışma, tasarım hareketleri ile bunlar arasındaki topolojik bağlantıları anlamak amaçındadır.

Bağlantılar (Links): bir tasarım hareketinin diğeri ile olan ilişkisinin ortaya konmasıdır. Bir protokolda (varsa), bir hareketin bir önceki hareket(ler) ile olan bağlantısının olup olmadığına karar vermek önemlidir. Bağlantılar, hareketlerin içeriğine dayanmaktadır. Her bir hareketin, kendinden önceki hareket/hareketlerle, içerik olarak ilişkili olup olmadığı kontrol edilerek işaretleme yapılır. Goldschmidt⁶ iki tür hareket bağlantısı tanımlar: ileribağlantı (forelink) ve geribağlantı (backlink). Bu durumda geriye dönük ilişkiler geribağlantılar (backlinks) olarak adlandırılır ve ‘<’ sembolü ile gösterilir. İleriye dönük ilişkiler ise ileribağlantı (forelinks) olarak adlandırılır ve ‘>’ ile ifade edilir. Şekil 5a’da M1 ve M2 arasındaki geribağlantıyı, Şekil 5b’de ise iki hareket arasındaki ileribağlantı gösterilmektedir.⁷

İkiden fazla hareketi içeren tasarım dizilerinde, düğüm olarak ifade edilen bağlantılar bir örüntü ortaya çıkarır. Burada odak noktası olan ve değişkenlik gösteren öge bağlantılardır (links). Bu şekilde oluşturulan temsiliyet, Linkograf

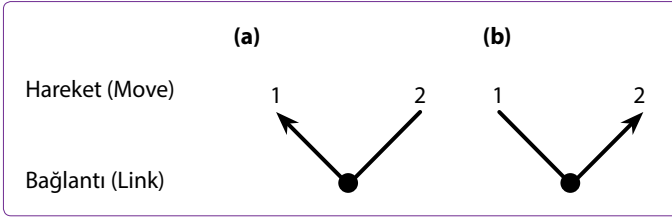
³ Goldschmidt, 1990, 2003.

⁴ Goldschmidt, 2005, s. 593.

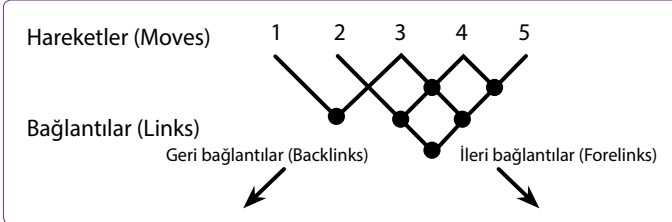
⁵ Goldschmidt, 1990, s. 291.

⁶ Goldschmidt, 2014, s. 48.

⁷ Goldschmidt, 2014, s. 49.

Şekil 5. 1 ve 2 numaralı hareketler arasındaki bağlantılar: (a) M2, M1 ile bir adet geribağlantıya sahiptir. (b) M1, M2 ile bir adet ileribağlantıya sahiptir.⁸

Şekil 6. 5 hareketin oluşturduğu 6 bağlantıyı gösteren Linkograf örneği. Düşümler bağlantıları, çizgiler ise ağ sistemini göstermektedir.¹⁰

olarak adlandırılır.⁹ Şekil 6, altı bağlantıyı içeren beş tasarım hareketini gösteren bir Linkograf örneğidir. Bu örnekte; M1'in, M3 ile bir ileribağlantısı; M2'nin, M4 ve M5 ile iki ileribağlantısı; M3'ün, M4 ve M5 ile iki ileribağlantısı ve M1 ile bir geribağlantısı; M4'ün, M3 ve M2 ile iki geribağlantısı, M5 ile bir ileribağlantısı; M5'in ise M4, M3 ve M2 ile üç geribağlantısı olduğunu görülmektedir.

Goldschmidt, mikro (bilişsel) düzeydeki tasarım sentezinin, düşünme ve değerlendirme eylemlerinin döngüsünden meydana gelen bir aramadan çıkmasıyla anlaşılabilirliğini belirtir.¹¹ Bu eylemler, uygun olabileceği kabul edilene kadar, bir orijinal tasarım önerisini ya da çözümünü aşamalı olarak şekillendirmektedir. Burada Goldschmidt, söz konusu tasarım eylemlerini hareketler olarak tanımlanmakta ve bu hareketler arasındaki bağlantıların, entegre bir sonuç ürün ya da sentezlerin iyi uyumuna olanak verdiğini öne sürmektedir.¹² Bu noktada Goldschmidt, orijinallik ve uygunluk kavramlarına aynı yolla ulaşımaya çalışacağını sorgular ve bunlara aynı şekilde ulaşımaya çalışacağını söyler. Orijinal olana ulaşmak için tasarımcının bir öneride bulunması; uygunluğu sağlamak içinse bu önerinin, gereksinimleri sağlayabilmek üzere önceden atılmış adımlarla tutarlı olup olmadığının değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Eğer uygunluk yoksa çelişkiler oluşabilir, ki bu da zorluklar çıkması ya da gereksinimleri karşılamayan bir çözüm önerisinin başarısızlığı ile sonuçlanması demektir. Hareketlerin küçük tasarım adımları olduğu göz önüne alınırsa, bir hareketin, bir tasarım önerisi barındırması için

yeterli olmadığı görülür. Goldschmidt, bütünsel bir senteze varılabilmesi için bunların birbiri üzerine ya da karşı hareketler üzerine kurulması ve geliştirilmesi gerektiğini ifade eder. Benzer şekilde, tasarımcının bir değerlendirme yapılabilmesi için, bir öneriyi genellikle daha önceden ortaya çıkmış pek çok sorun ile eşleştirdiğini belirtir. Bir öneride bulunulacağı zaman ileri baktığımızı ve yaptığımız hareketin büyük olasılıkla, süreç içinde hemen sonraki hareketi takip eden ya da ileride meydana gelen hareketlerle bağlantılı olduğunu söyler. Değerlendirme yaparken de, şimdiki iş ile önceki hareket arasında iyi bir 'uyum (good fit)' olduğundan emin olmak için şimdikiye kadar neler yapıldığına, çelişkilerin, uyumsuzlukların ve tasarım sürecinde başka belirgin olumsuz sonuçlar olup olmadığına baktığımızı belirtir. Bu nedenle Goldschmidt, geriye bakmanın geribağlantıları, ileri bakmanın ileribağlantıları oluşturduğunu iddia eder.¹³ Bu iki tür bağlantının farklı anlamlar barındırması söz konusudur.

Bu araştırma kapsamında Linkograf analizi, tasarımcının Fiziksel Maket ve Dijital Modelleme ortamlarında yürüttüğü tasarım süreci üretkenliğinin analiz edilmesi ve karşılaştırılmasında kullanılmıştır.

Linkograf ve Tasarım Üretkenliği

Linkograf, tasarım hareketleri arasındaki bağlantıların görsel olarak ifade edilmesini sağlayan bir çeşit grafik temsil sistemidir. Linkograf grafiğine bakıldığı zaman üç tür örüntü tanımlanır: chunk (yığın), web (ağ), sawtooth track (testere dişi yolu)¹⁴ (Şekil 9). Link indeksi (Link Index, L.I.) ve Kritik Hareketler (Critical Move, CM)'lar ise Linkograf analizinden çıkarılan sayısal değerlerdir. Link index (L.I.) ve critical move'lar (CM) oranları ise tasarım üretkenliğinin ölçülmesi için kullanılır.

Bu bağlamda öncelikle CM ve L.I. terimlerinin tanımlanmasına, daha sonra chunk, web, sawtooth track ne anlama geldiğine ve bu değerlerin tasarım süreci üretkenliğinin açıklanmasında nasıl rol oynadığına dair bilgi verilmiştir.

Kritik Hareketler (Critical Moves, CM)

Bir tasarım protokolünde bağlantı üretim oranı sabit değildir. Bazı hareketler diğerlerine göre daha fazla sayıda geribağlantı ya da ileribağlantı bağlantı üretir. Goldschmidt, üç tür hareket tanımlar: artık hareketler (orphan moves), tekyönlü hareketler (unidirectional moves) ve çiftyönlü hareketler (bidirectional moves).¹⁵ Bunlara ek olarak sayıca zengin bağlantı içeren hareketler de kritik hareketler (critical moves) olarak tanımlanır. Artık hareketler (orphan moves), bir protokolda herhangi bir bağlantı barındırmayan hareketlerdir. Pek çok Linkograf'ta az sayıda da olsa artık hareketler bulunabilir. Goldschmidt, artık hareketlerin,

⁸ Goldschmidt, 2014, s. 49 kaynağından derlenerek yeniden çizilmiştir.

¹¹ Goldschmidt, 2014, s. 50.

⁹ Goldschmidt, 2014, s. 49.

¹² Goldschmidt, 2014, s. 50.

¹⁰ Goldschmidt, 2014, s. 49 kaynağından derlenerek yeniden çizilmiştir.

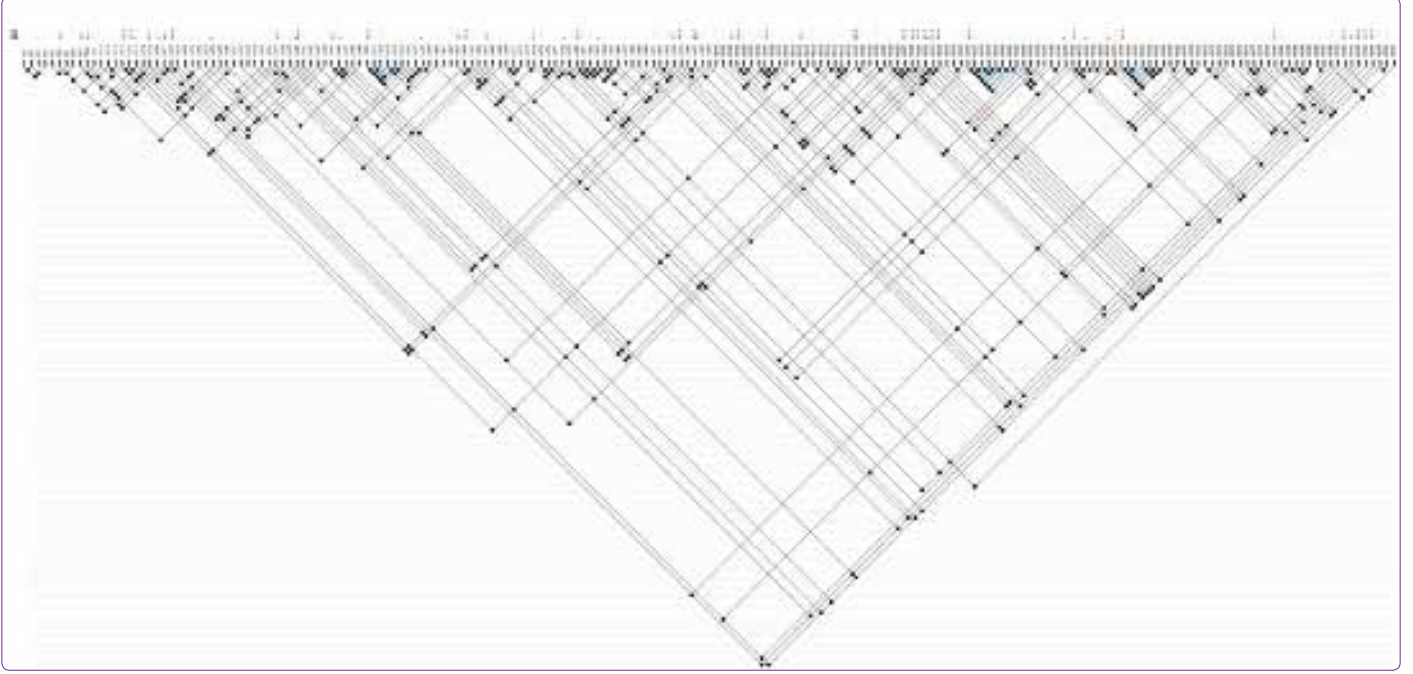
¹³ Goldschmidt, 2014, s. 50.

ması amacıyla, aynen kullanılması

¹⁴ Bu çalışmada söz konusu terim ve kısaltmaların, literatüre bağlı kalın-

uygun görülmüştür.

¹⁵ Goldschmidt, 2014, s. 55.

Şekil 7. Tasarımcı-G'ye ait Fiziksel Maket protokol çalışması Linkograf grafiği.

tasarımcının yetkinlik düzeyi ile bağlantılı olduğunu belirtir. Uzman tasarımcılarla yapılan çalışmaların, yeni tasarımcılara göre daha az artık hareket barındırdığı ortaya konmuştur.

Sadece geribağlantı ya da sadece ileribağlantı barındıran hareketler, tekyönlü (unidirectional) olarak tanımlanır. Goldschmidt,¹⁶ Bu tür hareketlerde tasarımcının, geldiği noktaya kadar ortaya çıkan ya da yapılanlar arasında arka da kalmış ancak daha sonraki hareketlerle bağlantı sağlayan yeni fikirlerin oluşması üzerine yoğunlaştığı yorumunu getirir. Çift yönlü (bidirectional) hareketler ise, hem geribağlantı hem de ileribağlantıları barındırırlar. Bütün bu hareketler içinde kritik hareketler (Critical Moves, CM) özel bir öneme sahiptir.

Kritik hareketler (Critical Moves, CM): bir protokolde hareketin kritik (critical move) olarak tanımlanması, yapılan çalışmanın içeriğine bağlı olarak değişkenlik gösterir. Benzer şekilde, bir hareketin içerdiği bağlantı sayısına eşik (threshold) karar verilmesi de içerikle ilgilidir. Goldschmidt,¹⁷ kritik hareketleri (CM), eşik (threshold) sayısını da t olarak ifade etmektedir. Bu durumda eşik geçen kritik hareketler CM^t olarak sembolize edilir. Bir protokolde belirlenen sayıda bağlantıyı iki şekilde saymak mümkündür. Birincisi, bir hareketin ürettiği bağlantı sayılarının toplamına ya da her iki yönden birine (ileribağlantı ya da geribağlantı) ait bağlantı sayısına bakmaktır. İkinci seçeneğin ileri ya da geri yönlü bir harekete bağlı bağlantıların sayılarının belirlenmesi daha zengin bir analiz olanağı tanır. Golds-

chmidt, ileri yönlü eşik geçen kritik hareketleri $CM^t >$, geri yönlü eşik geçen kritik hareketleri $<CM^t$, her iki yönde eşik geçen bağlantıları da $<CM^t >$ olarak sembolize eder.¹⁸ Bir örnek vermek gerekirse, $<CM^7$ şeklinde bir ifade bize, eşik sayısı en az 7 geri yönlü bağlantıyı barındıran kritik hareketin sembolize edilmesini gösterir.

Goldschmidt, tanımladığı bu kritik hareketler ile tasarım süreci üretkenliği arasında bir bağlantı kurar.¹⁹ Gestalt psikologları yineleyici ve üretken problem çözme arasında ayrım yaparlar.²⁰ Buna göre yineleyici problem çözme, çözücünün daha önceki problemler için başarılı olmuş çözümleri yineleyerek oluşturduğu süreçler olarak tanımlanır. Güncel problem yeni değilse ve geçmişte karşılaşılan sorunlara benzerlikler gösteriyorsa, aynı çözümün yinelenmesiyle güncel probleme dair bir çözüm getirilebilir. Ancak güncel problemin yeni olması, geçmişte karşılaşılan sorunlarla bir benzerlik göstermemesi ve yeni bir çözüm aranması durumunda, yineleyici süreçlerin yetersiz kalması söz konusudur. Bu durumda, üretken bir çözüm sürecine ihtiyaç vardır. Bu süreçte, problem çözücünün sorun ile başa çıkabilmesi için, problemin yeniden yapılandırıldığı üretken bir sürece gereksinim doğar. Max Wertheimer, insanların problemler için yeni çözümler bulmakta gösterdikleri düşünce biçimini “üretken düşünce (productive thinking)” olarak adlandırır. Goldschmidt de bu noktadan hareketle “üretken tasarımlama” kavramını ortaya koyar. Buna göre Goldschmidt, bir tasarım sürecinde, tasarımcının çözüme ulaşabilmesi için üretken bir sürece ihtiyacı olduğunu belir-

¹⁶ Goldschmidt, 2014, s. 57.

¹⁷ Goldschmidt, 2014, s. 58.

¹⁸ Goldschmidt, 2014, s. 59.

2014, s. 88.

¹⁹ Goldschmidt, 1990; Goldschmidt, ²⁰ Wertheimer, 1945, 1971.

tır. Buna göre tasarım üretkenliği, bir Linkografin yapısında gözlemlenebilir. İleribağlantılar ve geribağlantıları barındıran kritik hareketler (CM) arasındaki denge, tasarım sürecinin üretkenliğine dair bir veri olarak değerlendirilir.²¹

Goldschmidt'in 1990 ve 2014 yıllarında yaptığı çalışmalardan referansla bu çalışmada Fiziksel Maket ve Dijital Modelleme durumlarında ortaya çıkan kritik hareketler (CM) ve bu süreçte üretilen tasarım fikirleri ile CM ilişkisini ortaya koyabilmek üzere, Tasarım-G ile yapılan protokol çalışmalarının analiz edilmiştir. Aşağıda, analizler sonucunda ortaya çıkan Linkograf grafiklerinden elde edilen verilere detaylı olarak yer verilmektedir.

Bu çalışma kapsamında her iki ortam (Fiziksel Maket ve Dijital Model) için eşik düzeyi seçilmiştir t=4 seçilmiştir (CM⁴). Araştırmada bireysel Tasarımcı-G ile yürütülen Fiziksel Maket protokol çalışması toplam 110 dakika sürmüş ve süre içinde 197 hareket ve bu hareketlerin oluşturduğu 397 adet bağlantı tespit edilmiştir. Buna göre Tablo 1'de yer verilen, Fiziksel Maket ortamında t=4 eşikinde 54 adet kritik hareket tespit edilmiştir. Bunlardan, ileribağlantı sayısı (CM⁴>) 31, geribağlantı (CM⁴<) 23, ileribağlantı ve geribağlantı (<CM⁴>) birlikte barındıran bağlantı sayısı 4'tür.

Şekil 7'de, Fiziksel Maket ortamında Tasarımcı-G'nin tasarım sürecinde ortaya çıkan t=4 seviyesindeki kritik hareketler gösterilmektedir. Tablo 3'te ise FM tasarım süreci boyunca hangi aralıkta ne kadar sayıda ileri ve geri hareketlerin olduğu ve bu hareketlerin hangileri olduğu belirtilmiştir.

Tasarımcı-G'nin Fiziksel Maket protokolünden bir örnek verecek olursak, M79-95 hareket aralığında verilebilir. Bu aralıkta toplam 2 adet CM⁴> ve 2 adet CM⁴< üretilmiştir. Bu aralıktaki CM'lerin yoğunluğu, sergi mekanlarının biçimsel olarak makette üretilmesi ve denenmesine dayanmaktadır. Bunlardan 1'i geriye dönük CM'larda meydana gelmiştir. Geribağlantılı CM'de meydana gelen durum ise, bu aralıkta tasarım ilişkilerinin denemesi sonucunda bir önceki tasarım hareketlerindeki fikre geri dönüş yapılmasına dayanmaktadır. Bu aralıkta oluşturulan 1 adet geribağlantılı CM (M94)'da yer alan geriye dönük fikrin kullanılmasına karar verilmiştir.

Dijital Modelleme ortamında Tasarımcı-G, 131 dakika içinde 204 adet hareket ve toplam 295 bağlantı üretmiştir. Bu hareket ve bağlantıların meydana getirdiği Linkograf grafiği Şekil 8'deki gibidir.

Buna göre Tablo 4'te Dijital Modelleme sürecinde ortaya çıkan kritik hareketler gösterilmiştir. Buna göre M1-43 aralığında 4 adet CM⁴> ve 2 adet CM⁴< olmak üzere toplam 6 adet CM meydana gelmiştir. Bu aralıkta üretilen tasarım fikirlerine örnek ise; tasarım yapılacak olan alana yaya yak-

Tablo 3. Fiziksel Maket t=4 düzeyinde üretilen kritik hareketler

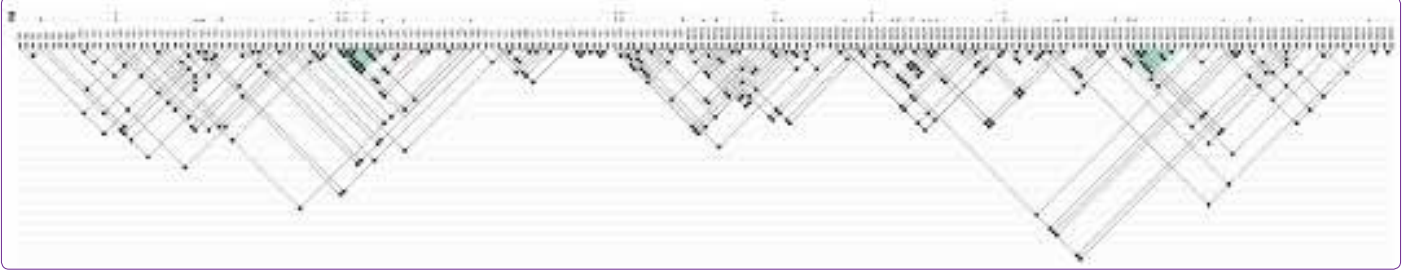
Hareketler	CM ⁴ >	CM ⁴ <	CM ⁴ (Adet)
M1-49	12 (M6, M9, M10, M15, M16, M20, M21, M22, M37, M40, M45, M46)	4 (M17, M19, M28, M40)	16
M50-59	1 (M50)	1 (M58)	2
M63-78	4 (M63, M64, M67, M78)	1 (M74)	5
M79-95	2 (M80, M83)	2 (M94, M95)	4
M96-102	2 (M97, M102)	1 (M97)	3
M103-120	4 (M103, M107, M112, M120)	1 (M120)	5
M121-149	3 (M128, M130, M136)	5 (M127, M129, M130, M131, M132)	8
M150-180	3 (M151, M156, M158)	3 (M150, M153, M180)	6
M181-197	—	5 (M190, M191, M192, M193, M194)	5
Toplam	31	23	54

laşımalarının ve ana girişlerin düşünülmesi, sergi mekanı ile kapalı kolokyum mekanı ilişkisinin kurgulanması, kolokyum mekanı için 'amfi' benzeri bir biçim oluşturulması verilebilir.

Tasarım sürecinde meydana gelen kritik hareketlerin (CM) karşılaştırılması tasarım üretkenliğinin ölçülmesi ve sürecin analiz edilmesinde bize ışık tutar. Ancak sadece kritik hareketlerin analiz edilmesi yeterli olmamaktadır. Goldschmidt, kritik hareketlerin (CM) yanı sıra Link İndeksi (Link İndeks, L.I.) olarak tanımlanan değerlerin, bu süreçleri anlamakta yardımcı olacağını belirtir.²² Bu nedenle iki ortam arasındaki Link İndeksi'ne dair bilgi verilmesi uygun olur.

²¹ Goldschmidt, 2014, s. 89.

²² Goldschmidt, 1990, 2014.

Şekil 8. Tasarımcı-G'ye ait Dijital Model protokol çalışması Linkograf grafiği.

Tablo 4. Dijital Model t=4 düzeyinde üretilen kritik hareketler

Hareketler	CM ⁴ >	CM ⁴ <	CM ⁴ (Adet)
M1-43	4 (M4, M15, M27, M28)	2 (M28, M31)	6
M44-73	4 (M44, M48, M49, M52)	3 (M55, M58, M68)	7
M74-88	—	—	—
M89-119	5 (M89, M90, M99, M102, M104)	2 (M113, M114)	7
M120-156	7 (M123, M126, M127, M130, M131, M133, M154)	7 (M135, M136, M137, M145, M147, M155, M156)	3
M166-204	5 (M163, M165, M166, M179, M183)	2 (M191, M201)	7
Toplam	25	16	41

Link İndeksi (Link Index, L.I.)

Link İndeksi (L.I.), bağlantıların, hareketlere olan oranıdır ve L.I. biçiminde ifade edilir. Link İndeksi, bir tasarım çalışmasında bağlantı eylemleri toplamının hızlı bir göstergesidir. Bu da bize tasarımcının bir sentez ortaya koyma çabası hakkında bir fikir verir.

FM ve DM durumlarında yürütülen tasarım süreçlerinde ortaya çıkan veriler arasında karşılaştırmaya geçmeden önce, Goldschmidt'in 1990 ve 2014 yıllarındaki çalışmalarında yer verdiği Linkograf grafiklerinde ortaya çıkan örüntülerin incelenmesi önemlidir. Goldschmidt, bu örüntülerin tasarım süreci üretkenliğini ölçmede kullanılabileceğini ortaya koyar.²³ Bunlar, Linkograf grafiklerinde hareketler-

le bağlantıların biraraya gelmesi sonucu oluşan birtakım örüntülerdir. Goldschmidt (1990, 2014), 3 çeşit örüntü tanımlaması yapar: Chunk, Web, Sawtooth Track'tır. Bu örüntüler ile ilgili detaylı bilgi aşağıda verilmiştir.

Chunk

Şekil 9'da görülen Linkograf grafiğinde M50-61 ve M61-M74 arasındaki hareketleri barındıran (mavi renk ile gösterilen) üçgen chunk olarak tanımlanır. Bir Linkografta bağımsız chunk'ların yanı sıra, tek bir hareketle birbirine bağlı ve/veya birbiri üzerine binen chunk'ları görmek mümkündür. Bir chunk, bir tasarım soruna dair ilgili özelliklerin, konuya ilişkin soruların ve olası sonuçlarının sorgulandığını göstermektedir.²⁴ Bu irdeleme, olası sonuçlar tükenmesi ve/veya sürecin yeni düşünce döngüsü ile bölünmesiyle sona erer. Tasarımcı, bir tasarım sorununu ele alırken tüm dikkatini o konuya odaklar, ancak bir önceki konu ile ilişkili kurulması noktasında önceki chunk'larla bağlantıların kurulması mümkündür. Bazı Linkografalarda chunk'ların tanımlanması zor olabilir.

Fiziksel Maket protokol çalışmasına dair Linkograf grafiğinde chunk'ların net bir biçimde tanımlanamayacağı görülür.

Diğer taraftan Dijital Modelleme sürecinde daha belirgin bir chunk örüntüsüne rastlanır. Dijital Modellemede ortaya çıkan M48-68 aralığındaki hareketlerde tasarımcının, kapalı mekanlara ait büyüklüklerin oluşturulması; bu kütlelerin arazi üzerinde nasıl konumlandığı ve bu kütleyle bağlanan yaya aksları üzerinde çalıştığı gözlemlenmiştir.

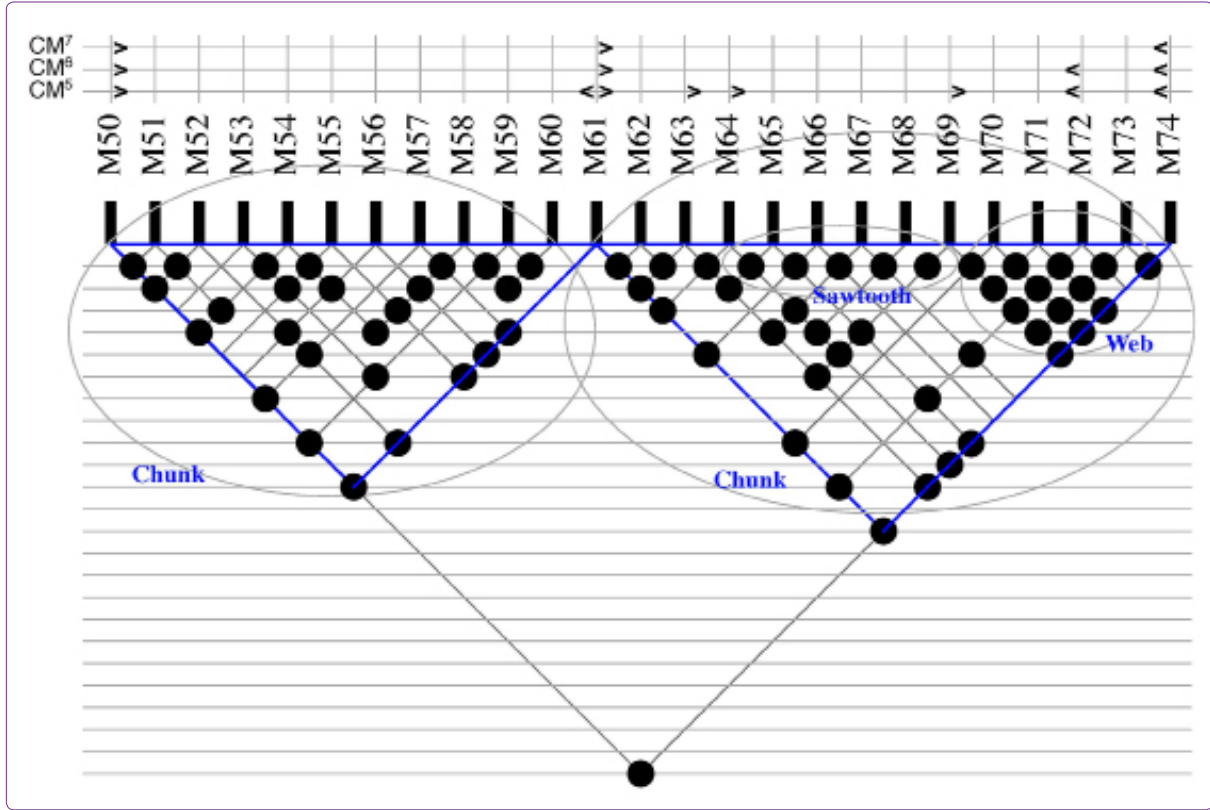
İki ortam arasında Fiziksel maket sürecinde net bir chunk yapısı görülmemesine karşın Dijital Modelleme sürecinde üç parça halinde toplam 72 adet hareketi barındıran bir chunk yapısı ortaya çıkmıştır.

Web

Çok sayıda bağlantının, görece daha az sayıda hareketlerin arasında oluşmasıyla meydana gelen yapıdır (Şekil 9). Web'ler (ağ), bağlantı yoğunluğunun özellikle yüksek olduğu örüntülerin bir parçasıdır. Web'ler, Chunk'lardan daha küçüktür ve her Linkografda bulunmayabilir. Bir web bağlantılarını oluşturan hareketler yüksek derecede birbirine

²³ Goldschmidt, 1990.

²⁴ Goldschmidt, 2014, s. 63-64.

Şekil 9. Kısmi linkograf örneği (temsili).

bağlıdır. Tipik bir web, 12-13 bağlantıyı meydana getiren, 7-8 adet ardışık hareketten oluşur.²⁵ Bir web tasarım sürecinin, belirli bir konun derinlemesine gözden geçirildiği ve bunlara dair bakış açılarının, birbirleri ile uyumlu olduğundan emin olmak için üzerinde çalışılan kısmi bir parçasını temsil eder. Tasarım süreci içinde, özel açıklık kazandırma ya da bir fikrin, ona ait pek çok bakış açısının neredeyse eşzamanlı bir biçimde ortaya konması ile oluşturulduğu durumları işaret eder.

Fiziksel Maket protokolünde ortaya çıkan web yapısından M50-55 (6 adet hareket) arasında 10 adet bağlantı örnek verilebilir. Bu aralıkta Tasarımcı, maket malzemeleri ile verilen tasarım problemindeki mekânsal büyüklükleri oluşturmak üzerine düşünmüştür. Bu aralıkta mekânsal büyüklüklerin hangi oranlarda olması gerektiği ve biçimleri ile ilgili deneme yapmıştır.

Dijital Modelleme protokolünde, M48-55 hareketleri arasında görülen web yapısında tasarımcının, mekânsal büyüklükleri anlayabilmek üzere silindirik bir kapalı alan oluşturmak üzere denemeler yaptığı görülmüştür.

Bu durumda, Fiziksel Maket ağ yapısında toplam 21 adet harekette, 36 adet bağlantı (36/21); Dijital Modelleme ağ örüntüsünde ise 16 adet harekette, 29 adet bağlantı (29/16) ortaya çıktığı görülür.

²⁵ Goldschmidt, 1990, s. 294.

Sawtooth Track

Sawtooth Track, bir hareketin, kendinden bir önceki hareket ile sıralı bir biçimde bağlantılı olması ile meydana gelir. Linkografda bu şekilde ortaya çıkan örüntüler, tasarımcının o sırada, lineer bir düşünce süreci içinde olduğuna işaret etmektedir. Bu durumdaki her bir hareket, tasarımcının o sırada ne yaptığı ya da ne söylediğine karşılık gelmektedir. Bir Linkografda sawtooth track sayılabilmesi için en az dört ardışık hareket içermesi gerekir. Sawtooth Track'lerin daha büyük bir ağın bütünsel bir parçası olmak yerine yalnız kalması halinde, tasarımcının (o noktada), bir sentez sürecinde bulunmadığı, daha çok bir gözlem ya da öneriyi lineer bir dizide geliştirdiği, tasarım aramasını genişletmediği ya da derinleştirmede sonucuna varılabılır.

Fiziksel Maket protokolünde görülen sawtooth, toplamda 38 adet hareketi barındırmaktadır. Sawtooth hareketlerinin, toplam hareketlere oranı ise %19,3'tür. FM protokolünde sawtooth'lara örnek, Tasarımcı-G'nin, M80-86 aralığında sergi mekanı ve yaya akışını sağlayacak, yay biçiminde mekanının üretilmesi üzerinde çalışması verilebilir.

Dijital Modelleme durumunda sawtooth hareketlerinin diğer hareketlere oranı ise, %5,9 olarak karşımıza çıkar. Tasarımcının M48-51 arasında 10 m. çapında bir daireyi oluşturmak üzere çalışması Dijital Modelleme durumundaki sawtooth örüntüsüne bir örnektir.

Tablo 5. Maket ve Dijital Model Hareket ve Bağlantı Dağılım Değerleri

	Hareketler	Bağlantılar	Link İndeksi (L.I.)	CM4> (Adet)	<CM4 (Adet)	CM4 (%)
Fiziksel Maket	197	397	2	31	23	54 (27.4)
Dijital Model	204	295	1,4	25	16	41 (20.1)

Tablo 6. Maket ve Dijital Model Hareket ve Bağlantı Dağılım Değerleri

	Chunk	Web (Link/Moves)	Sawtooth
Fiziksel Maket	—	36/21	%19.3
Dijital Model	72	29/16	%5.9

Bir sonraki bölümde Fiziksel Maket ve Dijital Model ortamlarına dair karşılaştırmalı analizlerin değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Değerlendirme

Fiziksel Maket ve Dijital Modelleme ortamlarında gerçekleştirilen tasarım süreçlerinde, iki ortam arasındaki üretkenlik karşılaştırması yapabilmek üzere şu unsurlar incelenmiştir: Kritik hareketler (CM), Link İndeksi (L.I.), tasarım sürecinde üretilen tasarım fikirleri ve kritik hareket (CM) ilişkileri, Linkograf grafiklerinden elde edilen Chunk, Web, Sawtooth örüntüleri. Söz konusu unsurlara dair sayısal veriler Tablo 5'te görülmektedir. Buna göre sırasıyla Kritik Hareketler (CM), Link İndeksi (L.I.), Chunk, Web ve Sawtooth değerleri ele alınacaktır.

Kritik Hareketler: iki farklı ortamda yürütülen protokol çalışmalarında, eşik değeri $t=4$ alınan kritik hareket oranları Fiziksel Maket için %27,4; Dijital Model için %20,1 olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Fiziksel Maket ortamında tasarım hareketlerine bağlı oluşan bağlantı sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumda Fiziksel Maket ortamında gerek ileri (CM4>), gerekse geri bağlantılı (CM4<) kritik hareketlerin dijital modelleme ortamına göre daha yoğun olduğu görülebilir (bkz. Tablo 5). Fiziksel Maket ortamında ileribağlantı ile başlayıp geribağlantı ile biten net, belirgin chunk'lar olmasa da CM değerlerinin yüksek olduğu görülür.

FM durumunda CM4 dağılımlarına bakıldığı zaman (Tablo 3) tasarım sürecinin başlangıç aşamasında ileribağlantılı hareketlerin yoğun olduğu görülür. Sürecin ilerleyen aşamalarında, başlangıç aşamasından daha düşük oranlarda ileri ve geri hareket yoğunluğu devam ederken, sürecinde sonuna doğru sadece geribağlantılı hareketlerin olduğu görülebilir. FM tasarım sürecinin başlarında kritik hareket dağılımının yoğun olmasına karşın sürecin tamamına bakıl-

dığında farklı aşamalarda kritik hareket oranlarının değiştiği (azalıp arttığı, sonra tekrar artıp azaldığı) söylenebilir.

DM durumdaki CM4 dağılımına bakıldığı zaman (Tablo 4), kritik hareket oluşumlarının, tasarım sürecinin genelinde homojen bir dağılım içinde olduğu görülebilir.

Fiziksel Maket ortamında tasarımcını önünde somut (tangible) bir nesne olması, arazi topoğrafyası, yakın çevredeki yapı/doğal çevre gibi etkenlerin, tasarım sürecinin başlangıcında fark edilmesine neden olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle tasarımcının, bu etkenleri fiziksel maket çalışmasının başında birer tasarım girdisi olarak kullanarak fikir üretmeye başladığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, Dijital Modelleme durumunda ise, benzer arazi ve benzer işlevsel özellikleri barındıran bir tasarım problemi ile karşı karşıya kalan tasarımcının, tasarım fikri oluşturmada güçlük çektiği ve tasarıma farklı girdiler üzerinden başlangıç yaptığı gözlemlenmiştir.

Link İndeksi (L.I.): Goldschmidt, bir Linkograf'ta link indeksi değerinin 2.0'ye yakın olmasını hareketler arasındaki bağlantıların yüksek, indeks değerinin 1.0'ın altında olması durumunda ise zayıf olduğunu belirtir.²⁶ Ayrıca Goldschmidt, indeks değerlerindeki göstergeleri katılımcının verilen problemi çözümedeki deneyim ve uzmanlık düzeyi ile ilgili olabileceği yorumunda bulunur.²⁷ İki ortam arasındaki L.I. değerleri karşılaştırıldığında Fiziksel Maket ortamı indeksi 2 iken, Dijital Model indeksinin 1,4 olduğu görülür (bkz. Tablo 5). Bu çalışma kapsamında katılımcıların belirli düzeyde bir tasarım eğitimi almış olması, maket ortamında çalışma ve dijital modelleme deneyimlerinin yüksek düzeyde olmasına özen gösterilmiştir. Bu noktada tasarımcımızın Fiziksel Maket ortamında daha deneyim sahibi olduğu ya da Dijital Modelleme ortamında tasarım yapma deneyiminin ve/veya becerisinin düşündüğü kadar yetkin olmadığı yorumu yapılabilir.

Chunk: FM durumunda belirgin bir chunk sistemi olmasına rağmen tasarım sürecinin "yapısal" olmadığı söylenemez. Fiziksel Maket durumunda, tasarım sürecinde üretilen tasarım düşünceleri zaman süreç içinde geliştirilerek kullanılmıştır. Diğer taraftan DM durumunda, üretilen tasarım düşüncesi hemen denenmiş, bazı durumlarda ise deneme ve tasarım düşüncesi üretimi eş zamanlı meydana gelmiştir. Bu nedenle DM durumunda daha belirgin bir chunk sistemi görülmektedir.

²⁶ Goldschmidt, 1990, s. 297.

²⁷ Goldschmidt, 1990, s. 297.

Web: FM ve DM ortamlarında yürütülen tasarım süreçlerinin chunk değerlerine bakıldığında (bkz. Tablo 6), DM ortamındaki değerlerin (29/16), FM ortamındaki (36/21) değerlere göre daha yüksek olduğu görülür.

Sawtooth: oranlarına bakıldığında Fiziksel Maket ortamında elde edilen oranın, Dijital Modelleme ortamına göre daha yüksek olduğu ancak bu rağmen her iki ortamda da genel olarak %'lerin düşük olduğu görülebilir (bkz. Tablo 6). Fiziksel Maket ortamında sawtooth değerlerinin (%19,3) daha yüksek çıkmasının, çalışma maketi ve maket malzemeleri ile tasarım düşüncesi arasında daha çok sayıda ardışık hareketin oluşmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan Dijital Modelleme ortamında bu değer (%5,9) daha düşük olması daha az sayıda ardışık tasarım süreci olduğu anlamına geldiği düşünülebilir. Bu noktada şöyle bir yapı dikkati çekmektedir. Bir Linkograf grafiğinde Sawtooth Track belirlenebilmesi için en az 4 tasarım hareketinin ardışık şekilde oluşması gerekmektedir. Dijital Modelleme sürecine dikkatli bir şekilde bakıldığında bu ilişkinin alt sınırının 3'e düştüğü görülür. Bu nedenle Dijital Modelleme protokolünde bu değerler Fiziksel Maket ortamına göre daha düşük kalmaktadır. Ancak genel olarak gerek Fiziksel Maket gerekse Dijital Model ortamlarında bu değerlerin düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedenin protokol çalışmasında verilen tasarım probleminin yapısından ve katılımcının bireysel tasarımcı olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim, tasarım çalışmaları alanında yapılmış diğer araştırmalara bakıldığında, soru-cevap biçiminde bir tasarım problemine ve/veya grup çalışmasına dayalı protokol analizlerinde bu değerlerin daha yüksek olabildiği görülür.

Sonuç

Fiziksel Maket ortamında yürütülen tasarım sürecinde Bağlantıların, L.I. değerinin ve t=4 seviyesinde ortaya çıkan kritik hareket (CM⁴) yüzdelerinin yüksek çıktığı görülmektedir. Özellikle L.I. değerinin yüksek çıkması (1'in üzerindeki değerler için) tasarım sürecinin üretkenlik seviyesinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu sayıların yüksek çıkması tek başına yeterli olmamaktadır. Chunk değerlerinin de tasarım üretkenliği üzerinde etkileri vardır. Bir Linkograf yapısında belirgin chunk'ların olması, üretilen tasarım fikrinin her açıdan ele alındığı, araştırıldığı; fikrin uygunluğunun araştırıldığı yapıları temsil etmektedir. Linkograf grafiklerinde ortaya çıkan chunk'lar birbirlerine ileri ve/veya geri hareketlerle bağlı ya da bağımsız olabilmektedir. Fiziksel Maket protokolüne ait Linkograf grafiğine bakıldığında belirgin chunk yapılarına rastlanmamıştır. Ancak FM sürecinin bütününe ve içeriğine bakıldığı zaman, tasarımcının birtakım tasarım fikirlerini farklı modelleme durumlarında ele alması, bunların uygunluklarına dair fikir yürütmesi ve bunlar içinden seçtiği fikirleri maket üzerinde denemesi söz konusudur. FM ortamına ait Linkograf grafiğinin yapısı bütünsel bir chunk'a benzemektedir.

Benzer şekilde, Dijital Model ortamında yürütülen tasarım sürecinde Bağlantı sayısının, L.I. değerinin ve t=4 seviyesinde ortaya çıkan kritik hareket (CM⁴) yüzdelerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle L.I. değerinin yüksek çıkması (1'in üzerindeki değerler için) tasarım sürecinin üretkenlik seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, DM protokolündeki chunk örüntüsü FM protokolüne göre çok daha belirgindir. Dijital Modelleme ortamında, üretilen tasarım fikirlerinin ele alındığı; daha önceden ve/veya o sırada alınan tasarım kararları ile uyumlarının sorgulandığı; bu süreçler sonunda bu fikrin kullanılmasına, fikirden vazgeçilmesine ya da geriye dönük olarak başka fikirlerin ele alınmasına dair yapılan çalışmalar her bir chunk'ta daha net bir şekilde görülmektedir. DM ortamının özelliklerinden dolayı her bir fikrin denemesi, ileriye dönük olarak devam ettirilmesi, geriye dönük olarak yeniden ele alınması ve/veya bu fikirden vazgeçilmesi mümkün olmuştur. Diğer taraftan, Fiziksel Maket sürecinde üretilen her fikrin denemesi mümkün olmamış, üretilen fikirler sesli-düşünme yoluyla analiz edilmiş ve en uygun olanın maket malzemeleri kullanılarak modellenmesi söz konusudur.

FM ve DM ortamlarında yürütülen protokol çalışmalarının üretkenlik düzeylerinin birbirine yakın çıktığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Linkograf grafiklerinin yapısal örüntülerine ve bu örüntülere bağlı chunk, web ve sawtooth değerlerine bakacak olursak birtakım farklılıkların olduğu görülebilir. Bu farklılıkların Fiziksel Maket ve Dijital Model ortamlarının doğasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Linkograf analizlerinde Fiziksel Maket ve Dijital Model ortamlarına ait değerlerin yüksek çıktığı görülmektedir. Genel değerlendirme yapılabilmesi için, daha yüksek eşik değerleriyle analizlerine bakılması ve daha fazla sayıda katılımcı ile protokol çalışmalarının yürütülmesine ihtiyaç vardır

Kaynaklar

- Akın, Ö. (1978). How Do Architects Design?. In Artificial Intelligence and Pattern Recognition in Computer Aided Design, ed. J. Latombe. North-Holland.
- Akın, Ö. (1986). Psychology of Architectural Design, Pion Press, London.
- Bilda, Z., Gero, J. S., & Purcell, T. (2006). Sketch or not to sketch? That is the question. Design Studies, 27, 587-613.
- Cross, N., Christiaans, H., & Dorst, K. (eds.) (1996). Analyzing design activity. John Wiley & Sons, New York.
- Dorst, K. (2004). On the problem of design problems-problem solving and design expertise, The Journal of Design Research, 4 (3).
- Duncker, K. (1926). A qualitative (experimental and theoretical) study of productive thinking (solving of comprehensible problems). Pedagogical Seminary, 33, 642-708.
- Eastman, C. M. (1970). On the Analysis of Intuitive Design Pro-

- cesses. In *Emerging Methods of Environmental Design and Planning*, ed. G. Moore. MIT Press.
- Ericsson, K. A. & Simon, H. A. (1984/1993). *Protocol Analysis: Verbal Reports as Data*. MIT Press.
- Goel, V. (1995). *Sketches of Thought*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Goldschmidt, G. (1990). Linkography: assessing design productivity, *Cybernetics and System '90*, R. Trappl, ed., World Scientific, Singapore, 291-298.
- Goldschmidt, G. (1991). The dialectics of sketching. *Creativity Research Journal Vol.4 No.2*, 123-143.
- Goldschmidt, G. (1992). Criteria for design evaluation: a process-oriented paradigm. In Y. Kalay, *Evaluating and Predicting Design Performance* (pp. 67-79). New York: John Wiley & Son, Inc.
- Goldschmidt, G. (1995). The designer as a team of one. *Design Studies*, 16 (2), 189-209.
- Goldschmidt, G. (2003). The backtalk of self-generated sketches. *Design Issues*, 19 (1), 72-88.
- Goldschmidt, G. (2014). *Linkography: Unfolding the Design Process*. MIT Press.
- Goldschmidt, G., & Tatsa, D. (2005). How good are good ideas? Correlates of design creativity. *Design Studies*, 26, 593-611.
- Kan, J. W., & Gero, J. (2005). Design Behaviour Measurement by Quantifying Linkography in Protocol Studies of Designing. *Human Behaviour in Design'05* (pp. 47-58). Sydney: Key Centre of Design Computing and Cognition.
- Kan, J. W., & Gero, J. (2008). Acquiring information from linkography in protocol studies of designing. *Design Studies*, 29, 315-337.
- Newell, A., Simon, H. A. (1972). *Human Problem Solving*. Prentice-Hall, N. J.
- Purcell, A. T., & Gero, J. S. (1998). Drawings and the design process. *Design Studies*, 19, 389-430.
- Robbins, E. (1994). *Why Architects Draw*, MIT Press, Cambridge MA.
- Schön, D. (1983). *The Reflective Practitioner*, Basic Books, NY.
- Schön, D. (1992). Designing as Reflective Conversation with the Materials of a Design Situation, *Research in Engineering Design*, 3, pp. 131-147.
- Schön, D., & Wiggins, G. (1992). Kinds of seeing and their functions in designing. *Design Studies*, 13 (2), 135-156.
- Suwa, M., & Tversky, B. (1997). What do architects and students perceive in their design sketches?: A protocol analysis. *Design Studies*, 18 (4), 385-403.
- Van Someren, M. W., Barnard, Y. F., & Sandberg, J. A. (1994). *The Think Aloud Method: A Practical Guide to Modeling Cognitive Processes*. Academic Press.
- Wertheimer, M. (1945). *Productive thinking*. New York: Harper & Row.

İnternet Kaynakları

- Protocol Analysis and Verbal Reports on Thinking: <https://psy.fsu.edu/faculty/ericsson/ericsson.proto.thnk.html> [Erişim tarihi 18 Aralık 2015].

Tasarım Stüdyolarında Eleştiri: Aktörler, Ortam, Kanallar Üzerine

Criticism In Design Studio: The Actors, Atmosphere, and Channels

Ammar TOK, Ayla AYYILDIZ POTUR

ÖZ

Tasarım eğitiminin kalbinin stüdyo olduğu düşüncesi kabul görmüş ortak bir söylemdir, ancak diğer yandan, stüdyonun kalbinin de “eleştiri” olduğunu söylemek olanaklılıklar dahilindedir. Tasarım sürecinin başlangıç, gelişme gibi farklı zamanlarındaki gereklilikler, öğrenci grubunun yapısı, farklı sınıf düzeylerinin gelişimsel özellikleri, tasarım konusu özelindeki bileşenler gibi pek çok değişken, öğrenci tasarımcı, stüdyo yürütücüsü, diğer öğrenci tasarımcılar, yürütücüler arasındaki etkileşimin ve eleştiri türünün oluşumunu da etkiler. Bu nedenle ki, tasarım eğitiminde, özeleştiriye, masa başı kritiğinden yaşı eleştirisine, panel eleştirilerinden kapalı jüriye farklı yöntem ve içeriğe sahip, farklı avantaj ve dezavantajlar içeren ve farklı kazanımlar barındıran eleştiri türlerinin varlığı söz konusudur. Bu çalışmada, Tasarım Stüdyolarında Eleştiri olgusu, Aktörler, Ortam, Kanallar Üzerine bir sınıflandırma ile değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Eleştiri; eleştiri ortamı; eleştiri türleri; jüri; stüdyo; tasarım eğitimi.

ABSTRACT

It may be commonly held that design education is the heart of the studio idea, but it is also possible to regard criticism as the heart of the studio. Much like components of the design subject, many variables such as the necessities of a design process timeline, the structure of the student group, and the developmental properties of different class levels affect the interaction and formation of the style of criticism that takes place between the student designer, studio instructor, and other student designers. For this reason, there are different criticism styles in design education, including self-criticism, one-to-one criticism, desk criticism, peer criticism, panel criticism, and closed jury criticism with different advantages, disadvantages, and outcomes. In this study, the phenomenon of criticism in the design studio is evaluated with respect to the participants, the atmosphere, and the channels.

Keywords: Criticism; atmosphere of criticism; types of criticism; jury; studio; design education.

Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli

Başvuru tarihi: 21 Ekim 2015 - Kabul tarihi: 24 Mayıs 2016

İletişim: Ayla AYYILDIZ POTUR. e-posta: aylaayyildizpotur@gyte.edu.tr

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Tasarım Disiplinlerinin öğrenme ortamı, klasik eğitim ortamı olarak tanımlanabilecek sınıf düzeninden farklı olarak “stüdyo” dur. Tasarım Eğitiminin kalbi olarak değerlendirilen stüdyo, gerek ilgilendiği problem türleri, gerek öğretim metotları, gerekse de gerektirdiği iletişim biçimi ile konvansiyonel eğitim mekanlarına göre belirgin farklılıklar gösterir. Genellikle, doğal bilimler ve toplum bilimlerinde gözlem, test etme, tahmin, yanlışlanabilme, pozitivism kavramları etken iken, tasarım disiplinlerinde ise, değiştirme, dönüştürme, özgürleştirme kavramları öncüdür. Bu noktada, tasarım eğitiminde bilginin, her bireyin zihninde farklı bir şekilde, yeniden ve yeniden inşa edilmesi, yorumlanması ve üretimi gerekliliği, stüdyodaki eğitim biçiminin de öğretici merkezli konumun ötesine geçme gerekliliğini sorgulamayı gerektirir. Bilginin subjektif inşası, tasarım stüdyosunun anahtar kavramlarını eleştiri ve iletişim olarak belirler. Bu araştırmada, tasarım eğitiminde eleştiri olgusu, aktörler, ortam ve kanallar üzerinden değerlendirilmeden önce, École des Beaux-Arts’ dan Bauhaus’a tasarım eğitiminde stüdyo kültürünün ve eleştirinin dönüşümü irdelenecektir.

École des Beaux-Arts’ dan Bauhaus’a Stüdyo Kültürünün ve Eleştiri Ortamının Dönüşümü

Tasarım eğitiminde eleştiri sisteminin ve jürilerin erken dönem uygulamalarına ilişkin literatürde net bir tanımlama olmamasına rağmen, kökeninin 19. yüzyıl Fransa’sında École des Beaux-Arts’ a dayandığı (Carlhian 1979 & 1980; Chafee 1977; Egbert 1980; Kostof 1977; Middleton 1982) konusunda genel bir görüş birliği söz konusudur. Bazı kaynaklarda 18. yüzyılda Cambridge Üniversitesi’nde erken bir örneğine rastlandığı belirtilen (Anthony, 1991) sistemin, tarihsel sürecinin Ecole Des Beaux-Arts’ın dönüşümü ile birlikte irdelenmesinde fayda vardır. “Académie des Beaux-Arts” adı ile 1648 yılında kurulan okulun, biri mimarlık, diğeri ise Resim ve Heykel olmak üzere iki bölüme ayrıldığı ve Ecole Des Beaux-Arts’ın mimarlık kökeninin 1671 yılına dayandığı bilinmektedir.

Standart bir okulun idari şemasından bağımsız olarak işleyen sistemde, “danışman” - “patron” olarak tanımlanan, tanınmış bir mimar ya da popüler bir hocanın kendi atölyesini açabilmesi için en az yirmi öğrenciden talep gelmesi gerekir. Bir atölyedeki bir patrona bağlı öğrenci sayısı yüzü bulabileceği için, eski ve yeni öğrenciler arasındaki örgütlü işbirliği önem kazanır. “Patron” olarak tanımlanan danışmanın (Broadbent, 1995), atölyeleri kritik vermek üzere, ancak, akşamları ziyaret edebildiği sistemde sınırlı sürede gerçekleşen bu eleştiriler oldukça belirleyicidir. Eğitim, bazı teorisyenlere göre, birebir diyalogdan daha ağırlıklı olarak grup tartışmalarına, eleştiri ve jüri sistemine dayanır. (Draper, 1977; Doidge, Sara ve Parnell, 2000). Ancak, eleştiri,

belli sınırlar çerçevesindedir. Ecole des Beaux Arts; klasik Yunan, Roma ve Rönesans mimarlığına dayalı “klasisizm” anlayışına hizmet eder. Farklılıkların, sistemin kendi içinde üreyen eleştirilerin söz konusu olması pek de mümkün değildir. Violette-Le-Duc’un 1863 yılında Ecole des Beaux Arts’a estetik profesörü olarak atanıp kendi “gotik rasyonalist” değer sistemi doğrultusunda derslerini vermeye başlamasının ardından, öğrencilerin alkışlı protestoları ile karşılaşması (Gür, 2009), ekolün eleştirel sorgulamalara ve yeni bakış açılarına izin vermeyen yapısını ortaya koyar.

Ecole Des Beaux-Arts’, rekabetin önemli olduğu bir yapılanma sergilese de, ürünün gelişim sürecinden çok ürünün doğrudan kendisini önemsemesi, tasarımın sezgisel yöntemlerle geliştirilebileceği, öğretilemeyeceği ve ağırlıklı olarak mevcut yeteneğe dayalı olduğu varsayımı, atölyelerde danışmandan danışana tek taraflı bilgi akışı olduğu inancı gibi eğitsel açıdan olumsuz olarak değerlendirilebilecek yönleri ile zaman içinde eleştirilir, 1920’ler Bauhaus’un yeni bir şema önererek ortaya çıktığı yıllardır. Bauhaus, yaratıcılığı, hayal gücünü ve bireysel ifade olanaklarını ön plana çıkarmayı hedefler. Danışanı, danışmanın baskın etkisinden koşullandırmalardan kurtarmayı hedefleyen düşünce, tasarım eğitiminin dönüşümü açısından önemlidir. Modern mimarının, kitlesel üretimin ve teknolojinin egemen olduğu, “makine” olgusunun tasarımın yeni aracı haline dönüştüğü bu dönemde, Alman yaklaşımının etkisiyle, tüm dünyada, Bauhaus Ekolü, mimari de dahil olmak üzere, endüstri tasarımdan grafiğe tüm tasarım disiplinlerini hızlı bir şekilde etkiler. Ancak, ekolün, Ecole Des Beaux-Arts’ ile benzerlikleri de vardır. Stüdyoların kullanım biçimi belirgin farklılıklar içermez. Bauhaus (28 tasarım stüdyosu ile), Ecole Des Beaux-Arts’ın başlatmış olduğu, öğrencilerin, tüm yaşamsal aktivitelerinin merkezi olma (yeme, uyuma, spor, yıkanma vb) işlevini sürdürür (Anthony, 1991).

Mimarlık Eğitimi açısından, Birinci Dünya Savaşı, travmatik ortam ve baskılar (ırk baskıları, politik baskılar, savaş etkileri vb.) nedeniyle, önemli bir zaman dönemini ifade eder. Savaş başlangıcından 2. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, her disiplinden bilim insanının olduğu gibi, tasarımcı-mimar-akademisyenlerin de Amerika’ya göç süreci devam eder. Dessau’da Alman mimar Walter Gropius tarafından 1919 yılında kurulmuş olan Bauhaus Okulunun, 1933 yılında Naziler tarafından kapatılmasının ardından, dünyanın her yerine dağılan ve özellikle Amerika’ya göç ederek, mülteci entelektüeller - Hitler dönemi göçmenleri olarak adlandırılan akademisyenler tarafından, Bauhaus ilkeleri, yeni kurulan okullarda yeniden ve yeniden inşa edilecektir. Süreç, Mimarlık Okullarının “eleştiri olgusunu” bir özgünlük mecrası ve statü oluşturan sembolik bir değer olarak görme eğilimlerinin başlangıcına işaret eder. Bu nedenlerle, 1930’lu yıllar, stüdyoda eleştiri kültürünün,

süreçlerinin, bağlamlarının, kanallarının dönüşümünde önemli bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir.

2. Tasarım Stüdyolarında Eleştiri

Eleştiri, problem türleriyle, bilginin yeniden yapılandırma süreçleriyle, etkileşim biçimleriyle, iletişim ortamıyla, geri bildirim işleviyle, danışan-danışman rollerinin lineer olmayan yapısıyla farklılaşan tasarım eğitimi, konvansiyonel öğrenme ortamlarından en belirgin şekilde ayıran etken bir bileşendir. Tasarım eğitiminin kalbinin stüdyo olduğu (Dutton, 1987) düşüncesi kabul görmüş ortak bir söylemdir, ancak diğer yandan, stüdyonun kalbinin de “eleştiri” olduğunu söylemek olanaklılıklar dahilindedir. Eleştiri, tasarım eğitiminin “yaparak öğrenme” temeline dayalı süreçlerinde, bire-bir eleştiri, masa başı kritikleri, geribildirimler, jüriler, özeleştiri gibi çok yönlü bir etkileşim ağıyla gerçekleşebilir. Ancak, özünü ve kökenlerini derinlemesine sorgulamak gerekir. Grekçe “krinein” kelimesinin karşılığı olduğu düşünülen ve “bir söz üzerine söylenen bir söz” (Gür, 2009) anlamının yanı sıra; “ayırım yapma”, “ayırt etme”, “farklılıklarını ortaya çıkarma” gibi çeşitli anlamlar yüklenen (Attoe, 1978) kavram, belirli bir konuda mevcut farklı düşünceleri değişik eleklardan geçirmek suretiyle etkili olan ve olmayanları birbirinden ayırmak anlamında da kullanılır. (Branch, 2000). Batı dillerindeki “critique” “criticism” “critical thinking” gibi kelimeler, Yunanca “hüküm veren, jüri olarak hareket eden, hakim” gibi anlamları niteleyen “kriticos” “kritikos” sözcüğünden türemiş olup, bu sözcük, ilk olarak, Yunan tarihinde önemli bir yeri olan Homeros destanlarına sonradan katılmış olabilecek dizeleri ayırmakla görevli İskenderiyeli üç Yunan bilgini tanımlamak için kullanılmıştır.

Akademik ortamlarda, eleştiri bir çözümleme ve ilişkiler kademelenmesini anlama, buna bağlı olarak da anlamı sorgulama ve yeniden anlam atfetme süreci olarak algılandı (Güzer, 2009), gündelik dil içinde gelenekselleşmiş anlamı ile barındırdığı temsiliyet; eleştirinin, eleştiri nesnesinin varsayılan “ideal” bir pozisyondan saptığını ima eden “bir hata bulma” edimi olduğu üzerine odaklanır. Bu olumsuz vurgu, popüler kültür ortamı içinde, herhangi bir nesne ya da olgunun var olma biçimini anlamaya yönelik çabaların önüne geçer. Bu nedenledir ki, düşünsel bağlamda daha gelişmiş kültürel yapılar için genellikle, “eleştirel kültür” tanımlaması kullanılır. Popüler kültürler, eleştirel süreçlerinde genellikle, indirgemeci bir yaklaşım izlerken, nesne ya da olguların var olma biçimleri üzerinde etkili olan süreçten öte, gündelik ortamla ilişkilendirme biçimlerini temel alarak değer belirlerler. Bu bağlamda eleştiri, güzel-çirkin, iyi-kötü gibi çift kutuplu belirgin kalıp yargıların çok da ötesine geçemezken, kavramın, yargılama - eksik bulma - itiraz - tepki gibi negatif anlam yüklemeleriyle anlamlandırılma olasılığı yüksektir. Diğer yandan, eleştirel kültürler ise, herhangi bir nesne ya da olgu ile ilgili değer üretirken kesin

yargılar üretmekten çok, o nesne ya da olgunun oluşum sürecinin arka planını, bu süreç üzerinde etkili olan farklı disiplinler etkileri anlamaya çalışır, o değerlendirmeyi oluşturan çevresel etkilerin bir bölümünü göz ardı eden indirgemeler yapmaktan kaçınır (Güzer, 2009).

Bu nedenledir ki, stüdyo kültüründe, eleştiri, kitle kültürlerinde olduğu gibi çoğunluk tarafından sorgusuz kabul görme yoğunluğu ile özdeş bir kavram değildir; analiz, farkına varma, tanımlama, değerlendirme, yorumlama (Şentürer, 2004) süreçleriyle olan yakın ilişkisi, tasarım eleştirisinin amacını, “sonuç yargıya varmaktan daha öte, süreci ve ilişkiler sistemini anlamak; tasarımı tüm süreç ve nesnel verileri ile çok boyutlu bir zemin üzerinde, çok girdili ağlarıyla tartışmaya açmak” olarak belirler. Yerleşik bir eleştiri kültürüne sahip olma, tasarım disiplinlerinin öğrenme ortamı olan stüdyonun değerli bir kazanım hedefi olarak ortaya çıkar. Eleştiri, tasarım eğitiminin temel araçlarından biridir ve bir iletişim nesnesidir. Çünkü, eleştiri, öğrencinin karşılaştığı, farklılaşan tasarım problemleri karşısında, kendi öznel yaklaşımını belirlemesinde, sonsuz bilgi uzayı içinden seçerek ilişkilendirdiği bilgiyi yeniden üretmesinde, düşünceye dönüştürmesinde, dolayısıyla da yaratıcı sürece geçişinde tetikleyici rol oynar. Bu nedenledir ki, tasarım eğitiminde, eleştiri; içselleştirilmiş bir kültür olarak öğrenme ortamına dahil olabilmeli; siyah-beyaz, güzel-çirkin, iyi-kötü gibi çift kutuplu net kalıp yargıların ötesine geçebilmeli, yargılamaya yönelik indirgemeci yaklaşımdan uzaklaşabilmelidir. Tasarım eğitiminde eleştirel yaklaşım, bir defaya özgü tekil eleştiri değil, karşılıklılık ve süreklilik içinde yoğunluklu bir etkileşimi gerektirir; yapıcı, katılımcı, gerçekçi, bütüncül, dolaysız, aktif, ufuk açıcı, cesaretlendirici olması, stüdyoda yerleşik bir eleştiri kültürünün oluşabilmesi açısından önemlidir. Stüdyoda eleştiri, soru sordurtmak, açık uçluluğunu korumak, başka biçimlerde görebilmeyi deneyimletmek amacıyla, olgusal ve/ya işlemci olan her türlü disiplinler arası bilginin üst üste birikimine, çakıştırılmasına, transpozisyonuna olanak verecek esneklikte olabilmelidir.

Tasarım Stüdyolarında Eleştiri: Aktörler, Ortam, Kanallar Üzerine

Tasarım stüdyolarında, eleştirinin amacı, “tasarımı, tüm süreç ve nesnel verileri ile çok boyutlu bir zemin üzerinde, çok girdili ağlarıyla tartışmaya açmak” olduğu için, genellikle tek tip bir eleştiri metodu uygulanmaz. Eleştirinin içselleştirilmiş bir kültür olarak öğrenme ortamına dahil olabilmesi için, eleştirel yaklaşımın, bir defaya özgü tekil eleştirilerle değil, karşılıklılık ve süreklilik içinde yoğunluklu bir etkileşim ortamı içinde gerçekleşmesi gerekir. Tasarım sürecinin başlangıç, gelişme gibi farklı zamanlarındaki gereklilikler, öğrenci grubunun yapısı, farklı sınıf düzeylerinin gelişimsel özellikleri, tasarım konusu özelindeki bileşenler gibi pek çok değişken, öğrenci, yürütücü, diğer öğrenciler, yürütücüler arasındaki etkileşimin ve eleştiri türünün olu-

şumunu da etkiler. Bu nedenledir ki, tasarım eğitiminde, özeleştirenden birebir eleştiriye, masa başı kritiğinden yaşıt eleştirisine, panel tartışmalarından kapalı jüriyle farklı yöntem ve içeriğe sahip, farklı avantaj ve dezavantajlar içeren ve farklı kazanımlar barındıran eleştiri türlerinin varlığı söz konusudur. Bu eleştiri biçimleri, yine çeşitlenen bağlamlarda, çeşitlenen kanallarla gerçekleştirilebilmektedir.

Çeşitli teorisyenler, tasarım eğitiminde gerçekleşen eleştiri türlerini bir başlık altında sıralamıştır. Oh ve arkadaşları (Oh, Ishizaki, Gross, Yi-Luen Do, 2012) "Mimarlık Stüdyolarında Tasarım Eleştirisinin Teorik Çerçevesi" (2012) başlıklı araştırmalarında, Masa Eleştirisini, Grup Eleştirisini, Ara Değerlendirme, Final Değerlendirme, Enformel Etkileşim başlıklarıyla stüdyodaki eleştiri ortamlarını açıklarken, Hassanpour, Utaberta ve Usman (2010) ise, stüdyodaki değerlendirme türlerini daha geniş bir sınıflandırma ile tek başlık altında bir araya getirir. Dokuz başlıklı bu değerlendirmede, Oh ve arkadaşlarının değindiği eleştiri türlerine, Yaşıt Eleştirisini, Açık Eleştiri, Yazılı Eleştiri, Seminerler, Panel Tartışma başlıklarını da ekler. Bu araştırmada, stüdyodaki eleştiri türleri, Eleştiri Aktörlerine (Etkileşenler) Göre, Eleştiri Ortamına Göre ve Eleştiri Kanallarına Göre olmak üzere üç ana tema altında, avantaj ve dezavantajlarıyla geniş bir kapsamda sınıflandırılarak detaylı olarak irdelenecektir.

Eleştiri Aktörlerine (Etkileşenler) Göre Değerlendirme

Stüdyoda, eleştiri sürecinde, etkileşimi sağlayan ve aktivatör olan bireyler, sürecin çeşitli aşamalarında, ortama-kanallara-bağlama göre değişebilmektedir. Eleştiri sürecinde birey yalnız olabildiği gibi, ikili ya da çoklu etkileşimler gerçekleşebilmekte; çoklu etkileşimlerde, aktivatörlerin yaşı, eğitim düzeyi, uzmanlık yönü çeşitlenebilmektedir. Genellikle bireyden ikili etkileşime, ikili etkileşimden sınırlı ya da geniş gruplara geçişte, etkileşen birey sayısı arttıkça, eleştiri türünün yapısının enformelden formele ve özelden genele doğru dönüştüğü söylenilebilir.

Özeleştiri

Özeleştiri, bireyin doğrudan kendi sürecini, kendi ürününü eleştirisidir. Özeleştirin, tasarım eğitiminde en temel eleştiri türü olduğunu, diğer tüm eleştiri türlerinin, aslında, bu ana omurgaya eklenerek geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü, bir tasarım ürününün henüz gelişim sürecinde, her türlü bağlamıyla, üreticisi tarafından sürekli sorular sorularak, sorgulanarak gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir. Bireyin, sürecini, "ben yaptım oldu" gibi subjektif, kolaylamacı bir yaklaşımla yönetmemesi, güzel-çirkin, iyi-kötü gibi çift kutuplu belirgin kalıp yargıların ötesinde değerlendirebilmesi, doğru ve yanlışlardan çok performansın ve nitelikliliğin önemli olduğu bir disiplin açısından önemlidir. Özeleştiri, bireyin kendi zayıf ve güçlü yönlerini tanımasını, bunları bilerek güçlendirme yolunda adımlar atabilmesini sağlar. Gerek tasarım disiplinlerinin gereklilikleri açısından, gerekse de, yükseköğretimde entelektüel

gelişimin öncüllüğü açısından, öğrenme sürecinin bireyin kendi oto kontrolünde gerçekleşmesi önemlidir.

Tasarım eğitiminde bireyin aktif olabilmesi, öğrenme sorumluluğunu kendisinin üstlenebilmesi ve kendi içsel motivasyonunu yönetebilmesi önemli adımlardır ve bu adımlar "özeleştiri" deneyimiyle yakından ilişkilidir. Özeleştirin miktarı, yerindeliği ve gelişmişliği stüdyoda uygulanacak olan eleştiri süreçleri öncesinde önemli bir aşamanın gerçekleştirilmesi ve tasarım sürecinin, son ürünün olgunlaştırılması açısından da önemlidir. Özeleştireliler ile gelişen sorular ve sorgulamalar ile, tasarımcının, henüz tasarım aşamasında, başka gözlerin - bakış açılarının (akademisyenler, profesyoneller, kullanıcı, halk, farklı disiplinlerden uzmanlar vb.) yaklaşımlarını öngörerek yol alması geriye dönüşleri de engelleyebilir. Özeleştiri, tasarım eğitiminin tüm sınıf düzeylerinde geçerli ve önemlidir. Ancak, birebir eleştiri, grup tartışması gibi eleştiri türlerinin yer almadığı, sınırlı sayıda jürinin (ara-final, açık-kapalı, vb.) gerçekleştirildiği Bitirme Projelerinde (Diploma Projeleri), sorumluluk doğrudan tasarım öğrencilerine verildiği için diğer sınıf düzeylerine göre, daha kaçınılmaz ve daha aktif bir eleştiri türü olarak işlev görür (Şekil 1).

Yaşıt Eleştirisini

Yaşıt eleştirisini enformel tartışmalar ve grup kritikleri arasında değerlendirilebilir. Stüdyo yürütücüsü eleştiri sürecine doğrudan dahil olmasa da, birbirlerinin işlerini eleştiri etiğine uygun şekilde kritik edebilmeleri için fırsat tanır ve cesaretlendirici rol oynar. Genellikle aynı sınıf düzeyindeki ya da farklı sınıf düzeylerinden öğrenciler aynı tasarım probleminin değerlendirilmesi konusunda bir araya gelir. Başlangıçta, stüdyo yürütücüsü / yürütücüleri tartışmayı açabilmek için eleştiri kriterleri ve sorularla ilk yönlendirmeleri yapabilir. Öğrenci tasarımcılar birbirlerinin tasarım süreçlerine ve işlerine yönelik eleştirilerini oral olarak gerçekleştirebildikleri gibi, genellikle isimsiz olan kağıtlarda ya da dijital ortamda yazılı yorumlarla da geribildirimde bulunabilirler. Bazen bu değerlendirmeler, notlandırma da içerebilir. Yaşıt eleştirisini, genellikle, öğrenci tasarımcıların tartışma ve eleştiri sürecine daha aktif ve istekli katılabil-

Şekil 1. Özeleştiri (Bireysel fotoğraf arşivi [Ayla Ayyıldız Potur]).

mesinde motivasyonel bir rol oynar. İşbirlikçi öğrenmeyi tetiklerken, öğrenme sorumluluğunu bireyin kendisine verir ve öğrenci tasarımcıların birbirlerinin düşünce ve eleştirilerine değer vermesini sağlar. Yaşıt eleştirisi, eleştiri etiğinin sağlanabilmesi, eleştirinin yapıcılık düzeyinin korunabilmesi, objektivitenin sağlanabilmesi, temel değerlendirme kriterlerinin göz ardı edilmesinin önlenmesi gibi çeşitli zorluklara sahip olsa da, olası sorunlar indirgenebildiğinde, stüdyo sürecinde, etkileşim düzeyi ve katılımçılık oranı yüksek bir eleştiri türüdür (Şekil 2).

Çoğul Eleştiri

Bireyin yanı sıra sınırlı olmayan daha geniş bir grupla, yürütücülerin, diğer tasarımcı öğrencilerin, misafirlerin (davetli akademisyenler, uzmanlar, profesyoneller, kullanıcılar, halk vb) yer aldığı eleştiri ortamlarıdır. Stüdyo ortamındaki birebir eleştiri, grup eleştirisi, masa eleştirisi, seminerler ve panellerin yanı sıra Ara Jüri, Final Jüri, Açık Jüri, Kapalı Jüri, Sanal Jüri gibi çeşitli jüri türleri çoğul eleştiri kapsamında değerlendirilebilir. Sözel, görsel, yazılı olmak üzere çeşitli kanallar ile eleştiri ortamı desteklenebilir ve geribildirimler gerçekleştirilebilir (Şekil 3).

Eleştiri Ortamına Göre Değerlendirme

Tasarım Disiplinlerinin öğrenme ortamı, klasik eğitim or-

Şekil 2. Yaşıt eleştirisi (Bireysel fotoğraf arşivi [Ayla Ayyıldız Potur]).

Şekil 3. Çoğul eleştiri.

tamı olarak tanımlanabilecek sınıf düzeninden farklı olarak “stüdyo” dur. Tasarım Eğitiminin kalbi olarak değerlendirilen stüdyo, gerek ilgilendiği problem türleri, gerek öğretim metotları, gerekse de gerektirdiği iletişim biçimi ile konvansiyonel eğitim mekanlarına göre belirgin farklılıklar gösterir. Tasarım stüdyolarının, kendisine özgü farklılaşan doğası gereği, gerek öğrenciler, gerekse yürütücüler için organizasyonel ve sosyal süreçlerle tanımlanabilen bilgi işleme süreci yoluyla düşüncelerin özgürce dışavurumunu ve paylaşımını sağlayan bir çevre yaratması gerekir (Coyne et al., 1994).

Bu araştırmada Stüdyo Ortamında gerçekleştirilen eleştiri türleri irdelenmiştir. Jüriler de, stüdyo sürecinde gerçekleşen eleştiri türlerinin önemli bir parçasını oluşturur. Ancak jürilerin Ara Jüri, Final Jüri, Açık Jüri (sabit, gezici vb.), Kapalı Jüri, Sanal Jüri gibi farklı kategoriler altında değerlendirilmesi gerekliliği ve genellikle rakamsal bir notla sonlandırılmasından dolayı stüdyodaki diğer eleştiri türlerinden belirgin bir şekilde farklılaşması nedeniyle, jüri ortamı, ayrı bir ana başlık altında değerlendirilmiştir.

Stüdyo Ortamında Eleştiri

Stüdyo ortamında eleştiri, Birebir Eleştiri, Grup Eleştirisi, Masa Eleştirisi, Seminerler, Panel Tartışması gibi eleştiri türleri ile sağlanabilir.

Birebir Eleştiri

Bu eleştiri türü, bazı kaynaklarda (Hassanpour, Utaber-ta, Usman, 2010), Bireysel Eleştiri olarak da tanımlanır. Genellikle bir öğrenci ve bir stüdyo yürütücüsünün, tasarım derslerinde, dönem süresince, problemin süreç ve ürün yönüyle tartışılması için karşılıklı olarak bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Bire bir eleştiri türünde genellikle diğer öğrenciler tartışmaya dinleyici ya da katılımcı olarak dahil olmaz. Stüdyo yürütücüsünün öğrenci tasarımcıya özel olarak ayırdığı sürenin doygunluğu açısından olumludur. Etkileşimin birebir olması, öğrenci ve yürütücü arasındaki diyalogun kuvvetini arttırabilir. Ancak, bu etkileşimin, öğrenci odaklı olmaktan çok yürütücü odaklı olma olasılığı da söz konusudur. Etkileşimin grup halinde olmaması, katılımın ve yaşıt eleştirisinin bulunmayışı, tartışma ortamının çeşitliliğini sınırlandırır. Eleştirinin sadece tek öğrencinin süreç ve ürünü (eskizler, iki-üç boyutlu çizimler, maket, modellemeler vb) üzerine odaklanması, ve farklı problemlerin ve tasarım yaklaşımlarının üzerinde konuşulmaması da, tek düzelikli ve kapalı uçluluğu beraberinde getirebilir. Multimedya olanaklarını kullanmada sınırlılık sunma ve çok bileşenli eleştiri ortamına izin vermeme olasılığı yüksektir (Şekil 4).

Grup Eleştirisi

Bu eleştiri türü, genellikle bir grup öğrencinin ve, bir veya birden fazla stüdyo yürütücüsünün, tasarım derslerinde, bir masa etrafında karşılıklı olarak bir araya gelme-

Şekil 4. Birebir eleştirisi.

siyle gerçekleşir. Bire bir eleştirisi türünden farklı olarak bu eleştirisi türünde öğrenci tasarımcıların tasarım süreç ve son ürünlerinin çoğul bir ortamda tartışılması, iletişimin yaşıt eleştirisi ile desteklenmesini de beraberinde getirir. Etkileşimin, öğrenci odaklı olmaktan çok yürütücü odaklı olma olasılığı bire bir eleştirisi türüne oranla daha düşüktür ve katılımcılığı destekler. Bu durum, tartışma ortamının çeşitliliğini arttırırken, eleştirinin sadece tek öğrencinin süreç ve ürünü (eskizler, iki-üç boyutlu çizimler, maket, modellemeler vb) üzerine odaklanmamış olması, birden çok öğrenci ürünü üzerinden, farklı tasarım yaklaşımlarının ve süreçlerinin konuşulması, farklı problem noktalarına değinilmesi öğrenmenin çok boyutluluğunu arttırır. Gruptaki öğrenci sayısı arttıkça, bir öğrencinin işi için ayrılan tartışma süresi azalabilir, ancak, bu durum, stüdyo yürütücüsünün baskınlığını azaltarak, çoğul öğrenmelerden edinilen kazanımlarla öğrenme sorumluluğunu öğrencinin doğrudan kendisine verme açısından önemlidir. Grup eleştirilerinde, genellikle, öğrencilerin stüdyo ortamı dışında ürettikleri işler üzerinden tartışılır. Çok bileşenli eleştirisi ortamını desteklemesine rağmen, genellikle, üretimin stüdyo dışında gerçekleşmesi ve tartışan sayısının küçük bir grupta sınırlı olması dezavantajları arasında gösterilebilir. Stüdyodaki aktif çalışma ortamı ile desteklenerek dezavantajlı yönleri azaltılabilir (Şekil 5).

Masa Eleştirisi I

Stüdyodaki çalışma sürecinde, bir ya da bir kaç yürütücünün, fiziksel olarak öğrencilerin masalarına gitmesiyle gerçekleşir. Tartışmanın üretim sürecinde ve öğrenci masasında gerçekleşmesi, düşüncenin taze olarak tartışılmasını beraberinde getirebilir. Birebir etkileşimin güçlü olması, stüdyoda aktif çalışma ortamına olanak tanınması ve bu ortamın sürekliliği olumlu yönleridir, ancak, grup tartışmasına ve çok bileşenli eleştirisi ortamına olanak vermez. Stüdyodaki üretim ve birebir tartışma süreçlerinin grup tartışmaları ile desteklenmesiyle dezavantajlı yönleri azaltılabilir (Şekil 6).

Şekil 5. Grup eleştirisi.

Şekil 6. Masa eleştirisi I.

Masa Eleştirisi II

Genel anlamda Masa Eleştirisi 1 ile benzerlik taşır. Ancak bu eleştirisi türü, stüdyodaki çalışma süreci devam ederken, öğrencilerin, fiziksel olarak bir ya da bir kaç yürütücünün yanına ya da, masalarına gitmesiyle gerçekleşir. Yürütücü / yürütücülerin bulunduğu yer, sabit bir masa olabileceği gibi değişken de olabilir. Masa Eleştirisi 1 de olduğu gibi, birebir etkileşimin güçlü olması, stüdyoda aktif çalışma ortamına olanak tanınması ve bu ortamın sürekliliği olumlu yönleridir, ancak, grup tartışmasına ve çok bileşenli eleştirisi ortamına olanak vermez. Bir önceki eleştirisi türünde olduğu gibi, stüdyodaki üretim ve birebir tartışma süreçlerinin grup tartışmaları ile desteklenmesiyle dezavantajlı yönleri azaltılabilir (Şekil 7).

Seminerler

Seminerler, tasarım eğitimi süresince, stüdyoda, stüdyo yürütücüleri, davetli konuşmacılar ya da öğrenciler tarafından gerçekleştirilen, doğrudan dönem projeleri ile ilişkili olan ya da olmayan, bilgi ve tartışma katkılarıdır. Seminerler, destekleyici öğrenme ortamları olarak değerlendirilebilirler. Seminerlerin, doğrudan tasarım işlerinin tartışılması ve sunumuna odaklanmaması, süreçte olgunlaşacak bilgi ve deneyimin oluşması için gerekli zenginleştirici yan temalara ve olgulara odaklanması tasarım sürecini destekler. Hiyerarşik ve formel olmayan yapısı katılımlı öğrenmeyi destekler (Şekil 8).

Şekil 7. Masa eleştirisi II.

Şekil 8. Seminerler.

Panel Tartışması

Panel tartışmaları, rastgele bir şekilde ya da isteğe bağlı olarak stüdyo yürütücü/leri ve veya tasarımcı öğrenciler tarafından seçilen bir çalışmanın hangi öğrenciye ait olduğu bilinmeden tartışılması ile gerçekleşir. Tartışmanın katılımcı bir atmosfer gerektirmesi, öznel eleştirilerden çok genel eleştirileri içermesi, geribildirimlerin genellemeler üzerinden dolaylı olarak yapılması, eleştirinin kişisel olarak algılanmaması gibi durumlar olumlu özellikleri arasında sıralanabilir. Çok sayıda işin gerçekleştirildiği, her bir öğrenci tasarımcının çalışmasının özel olarak tartışılmasına vakit olmayan birinci sınıf tasarım stüdyolarında kullanılabilir. Üst sınıf düzeylerinde, her bir öğrenciye ayrı vakit ayrılan jüriler öncesinde, tasarım sürecinin başlangıç aşamalarında da uygulanabilen bir eleştiri biçimidir.

Jüri Ortamında Eleştiri

Jüri, tasarım eğitiminde, birebir eleştiri, grup eleştirisi, masa başı eleştirisi gibi farklı etkileşim iletişim biçimlerine yönelik "eleştiri" türleri arasında yer alan, ancak, genellikle "değerlendirme" yönünün de etkin olması nedeniyle, diğer "eleştiri" türlerine göre farklı dinamikleri de içerisinde ba-

rındıran bir araç olarak değerlendirilebilir. Jüriler, tasarım eğitiminin anahtar pedagojik oluşumlarından biri (Webster 2007) ve stüdyonun zorunlu bir yöntemi olarak değerlendirilir. Farklı yönelimlerle de olsa, 18. yüzyıldan (Ecole des Beaux Art - 1795) bu yana uygulanıyor olması (Carlhian 1979 & 1980; Chafee 1977; Egbert 1980; Kostof 1977 ve Middleton 1982), jürilerin, tasarım eğitiminin ne denli değişmez, hayati bir parçası olduğunu belgeler. Erken bir örneğine, 18. yy. da Cambridge Üniversitesinde rastlanan (Anthony 1991); mimarlık eğitiminde ilk defa "yaparak öğrenme" yöntemini kullanan Ecole des Beaux Art'ta kapalı sistem olarak devam eden, Ecole des Beaux-Art akademisyenlerinin Kuzey Amerika mimarlık okullarına gitmelerinin (Esherick 1977; Anthony 1991), ve İkinci Dünya Savaşı sonuna değin Bauhaus'un mülteci entelektüellerinin Amerika'ya geçişinin (Artun & Aliçavuşoğlu 2006) ardından kapalı kapılar ardındaki oluşumu açısından dönüşüme uğrayan (açık jüri sistemi) ve tüm dünyada tasarım eğitiminde yansımalarını gösteren sistemin, yakın tarihe dayanmayan köklü geçmişi, eğitimin ne denli değişmez bir sabiti olduğunu yeniden belgeler (Şekil 9).

Açık jüri (Ara Jüri - Final Jüri)

Açık jüriler, stüdyo yürütücülerinin, farklı bölümlerden - fakültelerden - okullardan farklı alanlarda uzmanlaşmış davetli akademisyenlerin, uzmanların, profesyonellerin, halkın (hatta kullanıcıların) ve farklı sınıf düzeylerinden öğrenci tasarımcıların katılımına açık jürilerdir. Katılımcıların çeşitliliği, tartışmanın düzeyini ve çok boyutluluğunu artırırken, çok bileşenli öğrenmeyi destekler. Genellikle oturma düzeninde gerçekleştirilir. Ve bu düzen, jürinin genel hiyerarşik yapısına göre değişebilir. Genellikle jüri üyelerinin kimlikleri önceden belirlidir. Jüri süresince tartışılan tasarım işleri, genellikle jüri üyelerinin yaptığı geribildirimlerden sonra not ile değerlendirilir. Bu notlandırma, önceden belirlenmiş çeşitli başlıklardaki değerlendirme

Şekil 9. Jüri ortamında eleştiri.

kriterleri ile yapılabildiği gibi sadece total bir not ile de yapılabilir. Jüride sunum yapan öğrenci sayısı, jüri üyesi sayısı, jüri süresi gibi ölçütler değişkendir. Açık jürilerde yaşıt eleştirisi, tasarım konusunun yapısına göre, farklı uzmanlık alanlarından jüri üyelerinin geribildirimde bulunması gereği nedeniyle, oransal olarak sınırlıdır.

Açık jüriler, tasarım sürecinin hangi aşamasında gerçekleştirildikleri, ya da, hangi kazanımları hedefledikleri düşünüldüğünde, iki temel başlık altında sınıflandırılabilir. Ara jüriler, genellikle, sürecin ve girdilerin etken olduğu, son ürününden çok sürecin çok boyutlu olarak tartışıldığı, ufuk açıcılık düzeyi yüksek, (notla değerlendirilsin ya da değerlendirilmesin) notlandırmadan çok, aktif gelişimin önemsendiği jürilerdir. Bir dönem süresince gerçekleştirilen ara jürilerin sayısı ve yapısı çeşitlilik gösterebilir. Ara jüriler, masa başı kritiklerinin yoğunluğuna yakın düzeyde sıklıkla tekrarlanarak stüdyonun temel taşı oluşturabileceği gibi, nadir olarak da gerçekleştirilebilir. Notlandırma yönünden daha ağırlıklı olarak eğitsel yönünün daha güçlü oluşu ve netlik içeren geribildirimlerden daha ağırlıklı olarak sorgulatan yapısı nedeniyle öğrenci tasarımcılarda oluşan kaygı ve stresin final jüriyle oranla, daha sınırlı olduğu söylenebilir. Final jüriler ise, stüdyo derslerinin sonunda gerçekleştirilen, son ürünün değerlendirilmesine yönelik olan eleştiri ortamlarıdır. Tasarım sürecinin gelişiminden daha ağırlıklı olarak, bitmiş bir işin notlandırılmasına odaklandığı için eğitsel yönünün daha sınırlı olduğunu söylemek olanaklar dahilindedir. Genellikle, katılım oranı ve çeşitliliği ara jüriye göre oldukça yüksektir. Farklı disiplinlerden davetli akademisyenler, uzmanlar, profesyoneller, hatta proje, uygulamaya yönelik olarak gerçekleşecek kullanıcılar olası katılımcılar arasındadır. Dönemin sonu olması ve, öğrenci tasarımcıların çalışmalarının gelişimi için zaman olmaması nedeniyle, eleştirinin dili net ve açıktır.

Açık jüriler, genellikle oturma düzeninde gerçekleşir. Jüri üyeleri ve öğrenci tasarımcılar oturma düzeninde iken, sunumu yapılan öğrenci işleri (basılı ya da dijital olan iki ve üç boyutlu temsil çalışmaları) genellikle bir sergileme panosu ve/veya projektör aracılığıyla değiştirilir. Jürinin yapıldığı mekan dışarıya açıktır. Bu jüri düzeninin tam tersi şekilde, açık jürilerde, sergilenen öğrenci işlerinin sabit, jüri üyesi ve öğrencilerin gezici olma durumu da söz konusudur. Bu jüri türünün tanımlanması için, ortak bir ifade henüz geliştirilmediği için bu araştırmada gezici açık jüri tanımı kullanılacaktır. Gezici açık jüri etkileşimin yoğunluğuna göre iki grupta sınıflandırılabilir (Şekil 10).

Gezici Açık Jüri I

Akademisyen, öğrenci ve tüm katılımcıların gezici olduğu bir açık jüri türüdür. Katılımcıların gezici olduğu bir açık jüri sistemi olarak da değerlendirilebilir. Stüdyo yürütücüleri, davetli jüri üyeleri ve tüm katılımcıların genellikle ayakta, daha önceden sergileme düzeninde asılmış olan tüm pro-

Şekil 10. Açık jüri.

jeleri art arda değerlendirme ve eleştirme sürecidir. Genellikle esnek mekanlarda düzenlenmesi, grup tartışmasına, çok bileşenli eleştiri ortamına izin vermesi, avantajları arasındadır. Tüm katılımcılar, enformele yakın bir düzende bir arada olduğu için etkileşim yoğundur. Ancak, eleştiri ortamının oluşabilmesi için akustiğin önemsenmesi gerekir. Jüri üyelerinin sunumu yapan öğrencilerle aynı pozisyonda ayakta olması jürinin hiyerarşik yapısını azaltarak kaygı düzeyini düşürebilir. Bir sergi ve seremoni havasında olması, avantajları arasında gösterilebilir. Notlandırma, jüri süresince gerçekleştirilebileceği gibi, çalışmalar sergileme düzeninde sunulduğu için jüri sonrasında da gerçekleştirilebilir. Öğrenci tasarımcıların çalışmalarının tümünü aynı anda görme olanağı yaratarak değerlendirmenin objektivitesini de güçlendirebilir (Şekil 11).

Gezici Açık Jüri II

Akademik platformlarda “poster sunumu” olarak tanımlanan sunum türüne benzeyen, sergi düzeninde gerçekleştirilen, öğrenci tasarımcıların kendi işlerinin önünde durarak, ilgilenen akademisyenlere, katılımcılara, jüri üyelerine çalışmalarını anlatmalarıyla gerçekleştirilen eleştiri türüdür. Daha çok birebir etkileşime ve sınırlı sayılı grup etkileşimine olanak verdiği için, tartışmanın ve eleştirinin düzeyi

Şekil 11. Gezici açık jüri I.

ve katkısı düşük olabilir. Ağırlıklı olarak birebir eleştiriye ve tekil notlandırmaya olanak verir (Şekil 12).

Kapalı Jüri

Kapalı Jüriler, öğrenci tasarımcıların sözlü sunumlarına ve eleştiri ortamına izin vermeyen, geribildirim genellikle notlandırma ile gerçekleştirildiği jürilerdir. Kapalı jüriler, tüm öğrencilerin tüm çalışmalarının, sergileme düzeninde asılmasıyla gerçekleştirilebileceği gibi, dijital olanaklarla projeksiyon desteğiyle de sağlanabilir. Genellikle uygulanan yöntem, sergileme düzeninde daha önceden asılmış iki ve üç boyutlu çalışmaların jüri üyeleri tarafından eş zamanlı olarak ya da ayrı ayrı değerlendirilmesidir. Sadece rakamsal olarak notla geribildirimde bulunulabileceği gibi, değerlendirme süresince jüri üyeleri tarafından tutulan yazılı eleştiri ifadeleri de, jüri sonrasında öğrenci tasarımcılarla paylaşılabilir. Öğrenci tasarımcının, sadece görsel dil ile çalışmasını ifade etmesi, sözel sunumun yer almaması, öğrencinin sahip olduğu, kişisel ve sosyal özelliklerin değerlendirmede geri planda kalmasını sağlar. Eleştiriye, etkileşime ve gelişime kapalı bir süreç olduğu için, genellikle sürecin değil, son ürünün değerlendirilmesinde ve notlandırılmasında kullanılır. Bu nedenle,

Şekil 12. Gezici açık jüri II.

Şekil 13. Kapalı jüri.

ara jürilerde sıklıkla kullanılan bir yöntem olmayıp, final jürilerde kullanımına rastlanabilen bir yöntemdir. Yöntemin seçimi, aynı anda değerlendirilmesi gereken çalışma sayısı da yakından ilişkilidir. Her bir öğrenci tasarımcıya düşen zaman miktarının azlığı, kapalı jürilerin kullanımını da beraberinde getirebilir. Kapalı jüriler, öğrencilerin aktif katılımını gerektirmediği için, öğrencilerde oluşturduğu kaygı ve stres düzeyi de açık jüri tiplerine oranla daha sınırlıdır. Ancak, çok bileşenleri öğrenme ortamı oluşturmadığı için, motivasyonel yönünün de sınırlı olması olasıdır (Şekil 13).

Sanal Jüri

Tasarım derslerinin işleyiş biçimi, sanal stüdyolarda gerçekleştirilebildiği gibi, jüriler için de sanal yöntemler kullanılabilir. Sanal tasarım stüdyoları, farklı zamanlar ve mekanlar arasında iletişim ağları önermesiyle yola çıkar. (Maher, Simoff, Cicognani, 2000; Laiserin 2002). Online stüdyolarda iletişim, senkron (eş zamanlı) ve asenkron olmak üzere iki türde gerçekleşir. Asenkron iletişim, kuvvetli bir olasılıkla, farklı tasarım problem parçaları için, farklı zamanlardaki çalışmaları tanımlarken, senkron iletişim ise, zaman ve mekan içinde simultane birliktelikler sağlar. Başlangıç yıllarında, sanal stüdyoların, izole edilmiş birebir etkileşimler yerine hem senkron hem de asenkron olabilen karma bir iletişim biçimine dayanması gerektiği konusu üzerine önemle değinilir. Kvan, 2001 tarihli, Sanal Tasarım Stüdyolarının Pedagojisi başlıklı çalışmada, sanal tasarım stüdyolarının iki temel problematik alanı üzerine odaklanır. Teorisyen, sanal tasarım stüdyolarında, "danışma" eyleminin ve "işbirlikçi öğrenme"nin yoksun kalabileceğine değinirken, bu iki bileşenin, geleneksel yüz yüze stüdyonun en gerekli parçaları olduğuna dikkat çeker. Bu nedenle, daha sonraki süreçlerde, sanal tasarım stüdyoları gerçekleştirilirken, (1) yaparak öğrenme, (2) birebir diyalog, (3) işbirlikçi bağlam, (4) süreç odaklılık gibi stüdyonun temel gerekliliklerinin göz ardı edilmemesi üzerine ortak düşünceler gelişmiştir ki, sanal jürilerin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir.

Eleştiri Kanallarına Göre Değerlendirme

Stüdyoda kullanılan eleştiri kanalları görsel, yazılı, sözel olmak üzere, üç temel başlık altında değerlendirilebilir. Öğrenci tasarımcının, öncelikle, düşünsel aktivitesini görsel ifade teknikleri ile dışsallaştırarak somutlaştırması ve temsili ifade dilleri ile iletimi gerekmektedir. Düşüncenin ifadesinde eskizler, film model gibi dijital üretimler, rölyef maket gibi nesnel üretimler, kavramsal grafikler, kolajlar, posterler, diyagramlar gibi iki ve üç boyutlu görsel anlatım teknikleri kullanılabilir. Görsel temsiller ile tasarımın ifadelendirilmesi, bir bakıma bilginin biçimsel temsiline oluşturur. Birey, görsel kanalları kullanarak, düşündüğünü yapabilirken, bir anlamda, kendisiyle de iletişim kurabilmektedir.

Stüdyoda, eleştirisi sürecinde, öğrenci tasarımcı tarafından geliştirilen tüm görsel temsiller, bazen yazınsal metinlerle de desteklenir. Tüm görsel ve yazılı üretimler, stüdyonun etkileşim halinde olan tüm aktörleri tarafından sözlü iletişim biçimleri ile paylaşılır. Bu paylaşım ile stüdyoda eleştirisi ortamını üreten üçüncü eleştirisi kanalı da gerçekleşmiş olur. Görsel, yazılı ve sözel eleştirisi kanalları öğrenci tasarımcının gerçekleştirmiş olduğu düşünsel, görsel, yazılı tüm üretimleri ifade etmesinde etken olduğu gibi stüdyodaki tüm aktörlerin geribildirimlerinde de etkin olarak kullanılır. Yaşıtların, akademisyenlerin, uzmanların sözel eleştirileri; yürütücülerin genellikle birebir eleştirilerde gerçekleştirdikleri çizimler; asılı projelere jüri üyeleri tarafından iliştilirebilen yazılı eleştirisi notları gibi örnekler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sonuç

Tasarım eğitiminde, eleştirisi, öğrenci tasarımcının kendi öznel yaklaşımını belirlemede, sonsuz bilgi uzayı içinden seçerek ilişkilendirdiği bilgiyi yeniden üretmesinde, düşünceye dönüştürmesinde, dolayısıyla da yaratıcı sürece geçişinde tetikleyici rol oynar. Stüdyoda, eleştirinin; içselleştirilmiş bir kültür olarak öğrenme ortamına dahil olabilmesi; net kalıp yargıların ötesine geçebilmesi, yargılamaya yönelik indirgemeci yaklaşımdan uzaklaşabilmesi ancak tektipleşmiş eleştirisi yöntemlerinin kullanılmamasıyla gerçekleşebilir. Stüdyoda eleştirinin amacı, "tasarımı, tüm süreç ve nesnel verileri ile çok boyutlu bir zemin üzerinde, çok girdili ağlarıyla tartışmaya açmak" olduğu için, tekel eleştiriler, öğrenmenin çoğulluğunu destekleyemez. Bu nedendir ki, stüdyoda yerleşik bir eleştirisi kültürünün oluşabilmesi için, çoğul eleştirisi ortamlarının desteklenmesi gerekir.

Tasarım sürecinin farklı aşamalarındaki (başlangıç, gelişme, final vb) gereklilikler, sınıf düzeylerinin farklı gelişimsel özellikleri, tasarım problemlerinin barındırdığı farklı bileşenler, eleştirisi türlerinin de, gerekliliklere göre farklılaşması gereğini beraberinde getirir. Stüdyolarda kullanılan her bir eleştirisi türü ve her bir eleştirisi ortamı, farklı avantaj ve dezavantajlar içerip, farklı kazanımlar barındırdığından, diğer tüm türler, süreçler, ortamlar ve kanallar ile mutlaka desteklenmesi, dezavantajlı yönlerinin bu desteklerle indirgenmesi gerekir. Stüdyoda, tüm eleştirisi tiplerinin, süreçlerinin, ortamlarının, gerekliliklere göre, dönüşümlü olarak, ve hatta bazı durumlarda, senkronize olarak kullanılması stüdyoda monotonluğun önünü keserek, eleştirinin cesaretlendirici ve ufuk açıcı yönünü kuvvetlendirir, katılımcı ve motivasyonel öğrenmeyi destekler.

Not: Makale, Doç. Dr. Ayla Ayyıldız Potur yürütücülüğünde gerçekleştirilen 2014A28 kodu ile Gebze Teknik Üniversitesi tarafından desteklenen araştırma projesinin teorik altyapısıyla eşgüdümlü olarak oluşturulmuştur.

Kaynaklar

- Anthony K.H. (1991) *Design Juries on Trial, the Renaissance of the Design Studio*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Artun A. & Aliçavuşoğlu E. (2009) *Bauhaus: Modernleşmenin Tasarımı*, İletişim Yayınevi.
- Attoe W. (1978) *Architecture and Critical Imagination*, New York, John Wiley & Sons.
- Branch J. B. (2000) *The Relationship Among Critical Thinking, Clinical Decision Making And Clinical Practica: A Comparative Study*, Puhlshed Doctoral Dissertation, University Of Idaho: Moscow.
- Broadbent G. (1995) "Architectural Education", in *Educating Architects*, M. Pearce and M. Toy, Eds. UK: Academy Editions.
- Carlhian J. P. (1980) *History at the Ecole*. *Journal of Architectural Education*, 34(3).
- Chafee R. (1977) *The Teaching of Architecture at the Ecole Des Beaux-Arts*. In *The Architecture of the Ecole Des Beaux-Arts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Coyne, R. D. Snodgrass, A. B. Martin, D. (1994). *Metaphors in the design studio*, *JAE*, Vol.48, No.2, (113-125).
- Doidge C., Sara R. & Parnell R. (2000) *Crit - An Architectural Student's Handbook* by Charles Doidge, Rosie Parnell and Rachel Sara Paperback, Student Edition .
- Draper, J. (1977) *The Ecole des Beaux-Arts and the Architectural Profession in the United States: The Case of John Galen Howard*. In *Kostof, Architect*.
- Dutton T.A. (1987) *Design and Studio Pedagogy*, *Journal of Architectural Education*, 41(1), pp.16-25.
- Egbert D.D. (1980) *Beaux-arts traditions in French Architecture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Esherrick J. (1977) *Architectural Education in the Thirties and Seventies*, In S. Kostof (Ed.), *The Architect: Chapters of the History of the Profession* (pp. 238-279), New York, NY: Oxford University Press.
- Gür Ş.Ö. (2009) "Mimarlıkta Eleştirinin Eleştirisi", *Mimarlık*, 348.
- Güzer A. (2009) *Kültürel Çatışma ve Süreklilik Alanı Olarak Mimarlık Eleştirisi*, *Mimarlık*, 348.
- Hassanpour B., Utaberta N., & Usman I. (2010) *Redefining Critique Methods As An Assessment Tools In Architecture Design Studio*, *WSEAS transaction on advanced education*, 7(9), 359.
- Kostof S. (1977) *The Architect in the Middle Ages, East and West*. In S. Kostof (Ed.), *The Architect: Chapters of the Profession*, New York, NY: Oxford University Press.
- Kvan T. (2001) *The Pedagogy of Virtual Design Studios Automation in Construction*, 10(3), 345-353.
- Laiserin J. (2002) *Digital Architect; From Atelier to E-telier: Virtual Design Studios Architectural Record*, New York, 141-142.
- Maher M.L., Simoff S. & Cicognani A. (2000) *Understanding Virtual Design Studios* London: Springer-Verlag.
- Middleton, R. (1982) *The Beaux-Arts and the Nineteenth-Century French Architecture*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Oh Y., Ishizaki S., Gross M.D. & Yi-Luen Do E. (2012). *A Theoretical Framework of Design Critiquing in Architecture Studios*. *Design Studies*, 34, 302-325
- Rodgers P.A., Green G. & McGown A. (2000) *Using Concept Sketches to Track Design Progress*. *Design Studies*, 21(5), 451-464.
- Şentürer A. (2004) *Mimarlıkta, Estetikte, Tasarımda, Eğitimde Eleştirel Yaklaşım*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Webster H. (2007) *The Analytics of Power - Representing the Design Juries*, *Journal of Architectural Education*.

Fotoğraf Kaynakları

Yazar/yazarların fotoğraf arşivi (Şekil 1, 2) (yazar/yazarların kimliğinin gizli tutulması gereği nedeniyle bu aşamada isim verilmemiştir).

<http://mgerwingarch.com/2012/03/30/an-architects-education-juries/> (Şekil 3).

<http://www.architecture-wiwik.com/tag/crits/> (Şekil 4).

<http://archinect.com/schools/gallery/61322840/0/university-of-oregon-ranked-no-1-for-sustainable-design-education> (Şekil 5).

warch-belog.com/index.php/2013/06/arch-100-2/ (Şekil 6).

<https://www.facebook.com/TEDUMimarlik?fref=ts> (Şekil 7).

http://www.mukogawa-u.ac.jp/~arch/education/concept/contents/educationRoomD03_0903_III_EN.html (Şekil 8).

<http://www.stadsbyggnad.lth.se/english/news/> (Şekil 9).

<http://entablature.com/architecture-school-juries/> (Şekil 10).

<http://www.aia.org/practicing/AIAB100479> (Şekil 11).

http://en.biox.usstc.edu.cn/news_5/xw/201205/t20120530_136193.html (Şekil 12).

<http://www.designer.com/news/26578> (Şekil 13).

Bütüncül Kurumsal Kimlik Stratejisinde Mimari Tasarımın Önemi

The Importance of Architectural Design in Integrated Corporate Identity Strategy

Pınar Meliha SAĞIROĞLU,¹ Gözdem ÇELİKKANAT AYSU²

ÖZ

Sanayi Devrimi ile birlikte bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin, üretim ve tüketim biçimlerinde yaratmış olduğu değişim kurumlar arası zorunlu bir rekabetin doğmasına sebep olmuştur. Bu durum, sunulan ürün ve hizmetlerin aynılaştığı, tüketici açısından bakıldığında da kalite ve verimliliğin ayırımının zorlaştığı bir sürecin doğmasına yol açmıştır. Küresel ölçekteki bu pazarın içinde kurum ve kuruluşlar, ileri teknoloji imkânları, verimlilik, kalite gibi standartları sağlamanın yanında kolay algılanabilirlik, güçlü ve güvenilir bir imaj için bütüncül bir "kurumsal kimlik" çatısı altında yaşamlarını sürdürmeye gereksinim duymaktadırlar. Bu gereksinim, insan aklının görsel verileri toplayıp, işleyip, kullanılabilir hale getirmesi sürecini sürekli olarak yinelemesi özelliği açısından önemlidir. Toplanan görsel verilerin anlamlı bir bütün oluşturması ve kurumların amaçladığı akılda kalma ve güven oluşturma etkisinin artması, tasarım sürecinin bütünlük olarak sürdürülmesine ve belirlenen görsel stratejinin izlenmesine bağlıdır. Bu bütünlüğün içinde "mimari tasarım" diğer tasarım öğelerinden farklı olarak çok boyutluluğu ile stratejik tasarımın farklı aşamalarında kimlik kazanabilir. Mimari tasarım bileşenlerinin (yapı elemanları, yapı parçaları, yapı öğeleri, yapı birimleri ve yapının kendisi) stratejik tasarım yaklaşımları ile temas ettiği noktalarda (form, boyut, renk, doku, malzeme vb.), benzersiz, akılda kalan ve bazen diğer tüm görsel kimlik öğelerinin tasarımına referans olabilecek "kurumsal mimari tasarım öğeleri"nin oluşmasına olanak sağlayabilmektedir. Bu çalışma, kurum ve kuruluşların küresel rekabet koşulları karşısında hayatta kalabilmelerinin en etkili yollarından birisinin "güçlü bir kurumsal kimliğin ortaya çıkardığı özgün imajları olduğu" görüşünü savunmakta, bu amaçla oluşturulacak bütüncül kurumsal kimlik stratejisi içinde mimari tasarımın önemini vurgulamaktadır.

Anahtar sözcükler: Kurumsal kimlik; mimari tasarım; tasarım stratejisi.

ABSTRACT

Developments in the field of science and technology since the Industrial Revolution changed the methods of production and consumption and created compulsory competition between institutions. Products and services have become more uniform and now it can be difficult for consumers to differentiate which offers quality and efficiency. Even companies that have advanced technological capability and high quality standards need an integrated corporate identity in order to have a strong and reliable image. Human perception includes visual data in the process of forming a mental image about a company. To build a strong, trusted, and long-lasting image, the design process must have an integrated visual strategy. Architectural design can be effective in different stages of strategic design since it has a multi-dimensional character compared to other visual elements, and it can contribute to the overall visual identity with unique, memorable, and inspiring designs. A strong corporate identity with a unique image is one of the most effective ways to compete in the global marketplace. Architectural design strategy can play an important role in the strategy to create a holistic corporate identity.

Keywords: Corporate identity; architectural design; design strategy.

¹Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Bina Bilgisi Anabilim Dalı, İstanbul

²Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 19 Nisan 2016 - Kabul tarihi: 15 Temmuz 2016

İletişim: Pınar Meliha SAĞIROĞLU. e-posta: mpsipahi@gmail.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Bu makale, kurumsal kimlik ve mimarlık arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve bu iki alan arasındaki ilişkinin kurumların kimlik tasarımlarındaki bütüncül yapıyı tamamlamalarında önemli bir rol üstlendiği görüşünü savunmaktadır.

Bu görüş; dünyada yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmelerin üretim biçimlerine yansımalarının yönetsel yaklaşımlarına, oradan da kurumsal kimlik uygulamalarına etkisi irdelenerek açıklanmaktadır. Bu alandaki uygulamaların yönetim alanında yaşanan dönüşümler ile ilgili olan bağlantısında, stratejik yaklaşımların benimsenmiş olması ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yaklaşımların benimsenmesinin temelinde küresel koşulların yaratmış olduğu rekabet ortamında kurum ve kuruluşların yaşam planlarını uzun vadeli, kalıcı ve yüksek verimlilik üzerine inşa etmeleri yatmaktadır. Bu noktada kurumların güçlü bir kimliğinin olması kalıcı etkiler inşa etme, rakipler arasında farklılaşma, güven uyandırma ve tüm bunların devamlılığını sağlamak adına önemli bir rolü vardır. Çoğunlukla görsel ifade teknikleri aracılığı ile aktarılan bu etkiler hedef kitlenin algısında kurum hakkında bir imajın oluşmasına olanak sağlamaktadır.

Bir dönem ve hatta günümüzde bile, kurum kimliği denildiğinde, görsel ifade araçları olarak salt; logo, antetli kağıt, kartvizit gibi görsel basılı malzemenin anlaşılması sık karşılan bir durumdur. Hâlbuki görsel olarak algılanan tasarımlar sadece basılı malzemeden ibaret değildir. Mimari tasarım da o kurum için hedef kitlenin aklında bir imaj oluşturan çok önemli ifade araçlarından birisidir. Kurumsal kimliğin bir parçası olarak mimari tasarım, kimi zaman sadece bir mimari öğeyi veya parçayı, kimi zaman bir yapı birimini veya yapının kendisini ifade etmektedir.

Birçok alanda stratejik yaklaşımların hâkim olduğu günümüz uygulamalarında, kurumların kimlik tasarımlarının bu yaklaşım çerçevesinde bütüncül bir yapıda ele alınması gerekmektedir. Bu yapı içerisinde tasarımın; hedef kitleye yönelik olarak, süreçte yer alacak tüm aktörlerle birlikte en temel adımdan başlayarak planlanması gerekmektedir. Bu noktada; karar alıcılar, iletişim tasarımcıları, grafik tasarımcılar ve mimarlar temel aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada tanımlanan süreçler, aktörler ve çıktılar incelenirken, mimari ve kurumsal kimlik ilişkisinin hedef kitlede meydana getirdiği güçlü algıyı ortaya koyan, bütüncül tasarım stratejisini benimsemiş, geçmiş ve günümüzden seçilmiş belirli örnekler üzerinde durulmuş, buradan hareketle bir "süreç tasarımı önerisi" sunulmuştur.

Yönetim Yaklaşımlarının Doğuşu ve Kurumsal Kimlikte Bütünlüğe Yöneliş

17. ve 18. yüzyıllarda, temelini Avrupa'da ortaya çıkan aydınlanma düşüncesinin oluşturduğu modernizm, iktisadi ve yönetsel açıdan rasyonelleşmenin (Featherstone, 2005,

s:26) meydana geldiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde aynı zamanda kapitalist üretim şekli de bir dönüşüm içine girmiştir. 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın tamamını etkisi altına almış olan Sanayi Devrimi sonucunda bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin etkisiyle kitlesel üretim biçimi doğmuş ve bu üretim biçimi beraberinde üretim fazlasını getirmiştir. İnsan gücüne dayalı olarak sınırlı sayıda gerçekleşen zanaatkâr üretim yerini makinaların yüksek miktardaki üretimine bırakmıştır. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak üretimin makinalaşması zanaatkâr tipi üretime kıyasla insan gücününün çok üstünde bir kapasitenin doğmasına sebep olmuştur. Bu durum zaman içerisinde sermaye birikimini arttırmıştır. Üretim ve bölüşüm ilişkileri açısından krizlerin yaşanmaya başladığı bu dönemde kapitalizmin girmiş olduğu bunalımdan çıkması adına siyasi, toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanmalar gerçekleştirilmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan büyük ekonomik krizin çıkış senaryolarından olan, ulusal pazarların uluslararası sermayeye açılması gibi küresel hedefleri olan neoliberal ekonomi politikalarının sonunda üreticiler yoğun bir rekabet ortamı ile karşı karşıya kalmışlardır.

Yukarıda kısaca bahsedilen, kapitalist üretim biçimlerinin 20. yüzyılın ikinci yarısında içine girdiği krizi aşmak adına dünyanın geniş bir alanında sermayenin serbest dolaşması anlamına gelebilecek "küreselleşme"nin getirdiği fiziki, teknolojik, lojistik, vb. imkânlar ile üreticiler artık dünyanın her yerine mallarını ulaştırabilmektedirler. Bu koşullar, küresel ölçekte rekabetin doğması gibi etkiler yaratmıştır. Aynı zamanda bu durum kurumsal açıdan yeniden yapılanmalar gerektirmiştir. Yönetsel süreçlerin yeni bir oluşuma kavuştuğu bu dönemde kurumsal yapıdaki tüm bileşenler ve uygulama araçları bu yeni sisteme entegre olmak durumunda kalmışlardır.

Bu noktada; yönetim düşüncesini ve organizasyonlarının yapılandırılmasını etkileyen üç önemli gelişme olarak; iletişim ve bilişim teknolojisindeki gelişmeler, küreselleşme olgusu, ulusal ekonomik sınırların zayıflaması ve bunun sonucu olarak uluslararası rekabetin artması belirtilebilir. Bu gelişmelerin ışığında, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren irdelenmeye başlanan yönetim yaklaşımları "klasik yönetim teorileri", daha sonraları meydana gelen gelişmelerin ışığında "neo-klasik yönetim teorileri" ve ardından "modern yönetim teorileri"ne ve günümüzde etkili olan "stratejik" yönetim teorilerine doğru bir evrilme süreci geçirmiştir (Koçel, s.371-372).

1900'lerin ilk yarısında karşımıza çıkan klasik yönetim teorilerinde; Frederic Taylor'un Bilimsel Yönetim, Henry Fayol'un Yönetim İlkeleri ve Max Weber'in Bürokrasi Yaklaşımı görüşleri hakim olmuştur. Taylor çalışanların performansının artırılmasının işletmenin verimliliğine etkileri üzerinde durmuştur. Fayol ise bunun tam tersine yönetimin görevlerine ve işleyişine odaklanmıştır. Yönetilmesi gereken insanın

bilimsel yöntemler kullanılarak uygun uzmanlık alanlarında performans göstermesinin sağlanmasını savunmuştur. Weber ise bürokrasi kuramında işbölümü, uzmanlaşma hiyerarşik düzenleme, yetki ve sorumlulukların tanımlanması, çalışanların örgütsel rolleri ve katkılarını değerlendirmektedir. Temel olarak bu üç yaklaşım görevlerin standartlaşması, uzmanlaşma, kontrol etme gibi kurumsal yapıdaki etkililiğe odaklanmış, bireyi dikkate almamıştır.

Ardından gelen neo-klasik örgüt kuramları klasik kurama tepki olarak doğmuştur. Klasik kuramın örgütü merkeze alan yaklaşımının tersine insanların verimini artırıcı yöntemlerin geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Çalışan memnuniyetinin artışının kurum performansına olumlu etkiler yaratacağı görüşü savunulmuştur. Modern yönetim kuramları ise sistem yaklaşımı ile konuyu değerlendirmekte ve örgütü iç ve dış çevresi ile birlikte ele alınması gerekli yapılar olarak görmektedirler. Klasik ve neo-klasik yaklaşımların devamı niteliğinde, onların bir sentezi şeklinde yorumlanabilmektedir.

Klasik ve neo-klasik yaklaşımlar sadece kurum içi dinamikler ile ilgilenerek kapalı birer sistem yaklaşımı sergilemekte, modern yönetim yaklaşımlarında yer alan stratejik yönetim planları ise açık sistem anlayışı üzerine kurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, iç ve dış dinamikler arasında eşgüdüm sağlama temeline dayanmaktadır. Açık sistem yaklaşımı ile yönetilen kurum ve kuruluşlar çevreleri ile ilişki kurmakta ve çevreden gelen geribildirimler ışığında yönetsel kararlarını yeniden gözden geçirmektedirler. Modern yönetim yaklaşımlarında yer alan Durumsallık teorisine göre ise yönetsel başarı dönemsel şartlara göre seçilecek yöntem, teknik ve uygulamalarda saklıdır. Çevresel durum, kullanılan teknik imkânlar ve belirlenecek yönetsel stratejiler kurumsal verimliliği ve sürdürülebilirliği sağlamaktadır.

“Stratejik yönetim” ile kuruluşlar, rakiplerinden önde olmalarını sağlayacak avantajlarını ön plana çıkaracak faaliyetlerini uzun vadeli ve sürdürülebilirlik anlayışı üzerine inşa etmektedirler. Ülgen ve Mirze (2010, s:28) stratejik yönetimi; “işletmelerin uzun dönemde yaşamını devam ettirebilmeleri için, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve dolaşımı ile ortalama kar üzerinde getiri sağlayabilmek amacıyla eldeki üretim kaynaklarının (doğal kaynaklar, insan kaynakları, sermaye, altyapı, hammadde, vs.) etkili ve verimli olarak kullanılmasında” şeklinde tanımlamaktadırlar.

Yönetim alanında 19. yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkmaya başlayan strateji kavramı kurumun iç ve dış paydaşlarına yönelik olarak belirleyeceği hedeflerde bütünlük bir yapıyı gerektirmektedir. Bu durum kurumun hedeflerini iç ve dış hedefler olarak belirlemesine ve üretimden tanıtıma, kurum içi aidiyetten kurumsal algılanabilirliğe varan bütüncül bir planlamanın yönetilmesi anlamına gelmektedir.

Yukarıda belirtilmiş olan, yönetim yaklaşımlarındaki klasikten stratejik yönetim yaklaşımlarına evrilme süreci-

ni etkileyen faktörler, kurumsal kimliğin kavranışında, bileşenlerinin etkisinde ve kullanım alanının genişliğinde de paralel gelişmelerin doğmasına yol açmıştır. Bu yöneliş kurumsal kimliğin strateji geliştirmede etkili bir araç olarak önemini ve etki gücünün genişlemesine yol açmıştır.

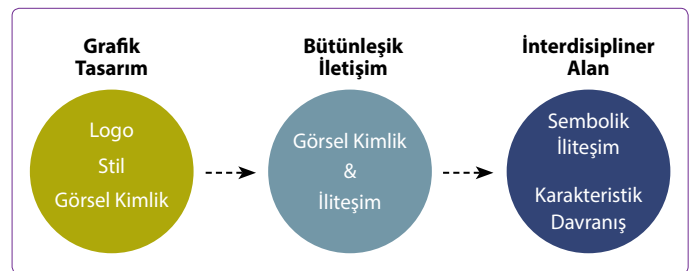
Kurumun iç ve dış hedef kitlelere yönelik kurum kimliği stratejilerinin yönetsel kararlara entegrasyonu, dışa dönük yaratıcı ve iletişimsel kurum kimliği planlaması, kuruluşun ürün ve hizmetlerine yönelik somut faaliyetlerine ve algılanış biçimine yönelik olumlu beklentilerin gelişmesine yol açmaktadır (Okay, 2003, s:67).

Bu sebeple yukarıda bahsedilen ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümlerin yönetsel yapılanmalara ve dolayısıyla kurumların kendilerini ifade etme biçimleri olan kurumsal kimliklerin oluşturulmasına yansımaları gelenek-selden marka tekniğine, ikinci dünya savaşı sonrası dizayn döneminden stratejik döneme (Okay, 2003, s:19) geçiş süreci ile aktarmak makalenin konusu özelinde ele alınan mimari tasarımla olan ilişkisinin önemini ortaya koyabilmek adına gerekli görülmektedir.

3. Bir Kavram Olarak Kurumsal Kimlik

Tarihte ilk olarak bireylerin kendilerini bir bütün olarak ifade etme, bir arada olma, ortak bir ruh oluşturma ve hedeflerini bir bütünlük içinde iletme amacı ile kullandıkları kurumsal kimliğin ilk izlerine soyluların, kralların ve şehirlerin kullandıkları armalarda ve orduların üniformalarında rastlanmaktadır. Bayrak ve üniforma kullanımı ile belirli bir ideolojiye veya hükümdarlığa aidiyet, diğerlerinden ayrılma, belirli kimliklere bağlılığın kanıtlanması amaçlanmaktaydı. İlk bölümde bahsedilmiş olan küresel koşulların yaratmış olduğu etkiler karşısında kurumlar da bir kimliğe sahip olma, kendilerini tanımlama ve bütünleşme ihtiyacından kaynaklanan kurum kimliği oluşturma yoluna gitmeye başlamışlardır (Okay, 2003, s:17).

Kurumsal kimlik ile ilgili günümüz literatüründe üç ana yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki kurumsal kimliği grafik tasarım olarak ele almakta, ikinci yaklaşım kurumun bütünlük iletişimi olarak görmektedir ve üçüncüsü ise örgütsel bir davranış çerçevesinde, disiplinler arası bir oluşum olarak ele almaktadır (Şekil 1) (Van Riel & Balmer, 1997, s. 340).

Şekil 1. Kurumsal kimlik yaklaşımları (Van Riel & Balmer, 1997'den esinlenerek oluşturulmuştur).

kurumsal kimlik

Şekil 2. Kurumsal Kimlik kategorizasyonu (Melewar, Karaosmanoğlu, 2006'dan esinlenerek oluşturulmuştur).

Bütüncül bir kurumsal kimlik oluşturmada kurumun vizyon, misyon ve felsefesinden başlamak üzere iç ve dış tüm hedef kitlelerde beklenen olumlu etkiyi yaratmak için kurumsal iletişim, kurumsal tasarım, kurum kültürü, kurumsal davranış, kurumsal yapı ve kurum stratejisi bir arada ele alınması gereken bileşenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumsal kimliğin bu bileşenleri birbirleriyle etkileşim içindedirler ve aralarında kesin sınırlar çizmek mümkün değildir. Bu noktada kurumsal kimliğin disiplinlerarası yapısının farklı alanların bir arada ele alınması ve bu alanların organizasyonel etkileşimi ile sağlandığını söylemek mümkündür (Şekil 2).

Kurum kimliğinin etki alanı olarak dış kimlik ve iç kimlik iletişimlerinden söz edilebilir. Dış kimlik; kurumun müşterilerine, iş ortaklarına, yatırımcılarına, basına ve halka yansıttığı kimliktir. İç kimlik ise kurumun kendi içinde misyon ve vizyonunu destekleyen, çalışanların bağlılığını ve motivasyonunu arttıran özelliklerin ön plana çıkarıldığı kimlik iletişimidir. Moolerup (1997, s.55), iç kimlik tasarımını: “İyi bir imaj yuvada başlar. Bir kurumun çalışanları o kurumda bulunmaktan hoşlanıyorlarsa eğer, bu şevk müşteriler üzerinde de iyi bir etki yaratabilir. Öte yandan kurum çalışanlarının memnuniyetsizliklerinin olması halinde zayıf moralere müşterilerine ya da diğer dış gruplara yansıtacaktır.” şeklinde yorumlamıştır. Bu yorum bize mimari tasarımın, diğer görsel kimlik elamanlarından farklı olarak çok boyutlu olma özelliğini ve bireyi içinde bulundurabilme özelliği ile güçlü psikolojik etki alanına sahip olduğunu ip uçlarını vermektedir.

Yakın zamana kadar kurumsal kimliğin sembolik ifade olarak akla ilk, kurumun logosu ve görsel malzemelerde kullanılan ortak dil gelmekteydi (Wathen, 1988, s: 212).

Bu dilin kuruma ait basılı malzemelerde kullanılması ku-

rusmal kimliğin tek ifade biçimi olarak görülmekteydi (Şekil 3). Ancak günümüzde bu dili oluşturan renk, font, sayfa düzeni gibi kurumsal görsel tasarım elemanlarının yanında kurumun kültürü, üyelerinin davranışları ve özellikle çalışanların ve müşterilerin kurumla etkileşime girdiği fiziksel mekânın tasarımı gibi birçok alanda referans bulan bir kavrama dönüşmüştür. Bu dönüşümde etkili olan faktörlerden birisi, bir önceki bölümde bahsedilmiş olan üretim biçimlerindeki değişimlerin yönetim yaklaşımlarında da etkili olmasıdır. Sanayileşme ile fabrika üretiminin doğması ve

Şekil 3. Geleneksel dönemde kurumsal kimlik anlayışı (<http://www.octovus.com/project/kurumsal-kimlikler/>).

Şekil 4. Kurumsal tasarım süreci (Wheeler, 2009).

bu yapıya yönelik yönetim biçimlerinin ortaya çıkması söz konusu olmuş, zaman içerisinde fabrikalarda istihdam olan insan kaynağının verimliliğe etkisi göz önüne alınır olmuştur. Üretim fazlasının getirdiği rekabet ortamında kurumların verimlilik ve karlılık artışı beklentilerini karşılamak için çevresi ile olan etkileşimi de göz önüne alınmaya başlanmıştır. Bu etkileşimden olumlu çıkarımlar (güven, sadakat, algılamada kolaylık) sağlamak adına görsel imaj öğelerinin tasarımında bütünlüğe gidiş dikkate alınmaya başlanmıştır.

Kurumsal kimliğin oluşturulması sürecinde yeni bir kimlik oluşturulurken, kurumsal öğelerin biçimlenişi konusunda bazı standartlar oluşmaktadır. Bu standartların oluşması tasarımın ilk aşamasından itibaren izlenen bir süreç bütünüdür (Şekil 4). Bu süreç; tasarım öncesinde araştırma yürütülmesi, kurum stratejisinin belirlenmesi, araştırma sonunda elde edilen bulguların sentezinin oluşturulması, marka stratejisinin belirlenmesi, kimliğin tasarlanması, temas noktalarının belirlenmesi ve sonuç ürünlerinin yönetimi aşamalarından oluşur.

Tasarım sürecinin bir bütün olarak ele alınması sürecin ve kurumsal ürün çeşitliliğinin çift yönlü etkileşimine katkı sağlamaktadır. Yani tasarımın ilk aşamasında oluşturulmuş bir görsel kimlik bileşeni yıllar sonra kurumun oluşturacağı yeni bir elemanın görselliği için referans oluşturabilir. Veya kurumun gelecekte üreteceği bir marka temel görsel kimlik bileşenlerinin yenilenmesini sağlayarak sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilir.

Kurumun mimarisinin tasarımının, kurumun vizyonu, misyonu, stratejileri ve diğer görsel malzemelerinden ayrı bir ifade taşıması durumunda bütüncül bir algının oluşmasından söz edilememektedir. Hedef kitlelerinin ihtiyaç ve beklentilerine yönelik olarak geliştirilmiş kurumsal görsel tasarımındaki bütünlüğü mimarisine ve iç mekân tasarımına da yansıtan kuruluşlar güven duygusu yaratma, sadakat, kolay algılanma açısından daha avantajlı duruma geçmektedirler.

4. Kurumsal Kimlik ve Mimari Tasarım İlişkisi

Kurumsal görsel tasarım yani kurumsal kimliğin görsel cephesi, bir kurumun kimliğinin en önemli parçasını oluş-

turmaktadır (Melewar ve Saunders, 1998, s.231). Çünkü görsel tasarım, kuruluşlar için rekabette öne çıkmanın yanında özgünlük, görünüm, detay, güven duygusu yaratma gibi önemli kriterlerin oluşumuna katkı sağlayan önemli bir araçtır. Görsel farklılaşma, tasarım ile ortaya konmakta ve hedef kitle tarafından kolaylıkla algılanması beklenmektedir. Bu tasarım kurumsal kimliğin bir parçası olan görsel kimliği oluşturmaktadır. Güçlü ve hedef kitlenin ihtiyaç ve beklentilerine göre oluşturulan görsel kimlik bu beklentiye karşılamaktadır. Ak (1997, s. 54), görsel kimliği; kurumun giydiği bir "elbise" olarak betimleyerek şu şekilde açıklamaktadır: "Görsel kimlik bir kuruluşun, binalarının, mağazalarının dış görünümünden, iç dekorasyonuna, ambleminden, kullanılan tüm basılı evraklarına, satış ya da servis elemanlarının kıyafetlerinden, taşıt araçlarına kadar geniş bir yelpaze içinde yapılan dizayn edilmiş görüntüsüdür" (aktaran; Uzoğlu, 2001, s.338).

Günümüzde kurumsal kimliğin önemini ve değerini yükselten, mimari tasarımın da süreçle bütünleşik olmasıdır. Bu süreç kimi zaman mevcut bir yapının içinde yeni bir iç mimari tasarımı ile, kimi zaman da bir yapı tasarımının ilk aşamasından itibaren sürece dahil olması şeklinde gelişmektedir. Kurum binalarının, ofis düzenlemelerinin, çevre düzenlemelerinin, grafik tasarımlarının kısacası kurum kimliğinin oluşturulması için yüksek miktarlarda yatırımlar yapılmaktadır. Bugün pek çok sanayi yapısında, ya da hizmet binasında kurum binalarının iç ve dış mekânlarının düzeni karar alıcıların stratejik kararlarına göre biçimlenmekte ve kimlik kazanmaktadır. İç mimarlığın; mekan düzeni, renk ve malzeme seçiminden referans bulması gibi logo, ofis tasarımı, perakende satış yeri tasarımı, renk ve standartların oluşturulmasının kurumsal kimliğe, ürünlere, ürünlerin paketlenip satılma biçimine, binalara ve mekan düzenine de "kurum mimarlığı" kavramı referans vermektedir. Hedef kitle; ihtiyaç ve beklentilerine yönelik olarak tasarlanmış bir mekândaki mesajı daha net algılayabilmekte ve bu ürün ile karşılaşan kullanıcının davranışları da farklılaşmaktadır. Philip Kotler'in 1973 yılında ortaya koyduğu "atmosferik" terimi, fiziksel çevrenin bilinçli olarak organizasyonu ile duyguların değiştirilebileceği ve ekonomik

olarak daha fazla karlılığın sağlanabileceğini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kotlerin görüşünü, Taylor'un mekanın niteliğinin çalışanların performansının artırılmasının işletmenin verimliliğine etkilediği üzerine görüşleri destekler niteliktedir.

İç Mekan

Kurum mimarlığı örnekleri kurumsal kimlik uygulamalarının başlangıcından itibaren görülebilmektedir. Mimarın kurum kimliği içindeki yeri, uygulamalarda dönemsel olarak farklılıklar göstermektedir.

Klasik yönetim yaklaşımlarında; kuruluş sahibinin kişisel kimliğinin kurum içinde ve dışında hâkim olduğu dönemde kurumsal kimlikte de “geleneksel dönem”in yaşandığı dönemdir. Kuruluşun sahibinin mimarı, grafikeri, tasarımcıyı belirlediği bu dönem Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Bu döneme ait en belirleyici örnek olarak AEG firmasının tasarımcı ve mimar olan Peter Behrens'e binalarında (Şekil 5), ürünlerinde ve reklamlarında ifade edilecek olan ortak bir kimlik profilinin yaratılması için verilmesi gösterilebilmektedir (Okay, 2003, s:20-22).

Behrens önceleri “Arts and Crafts” tasarım ideallerini ve “Art Nouveau” akımının organik ve eğrisel biçimlerini tasarımlarına yansıtmıştır. Daha sonra tasarımlarında mimarının klasik, geometrik ve fonksiyonel formları hakim olmaya başlamıştır. Kitlesele üretim, fonksiyon ve form etkisinde yapmış olduğu tasarımlarının en akılda kalan örneği olarak AEG Fabrikası verilebilir. 1903 yılında AEG'nin antetli kağıtları, reklamları, broşürleri, elektrikli su ısıtıcıları ve lambalarından başlayarak mimarisine varan ürünlerinin tasarımcısı olarak işe alınmıştır. Bu dönem Behrens'in geometrik şekilleri kullandığı, ornamental¹ yaklaşımları azalttığı ve fonksiyonu ön plana çıkarttığı dönemdir. Tüm tasarımlarda şirketin tek bir stili izlediği mesajını vermektedir (Eskilson, J.S., 2007).

AEG Firmasının tasarımcısı ve mimarı Behrens, 1924 yılında ise Hoechst Firması için yapmış olduğu mimari tasarımın bir parçası olan yönetim ve araştırma binası arasındaki köprüyü (Şekil 6) aynı zamanda şirketin logosunda da kullanmıştır.

Bu örneklerde, klasik yönetim yaklaşımının hakim olduğu dönemde bile kurumsal kimlik tasarımının günümüzdeki bütüncül yaklaşımla mimariyi de içerecek şekilde ele alınmış olmasına dikkat çekilmektedir. Hatta bu örneklerde karşımıza çıkan durum, mimari tasarımın kurum kimliğinin temelini oluşturması şeklinde açıklanabilir.

Kurum kimliği tarihselliği içerisinde geleneksel dönemden sonra karşımıza çıkan bir sonraki dönem “marka tekniği dönemi” dir. Bu dönem iki Dünya Savaşı arasındaki dönemi kapsamaktadır ve kurumun kimliği, ürünün mar-

Şekil 5. AEG tirübün fabrikası binası ve logosu (Behrens, P., 1912) (Kaynak: <https://discoveringdisegno.wordpress.com/2012/11/10/behrens-aeg-fabrik-humboldthain/>)

Şekil 6. Hoechst Binası ve logosu (Behrens, P., 1924) (Kaynak: http://www.postalesinventadas.com/2011_12_01_archive.html https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hoechst_Logo.svg)

kası aracılığı ile aktarılmaktadır. Bu dönemde, kurumların marka haline gelmiş ürünleri ve onların kimlikleri de o kurumun kimliğinin başarısı anlamına da gelmekteydi. Kurum binalarının, kurumun ürettiği bir ürün veya yarattığı bir markanın biçimini alış 1930'lu yıllarda, “programatik” veya “mimik”² mimari akımını oluşturmuştur. Bu dönemde özellikle Amerika'da pek çok örneğine rastlanmaktadır. Şekil 7'de bu akıma örnek olarak verilen bir dondurma markasının paketinin bina tasarımında kullanılması görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise kuruluşların uluslararası alanda faaliyet göstermeye başlamalarıyla Anglo-Amerikan kuruluşlar kurum kimliğinin önemini daha iyi anlamaya başlamışlar, “dizayn dönemi” denen bu dönemde kurumsal kimlik anlayışının dünya çapında yayılmasına ve uygulanmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde kurum kimliği ürün dizaynı üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1970'li yıllardan günümüze “stratejik dönem” olarak adlandırılan dönemde kurum kimliğinin ürün veya grafik dizaynı genel bir kurum ifadesi olmasından öte bir pazarlama ve sosyal strateji aracı olarak değişik unsurların bir karışımı biçiminde, kuruluşun yönetim aracı olarak

² Programatik (mimik) Mimari: Binaların konstrüksiyon veya formlarının insan, hayva, eşya veya nesne biçimlendirilerek sıradışı bir mimari ile karakterize edilmesi yolu ile kimlik kazanmasıdır. Güçlü oranda soyutlama yapılmış da olsa Frank Lyod Wright'ın şelale evi, programatik mimari örneği sayılabilir. Aynı kavram bazı kaynaklarda “novelty architecture” –yenilikçi mimari olarak da geçmektedir. Bu yapıların reklam ve tanıtım amacı dışında bulunduları yerde bir referans noktası oluşturmaları da sözkonusudur. Las Vegas'ta bulunan temsili kopya yapılar da, programatik mimariye örnek verilebilir.(http://www.fallingwater.org/assets/19_Programmatic_Architecture.pdf),https://en.wikipedia.org/wiki/Novelty_architecture

¹ Mimaride minimal düzenin karşıtı olarak süslü ve bezemeli tasarımlar için kullanılır.

Şekil 7. Freda Farms Standı, Hartford-1933 (Kaynak: <http://www.newenglandhistoricalsociety.com/flashback-photos-glory-days-berlin-turnpike/>)

karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem; kuruluşların stratejik yönetim yaklaşımları, kurum kimliği stratejilerine de yansımakta kurum içi ve kurum dışı iletişimi sağlayacak görsel malzemenin ötesinde değişik araç ve yöntemlerin kullanımını gerekli kılmaktadır (Okay, 2003, s:25-32). Mimari tasarım, kurumsal kimlikle bütünlüğü sağlayan bu araç ve yöntemlerin başında gelmektedir.

Kurumsal kimlik tasarımı süreci; durum analizi, estetik stratejinin belirlenmesi ve sonrasında tasarım elemanlarının oluşturulması aşamalarından oluşur. Bu süreçte 4P olarak tanımlanan; Ürün (Product), Varlıklar (Properties), Sunum (Presentations), Yayınlar (Publications) her bir tasarım elamanı olarak aynı görsel bütünlüğün bir parçasını oluşturmaktadır.

Mimari tasarım; varlıklar başlığının altında, peyzaj, iç mimari ve kurum araçları ile birlikte incelenmektedir. Mimari tasarımın daha önce sözü edilen bileşenleri de aynı süreçlerden geçerek kurumsal kimliği güçlendirmektedirler.

Tüm bu bütünlük sistemde mimari tasarım, kurumsal tasarımı ele alan literatürde “çevre tasarımı” olarak da tanımlanmıştır. Burada kullanılan çevre, zaman zaman kuruma ait / kurumun ürettiği objeyi, kimi zaman kurumun hitap ettiği / kurumda çalışan insanı veya kurumla ilgili eylemleri kapsayan alanı ele almaktadır. Ölçeği değişen bu mimari tasarım alanını kategorize etmek gerekirse mimariyi bileşenleri açısından ele almak yerinde olacaktır. Balanlı; (2006, s.36-37) mimariyi;

- Yapı Gereçleri (doğal taşlar, metaller, ahşaplar, vb.)
- Yapı Parçaları (blok, plaklar, levhalar, karolar, vb.)
- Yapı Öğeleri ve Bileşenleri (kapılar, pencereler, merdivenler vb.)
- Yapı Birimi (mağaza, market, salon vb.)

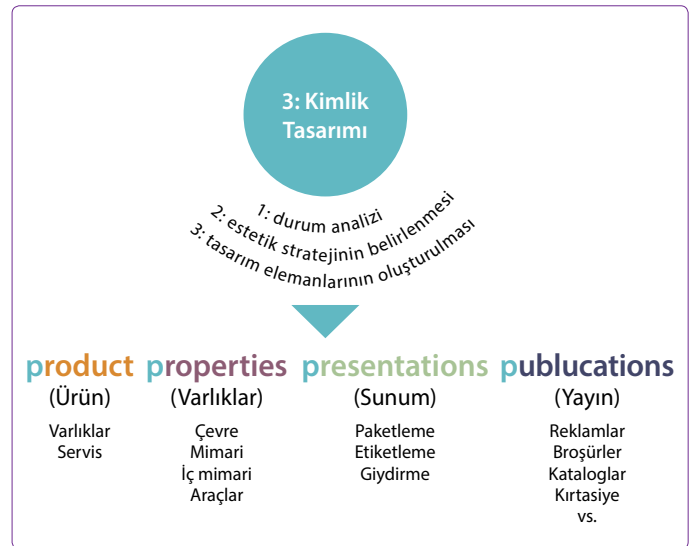
- Yapı (otel, müze, alışveriş merkezi vb.) bileşenleri ile tanımlanmaktadır.

Bu bileşenler, ilk aşamasından itibaren kurumsal tasarımın bir parçası haline gelebilmektedirler. Şekil 8’de kurumsal tasarım süreci ve çıktı ilişkisi tanımlanmaktadır. Kurumsal kimlik tasarımı, ilk olarak konuyla ilgili araştırma yürütülmesi (durum analizi), tasarım stratejisi belirlenmesi ve sonrasında da bu stratejinin görsel öğelere temas edeceği noktalarının belirlenmesi ile aktif varlıkların biçimlenmesi aşamalarından oluşmaktadır.

Durum analizi iç ve dış hedef kitlelere (çalışanlar, müşteriler gibi) yönelik olarak yapılmaktadır. Her iki durumda da hedef kitlenin kurumsal kimliği algılaması için gereken çevresel özellikleri Stefanou (1992), şöyle sıralamaktadır:

1. İmaj oluşturabilme,
2. Okunabilirlik,
3. Anlamlı olma,
4. Çağrışım oluşturabilme,
5. Özgünlük,
6. Mevcut çevreye uyum,
7. Çevresel öğelerin birbirleriyle uyumu,
8. Çevrenin öğelerinin çeşitliliği.

Çocuk ürünleri satan “İmaginarium” mağazasının tasarımında kullandığı kapı (Şekil 9), mimari eleman olarak müşteri profiline göre farklılaşmakta ve benzersiz bir kimlik kazanmasını, hem de bu elemanın geometrisinin kurum marka logosuna yansımaları ile kurumsal kimlik bütünlüğünü yansıtan önemli bir örnek oluşturmaktadır. Bu örnekte küçük çocukların kullanımı için özelleşmiş olan kapının tasarımı, markanın logosu için de bir geometrik temel teşkil etmektedir.

Şekil 8. Kurumsal kimlik tasarımı süreç – çıktı ilişkisi (Bernard ve arkadaşları, 1995’den esinlenerek hazırlanmıştır).

Şekil 9. Imaginarium oyuncak mağazası giriş kapısı ve logosu (Kaynak: www.imaginarium.com.tr).

Durum analizi sonucu, farklı hedef kitlelere yönelik ürünler için geliştirilecek görsel kimlik tasarımı da farklılık gösterebilmektedir. Tıpkı Faber Castell şirketinin Premium üst gelir düzeyine hitap eden özel tasarımları için oluşturduğu Graf Von Faber Castell markasının aynı temel çizginin farklı bir estetik stratejiyle özelleştirilmesi örneğinde olduğu gibi (Şekil 10).

Burada tasarım stratejisi, mimari yapı elemanlarının malzemelerine ve formuna ve rengine etki ederek, yüksek ekonomik değerdeki ürünlerin teşhir alanlarının farklılaşmasını ortaya çıkarmaktadır.

Kurumsal kimlik tasarımı sürecinin durum analizi aşamasında belirlenen tasarım kararlarının farklılaştığı bir başka mimari eleman örneğine baskı makinaları üreten Xerox firmasının New York'taki genel merkez ofisinde rastlanmaktadır. Xerox firmasının "gerçeğe en yakın baskı" üretme vizyonu, pencere camlarının üzerine çevre binaların silüetlerini basarak verdiği mesajla algılanmaktadır (Şekil 11). Her kurum için vizyonunu görsel kimliğe yansıtmak mümkün olmayabilir ancak tasarımcının temel kriteri basit bir şekilde ele alarak okunabilir ve çağrışım oluşturabilir örnekler tasarlaması, kurum için benzersiz ve akılda kalıcılığı yüksek kimlikler oluşturmasını sağlayacaktır.

Kurumsal kimlik tasarım sürecinin durum analizi aşamasını takip eden estetik stratejinin belirlenmesi bağlamında bu çalışmada sözü edilen estetik kavramı, öznel bir görsellik kavramı olmaktan çok, kurumsal kimliği yansıtan ve görsel bir bütünlüğü yansıtan düzen anlayışıdır.

Şekil 10. Faber Castell Ürün Kategorisi örnekleri- Kategorizasyonun logo ve mağaza içi tasarımlara yansımaları (Kaynak: www.faber-castell.com.tr).

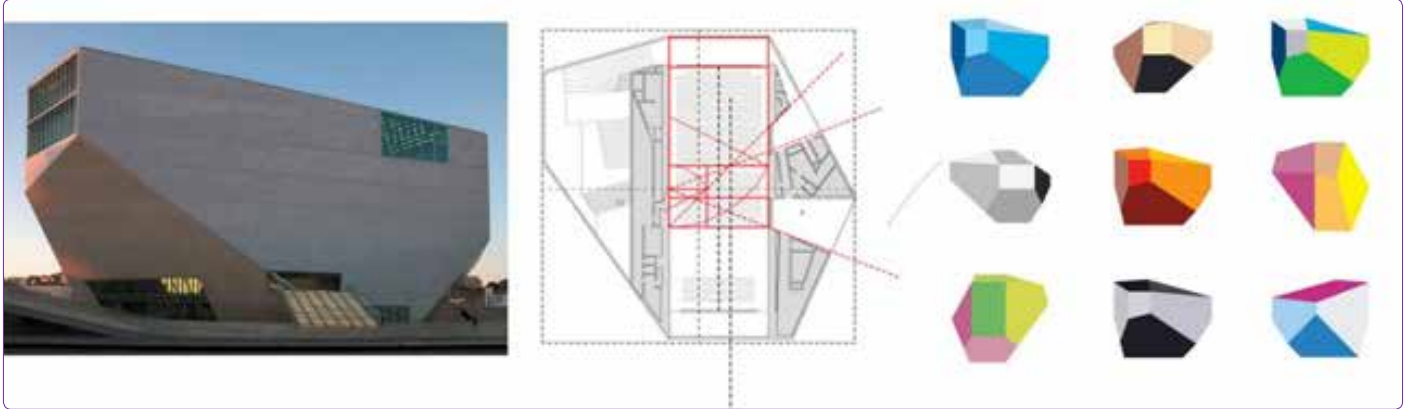
Şekil 11. Xerox New York City Executive Briefing Center (Kaynak: <http://www.xerox.com/about-xerox/nyc-executive-briefing-center/enus.html>).

Bell (1993), bir tasarımdaki görsel amacın, farklı düzenleri dengelemek ve doğal alanın anlamına uymak olduğuna değinmekte; şu görsel tasarım ilkeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır:

1. Birlik ilkesi: Tamamlayıcı birlik, bütünlükle ilişkisi olan karşıtlıkların amaçlı kullanımını içerir

Şekil 12. Estetik Strateji (Bernard vd., 1995).

Şekil 13. Casa di Musica, Porto-2005 (Rem Koolhaas) (Kaynak: oma.eu/projects/casa-da-musica).

2. Çeşitlilik ilkesi: Çeşitliliğin, birlik ilkesi ile dengede olması gerekli olmakta; çok fazla çeşitlilik, görsel karmaşaya sebep olabilmektedir.

3. Doğal mekânın ruhuna ilişkin ilke: Bir yerin diğerine göre özel ve eşsiz kalitede olmasını içerir.

Bu ilkeler bağlamında estetik strateji tasarım metodolojisi ve konsepti; estetik stiller (temel nitelendiriciler ve karmaşıklık, minimal veya ornamental), simgeselcilik (realist veya soyutlama), estetik tema (deniz teması, çocuk teması, golf teması vb.), estetik bütünlük ve envanterin oluşturulması aşamalarından oluşmaktadır (Şekil 12).

Görsel kimliğin bu anlamdaki sürdürülebilirliğini ve farklı süreçlerin etkileşimini Rem Koolhaas'ın Porto'daki Casa di Musica binasında görmek mümkündür (Şekil 13).

Kurumsal kimlik tasarımının ilk aşamalarında mimari tasarım kurumun logosuna yansımış, güncel etkinlikler ve yeni alanların oluşumunda yine yapının misyonu ile ilişkili farklı görsel kaynaklardan etkilenecek şekilde çeşitlenmesi sağlanmıştır. Bu noktada karşılıklı bir etkileşimin söz konusu olması durumundan yola çıkarak, özgün bir mimari tasarımın görsel kimliğinin oluşmasındaki etkisine dikkat çekilmelidir.

Tasarımcı Stefan Sagmeister tarafından oluşturulan bu kimlik, mimari tasarımın kurumsal kimliğe yansıdığı ve sürekli değişen ama bütünlüğünü kaybetmeyen bir örnektir. Bu örnekte yapının farklı cephelerinin oluşturduğu geometriyi Joseph Karl Stieler'in resmettiği Beethoven tablosundaki renklerin farklı yüzeylere adaptasyonu ile Casa Di Musica'ya ait bir Beethoven etkinliği kimliği oluşturulmuştur (Şekil 14).

Şekil 14. Joseph Karl Stieler'in resmettiği Beethoven tablosu ve yeni geometriler (Kaynak: sagmeisterwalsh.com).

Şekil 15. Commerzbank, Frankfurt Merkez Binası – Norman Foster (Kaynak: www.fosterandpartners.com).

Günümüzde mimari tasarımın kurum logosuna yansıdığı pek çok örnek bulunmaktadır. Norman Foster'ın Commerzbank'ın Frankfurt'taki merkez binasının plan şeklinin kurum logosuna yansımaları buna örnek olarak gösterilebilmektedir (Şekil 15).

Mimari tasarımın kurum logosunu etkilemesi yaklaşımına bir başka örnek olarak Berlin Parlamento Binası ve Klee Müzesi gösterilebilir (Şekil 16, 17). Bu tasarımlarda yapının cephesi kurum logosunda da kullanılmaktadır. Burada estetik stratejinin temel nitelendiricilerinden olan (primary

Şekil 16. Berlin Parlamento Binası – Norman Foster (Kaynak: www.bundestag.de).

Şekil 17. Klee Müzesi – Bern – Renzo Piano (Kaynak: www.zpk.org).

attribüttes) geometrinin mimari tasarım ile temas ettiği noktada temel form olarak kullanıldığı görülmektedir.

Estetik stil, durum analizinin sonucuna bağlı olarak klasik / geleneksel, modern / çağdaş, futuristik / avangard veya klasik / zamanlar ötesi olabilir. Temel formların ve çizgilerin yanı sıra, mimari tasarımlarla temas ettiği noktalarda, doku ve renk biçimlenmelerinde daha belirgin bir kimlik kazanmaktadır. Paul Smith 'in Londra'da 5a tarafından tasarlanan mağazasında, ürün dokusunun ve renginin cepheye ve giriş kapısına yansımaları örneği (Şekil 18) kurumsal kimlik bağlamında oluşan bütünlük bir estetik stil örneğidir.

Estetik tema, çoğunlukla kurumun çalışma alanı ve pozisyonuna bağlı olarak, ciddi/mizahi, fonksiyonel veya sembolik, dinamik ya da rahatlatıcı olması gibi kurumun niteliği ve seçimine göre çok farklı konularda olabilmektedir. Tema tasarıma simgesel bir boyut katabilir, bu simgesellik temelde durum analizine dayanan, ancak ağırlıklı olarak kurumun misyon ve vizyonunu esas alan bir yaklaşımdır.

Burj El Arab oteli, simgesel temalı ve en çok tanınan örneklerden birisidir. Burada yapı bir bütün olarak kurumsal kimlik için görsel bir biçim oluşturmuş (Şekil 19), bu biçim kentin logosu haline gelebilecek kadar ün kazanmıştır.

Estetik stratejinin tüm toplam estetik etkinin belirlenip tasarım envanterinin oluşturulması, mimari tasarım ile bütünsel kurumsal kimlik stratejisinin temas ettiği noktalarda kimlik kazanan elemanların üretimi ile tamamlanır. Bu noktada, kurum çalışanlarının kartvizitlerinden, internet üzerine yer alan reklamlara kadar, bütünlüğü sağlanan kurumsal kimlik, güçlü, güvenilir ve akılda kalan bir etki bırakmaktadır. Kadın giyim markası olan Feng markasının kurumsal kimliğinde, ürün paketlerinden duvar kâğıtlarına ve ürün tasarımlarına kadar feng – shui akımının rahatlatıcı eklektik biçimlenişleri gözlenmektedir (Şekil 20). Bu örnek aynı zamanda, yapı biriminin-yani mağazanın–estetik stil

Şekil 19. Burj Al Arab Oteli, Dubai (Kaynak: <https://www.jumeirah.com>).

Şekil 20. Feng mağazası iç mekân tasarımı ve paketlenme elemanları (Wheeler, A. ve Wiley, J., 2006).

etkisinde biçimlendiği bir örnektir. Burada mekânın kurumsal bütünlüğünü destekleyen, koku, müzik ve aydınlatmadan da faydalanılmıştır.

Tüm bu kategorik bakış açısı ve ilişkilendirme temelde bir bütün olan ancak spesifik bir amaç için yeni detaylar kazanan mimari tasarım sürecini tanımlıyor. Bu süreçte mimari dil, öncelikle duyularımıza seslenen boyut, oran gibi biçime ilişkin elemanları, sonra da bu biçim elemanlarını duygu veya akıl ile ortaya koyabilen ifadeye ilişkin elemanları, sonuncu olarak da sezgi ya da bilinçaltına ilişkin elemanları kapsamaktadır, ve kullanıcı ile sürekli bir iletişim halindedir. Bu iletişimin revüsü olan mekan; algılanan tüm fiziksel gerçeklikleri ile kurum kimliğini güçlendirir.

Mekan algısını oluşturan bu fiziksel gerçeklikler, ornamental kurgunun fonu olarak, bilinçaltına yönelik bir anlamlandırma – algılama sağlamaktadır. Bu algılama, kurumun vurgulamak istediği soyut (fikirsal) ve somut (maddesel) kavramları güçlendirebilmekte / şekillendirebilmektedir. Aydın (1992), mekânı oluşturan bileşenlerin sınırlayıcı, yönlendirici, odaklayıcı, birleştirici veya ayırıcı roller üstlenebileceğini belirtmektedir. Bu roller, mekânın

Şekil 18. Paul Smith-ürün dokusunun yapı elemanına yansımaları_Londra, Myfair (Kaynak: http://www.domusweb.it/en/news/2013/10/28/_6a_architects_paul_smith_s_shop.html).

volümetrik öğelerinin biçimlenişi ile, yani yüksekliklerin, uzunlukların ve genişliklerin yanı sıra, doluluk ve boşluk değerleri ve konstrüktif elemanlar ile sağlanabilmektedir. Ayrıca benzer etkiler optik olarak farklı aydınlatma tasarımları ve renkler ile de sağlanabilir. (Göler, 2009). Bu optik ve volümetrik etkiler ile algı ilişkileri kurumsal kimlik ve mimari tasarım bütünlüğü içerisinde ele alınabilecek başlı başına bir çalışma konusudur. Bu çalışma kapsamında, mekan tasarımının ve algısının tartışmasız önemi nedeniyle, ana prensipleri açısından ele alınmıştır.

Sonuç ve Öneri

Kurumsal kimliğin bütünlük stratejisi ile ele alınması temelinde dayanan bir "Süreç Tasarımı Önerisi"nin sunulduğu bu makalede (Bkz: Şekil 6) kurum kimliğinin oluşması adımlarının basılı görsel malzemelerin tasarımı ile başladığı gibi özgün mimari tasarımın da bu kimliğin oluşma sürecinde temel adım olarak karşımıza çıkabildiğine dikkat çekilmektedir.

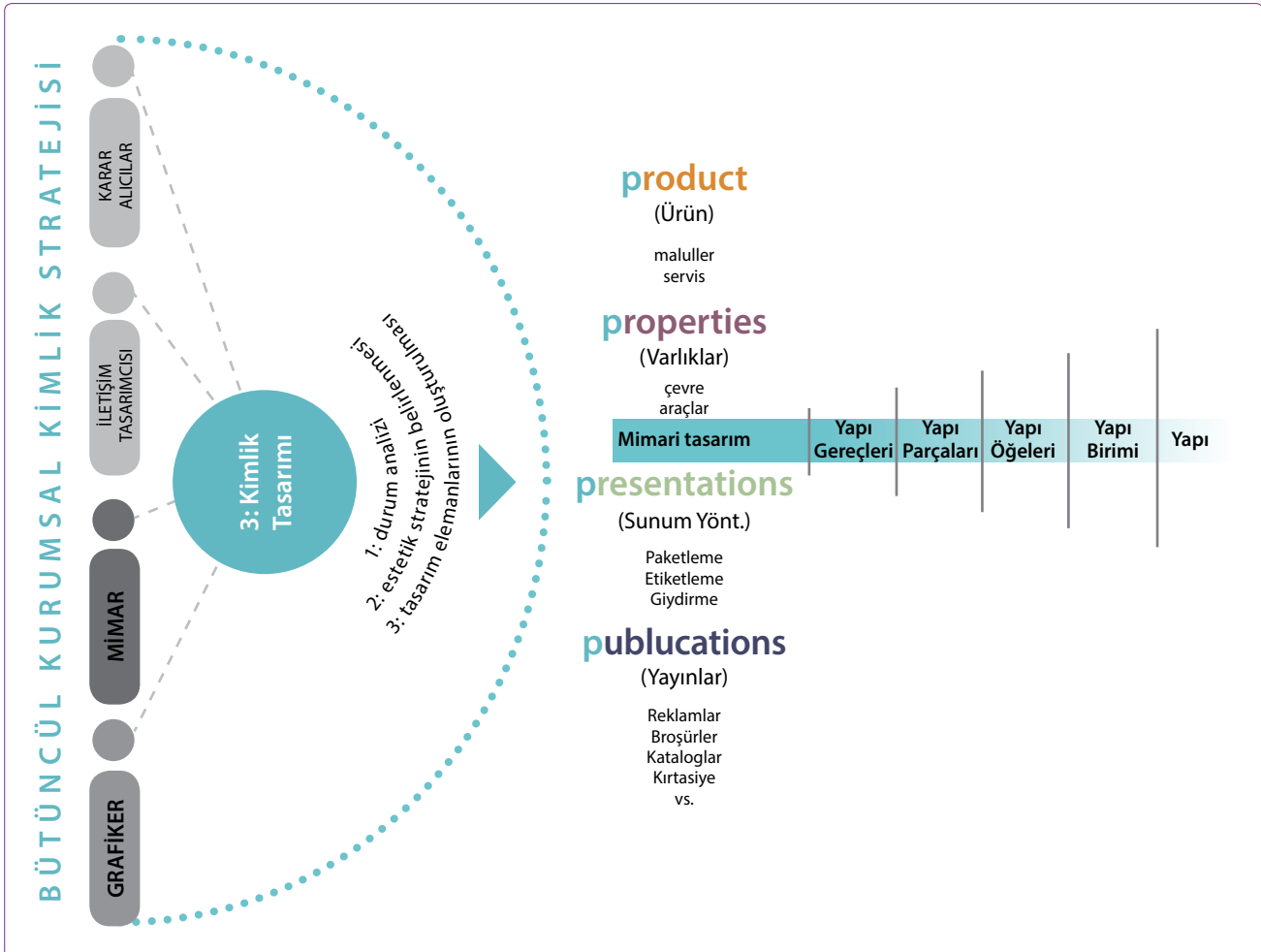
Bu görüşten hareketle; karar alıcılar, iletişim tasarımcıları, grafik tasarımcılar ve mimarlar bütüncül tasarım sü-

recinin aktörleri olarak ortaya konmaktadır. Hedef kitleye yönelik olarak yapılan alan araştırması neticesinde belirlenen mesaj stratejileri, görsel basılı malzemelerde olduğu kadar, görsel kimliğin bir bileşeni olan mimari tasarım için de geçerli olmalıdır. Bütüncül kurumsal kimlik tasarım sürecinden bağımsız düşünülmemesi gereken mimari tasarım bu görsel algı stratejileri çerçevesinde bütüncül kimlik yapısının önemli bir bileşeni olarak yerini almaktadır.

Kurumsal kimlik tasarımında bütüncül yaklaşımın gerekçesi olarak, kar amacı güden ya da gütmeyen kurum ve kuruluşlarda iç hedef kitle olarak belirtilen çalışanların, motivasyonunun ve aidiyet duygularının güçlenmesi, bu motivasyonun üretilen malın ve hizmetin kalitesine yansması, hedef kitlenin algısında pozitif bir imaj oluşturması ve neticede uzun zamana yayılmış güvene dayalı ilişkilerin doğması gösterilebilir.

Bu kimlik yapısının oluşturulması aşamasında sürecin izlenmesi gereken temel adımları olarak;

- Hedef kitleyi analiz etmek üzere ön araştırma yapılması

Şekil 21. Bütüncül Kurumsal Kimlik Tasarımı için "Süreç Tasarımı Önerisi" (Sağiroğlu, M.P., Çelikkanat Aysu, G., 2016).

- Bu araştırmanın neticesinde ortaya çıkan analizler ışığında kurumun felsefesi, vizyonu, misyonu bağlamında en uygun iletişim stratejisinin belirlenmesi,
- Mimari tasarımın, iletişim stratejisini belirleyen ekibin kurumsal kimliği oluşturan ekiple koordineli olarak ürettiği görsel malzemelerle bütünlük içerisinde planlanması ve yönetilmesi,
- Oluşturulacak bir deneme süreci ile kurum içi ve kurum dışı hedef kitlelere tüm sürecin yansıtılması ve alınacak geribildirimler ışığında sürecin tekrar gözden geçirilerek gerekli düzenlemelerin yapılması,
- Yapılan düzenlemelerin ardından nihai aşamaya gelmesi ve belirlenen zaman planı çerçevesinde uygulamaya geçilmesi.

“Süreç Tasarımı Önerisi” ile sürecin planlanması ve yönetilmesi aşamalarında, mimari tasarımın diğer tasarım araçları ile eşzamanlı ve aynı stratejilerle oluşturulmasının iç ve dış hedef kitlelerde oluşması beklenen olumlu algının yaratılması için gerekli olduğu fikri desteklenmiştir. Bu noktada tam tersi bir başlangıç ile, oluşturulmuş mimari tasarımın diğer tasarım araçlarını etkileyerek bir kimliğin ortaya çıkarılmasında ve beklenen olumlu algının yaratılmasında etkili olduğu görüşü de desteklenmektedir.

Bütünleşik kurumsal kimlik tasarım süreci önceki bölümlerde belirtildiği gibi temel bir stratejik disiplin izlenerek oluşturulmalıdır. Bu sürecin oluşturulmasında temel aktörler, karar alıcılar, yani kurum sahipleri, iletişim tasarımcıları, mimarlar ve grafik tasarımcılardır. Kurumsal kimlik tasarımı sonunda ortaya çıkan ürünlerin, varlıklar, sunum yöntemleri ve yayınların stratejik bir bütünlük içerisinde olması; durum analizi, estetik stratejinin belirlenmesi ve tasarım ürünlerinin oluşturulması süreçlerinin izlenmesi ile mümkün olmaktadır (Şekil 21).

Bu çalışmanın konusu olan mimari tasarımın (yapı geçreleri, parçaları, elamanları, birimi ve yapının kendisi) bütünsel kimlik tasarımının gerektirdiği estetik strateji ile form, doku, boyut, renk ve malzeme nitelikleri ile temas ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu temas kurumsal kimliğin gücünü arttıran en önemli unsurlardan biridir.

Kaynaklar

- Ak, M. (1996) “Firmalarda Kurumsal Kimlik”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İstanbul, İ.Ü., Basımevi ve Film Merkezi.
- Aydıntan, E. (2001) “Yüzey Kaplama Malzemelerinin İç Mekan Algısına Anlamsal Boyutta Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma”. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Aysu, G. (2013) “Kültürel Mirasın Korunması Sürecinin Yönetiminde Stratejik İletişim Yönetiminin Yeri”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s:37.
- Balanlı, A., Öztürk, A. (2006) “Yapı Biyolojisi Yaklaşımlar”, Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi

- Bell, S. (1993) “Elements of Visual Design in the Landscape”, Published with E and FN Spon.
- Bilgin, N. (1986) “Çeşitli Sosyo-Kültürel Gruplarda Eşya Sistemleri ve İnsan Eşya İlişkileri”, Sistem Yayıncılık.
- Brigitte, B. (2003) “Design Management Using Design to Build Brand Value and Corporate Innovation”, De Mozota, All Worth Press.
- Eskilson, J.S. (2007) “Graphic Design-A New History”, London: Laurence Publishing Ltd.
- Featherstone, M. (2005). “Postmodernizm ve Tüketim Kültürü”, (çev.) Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, s:26.
- Göler, S. (2009) “Biçim, Renk, Malzeme, Doku ve Işığın Mekân Algısına Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan G.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Henrion, H. and Parkin, A. (1967) “Design Coordination and Corporate Image”, Reinhold Press.
- Hepkon, Z. (2003) “Kurumsal Kimlik İnşasını Belirleyen Faktörler: Bir Literatür Taraması”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 2(4) s.175-211.
- Kancıoğlu, M. (2005) “Çevresel İmaj, Kimlik ve Anlam Kapsamında Turizm Binalarına İlişkin Kullanıcı Değerlendirmeleri”,Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Sayı 2.
- Koçel, T. (2011) “İşletme Yöneticiliği”, Beta Basım A.Ş., 13. Baskı, s:371-372.
- Melewar, T.C. and Saunders, J. (2000) “Global Corporate Visual Identity Systems: Using an Extended Marketing Mix.” European Journal of Marketing sayı: 34(5), s.538-550.
- Melewar T.C., Karaosmanoğlu E. (2006), “Seven Dimensions of Corporate Identity”, European Journal of Marketing, sayı: 40 s.2-8.
- Okay, A. (2003), “Kurum Kimliği”, Kapital Medya Hizmetleri, 4. Baskı, s:17-19-20-22-25-3267.
- Olins, W. (1985) “Management by Design”, Management Today Journal sayı: 62, s. 9.
- Per Moolerup, (1997) “Marks of Excellence: The Function and Variety of Trademarks”, Phaidon Press.
- Schmitt B., Simonson A., Marcus, J. (1995) “Long Range Planning”, Sayı: 28, s. 82-92.
- Stefanou, J. (1992) “Environmental Iconology. A Tool for Analysis for the Qualitative Improvement and Touristic Development of Places, Tourism and the Environment”, (Eds.) Briassoulis, H. and Straaten J.V.D., Kluwer Academic Publishers, pp.35-41.
- Uzoğlu, S. (2001) “Kurumsal Kimlik, Kurumsal Kültür ve Kurumsal İmaj”, Kurgu Dergisi, Sayı:18, s.337-353.
- Ülgen, H., Mirze, K. (2010) “İşletmelerde Stratejik Yönetim”, Beta Yayınları.
- Van Riel, C.B.M. & Balmer, J.M.T. (1997) “Corporate Identity, The Concept, Its measurement and Management”, European Journal of Marketing, volume:31(5/6) p.340-355.
- Wathen, M. (1998) “Logomotion: Corporate Identity and Strategic Planning”, Re Hiebert Precision Public Relations, NY: Longman press.
- Wheeler A. (2009) Designing Brand Identity, John Wiley&Sons Press.

İnternet Kaynakları

- <http://www.octovus.com/project/kurumsal-kimlikler/>
- <https://discoveringdisegno.wordpress.com/2012/11/10/beh->

rens-aeg-fabrik-humboldthain/
http://www.postalesinventadas.com/2011_12_01_archive.html
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hoechst_Logo.svg
<http://www.newenglandhistoricalsociety.com/flashback-photos-glory-days-berlin-turnpike/>
www.faber-castell.com.tr
<http://www.xerox.com/about-xerox/nyc-executive-briefing-center/enus.html>
www.imaginarium.com.tr

www.oma.eu/projects/casa-da-musica
www.sagmeisterwalsh.com
www.fosterandpartners.com
www.bundestag.de
www.zpk.org
http://www.domusweb.it/en/news/2013/10/28/_6a_architects_paul_smith_s_shop.html
<https://www.jumeirah.com>

Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçimi Kriterleri: İstanbul Örneği

Shopping Centers' Selection Criteria: The Case of Istanbul

Tuba ÜNLÜKARA, Lale BERKÖZ

ÖZ

Kuruluş yeri seçiminde sadece bugünün koşulları değil, geleceğin de planlanması gerekmektedir. Günümüzde alışveriş merkezleri, kentteki kamusal alanların ve kent merkezlerinin işlevlerini üstlenecek yeni kent simülasyonları yaratmaya çalışmaktadır. Ancak, alışveriş merkezi gelişiminde görülen bu hızlı artışa tezat olarak, Türkiye'deki alışveriş merkezlerinin ortaya çıkışlarındaki ekonomik ve sosyal dinamikleri inceleyen; bu küresel yapı tipolojisinin mekansal senaryosunun şekillenişindeki yerel etkileri tartışan dünyadaki alışveriş merkezleri ile karşılaştırmalı analizler yapan ve bu alışveriş merkezlerinin yerleşim tercihlerini inceleyip kıyaslayan çalışma bulunmamaktadır. Diğer gayrimenkul yatırımlarından farklı olarak, popüleritesini korumak ve ziyaretçi sayısını arttırmak için sürekli yenilenme sürecinde olan alışveriş merkezlerinde, kullanıcı memnuniyeti önemli bir yer tutmakta ve buna bağlı olarak sürdürülebilir bir yatırım yapılabilmesi için de yatırımcıların doğru konumu belirlemeleri oldukça önemlidir. Bu çalışmada, alışveriş merkezi yer seçiminde önemli olan faktörlerin önemliliklerinin belirlenmesinde sübjektif yargıların rahatlıkla kullanılabilirdiği AHP tekniği kullanılmıştır. Türkiye genelinde faaliyet gösteren ve genel merkezi İstanbul'da olan firmalar değerlendirilmiş ve örnekleme içerisinde bu firmaların karar verici birimi olan proje geliştirme departmanındaki yöneticiler dahil edilmiştir. 23 farklı alışveriş merkezi geliştiren firmada toplamda 108 adet anket, yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda erişebilirlik, sosyo-ekonomik faktörler, iyi bir Pazar analizini gerektirecek olan rekabet ortamı ve gelecekteki gelişmeler kriterleri önem derecesi olarak ilk sırada yer alan unsurlar olmuştur. Yapılan bu çalışma, doğru yer seçim kriterlerinin anlaşılabilmesi, değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak doğru yatırımların yapılabilmesi için yol gösterici olacaktır.

Anahtar sözcükler: Alan seçimi; alışveriş merkezi; analitik hiyerarşi prosesi; gayrimenkul geliştirme; şehir planlama.

ABSTRACT

This study examined factors that influence the selection of a shopping center location and explains these factors through a conceptual model. By means of a comprehensive literature search, a theoretical framework of factors affecting preference was established and relevant research questions were chosen. Field research included companies that operate in Istanbul but which make investments in shopping centers throughout Turkey. Qualitative research included a face-to-face survey and in-depth interviews of 108 project development representatives from 23 companies. The results were evaluated using the analytical hierarchy process (AHP) technique. AHP is a method of analyzing decision-making that quantifies and compares elements of a decision to determine a hierarchy. The data revealed that accessibility, socio-economic factors, competitive environment, and future developments were ranked of high importance. A good analysis of the market is required. The results of this study can serve as a resource for shopping center investors, developers, architects, and members of related disciplines as well as providing direction on what is expected of them.

Keywords: Site selection; shopping center; analytical hierarchy process; real estate development; city planning.

İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

Başvuru tarihi: 05 Mayıs 2014 - Kabul tarihi: 28 Temmuz 2016

İletişim: Tuba ÜNLÜKARA. **e-posta:** tuba@unlukara.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Alışveriş merkezleri merkezi bir birimce tasarlanan, planlanan, yapılandırılan ve yönetilen perakendeci dükkânların ve çeşitli hizmet kuruluşlarının yer aldığı bir komplekstir. Ticari işletme tiplerini ve farklı hacimlerdeki satış birimlerini içinde barındıran bu kompleksler belli bir alan içindeki tüketicilere hizmet etmek üzere veya belirli bir tüketici grubuna hizmet etmek üzere yapılandırılarak kurulurlar (Köksal vd., 2011).¹

Alışveriş merkezleri, tüketicilere rahatlık ve kolaylık sağlamak amacıyla pek çok mağazanın ve dolayısıyla da pek çok ticari malın bir arada bulunduğu perakende satış kompleksidir. Bu merkezler, tek ve belirli bir plan altında bir araya getirilmiş çeşitli perakendeci mağazaların oluşturduğu bir grup olmasının yanında ayrıca küçük, özellikli mal satan perakendeci mağazalar, sinema, banka, pasta, kafeterya, kuaför, eczane gibi müşterilere rahatlık sağlamak amacıyla pek çok mağazanın bir arada bulunduğu perakende satış komplekslerinden de oluşmaktadır. Bu komplekslerin büyük bir çoğunluğu otopark kolaylığı sağlamaktadırlar.

Toplumsal gelişime ve tüketici beklentilerine paralel olarak gelişen alışveriş alışkanlıkları, Amerika başta olmak üzere Avrupa'da da özellikle son otuz yıl içerisinde organize alışveriş merkezlerine olan ilgiyi artırmıştır. Gelişen ve değişen tüketici istek / tercihlerine paralel olarak, organize alışveriş merkezleri özellikle son yirmi yıl içinde ülkemizde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Farklı bir perakendecilik anlayışı sunan ve birçok farklı fırsatı bir arada sunan bu merkezler, tüketici beklentilerinde de değişiklikler meydana getirmiştir (Altunışık vd., 2001).² İnsanlar artık çok çeşitli ve her ürünü bir arada bulabileceği karma yapılarda alışveriş ihtiyaçlarını yerine getirmeyi tercih etmektedirler. Zaman kısıtlamasından dolayı her ürünün bir arada olduğu aynı zamanda yeme içme ihtiyaçlarını da görebilecek mekânlar insanlara daha çekici gelmeye başlamıştır. Artık insanların sosyalleşmek için de kullandıkları alışveriş merkezleri sadece tüketim için değil ortak bir buluşma noktası haline de gelmiştir.

Mehpare Timor (2010)³ Şehir içi alışveriş merkezlerinin yer seçiminde unsurları analitik hiyerarşi prosesi yöntemi yardımıyla sıralamıştır. Bu çalışmaya göre, İşletmeler için yer seçim kararı stratejik önem taşıyan kararlardan biridir. Kuruluş yeri yer seçimi problemi iki aşamada ele alınmaktadır. İlk aşamada yer seçimi için gereken kriterler ve bu kriterlerin göreceli önemleri belirlenmektedir. İkinci aşamada, aday yerler arasında yeterli olmayanların elenmesi ile uygun aday yer kalıncaya kadar işlemler sürdürülmektedir. Ancak ön elemeler yapıldığı halde, kalan aday yerlerin birbirlerine göre farklı kriterler açısından üstün olması du-

rumda çelişen karar unsurları arasında bir karşılaştırma yapılarak karara varılmasına olanak veren bir yöntem gerekmektedir (Buffa ve Sarin, 1987).⁴ Bu yöntem benzer şekilde alışveriş merkezleri için de kullanılabilir zira AVM'leri de etkileyen birçok unsur bulunmakta ve her unsur projenin türüne göre farklı önem derecesine sahip olmaktadır.

Alışveriş merkezlerinin mekansal unsurlarını inceleyen çalışmalarda ulaşılabilirlik, mekan organizasyonu kararları, konfor koşullarının önemini değerlendirilmesi, iç mekan tasarım prensipleri gibi konular öne çıkmaktadır.

Bu konulardan ilki olan ulaşılabilirlik konusu akademik çalışmalarda önemli bir yer kaplamaktadır. Cheng vd (2007)⁵ yaptıkları çalışmada CBS (coğrafi bilgi sistemleri) kullanarak, alışveriş merkezleri yer seçimi ile ilgili olarak, hedef kullanıcı kitlesine minimum uzaklık, maksimum ihtiyacın karşılanabileceği servis mekanlarına yakınlık gibi kriterlerin önemli olduğunu belirlemişlerdir. El-adly (2007)⁶ ise yaptığı çalışmada yalnızca kolay ulaşımın değil, kolay park etme imkanlarının önemini de ulaşılabilirlik kriterlerinin arasında olduğunu vurgulamıştır.

Alışveriş merkezlerinin yer seçiminde de yukarıdaki kriterlere benzer unsurlardüşünülmektedir.

AVM'ler bünyelerinde gerçekleştirdiği sosyal aktiviteler, araç park sorununun olmayışı, güvenlik, ürün çeşitliliği, hijyen vb. konulardaki üstünlüklerinden dolayı günümüz perakendecilik sektöründe önemli bir pazar payına sahip olmuşlardır. Modern yaşam tarzının gelişmesiyle perakendeci mağazalar küçük ve bağımsız yapılardan, büyük ve tek yapılı bölgesel alışveriş merkezlerinde yer alan bir yapıya dönüşmüştür (Cheng ve Ling Yu, 2007).⁷

AVM'ler hem tüketicilerin işlerini kolaylaştırmada hem de satış mağazalarını dinamik tutmada bazı üstünlüklere sahiptir. AVM'ler iç mekandaki mağazaların birbirine yakınlığı nedeniyle, rakip olsalar bile kendi içlerinde bir sinerji oluşturmaktadır (Chebat vd., 2005: 1590).⁸

AVM'lerde tüketicilerin daha fazla zaman harcaması, ihtiyaçlarının neredeyse tamamını karşılamaları hedeflenmektedir. AVM'lerin kuruluş mantığında yatan bu etken başarılı olduğu takdirde potansiyel bir tüketici kitlesi oluşturmaktadır. Bir insanın alışveriş merkezinde geçirdiği süre ile harcadığı para oranının doğru orantılı olduğu saptanmıştır (Michon vd., 2005).⁹ Alışveriş merkezlerinin müşterilerini içeride tutmak adına yaptıkları etkinlikler tüketicileri memnun ettiği gibi mağazaların satışları açısından da etkili olmaktadır.

Alışveriş merkezlerinin mekansal özellikleri arasında konfor koşullarının sağlanabilmesi de önemli yer tutmaktadır. Bu koşulların sağlanabilmesi, malzeme seçiminden,

¹ Köksal, 2011, s.3.

² Altunışık, 2001, s.10.

³ Timor, 2010, s.23.

⁴ Buffa ve Sarin, 1987, s. 54.

⁵ Cheng, 2007, s. 15.

⁶ El-adly, 2007, s.21.

⁷ Cheng ve Ling Yu, 2007, s.10.

⁸ Chebat, 2005, s.14.

⁹ Michon, 2005, s.10.

iklimlendirme ve aydınlatma elemanlarının mekan içinde konumlarına kadar oldukça geniş bir alanı içermektedir. Ayrıca fiziksel konforun sağlanabilmesi konusunda malzeme seçimi ile ilgili olarak zemin malzemelerinin kayganlığı konusunda LeHew vd. (2000)¹⁰ çalışması bulunmaktadır. Tüketicilerin tüketim motivasyonunu etkileyen bir diğer mekansal unsur ise mekan organizasyonudur. Mekan organizasyonu ile ilgili çalışmalarda Ritzer'in (1998)¹¹ ortaya koymuş olduğu üretim sisteminin organizasyonunun tüketim mekanlarının organizasyonunda da etkili olduğu düşüncesi, araştırmacılara pek çok ufuk açmıştır. Mekan organizasyonu ile ilgili çalışmalarda öne çıkan bir diğer konu ise mekanın algılanması ile ilgili olarak yön bulma kavramıdır. Chebat vd. (2005)¹² çalışması ise mekansal özellikler yerine kullanıcı özelliklerinin mekan ile tanışıklığın ve cinsiyete bağlı unsurların alışveriş merkezlerinde yön bulmayı nasıl etkilediğini incelemiştir.

Alışveriş merkezlerindeki gürültü kontrolü ile ilgili olarak Hopkins'in (1994),¹³ koku kontrolü ile ilgili olarak Michon'un (2005)¹⁴ çalışmaları oldukça ilginçtir. Alışveriş merkezlerinin yukarıda bahsedilmiş olan mimari özellikleri bir çok alışveriş merkezi kullanıcısı tarafından o AVM'yi seçerken dikkat ettikleri unsurlar arasında yer almaktadır. AVM yatırımcıları konumlarını seçerken tüm bu özellikleri tasarımlarına yansıtabilecekleri yerleri seçmeye özen göstermelidirler ve bu nedenden dolayı Belverly (2005)¹⁵ çalışmasından da yer seçerken geliştirilecek olan tasarıma uygun olarak tüm bu unsurların da dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Mekan kimliği ile ilgili çalışmalar ise, genellikle alışveriş merkezlerinde yaratılan kent simülasyonu ve temalı mekanların taşıdıkları sembolik anlamlar üzerine yoğunlaşmıştır. Alışveriş merkezlerinde yaratılan kent simülasyonunu değerlendiren Uzzell (1995),¹⁶ kent meydanı, sokaklar, kent mobilyaları gibi kente dair mekansal öğelerin kullanımıyla alışveriş merkezlerinde küçük bir kent ortamı yaratıldığını belirtmiştir. Ancak, Uzzell'e göre bu mekanlar içindeki aşırı kontrol dolayısıyla, kullanıcı katılımı ile dönüşebilirlik, kendiliğindenlik sağlanamadığı için küçük bir kent oluşturma düşüncesi ancak bir ümit olarak kalmaya mahkumdur. Mekan kimliği ile ilgili yapılan araştırmalarda, dünyanın en büyük iki alışveriş merkezi olan Mall of America ve West Edmonton Mall ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça dikkat çekicidir. Bu konu ile ilgili olarak çalışan Hopkins (1990),¹⁷ dünyanın en büyük alışveriş merkezlerinden olan West Edmonton Mall'u bir tüketici ütopyası olarak nitelendirmiştir. Benzer çalışmaları Mall of America için yapan Gerbich ise (1998)¹⁸ tüketicileri cezbetmek için birçok temalı park ve temalı mekanın bir araya getirilmesiyle oluşan ortamı mekansal ve anlamsal olarak incelemiştir.

Belverly (2005)¹⁹ alışveriş merkezi için alan seçimi konusunda Kentucky bölgesinde yaptığı çalışmada, yer seçiminin de AVM'nin konut bölgelerine yakın olmasının çok da fazla önemli olmadığı buna karşın geliştirilecek olan alışveriş merkezine olacak olan ulaşımın kalitesinin önemli olduğu sonucuna varmıştır.

Park (2001)²⁰ yılında yapmış olduğu başka bir çalışma da AVM yer seçimi kriterleri anlamak için 30 uzman kişiye 3 aşamada bir anket çalışması gerçekleştirmiştir. Yapılan bu çalışmada, demografi, görünürlük, otopark kapasitesi, sinyalizasyon, ulaşım, rakiplere olan uzaklık, trafik akış yönü, genel konum, rekabet, gelecekteki demografik yapı, arsa büyüklüğü, maliyet, pazar durumu gibi unsurların yer seçimini ne derece etkilediği konuları araştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre, geliştirilecek olan bölgedeki demografik yapı, otopark alanı, görünürlük, sinyalizasyon, erişilebilirlik ve rakiplere olan uzaklık unsurları öne çıkan unsurlar olarak belirlenmiştir.

Gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında alışveriş merkezi eksenli birçok çalışma yapılmış olmasına karşılık, literatürde alışveriş merkezi yer seçimini etkileyen unsurların önem derecelerinin ne şekilde belirlenebileceği konusunda bir çalışma tespit edilememiştir. Literatür araştırma sonuçlarına göre, alışveriş merkezi yer seçiminde önemli olan unsurlar; Erişilebilirlik, Görüş Alanı, Rekabet Ortamı, Demografik Özellikler, Fiziksel Olanaklar, Ekonomik Unsurlar ve Gelecekteki Gelişmeler şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'de Alışveriş Merkezlerinin Gelişim Süreci

Türkiye'de alışveriş merkezi gelişimi ilk olarak 1950 yılında Migros'un girmesiyle başlamış 1956 yılında Gima'nın kuruluşu ile birlikte gelişim sürecini devam ettirmiştir. Türkiye'de ilk açılan alışveriş merkezi 1988 yılında devlet ortaklığı ile açılan Ataköy'deki Galeria Alışveriş merkezi olmuştur. Daha sonrasında da Galeria'nın yarattığı etki ile birlikte farklı illere yayılarak alışveriş merkezi gelişimi hızla devam etmiştir.

Türkiye'de alışveriş merkezlerinin 2000-2020 yılları arasındaki gelişimini beş yıllık dönemler şeklinde ortaya araştırmalara göre 2000 yılında yalnızca 10 ilde toplam 36 adet AVM bulunuyorken bu sayı 2015'te 58 farklı ilde yüzde 900 artışla 361'e çıkmıştır. Ancak beş yıllık dönemler dikkate alındığında alışveriş merkezlerinin gelişim hızının yavaşlamakta olduğu görülmektedir. 2010 yılında 216 olan AVM sayısı göz önüne alındığında geçen 5 yıllık dönemde artış yüzde 67 olmuştur. Bu yıl inşaat ve proje halindeki 114 alışveriş merkezi planı dikkate alındığında Türkiye'deki AVM sayısının 2020'de bu yıla kıyasla yüzde 32 artması beklenmektedir. Bu da gelecek beş yıl içerisindeki yüzde 67'lik artışın neredeyse yarısı anlamına gelmektedir. 2005-2010

¹⁰ LeHew, 2000, s.3.

¹³ Hopkins, 1994, s.6.

¹⁶ Uzzell, 1995, s.4.

¹¹ Ritzer, 1998, s.5.

¹⁴ Michon, 2005, s.11.

¹⁷ Hopkins, 1990, s.5.

¹² Chebat, 2005, s.8.

¹⁵ Belverly, 2005, s.2.

¹⁸ Gerbich, 1998, s.9.

¹⁹ Belverly, 2005, s.3.

²⁰ Park, 2001, s.2.

dönemi içerisinde AVM artış hızı ise yüzde 200 seviyesinde kalmıştır. 2020 yılında Türkiye’de halen bazı illerin bir AVM’ye sahip olmasının beklenmemesi de bir diğer çarpıcı sonucu olarak öne çıkmaktadır. Bu yıl inşaat ve proje halindeki 114 alışveriş merkezi planı dikkate alındığında 5 yıl sonra başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere toplam 18 ilde herhangi bir AVM faaliyete geçmeyecek ve AVM’siz kalmaya devam edecek iller ise; Adıyaman, Ağrı, Amasya, Bingöl, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kırşehir, Muş, Rize, Sinop, Tunceli, Bayburt, Şırnak, Bartın, Ardahan, Iğdır ve Kilis olmaktadır.

Alışveriş Merkezlerinin İstanbul’daki Gelişimi

Güçlü bir çarşı geleneğine sahip olan İstanbul’da, büyük alışveriş merkezlerin ortaya çıkışı 1980’lerin sonuna rastlamaktadır. Kapalı Çarşı, Mısır Çarşısı gibi geleneksel alışveriş alanlarına sahip İstanbul’da, aynı zamanda kentsel doku içinde yer alan geleneksel çarşı bölgeleri alışverişe dayalı, hala çekiciliğini yitirmemiş ve zengin kamusal alan geleneğini sürdürmektedirler (Tokatlı & Boyacı, 1999).²¹ İstanbul’da alışveriş merkezlerinin ortaya çıkışı, serbest piyasa koşullarının belirlediği yeniden yapılanma sürecinin oluşturduğu ve ithal ürünlerin piyasaya girmesi ile tüketimin toplumsal katmanlar arasında ayırıcı işlevinin farkına varan tüketici kesimin belli bir talep yaratmasına rastlar. Bu dönem aynı zamanda araç sahipliğinin, kredi kartı kullanımının yaygınlaştığı ve yeni tüketici kesimin yurtdışı ile ilişkilerinin sıklaştığı bir dönemdir (Tokatlı & Boyacı, 1999).²²

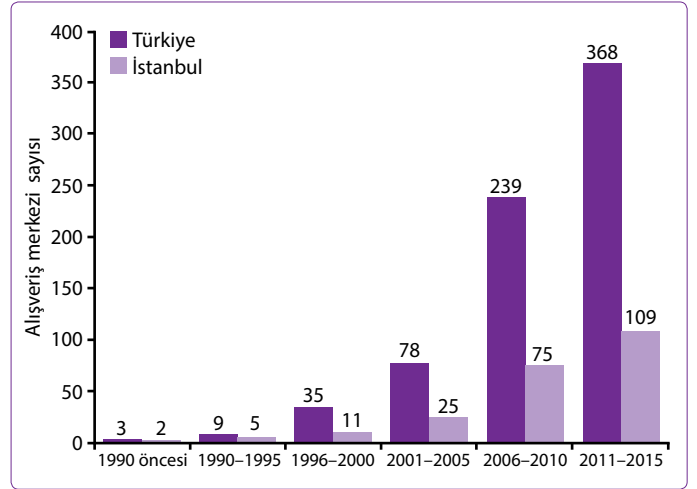
İstanbul’da 1990’larda ilk alışveriş merkezleri, eski şehir merkezindeki çarşılarından ilham alarak Bakırköy, Altunizade, Etiler gibi alt merkezlerde (Galleria 1988, Capitol 1993, Akmerkez 1993) inşa edilmeye başlanmıştır. İlk dönemde inşa edilen alışveriş merkezleri önceden lüks malların topluma sunulduğu bir alan imajını sunarken, bugün bunların çoğu üst-orta kesimlere hitap eden yerler haline gelmişlerdir. Günümüzde ise daha lüks ve dışarıya tam kapalı, yarı kapalı gibi farklı konseptte projelerin yapıldığı görülmektedir. Kanyon (2006), İstinyepark (2007), Ümraniye Meydan (2007) gibi yatırımlar, günümüzün alışveriş merkezlerini barındırmaktadır. Bunlar aynı zamanda işyeri, konut ve bunların yan hizmetlerini (spor merkezi, günlük bakım ve temizlik, otopark, vb. donatı ve hizmetler) içererek cazibe alanları haline gelmektedirler (Vural & Yücel, 2006).²³ Dolayısıyla, sermaye her dönemin kârlı olan yatırım biçimine göre hareket ederek, yerin ve toplumun özelliklerini dikkate alarak farklı tasarımlar oluşturma sürecine girmiştir. Artık temel olarak iki belirleyiciden söz edilebilir: İlki sermayenin kent üzerinde yaratılan rantı paylaşma yarışına girmesi, ikincisi ise bunu toplumda yeni bir tüketici davranışı örüntüsü pompalayarak yapmasıdır (Uzzell, 1995).²⁴

²¹ Tokaylı & Boyacı, 1999, s.11.

²³ Vural & Yücel, 2006, s.23.

²² Tokatlı & Boyacı, 1999, s.12.

²⁴ Uzzell, 1995, s.23.

Şekil 1. Türkiye ve İstanbul’daki yıllara göre alışveriş merkezi sayıları (Soysal, 2015).

İstanbul’un alışveriş merkezleri ile tanışmasından bu yana geçen yirmi yılda bu eğilim, değişen AVM tipolojisinde açık biçimde izlenebilmektedir.

Aşağıdaki grafikte yıllara göre İstanbul ve Türkiye’de açılmış olan alışveriş merkezlerinin sayıları gözükmektedir. Grafikten de görüldüğü üzere, 2006-2010 yılları arasında alışveriş merkezi açılışlarında ciddi bir artış görülmektedir. Söz konusu yıllar arasında; Türkiye’de toplam 239, İstanbul’da 75 adet alışveriş merkezi faal olarak gözükmektedir (Şekil 1).

Aşağıda İstanbul’da şuan faaliyette olan alışveriş merkezlerini gösteren harita bulunmaktadır (Şekil 2).

Yukarıdaki haritada gösterilen alışveriş merkezlerinin sayılarını ve kiralanabilir alan metrekarelerini gösteren tablo aşağıdaki gibi düzenlenmiştir (Tablo 1).

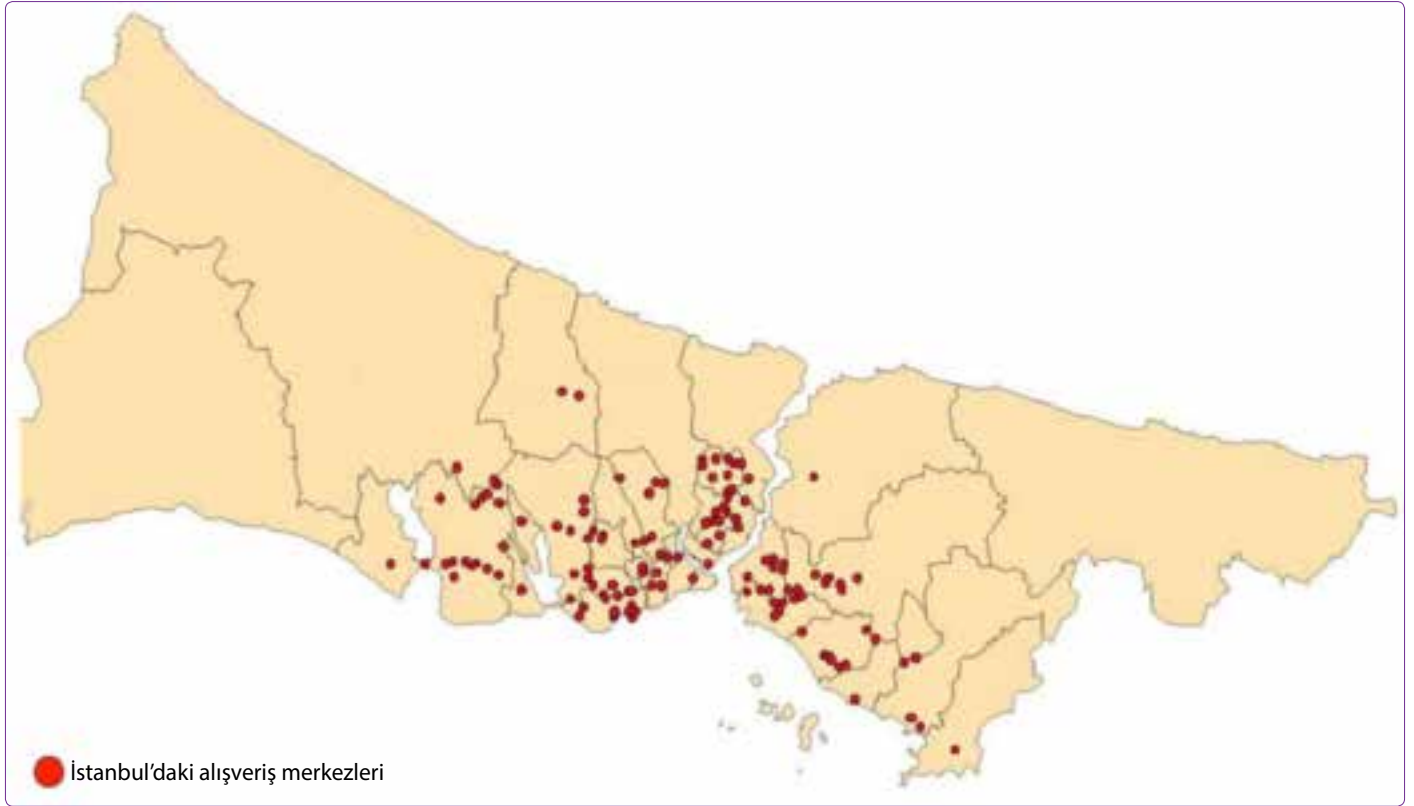
Yukarıdaki tabloya göre İstanbul’un Anadolu yakasında 36, Avrupa yakasında 82 adet olmak üzere toplamda 118 tane alışveriş merkezi aktif halde bulunmaktadır. Her iki kıtada 11’er olmak üzere toplamda 22 tane inşaat halinde olan alışveriş merkezi yer almaktadır.

Alışveriş Merkezi Yer Seçimi Modelleri

Günümüzde alışveriş merkezleri insanların yalnızca alışveriş ihtiyaçlarına cevap veren yerler olmaktan çıkmış, sosyal imkânlar sunan ve çeşitli aktivitelere olanak sağlayan yapılar haline gelmişlerdir (El-Adly, 2007).²⁵ Alışveriş merkezi bileşenleri arasında yerlerini alan sinemalar, çocuk oyun alanları, eğlence ve dinlenme alanları, restoranlar, yemek bölümleri gibi birimler, tüketici tarafından da oldukça çabuk kabul görerek günlük hayatın işleyişi arasındaki yerlerini almışlardır. Farklı büyüklük ve kategorilerde, kimi yarı açık kimi yarı kapalı bu alışveriş merkezleri, günümüz

²⁵ El-Adly, 2007, s.12.

Şekil 2. İstanbul haritası (Soysal, 2015).

Tablo 1. İstanbul'daki alışveriş merkezlerinin sayı ve büyüklüklerinin dağılımı

AVM'lerin durumu	Anadolu Yakası		Avrupa Yakası	
	AVM sayısı	Kiralabilir alan (m ²)	AVM sayısı	Kiralabilir alan (m ²)
Açık olan	36	1.070.498	82	2.728.299
İnşaat aşamasında	11	647.200	11	574.934
Planlama aşamasında	3	32.021	9	264.120
Toplam	50	1.749.719	102	3.567.353

tüketicisi tarafından oldukça rağbet görerek, hem kışın hem yazın insanları olumsuz hava koşullarından koruduğu, çalışan nüfusun alışveriş, spor, eğlence gibi ihtiyaçlarını kolaylıkla çözümlendiği için insanların sıkça tercih ettiği yerler haline gelmişlerdir.

Kuruluş yeri seçiminde birçok yöntem kullanılmaktadır. Bunlara kendi aralarında matematiksel yöntemler, finansal yöntemler, simülasyon yöntemi ile son zamanlarda öne çıkan ve hiyerarşiyi dikkate alan çok kriterli karar verme tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi örnek olarak verilebilir.

Literatür taramasında kuruluş yeri seçimi üzerine son yıllarda yapılan çalışmalarda sayısal yöntemler olarak genellikle matematiksel programlama ve çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Cheng (2007),²⁶ kuruluş yeri seçiminde matematiksel modellere benzeyen ama farklı olarak değişkenlerin de tanımlandığı Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemiyle tekli değerleri birlikte kullanmıştır.

Kujubu ve diğerleri ise (1999),²⁷ aynı konuda Analitik Hiyerarşi Prosesi ile çözüm aramıştır. AHP ile kriterlere dayalı çözümler geliştirmiştir.

Ercan (2007)²⁸ ise klasik yöntemlerden unsur puan yöntemine benzer bir yöntem olan boyut analizinin kuruluş yeri seçiminde uygulamıştır.

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), ilk olarak 1960'larda çalışılmaya başlanmış daha sonra 1970 yılında Thomas Saaty tarafından bilimsel bir yöntem olarak sunulmaya baş-

²⁶ Cheng, 2007, s.11. ²⁷ Kujubu ve diğerleri, 1999, s.21. ²⁸ Ercan, 2007, s.2.

lanmıştır. 1980 yılında ise McGraw-Hill bu konu hakkında bir eser yayınlanmış ve geliştirildiği yıllardan itibaren de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Sonraki yıllarda Fisher ve Lenztkilisi tarafından ortaya atılmış ve 1995 de ise Carmone tarafından bir model olarak geliştirilerek karar verme problemlerinin çözümünde kullanılabilir hale getirilmiştir.

AHP yöntemi karar verme sürecini sistematik hale getirir ve doğru kararlara ulaşmayı sağlar. Karar vericinin amaca ilişkin tercihlerini doğru bir şekilde belirlemesine olanak sağlayarak uygulamaları kolaylaştırır. Ayrıca, karar vericinin karar probleminin tanımı ve unsurlarına ilişkin anlayış ve bilgilerini artırır (Bayraktar, 2005).²⁹ AHP yönteminin diğer bir avantajı da nitel ve nicel unsurlar arasında ilişki kurularak en iyi sonucun elde edilmesine imkân vermesidir (Demirci, 2000).³⁰

AHP yöntemi, karmaşık problemlerin çözümünde pratik bir araç olarak kullanılmaktadır. AHP hakkında yayınlanmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlar AHP yönteminin, planlama, en iyi alternatifin seçilmesi, kaynak dağıtımı gibi çeşitli alanlarda uygulamalarını içermektedir (Yoo ve Donthu, 2001).³¹

Erbıyık vd. (2012)³² yaptıkları çalışmada perakende mağazalarının doğru yer seçimine ilişkin karar verme sürecinde Analitik Hiyerarşi Prosesini kullanmışlardır. Doğru yer seçiminde; maliyet, rekabet, ulaşım, fiziki çevre ve demografik özelliklerinden oluşan 5 kriter karşılaştırılmıştır. Farklı 5 kriterin karşılaştırılmasında 80 adet anket uygulanmış ve bu anket sonuçlarına göre önem dereceleri sırasıyla; Ulaşım, Rekabet, Demografik Özellikler, Maliyet ve Fiziki Çevre olmuştur.

Timor (2004),³³ yaptığı çalışmada Şehir içi Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçimi Kriterlerinin belirlenmesine yönelik yaptığı çalışmada da AHP yöntemini kullanarak en önemli unsur olarak Demografik Özellikler kriterini bulmuştur. Bulduğu diğer kriterler ise önem derecelerine göre, Erişilebilirlik, Ekonomik Unsurlar, Fiziksel Olanaklar, Gelecekteki Gelişmeler, Rekabet Ortamı ve Görüş Alanı olmuştur. Bu araştırmayı 10 uzmanla yüz yüze görüşme yaparak ulaştırmıştır.

Araştırma Alanı ve Yöntemi

Bu çalışma, alışveriş merkezi yer seçiminde tercih sebeplerinde etkili olan unsurları irdelemekte ve kavramsal bir modelle tercih sebeplerinde etkili olan unsurları açıklamaktadır. Öncelikle kapsamlı bir literatür araştırmasıyla tercih sebeplerini etkileyen unsurların kuramsal çerçevesi oluşturulmuş ve konuyla ilgili araştırma soruları belirlenmiştir. Böylelikle modelin kuramsal temelleri oluşturulmuştur.

AHP, karar hiyerarşisinin tanımlanabilmesi durumunda kullanılan, kararı etkileyen unsurlar açısından karar noktalarının yüzde dağılımlarını veren bir karar verme ve tahminleme yöntemi olarak açıklanabilir. AHP bir karar hiyerarşisi üzerinde, önceden tanımlanmış bir karşılaştırma skalası kullanılarak, gerek kararı etkileyen unsurlar ve gerekse bu unsurlar açısından karar noktalarının önem değerleri açısından, birebir karşılaştırmalara dayanmaktadır. Sonuçta önem farklılıkları, karar noktaları üzerinde yüzde dağılıma dönüşmektedir (Timör, 2004).³⁴

Bir karar verme probleminin AHP ile çözümlenebilmesi için gerçekleştirilmesi gereken aşamalar aşağıda tanımlanmıştır. Her bir aşamada, formülasyon ile birlikte ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Adım 1: Karar Verme Problemi Tanımlanır

Karar verme probleminin tanımlanması, iki aşamadan oluşturulur. Birinci aşamada karar noktaları saptanır. Diğer bir deyişle karar kaç sonuç üzerinden değerlendirilecektir sorusuna cevap aranır. İkinci aşamada ise karar noktalarını etkileyen unsurlar saptanır. Bu çalışmada karar noktalarının sayısı m, karar noktalarını etkileyen unsur sayısı ise n ile sembolize edilmiştir. Özellikle sonucu etkileyecek unsurların sayısının doğru belirlenmesi ve her bir unsurun detaylı tanımlarının yapılması, ikili karşılaştırmaların tutarlı ve mantıklı yapılabilmesi açısından önemlidir (Timör, 2004).³⁵

Adım 2: Unsurlar Arası Karşılaştırma Matrisi Oluşturulur

Unsurlar arası karşılaştırma matrisi, boyutlu bir kare matristir. Bu matrisin köşegeni üzerindeki matris bileşenleri 1 değerini alır. Karşılaştırma matrisi aşağıda gösterilmiştir.

$$A = \begin{matrix} & a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ & a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ & \cdot & & & \cdot \\ & \cdot & & & \cdot \\ & \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & & a_{nn} \end{matrix}$$

Karşılaştırma matrisinin köşegeni üzerindeki bileşenler, yani olduğunda, 1 değerini alır. Çünkü bu durumda ilgili unsur kendisi ile karşılaştırılmaktadır. Unsurların karşılaştırılması, birbirlerine göre sahip oldukları önem değerlerine göre birebir ve karşılıklı yapılır. Unsurların birebir karşılıklı karşılaştırılmasında Tablo 3'deki önem skalası kullanılır.

Adım 3: Unsurların Yüzde Önem Dağılımları Belirlenir

Karşılaştırma matrisi, unsurların birbirlerine göre önem seviyelerini belirli bir mantık içerisinde gösterir.

Adım 4: Unsur Kıyaslamalarındaki Tutarlılık Ölçülür

²⁹ Bayraktar, 2005, s.23.

³² Erbıyık, 2012, s.3.

³⁰ Demirci, 2000, s.22.

³³ Timor, 2004, s.4.

³¹ Yoo ve Donthu, 2001, s.23.

³⁴ Timör, 2004, s.26.

³⁵ Timör, 2004, s.26.

Tablo 2. Önem skalası

Önem değerleri	Değer tanımları
1	Her iki faktörün eşit öneme sahip olması durumu
3	1. faktörün 2. faktörden daha önemli olması durumu
5	1. faktörün 2. faktörden çok önemli olması durumu
7	1. faktörün 2. faktöre nazaran çok güçlü bir öneme sahip olması durumu
9	1. faktörün 2. faktöre nazaran mutlak üstün bir öneme sahip olması durumu
2,4,6,8	Ara değerler

Tablo 3. Rastgele Değer İndeksi tablosu

Karar Alternatifleri Sayısı (n)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rastgele Değer İndeksi (RI)	0.00	0.00	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49

AHP kendi içinde ne kadar tutarlı bir sistematığe sahip olsa da sonuçların gerçekçiliği doğal olarak, karar vericinin Unsurlar arasında yaptığı birebir karşılaştırmadaki tutarlılığa bağlı olacaktır. AHP bu karşılaştırmalardaki tutarlılığın ölçülebilmesi için bir süreç önermektedir. Sonuçta elde edilen Tutarlılık Oranı (CR) ile, bulunan öncelik vektörünün ve dolayısıyla unsurlar arasında yapılan birebir karşılaştırmaların tutarlılığın test edilebilmesi imkanını sağlamaktadır.

Bu aşamada Uyum Oranı (CR) hesaplanmaktadır. Uyum Oranının 0,1'den küçük olması gerekmektedir. Uyum oranının 0,1'den büyük bulunması halinde, karar unsurlarının karşılaştırılmasında çelişme mevcuttur, dolayısıyla uyumu sağlayacak şekilde yeniden değerlendirme yapılması gerekmektedir. CR uyum oranını göstermek üzere;

$CR = CI/RI$ formülü yardımıyla hesaplanmaktadır.

CI: Uyum indeksi olup aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$CI = (\lambda_{maks} - n) / (n-1)$$

RI: Rastgele Değer İndisini temsil etmekte ve verilen tabloda yer alan değerlerden (n)'ye karşılık gelen değer seçilerek işlemlerde kullanılmaktadır.

AHP'nde bütün işlemler Excel yardımı ile veya doğrudan Expert Choice paket programı (www.expertchoice.com) kullanılarak gerçekleştirilebilmektedir.

AHP yöntemi kullanılacak olan alan araştırması İstanbul'da faaliyet gösteren ancak Türkiye genelinde alışveriş merkezi yatırımı yapan firmaları içermektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği ve görüşme formu yaklaşımı kullanılmıştır.

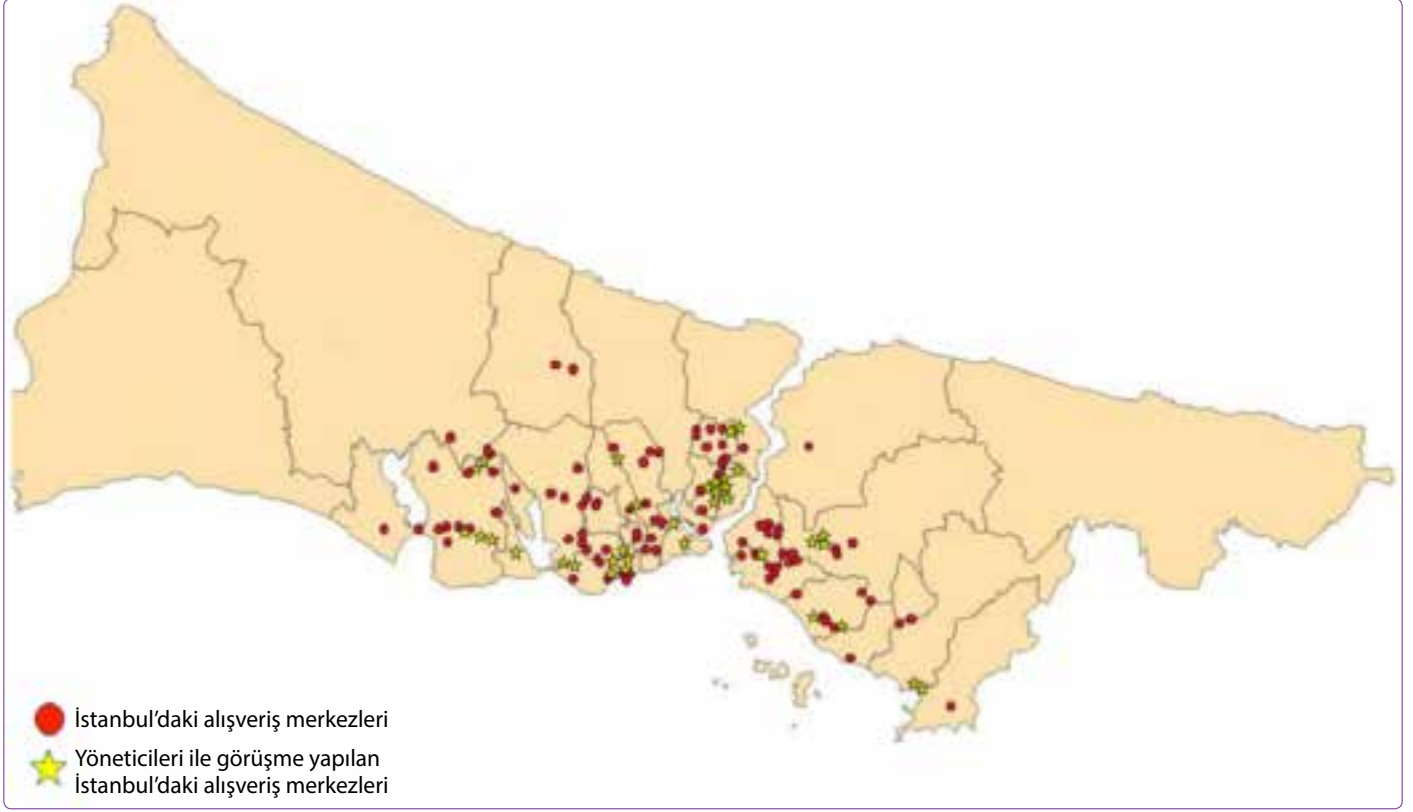
Alan araştırmasında yapılacak olan görüşme formunda-

ki soruların hazırlanmasında yardımcı olması için öncelikle farklı özelliklerde alışveriş merkezi yatırımı yapan şirketlerde proje geliştirme bölümlerindeki kişilerle görüşme yapılmıştır. Anket çalışmalarında ortaya çıkan kavramlar literatürden gelen kavramlarla birlikte değerlendirilmiş ve görüşme formunda sorulacak sorular belirlenmiştir.

Bu çalışma kapsamında İstanbul'da alışveriş merkezlerinin yer seçimi kriterlerinin değerlendirildiği bölümde tercih sebeplerini etkileyen unsurların irdelenmesine yönelik yapılacak olan alan çalışmasında; yatırımcı firmaların özelliklerinin ve alışveriş merkezlerinin özelliklerinin önemli olduğundan örneklemin belirlenmesinde sistematik bir yaklaşım tercih edilmiştir. Bu konuda;

- Alışveriş merkezi geliştiren firmaların özellikleri,
- Alışveriş merkezlerinin özellikleri, önemli parametreler olarak belirlenmiştir. Alışveriş merkezi geliştiren firmaların büyük ölçüde ve şehir içi AVM projeleri geliştirenleri dikkate alınarak; Türkiye genelinde alışveriş merkezi yatırımı yapan firmalar;
- Alışveriş Merkezi Yatırımcıları Derneği (AYD) ve,
- Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği'ne (GYODER), üye olanları listelenmiştir.

Bu liste içerisindeki firmalardan, Türkiye genelinde faaliyet gösteren ve genel merkezi İstanbul'da olan firmalar değerlendirilmiş ve örneklem içerisine bu firmaların karar verici birimi olan proje geliştirme bölümlerindeki yöneticiler dâhil edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 2'de sıralanmış olan 23 farklı alışveriş merkezi geliştiren firmada toplamda 108 adet anket yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak yapılmıştır. Aşağıdaki İstanbul haritasında görüşme yapılan firmaların İstanbul'da geliştirdikleri alışveriş merkezleri işaretlenmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. İstanbul haritası (Soysal, 2015).

Görüşmede sorulan sorular, standart başlıklara sahip olmasına karşın görüşülen kişiyi daha çok düşünmeye ve yorumlamaya yönlendirerek durum değerlendirme yaptırarak sorulara da yer verilmiştir. Görüşmede amaç bir genelleme yapmak değil, özel durumları konuyla ilgili olarak detaylı biçimde ortaya koymak olmuştur.

Bu çalışmada; alışveriş merkezi yer seçiminde önemli olan unsurların ağırlıklarının belirlenmesi için, uzmanlardan AHP prosedürü uyarınca “yer seçiminde önemli olan unsurları karşılaştırmaları” istenmiştir. Karşılaştırmalarda, önem dereceleri tablosunda yer alan, eşit ile çok yüksek

derece önemli arasında değişen yargılar (1 ile 5 arasındaki önem dereceleri) kullanılmıştır. Alışveriş merkezi yöneticilerine gönderilen soru formlarına ait bir örnek aşağıda verilmiştir (Şekil 4).

Yapılan çalışma sonuçları Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak elde edilen bulgulara göre, en önemli unsurun “Erişilebilirlik” (0.250) bunu izleyen önemli unsurun ise “Ekonomik Unsurlar” (0.240)

Aşağıda verilen her bir soruda iki kriter yer almaktadır. Her bir soruda size göre hangi kriter diğerlerine göre önemli ise o kriteri yuvarlak içine alınız ve önem derecesine 1–9 arasında puan veriniz

	Eşit derecede önemli	Kesinlikle daha önemli
		1 2 3 4 5 6 7 8 9
1) Erişilebilirlik	Görüş alanı	Önem derecesi (Puan).....
2) Erişilebilirlik	Rekabet ortamı	Önem derecesi (Puan).....
3) Erişilebilirlik	Demografik özellikler	Önem derecesi (Puan).....
4) Erişilebilirlik	Fiziksel olanaklar	Önem derecesi (Puan).....
5) Erişilebilirlik	Ekonomik faktörler	Önem derecesi (Puan).....
6) Erişilebilirlik	Gelecekteki gelişmeler	Önem derecesi (Puan).....

Şekil 4. Soru kartı.

olduğu görülmektedir. Üçüncü önemli unsur “Demografik Özellikler” (0.170). Diğer önemli unsurlar ise uzmanlarca belirtilen önem derecesi sırasına göre “Rekabet Ortamı” (0.110), “Gelecekteki Gelişmeler” (0.095), “Görüş Alanı” (0.085) ve “Fiziksel Olanaklar” (0.050) olmuştur. Unsur değerlendirmelerinde uyum oranlarının %0 ile %8.960 arasında değişiklik gösterdiği gözlenmiştir (Her bir değerlendirme için “uyum oranı $\leq 0,10$ ” şartı sağlanmıştır). Bu sonuç, uzmanların değerlendirmelerinde AHP prosedürü uyarınca tutarlı olduklarını göstermektedir (Tablo 4).

Araştırmada elde edilen bulgular, uzmanlar tarafından alışveriş merkezleri için en önemli görülen unsurun “Trafik Sayısı, Araçla ve/veya yaya olarak erişimde kolaylık, Otoyol ve ana caddelere yakınlık, Duraklara yakınlık, Araç trafiğinin akışı ile uyumlu olma, Alışveriş merkezine giriş-çıkış kolaylığı” maddelerinden oluşan “Erişilebilirlik” olduğu ortaya çıkmıştır. Trafik sayısı ile bahsedilen unsur, söz konusu alışveriş merkezi girişindeki yaya/araç geçişinin yoğunluğunu ifade etmektedir. Araştırma yapılan alışveriş merkezinin girişi önündeki yol üzerindeki insan ve araç yoğunluğunun

fazla olması olumlu ve etkili bir faktör olarak dile getirilmiştir. Araçla ve/veya yaya olarak erişimde kolaylık alt başlığı diğer başlıklar arasında en önemli ağırlığa sahiptir. Birçok alışveriş merkezinin, merkezi bir anayol ya da TEM ve D-100 gibi otoyolların yakınında geliştirilmiş olması bu durumu ve bulguyu desteklemektedir.

Ancak beklenenin aksine, uzman görüşlerine göre, erişilebilirlikte en önemli unsur “Trafik Sayısı” bulunamamış hatta en düşük unsurlar arasında yerini almıştır. Burada dikkate alınan trafik sayısı unsurunda dikkate alınan mevcut alışveriş merkezinin etrafındaki trafik yoğunluğu kastedilmiştir. Hedef kitlenin alışveriş merkezine araçla ve/veya yaya olarak erişiminin kolay olması, otoyol ve ana caddelere yakınlık, alışveriş merkezine giriş ve çıkışın kolaylığı ve araç trafiğinin akışı ile uyumlu olma “trafik sayısından daha önemli görülmüştür.

Araştırma sonuçlarına göre, “Ekonomik Unsurlar” ikinci sıradaki en önemli unsur olarak ortaya çıkarılmıştır. Bölgedeki m² başına düşen kira ve kira getirisi ile kira

Tablo 4. Alışveriş merkezi yer seçiminde önemli olan faktörlerin ağırlıkları

Erişilebilirlik		0.250	
	Trafik sayısı		0.090
	Yaya trafiği		0.600
	Araç trafiği		0.400
	Araçla ve/veya yaya olarak erişimde kolaylık		0.400
	Otoyol ve anacaddelere yakınlık		0.200
	Duraklara yakınlık		0.060
	Araç trafiğinin akışı ile uyumlu olma		0.100
	Alışveriş merkezine giriş çıkış kolaylığı		0.150
Ekonomik faktörler		0.240	
	Bölgedeki kira düzeyi		0.800
	Yapım maliyeti		0.200
Demografik özellikler		0.170	
	Ortalama gelir		0.830
	Belirli bir uzaklıktaki ortalama nüfus		0.170
Rekabet ortamı		0.110	
	Rakipler		0.570
	Rakiplerin sayısı		0.100
	Rakiplerin gücü		0.700
	Rakiplerin birbirine uzaklığı		0.200
	Mağaza bileşimi		0.430
Gelecekteki gelişmeler		0.095	
	Gelecekteki mağaza karmasını geliştirme imkanı		0.571
	Yakın bölgede beklenen gelişmeler		0.429
Görüş alanı		0.085	
	Açık görüş alanına sahip olma		0.600
	Tabelaların çeşitli yönlerden görünebilirliği		0.400
Fiziksel olanaklar		0.050	
	Alışveriş merkezine ait fiziksel olanaklar		0.700
	Mağazalara ait fiziksel olanaklar		0.300

sözleşmelerinin süre ve koşullarını içeren “Bölgedeki Kira Düzeyi” alt unsurunun, diğer alt unsurlar arasında da önem puanı (0.800) oldukça yüksek çıkmıştır. Yapım maliyetlerinin de önem derecesi (0.200) u başlık altında değerlendirilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulardan, uzmanlar tarafından alışveriş merkezleri yer seçiminde dikkate alınan üçüncü en önemli bulgu ise “Ortalama Gelir” ve “Belirli bir Uzaklıktaki Ortalama Nüfus “tan oluşan “Demografik özellikler” olduğu ortaya çıkmıştır. Ortalama Gelir, uzmanlara göre, diğer tüm alt unsurlar arasında en önemli ağırlığa sahiptir. Birçok alışveriş merkezinin özellikle satın alma gücünün yüksek olduğu yerlere yakın geliştirilmiş olması ya da bu grubun kolay erişebileceği yerlerde konumlanmış olması bu bulguyu desteklemektedir.

Dördüncü sırada yer alan Rekabet Ortamı içinde özellikle etraftaki rakiplerin kimler olduğu öncelikle daha önemlidir. Çevredeki rakiplerin gücü, sayısı ne kadar uzaklıkta oldukları yeni geliştirilmesi düşünülen AVM projelerinde dikkat edilen hususlardandır. Yakın çevrede mevcutta var olan alışveriş merkezlerinin mağaza ve marka karması da dikkate alınan diğer bir alt başlık olarak ortaya çıkmıştır.

Alışveriş merkezi yer seçimi için önemli olan diğer unsurlar sırasıyla, “Gelecekteki Gelişmeler”, “Görüş Alanı” ve “Fiziksel Gelişmeler” dir. Gelecekteki gelişmeler içinde en önemli unsurun, gelecekte mağaza karmasını geliştirme imkânı olduğu görülmüştür. Görüş alanı için ise her iki alt unsurun ağırlıkları birbirine yakın bulunmuş olmakla birlikte, uzmanların görüşlerine göre, açık görüş alanına sahip olma, tabelaların çeşitli yönlerden görünebilir olmasından az da olsa daha önemli olduğu belirlenmiştir. Fiziksel Gelişmeler başlığı altında alışveriş merkezine ait fiziksel olanakların nasıl olduğu, ışıklandırma ve tasarımı etkileyecek arsa şekli ve büyüklüğünün incelendiği bu unsur ise son sırada değerlendirilmesine rağmen dikkate alınan özellikler arasında girmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, alışveriş merkezi yer seçiminde önemli olan unsurların ağırlıklarının belirlenmesinde subjektif yargıların rahatlıkla kullanılabildiği AHP tekniği kullanılmıştır. Çalışmada, alışveriş merkezleri için önemli olan unsurların ağırlıklarının belirlenmesinde, uygulamanın doğrudan içinde olan, konu ile ilgili uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Alan araştırması içerisinde yer alan alışveriş merkezi yöneticilerinin görüşlerinin, bir alışveriş merkezinin başarılı olması için taşıması gereken kritik özellikler düşünülerek, araştırmada, unsur ağırlıkları belirlenirken, Türkiye’deki belli başlı alışveriş merkezlerini geliştiren firmaların yöneticileriyle görüşülmüştür. Araştırma sonuçları, alışveriş merkezi geliştiricilerinin, alışveriş merkezi yer seçim kararında etkin olan unsurlara bakış açılarını yansıtmaktadır. Uzman-

ların yargılarını değerlendirmede subjektif problemler için uygun bir yöntem olan AHP kullanılmıştır.

Bu çalışmada elde edilen bulguları AHP yöntemiyle yapılan diğer araştırmalarla karşılaştığımız da yer seçimi kriterleri arasında benzerlik görülmesine karşın önem derecelerinde farklılıklar gözlemlenmektedir.

Erbiyik vd. (2012)³⁶ yaptıkları çalışmada bir kuruluş yeri seçiminde ellerindeki farklı arazilerin hangisinin daha avantajlı olduğunu anlamaya yönelik AHP yöntemini uygulayarak bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmaya göre en önemli kriterin ulaşım-erişim ve trafik yoğunluğunun nasıl olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçla çalışmamızda elde edilen en önemli unsur olan Erişilebilirlik bulgusuyla doğru orantılı olduğu görülmektedir. Erbiyik vd. (2012) çalışmasına göre diğer önemli kriterler sırasıyla ikinci olarak Rekabet, üçüncü olarak Arsa Büyüklüğü, dördüncü olarak Arsa Maliyetleri ve en son olarak Fiziksel Çevreye ait özellikler olarak belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlara bakıldığında yapmış olduğumuz çalışmada belirlenen kriterler ile Erbiyik’in yaptığı çalışma arasında paralellikler olduğu görülmektedir.

Timor (2004)³⁷ yaptığı çalışmada Şehirçi Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçim Kriterlerinin Sıralanmasında analitik hiyerarşi prosesini uygulamıştır. Timör’ün çalışmasına göre en önemli unsurun Demografik Özellikler olduğu, ikinci en önemli unsurun Erişilebilirlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma içerisinde de bu durumun beklenenin aksine bir durum olduğu belirtilmiştir. Üçüncü olarak bulunan unsurun Ekonomik Unsurlar olduğu sonucu gözlemlenmiştir. Dördüncü unsur ise Fiziksel Olanaklar olarak tespit edilmiştir. Bulunan diğer unsurlar ise sırasıyla Gelecekteki Gelişmeler, Rekabet Ortamı ve Görüş Alanı olarak sıralanmıştır. Timör’ün sonuçları ile bu çalışmada ortaya çıkan sıralama arasında kısmen farklılar olduğu görülmekte ancak Timör yaptığı çalışmada sadece 10 uzmanın görüşünü alarak bu bulgulara ulaştığı için çok net sonuçlar vermiş olması beklenemeyebilir.

AHP, unsurların ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılabileceği gibi, alışveriş merkezi yer alternatiflerinin değerlendirilmesinde de rahatlıkla kullanılacak bir teknik sunmaktadır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara dayanarak, gerek alışveriş merkezi için önemli unsurların ağırlıklarının saptanması, gerek yer alternatiflerinin değerlendirilmesinde AHP’nin etkin biçimde kullanılacak bir teknik sunduğu ifade edilebilir.

İstanbul ili Türkiye’nin en büyük metropolitan alanıdır. Hem ekonomik gücü hem de nüfus yoğunluğu anlamında bir yığılım söz konusudur. Bu anlamda yatırımlar, yenilikler konut projelerinde olduğu kadar alışveriş merkezlerinde de olmaktadır. Çalışan ve günün çoğunu işyerinde geçiren

³⁶ Erbiyik, 2012, s.23.

³⁷ Timor, 2004, s.11.

ve aynı zamanda para kazanan insanların hem sosyalleşme hem de ihtiyaçlarını karşılayacakları en uygun mekanlar alışveriş merkezleri olmaktadır. Gündelik yaşamdaki yoğun iş temposundan dolayı çalışma içerisinde bahsedilen kriterlerin bu doğrultuda sıralandığı gözlemlenmiştir. Yoğun iş temposundan ve kısıtlı vakti kalan kullanıcılar, söz konusu olan bu çalışma sonucunda da çıkan sonuçla örtüşerek, erişilebilirlik konusuna oldukça hassas yaklaşmaktadırlar. Yatırımcılar da bu hassasiyeti göz önünde bulundurmışlardır. İkinci önem derecesi olarak sıralanan Ekonomik Unsurlar ile Erişilebilirlik arasında bir bağlantı kurmak söz konusu olabilir. Bu arada kurulan ilişkiye göre; geliştirilecek olan alışveriş merkezinin hedef kitlesine göre ulaşım türü değişmektedir. Bu sebepten dolayı eğer alışveriş merkezi üst segmentte bir kullanıcı kitlesine hitap edecekse ana ulaşım yolları üzerinde konumlandırılmakta, eğer orta sınıfta bir kitle için planlanmış ise erişilebilirlik açısından toplu taşımaya yakın lokasyonlar tercih edilmektedir. Geliştirilmesi düşünülen alışveriş merkezinin hitap edeceği hedef kitlesine göre bölgedeki sosyo-ekonomik durumun incelenmesi de dikkat edilmesi gereken unsurlar arasında yerini almıştır. İçerisinde lüks markaların olacağı bir proje geliştirilmesi düşünülmüyorsa bu faktöre uygun bölge arayışına gidilmekte ve aynı zamanda da söz konusu bölge civarındaki nüfusun özellikleri ile ikamet eden nüfusun hesaplanması oldukça önem arz etmektedir. Araştırma sonucunda çıkan faktörlere bakınca dördüncü sırada rekabet ortamının beşinci sırada ise gelecekteki gelişmelerin yer aldığı görülmüştür. En verimli ve en iyi kullanıma sahip bir yatırım gerçekleştirmek isteyen yatırımcılar için proje geliştirilecek bölgenin pazar analizinin yapılması projenin sürdürülebilir olması açısından ciddi öneme sahiptir. Geliştirilecek olacak projenin açık bir görüş alanına ve projenin fiziksel olanakları sıralamada son sıralamada yer alan faktörler olarak ortaya çıkmıştır.

Yapılmış olan çalışmalara bakıldığında genel olarak proje geliştirilmesi düşünülen bölgedeki ekonomik ve demografik özellikler ile iyi bir piyasa araştırmasını gerektiren rekabet ortamı ve gelecekteki gelişmeler faktörleri diğer çalışmalar ile paralellik gösterse de görüş alanı ve AVM'nin fiziksel olanakları kriterlerinin önem derecesi diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bunun sebebi olarak, ilk geliştirilen projeler için bu kriterler daha yüksek önem derecesine sahip iken alışveriş merkezi sayısı arttıkça görünürlükten çok bu sıkı rekabet ortamında ayrılmayı sağlayacak olan marka karmasını yaratabilmek daha çok dikkat edilen unsurlar arasına girmiştir. Gerek İstanbul'daki boş alan sıkıntısından dolayı gerekse sayısı gün geçtikçe artan alışveriş merkezi sayısından dolayı yatırımcılar fark yaratacak çözümler arayışına girmişlerdir.

Türkiye'deki kullanıcı beklentilerine cevap verebilecek sürdürülebilir projeler geliştirilebilmesi adına bundan

sonraki süreçte alışveriş merkezlerinin sosyal, ekonomik, mekânsal ve yönetsel özelliklerinin bölgedeki ekonomik ve sosyal ortamın, alışveriş merkezlerinin mekânsal özelliklerine nasıl yansıtacağına dair bir tutum geliştirmelidir.

Bu tutumun geliştirilebilmesi amacıyla dünyadaki ve Türkiye'deki literatür örnekleri konuları hakkında bu çalışma kapsamında bir karşılaştırma yapılmıştır. Elbette ki, bu karşılaştırmada kullanılan literatür örnekleri dışında, gözden kaçan ya da çalışma kapsamına alınmamış olan çok değerli başka çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak, bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki alışveriş merkezleri çalışmalarıyla ilgili konuları ve üzerinde çok fazla çalışılmamış alanları keşfetmek olduğu için belli başlı literatür örnekleri üzerinde durulmuştur.

Yapılan çalışma sonucunda, Türkiye'de yapılan çalışmalarda üzerinde çok fazla durulmayan konu olarak değişen sosyo-ekonomik yapının ve tüketim alışkanlıklarının alışveriş merkezlerini kurgusu üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesidir.

Kaynaklar

- Altunçik, R. ve Mert, K., (2001). Tüketicilerin Alışveriş Merkezlerindeki Satınalma Davranışları Üzerine Bir Saha Çalışması: Tüketiciler Kontrolü Yitiriyor mu?
- Bayraktar, N., (2005). The Urban and Public Locational Features of the Shopping Centers/Ankara as Example, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2 (18), 289-301.
- Buffa, E.S., & Sarin R.K., (1987). "Modern Production / Operation Management", Canada, John Wiley & Sons.
- Carmone, F. J., (1995). New Boks in Review, Journal of Marketing Research, vol.32, no.1.
- Chase R.B, ve Aquilano N.J., (2007). "Production and Operation Management", Illinois, Irwin.
- Chebat J.C, Chebat C.G., & Therrien K., (2005). Lost in a Mall, The Effects Of Gender, Familiarity With The Shopping Mall And The Shopping Values On Shoppers' Wayfinding Processes, Journal of Business Research, 11 (58), 1590-1598.
- Cheng, E. W. L., Li, H., & Yu, L., (2007). A GIS Approach to Shopping Mall Location Selection, Building and Environment, 2 (42), 884-892.
- Demirci, F., (2000). Yerleşim Yerlerine Yakınlığın Alışveriş Merkezi Müşterisi Olma (Shopping Center Patronage) Üzerine Etkileri.
- El-Adly, M. I., (2007). Shopping Malls Attractiveness: A Segmentation Approach, International Journal of Retail & Distribution Management, 35:11, pp. 936 - 950.
- Fisher, J.D., & Lentz, G.H., (1990). Business Enterprise Value in Shopping Malls: An Empirical Test", The Journal of Real Estate Research, 5, 167-175.
- Gerbich, M., (1998). Shopping Center Rentals: An Empirical Analysis of Retail Tenant Mix, The Journal of Real Estate Research, 15, 283-296.
- Hopkins, J., (1990). West Edmonton Mall: landscape of myths and else whereness, The Canadian Geographer, 1 (34), 2-17.
- Hopkins, J., (1994). Orchestrating an Indoor City - Ambient Noise Inside a Mega-Mall, Environment and Behavior, 6 (26), 785-812.

- Kotler, P., (2000). Marketing Management, The Millennium Edition, Northwestern University, Prentice Hall International, New Jersey, USA.
- Kujubu, L., & Nelson, M., (1999). "The Return Of The Shopping Mall", Infoworld, Vol. 21.
- LeHew, M.L.A. and Fairhurst, A.E., (2000). US Shopping Mall Attributes: An Exploratory Investigation of Their Relationship to Retail Productivity, International Journal of Retail & Distribution Management, 6, 261-279.
- Michon, R., Chebat J.C., & Turley, L.W., (2005). Mall Atmospherics: The Interaction Effects Of The Mall Environment On Shopping Behavior, Journal of Business Research, 5 (58), 576– 583.
- Ritzer, G., (1998). Toplumun Mcdonaldlaştırılması, (Çev.) Kaya, Ş., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, G., (1999). Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, (Çev.) Kaya, Ş., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Saaty, T.L., (1982). Decision Making for Leaders, USA, Wadsworth Inc.
- Timör, M., (2004). Şehirçi Alışveriş Merkezi Yer Seçimi Faktörlerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi Yardımıyla Sıralanması. İstanbul Üniversitesi.
- Tokatlı, N., ve Boyacı, Y., (1999). The Changing Morphology of Commercial Activity in Istanbul, Cities, 3 (16),181-193.
- Uzzell, D., (1995). The Myth Of The Indoor City, Journal Of Environmental Psychology, 4 (15), 299-310.
- Vural, T., (2005). Değişen Üretim-Tüketim İlişkileri ve Alışveriş Merkezleri: Eleştirel bir Bakış, Arredamento Mimarlık, 6, 82-87.
- Vural, T., Yücel, A., (2006). Çağımızın Yeni Kamusal Mekanları Olarak Alışveriş Merkezleri, İTÜ Dergisi, 2 (5), 95-106.
- Yoo, B., ve Donthu, N., (2001). Developing and validating a multidimensional consumer-based brand equity scale", Journal of Business Research, 52, 1-14.

Mersin'in Cumhuriyet Modernleşmesi Sürecini Bir Eğitim Yapısı Üzerinden Okumak: Mersin Lisesi (Tevfik Sırrı Gür Lisesi)*

*Reading the Republican Modernization Process in Mersin Through
an Educational Building: Mersin High School (Tevfik Sırrı Gür High School)*

Tülin SELVİ ÜNLÜ

ÖZ

Mersin, Doğu Akdeniz'de, Osmanlı modernleşmesi ile gelişmeye başlayan bir liman kentidir. Bu yönüyle, geleneksel Osmanlı kentinden farklı, kendine özgü bir kentsel doku ve demografik çeşitlilik ile gelişmiş, Cumhuriyet modernleşmesinin getirdiği kurum ve yapıları oldukça hızlı biçimde kentsel yaşama ve mekana dahil edebilmiştir. On dokuzuncu yüzyıl sonunda Mersin, sahip olduğu ticaret ve iş olanaklarıyla bulunduğu coğrafyada bir çekim noktası olmuştur. Bu durum Mersin'de, yakın çevresindeki Anadolu kentlerinden farklı bir yaşam biçimi ve buna yönelik sosyo-kültürel amaçlı çeşitli kentsel kullanımların gelişmesine zemin hazırlamış, kentin bu kullanımlarına Cumhuriyet modernleşmesiyle birlikte yeni yapılar eklenmiştir. Bu yapılar arasında kültür ve eğitim yapıları önemli bir yer tutmuştur. Cumhuriyet'le birlikte kentte, bir Halkevi inşasının yanı sıra daha önce bulunmayan eğitim yapıları kendini göstermeye başlamıştır. Bu çalışmada, Osmanlı modernleşmesi ile doğmuş ve ardından Cumhuriyet modernleşmesini yaşamış bir kent olarak Mersin'de, tüm bu süreci ve bu süreç içinde kentin gelişimini anlamak için oldukça önemli bilgiler içeren bir eğitim yapısı ele alınacaktır. Bunun için, adını dönemin valisi Tevfik Sırrı Gür'den alan kentin ilk lisesi, yapım süreci ve kent/kentsel mekan ile kurduğu ilişki, mimari ve kentsel ölçekte ele alınarak, Cumhuriyetin modernite projesi kapsamında değerlendirilecektir. Bu doğrultuda öncelikle Cumhuriyet dönemi eğitim politikası, ardından bu dönemde kentin mekansal gelişimi ve eğitim tarihi ilişkisi içinde lisenin inşa süreci ele alınacak ve son olarak da bu sürecin Cumhuriyet modernleşmesi içindeki yeri ve anlamı tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Cumhuriyet modernleşmesi; eğitim; Mersin, Mersin Lisesi; Tevfik Sırrı Gür Lisesi.

ABSTRACT

Developed as a port city during the Ottoman modernization process, Mersin displayed distinctive characteristics that differentiated it from the traditional Ottoman city in terms of urban fabric and cultural diversity. The Republican era brought a rapid modernization of institutions, structures and urban life. Its emerging international commercial relations and business opportunities made Mersin a very attractive city in the region. As a result, a new way of life that was different from what existed in other Anatolian cities developed. It triggered the advent of different examples of urban land use, particularly evident in buildings erected during the Republican period for cultural and educational purposes, such as the People's House. This study investigates the urban development of Mersin during Ottoman and Republican modernization periods, focusing on a significant educational building: the first high school of the city, Tevfik Sırrı Gür Lisesi, named after the governor of the period. The education policy of the Republican period of modernization is discussed, and the urban development of Mersin, including construction of Tevfik Sırrı Gür Lisesi, is analyzed in historical context.

Keywords: Education; Mersin; Mersin high school; Republican modernization; Tevfik Sırrı Gür High School.

Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin

Başvuru tarihi: 17 Eylül 2015 - Kabul tarihi: 22 Şubat 2016

İletişim: Tülin SELVİ ÜNLÜ. e-posta: selvitulin@gmail.com

© 2016 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2016 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Bu çalışmada, Doğu Akdeniz’de, Osmanlı modernleşmesi ile gelişmeye başlayan bir liman kenti olarak Mersin’in, Cumhuriyet modernleşmesi sürecindeki kendine özgü gelişimi, bir eğitim yapısı; kentin ilk lisesinin yapım süreci üzerinden değerlendirilecektir.

Mersin’de, Cumhuriyet modernleşmesi sürecinin özgün bir mekânsal pratiği olarak, sonradan “Tevfik Sırrı Gür Lisesi” adını alan ancak inşa edildiği dönemde “Mersin Lisesi” olarak adlandırılmış olan yapı, kentteki lise gereksiniminin aşağıdan yukarıya işleyen bir süreçle şekillenışı, sivil irade ile ve kolektif biçimde inşa edilışıyle dikkat çekicidir.¹ Söz konusu yapı, kentin gelişim süreci, sahip olduğu sosyal yapı ve mekânsal gelişim arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli olanaklar sunmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada öncelikle, Cumhuriyet dönemi eğitim politikası, ardından Mersin’in mekansal gelişimi ve kentin eğitim tarihi ilişkisi içinde lisenin inşa süreci ve son olarak da bu sürecin Cumhuriyet modernleşmesi içindeki yeri ve anlamı tartışılacaktır.

Cumhuriyet Modernleşmesi ve Eğitim Yapıları

Cumhuriyet modernleşmesinin, her anlamda Osmanlı tarihinden bir kopuş olduğunu öne sürenler olduğu gibi, Cumhuriyet’in modernleşme çabasını Osmanlı’dan gelen birikim üzerine kurduğu ve dolayısıyla Osmanlı modernleşmesinin devamı olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. İster ilk, ister ikinci önermeyi benimseyenler olsun, her iki grubun da üzerinde uzlaştığı nokta, toplumun tüm katmanlarının yaşamına girememiş olmakla birlikte, yüzyıla yakın süren siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel yeniliklerin Cumhuriyet’le birlikte kurumsal yapılara kavuştuğu ve hukuki çerçevesinin belirlendiğidir.² Söz konusu toplumsal ve kültürel yeniliklerin temelinde ise eğitimin yeniden yapılandırılması yer almaktadır. Çünkü eğitim, var olan toplumsal düzendeki üretim güçlerinin, üretim ilişkilerinin ve ideolojilerinin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.³

Ne var ki özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitimin, bir anlamda toplumun yeniden şekillendirilmesini sağlayacak olan bu rolünün önünde önemli güçlükler bulunmaktadır. Berkes’e göre bu güçlükler, geçmişten gelen alışkanlıklar, siyasa ve dindir.⁴ Modernleşme ise tüm bu alanlardaki çatışma ve ikiliklerin ortadan kaldırılması ile sağlanabilecektir. Dolayısıyla, çok-uluslu bir imparatorlukta, ulus-devletin oluşumuna giden süreçte eğitim alanındaki öncelik, “birleştirme” ve “bütünleştirme” olmuştur.⁵

Bu doğrultuda eğitim kurumlarındaki ikilik kaldırılarak laikliğe dayalı “ulusal eğitim” kavramı getirilmiştir. İlköğretimi bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için zorunlu hale getiren düzenlemelerin yanı sıra, Müslüman olan ya da olmayan vatandaşların eğitiminden devletin sorumlu olması ve söz konusu eğitimin herkese ücretsiz olarak sağlanması ilkesi benimsenmiştir.⁶

Cumhuriyet döneminde, eğitim sisteminin modernleştirilmesine yönelik tüm bu düzenlemeler, Osmanlı eğitim sisteminde yer alan “ilmiye” sınıfını yetiştiren medrese, tüccar, sanatkar ve köylülerin eğitimini sağlayan lonca, 4-6 yaş arası çocukların eğitildiği sıbyan mektebi, yaygın eğitim yapıları olarak hizmet veren tekke, dergah ve zaviyelerin yanı sıra ilerleyen yıllarda, günümüzdeki lise eğitimine karşılık gelen rüştiyelerin kapatılması sonucunu getirmiştir. Eğitim sisteminin modernleştirilmesine yönelik bu yasal ve kurumsal düzenlemeler temelde toplumsal yapının değişimini hedeflemiştir. Ancak aynı zamanda, yeni eğitim yapılarının inşasıyla, söz konusu değişim kentsel mekanda da kendini göstermiştir.

Cumhuriyetin modernite projesinin, ulus-devlet ideali-ne ulaşma hedefinin önemli bileşenlerinden olan halkevleri, halkodaları, köy enstitüleri, teknik eğitim ve meslek edindirme okullarının yanı sıra Harp Okulu, Leyli Hukuk Mektebi, Musiki Muallim Mektebi gibi eğitim kompleksleri ile yalnızca toplumsal yapıyı şekillendirmemiş aynı zamanda yapılı çevre de yeni bir takım bina ve tasarım yaklaşımları ile biçimlenmeye başlamıştır. Çünkü, bu dönemde her türlü eğitim yapısı, Cumhuriyet modernleşmesinin bilimsel ve ilerlemeci ideallerinin simgesi haline gelmiş, bunları inşa etmek, ulusun kendisini inşa etmesi ile eşanlamlı görülmüştür. Ulus-devletin birleştirici gündemi, yalnızca eğitim-öğretim müfredatında yapılan değişikliklerle değil aynı zamanda, anonim, tekrarlanabilir ve tanınabilir mimari üsluplarıyla bu yapılarda da kendini göstermiştir.⁷

Bu bağlamda, Cumhuriyet modernleşmesinin, kentsel mekandaki etkilerinin başta Ankara olmak üzere büyük şehirlerde somut olarak görülmeye başlandığı 1940’lı yıllarda, Mersin’de inşa edilen lise yapısını özgün kılan niteliklerin ortaya konabilmesi için, önce kısaca Mersin’in mekansal gelişimi ele alınacak ve Cumhuriyet modernleşmesi ile değişen kentsel mekan, kentteki diğer eğitim yapıları ve Mersin Lisesi’nin (Tevfik Sırrı Gür Lisesi’nin) inşası ile ilişkisi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Osmanlı Modernleşmesinden Cumhuriyet Modernleşmesine Mersin’de Kentsel Mekanın Gelişimi

Değişen hammadde ve pazar ilişkileri, gelişen denizyolu

¹ Okul, 05.07.2005 tarih ve 7374 sayılı bakanlık onayı ile Anadolu Lisesine dönüştürülerek bu tarihten itibaren adı “Mersin Tevfik Sırrı Gür Anadolu Lisesi” olmuştur. (http://mersintsgal.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/33/11/967922/icerikler/tarihce_191606.html?CHK=07635f51ecea8bd1467bf04a439d0768, Erişim Tarihi: 28.01.2016.).

² Katoğlu, 1997, s. 393.

³ Tekeli, 1983, s. 650.

⁴ Berkes, 2002, s. 532.

⁵ Kafadar, 2004, s. 352.

⁶ Katoğlu, 1997, s. 404; Berkes, 2002, s. 533; Tekeli, 1983, s. 660.

⁷ Bozdoğan, 2002, s. 104. Bozdoğan, 1930’lu yıllara kadar, neredeyse her şehir ya da taşra kasabasında Millî Mimari Rönesansı üslubunda prototip ilk ve ortaokullar olduğunu dile getirmektedir.

Şekil 1. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Mersin’de, ana ticari eksenini oluşturan ve istasyon ile liman arasındaki temel ilişkiyi kuran cadde. Cadde’nin İstasyon ile Gümrük Meydanı arasındaki doğu bölümü Uray Caddesi ve Gümrük Meydanı ile Kışla arasındaki batı bölümü ise Kışla Caddesi olarak adlandırılmıştır.

ulaşımı ile Akdeniz havzasında köklü bir modernleşme sürecinin yaşandığı on dokuzuncu yüzyılda Mersin, Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli bir pamuk üreticisi ve ihracatçısı olarak kimlik kazanmasına katkı sağlayan bir liman olarak gelişmeye başlamıştır.⁸ Kent, on dokuzuncu yüzyıl başından itibaren, İzmir, İskenderun, Lazkiye, Tripoli, Hayfa, Beyrut, İskenderiye gibi pek çok liman kentinin içinde yer aldığı ilişkisel ağı bir parçası haline gelmiştir.⁹ Böylece, sundukları ticari olanaklarla bölgedeki diğer liman kentleri gibi Mersin de, farklı nüfus bileşenleri ile çokkültürlü ve batı ile yakın ilişki içinde olan toplulukların yaşadığı bir kent olarak gelişmiştir. Bu süreçte Mersin, Osmanlı modernleşmesinin etkisiyle, geleneksel kent yapısına eklenen yeni işlevler ve kentsel kullanımlarla değil yepyeni bir kent olarak gelişmiştir. Bir başka deyişle, gerek sosyal yapısı ve kurumları, gerekse mekansal gelişimi ile Mersin, Osmanlı modernleşmesiyle doğmuş ve şekillenmiş yeni bir kenttir.¹⁰

Söz konusu süreç, kentin mekansal gelişiminin, liman ve ticaret işleviyle ilişki içinde şekillenmesini sağlamış, kentin mekansal kurgusunda ana ticari eksenini oluşturan ve istasyon ile liman arasındaki temel ilişkiyi kuran cadde belirleyici olmuştur. Kente, demiryolu istasyonuyla girilmekte ve yoğun ticari etkinlik, istasyondan ana iskeleye kadar devam eden, kıyıya paralel bu cadde boyunca gerçekleşmiştir (Şekil 1).

1960 yılında modern limanın inşasına kadarki dönemde Uray Caddesi, kentin ana iskeleye olan Gümrük İskelesi’ne ulaştığı noktada bir genişleme yapmakta ve kıyıya paralel olarak batı yönünde uzanmaktadır. Cadde, Gümrük İskelesi’nin uzantısında 1970’li yıllarda yapılan müdahalelere kadar “Gümrük Meydanı” olarak anılmış olan mey-

dandan geçerek kentin batısına doğru devam etmektedir. 1940’lı yıllara kadar, caddenin Gümrük Meydanı’ndan sonraki bölümü, yolun sonundaki Kışla binası nedeniyle Kışla Caddesi olarak adlandırılmıştır. Kışla Caddesi, Uray Caddesi ve çevresindeki ticari merkezi, kentin batısındaki yeni konut alanlarına bağlamaktadır.

Ağırlıklı olarak deniz ticareti ile uğraşan gayrimüslim ailelerden oluşan ve ticaretten elde ettiği sermaye birikimiyle kendine yeni bir yaşam alanı kurmaya başlayan bir kentli sınıf, önceleri kentin ticari faaliyetlerinin odağı konumundaki Uray Caddesi ve çevresinde “Frenk Mahallesi” adıyla anılan bölgede otururken zamanla kendine, kentin batısında yeni bir yerleşim alanı seçmiş ve burada müstakil konutlar yapmıştır. “Çamlıbel” olarak adlandırılan bu yeni konut alanı -ki günümüzde Kiremithane Mahallesi içinde kalmaktadır-, deniz kıyısında, tek ve iki katlı, büyük parsellere oturan, geniş bahçeli taş evlerden oluşan yeni bir kentsel alan olarak yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet’in ilk yılları ile birlikte Vali Konağı ve Halkevi inşası gibi çeşitli fiziki müdahalelere sahne olan kentin en önemli kamusal alanı tam da bu iki alanın coğrafi merkezinde bulunmaktadır. Bu dönemde “Belediye Bahçesi” olarak adlandırılan alan kentin ticari merkezi ile yeni gelişen bu konut alanı arasında söz konusu ticaret burjuvazisinin sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılayan bir odak olarak dikkat çekmektedir. Kentin ileri gelen tüccarlarının, aileleri ile birlikte gidebilecekleri, otel restoranları, bar, şehir kulübü, aile gazinosu, sinema, aile çay bahçesi gibi çeşitli kullanımın büyük çoğunluğu bu alan ve yakın çevresinde yer almıştır. Yalnız üye olabilen, kentin önemli tüccarlarının girebildiği, özel orkestrası bulunan Tüccar Kulübü; deniz kıyısındaki havuzlu bahçesi ve lokantası ile Toros Oteli, gayrimüslim bir aile tarafından açılan ve işletilen Güneş Sinema-

⁸ Toksöz, 2006, s. 101.

¹⁰ Adıyeke ve Adıyeke, 2004, s. 69.

⁹ Selvi Ünlü, 2007, s. 70.

Şekil 2. Mersin'de, Cumhuriyet sonrası kentsel mekana eklenen yeni kullanımlar, kentin gelişmeye başladığı ilk yıllardan itibaren kamusal mekan olarak kullanılan alanda yer almıştır.

sı hep bu alanda yer seçmiştir.¹¹ Kentin gelişmeye başladığı ilk yıllara ait kartpostallardan bu alanın daha önce de benzer amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Burada dikkat çeken, söz konusu kullanımların, kentin geçmişten beri aynı işlevi sürdüren bir alanda yer almasıdır (Şekil 2).

Nüfus bileşenlerinin çeşitliliği ve sermaye birikiminin yarattığı kentsel yaşamın, Cumhuriyet ideolojisinin öngördüğü kentli yaşam biçimi ile taşıdığı paralellik, Mersin'in Cumhuriyet'in modernleşme projesine hızla geçişinde önemli bir kolaylık sağlamıştır. Öyle ki, söz konusu kentli yaşam biçiminin mekanları, kurumları ve yapılarından pek çoğu Cumhuriyet döneminde de varlıklarını sürdürmüştür. Ancak yine de, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne kadar çok dilli, çok kültürlü olan kentte, Cumhuriyet modernleşmesi ile çeşitli değişimler yaşanmıştır.

Bu süreçte kentin sosyal ve mekansal çeşitliliği, Cumhuriyet modernleşmesinin gerek sosyal ve gerekse kentin fiziksel mekanında izlenebilen bağlamdan kopuk ve tektipleştirici etkisiyle karşı karşıya kalmıştır.¹² Bu durumun belki de en

somut ifadesi, kentsel mekana eklenen çeşitli yapılarda kendini göstermiş, bu dönemde başta başkent Ankara olmak üzere pek çok kentte, planlama faaliyetleri başlamış, tek tip projelerle eğitim ve kamu yapıları inşa edilmiştir. Kentin merkezinde, en görünür alanlarda inşa edilen Vali Konağı, Halkevi gibi yapılar, Cumhuriyet'in yukarıdan aşağı ilerleyen modernite anlayışının kentsel mekandaki somut ifadeleri olarak belirlemiştir. Aynı yaklaşımın bir uzantısı olarak, Mersin Lisesi de bu dönemde, Vali Konağı ve Halkevi gibi kentsel mekanda yerini alan bir başka yapı olmuştur. Ancak söz konusu yapı, yapım süreci ve kentin geçmişten gelen mekansal kurgusuyla ilişkisi açısından, kendine özgü yanlar taşımaktadır. Bu özgün pratiği anlamak üzere öncelikle kısaca kentin geçmişten gelen eğitim yapıları ve ardından da Cumhuriyet döneminde beliren lise gereksinimi ile Mersin Lisesi'nin (Tevfik Sırrı Gür Lisesi'nin) yapım süreci ele alınacaktır.

Kentin Eğitim Tarihi: Cumhuriyet Öncesinde Mersin'de Eğitim Yapıları

Kentin gelişmeye başladığı 1830'lu yıllardan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede, kentin nüfus yapısındaki çeşitlilik eğitim yapılarında somut olarak kendini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, yeni siyasal etki alanları oluşturmak ya da var olan etki alanlarını korumak isteyen Batılı ülkeler, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde kültürel kurumlar ve okullar açmışlardır.¹³ Bu anlamda, söz

¹¹ Selvi Ünlü ve Ünlü, 2009, s. 174.

¹² Cumhuriyet modernleşmesi, kentleri çağdaşlığın mekansallaşacağı yerler olarak görmüş (Tekeli, 2009, 149) ve bu doğrultuda planlama ve mimarlık alanı oldukça önemli araçlar olarak ele alınmıştır. Başta Ankara'da olmak üzere başlatılan planlama çalışmaları bu anlayışın somut göstergesi olarak önemlidir. Söz konusu anlayışın Mersin'deki uzantısı, 1938 yılında Alman mimar-şehirci Hermann Jansen'e Mersin planında kendini göstermiştir. Her ne kadar Jansen'in Mersin Planı uygulanma şansı bulamamış olsa da, kentsel mekana ilk planlı müdahale çabası olması açısından, modernleşmenin mekansal gelişime etkisini Mersin örneğinde ortaya koyan önemli bir girişimdir.

¹³ Tekeli, 1983, s. 653.

konusu kurum ve okulların, gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu liman kentlerinde yer alması oldukça anlaşılır görünmektedir. Bu nedenle bir liman kenti olarak Mersin’de de, on dokuzuncu yüzyıldan Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen sürede, Katolik ve Protestan Amerikan, Rum, Ermeni okulları ve dini eğitim veren çok sayıda medresenin faaliyet göstermiş olması şaşırtıcı değildir.

1854 yılında kentte, Kapusien ve Marist rahiplerin yönettiği Saint Antuan Koleji (Colleggio di Sant’Antonio) adıyla dört derslikten oluşan Katolik Erkek Koleji ve 1887 yılında da Saint Joseph rahiplerinin yönettiği Katolik Kız Koleji eğitim vermiştir. İlk ve ortaokulu kapsayan bu okul, yatılı, yarı yatılı ve yatılı olmayan olmak üzere üç ayrı biçimde, Fransızca’nın yanı sıra Arapça dersleri, müzik ve çeşitli el işleri eğitimi ile hizmet vermiştir.¹⁴

1884 yılına gelindiğinde Saint Antuan Koleji’nin toplam 30 öğrencisi vardır ve artan öğrenci sayısı nedeniyle 1903 yılında Fransa’dan 3 öğretmen getirilmiştir (Şekil 3). 1891 ve 1897 yılında okul eklemelerle büyütülmüştür. Bu dönemde Mersin’in de bağlı bulunduğu Adana eyaletinde sadece Amerikan okullarının sayısı 18’e ulaşmıştır.¹⁵

Kentteki bir başka eğitim kurumu ise bir Rum okuludur. 1875 yılında kenti ziyaret eden gezginlerden Davis, parasız eğitim veren ve bağışlarla ayakta duran bir Rum okulundan söz etmektedir. Okul oldukça geniş bir odada eğitim vermekte ve yaklaşık 40 Rum öğrencisi bulunmaktadır. Okuldaki eğitim programının İngiltere’de bile az rastlanır düzeyde olduğunu belirten Davis, kentte bir de Arap-Hıristiyan okulu bulunduğunu ve burada da 40 öğrencinin eğitim gördüğünü anlatmaktadır.¹⁶

1890’lı yıllarda, kentte 50-60 erkek ve kız öğrencinin öğrenim gördüğü 2 Hıristiyan okulu, 40-60 öğrencinin Türkçe, Ermenice ve Fransızca eğitim gördüğü 2 Ermeni okulu, 63 öğrencinin karma eğitim gördüğü 1 Arap okulu, 80-100 öğrencinin eğitim gördüğü bir Amerikan Protestan okulu bulunmaktadır.¹⁷ Aynı yıl kentte eğitim vermeye başlayan bir okul da, kentin ileri gelen tüccarlarından Ortodoks bir Rum tüccar olan Mavromati tarafından yaptırılan Partenogion Kız Okulu’dur.¹⁸

Yabancı okullarının yanı sıra kentte, dini eğitim veren bir diğer eğitim kurumu ise medreselerdir. Kentteki ilk medrese, 1882 yılında, Medrese Mahallesi’nde (Müftü ya da daha sonra Hamidiye Mahallesi) Müftü Deresi’nin hemen doğusunda inşa edilmiş, diğeri ise Mağribi Cami yakınında İlyas Efendi tarafından kurulmuştur.¹⁹ Cuiinet 1890 yılında Mersin’de 2 medrese bulunduğundan²⁰ söz ederken, Sami de aynı yıllarda kentte, 2 medrese, bir rüştiye ve 2 iptidadi-

Şekil 3. Saint Antuan Koleji (Kaynak: Hayrettin Ergun Koleksiyonu).

ye mektebi ve gayrimüslim cemaate ait okullar bulunduğunu dile getirmektedir.²¹

Adana Vilayet Salnameleri’ne göre kentte, dini eğitim vermeyi hedefleyen söz konusu eğitim yapılarının dışında, 1873 yılında Mersin Rüştiyesi kurulmuştur ve okulun toplam 15 öğrencisi bulunmaktadır.²² 1891 yılında öğrenci sayısı 80’e kadar çıkan okulda, Klasik Arapça, Farsça, tarih, coğrafya, matematik derslerinin yanı sıra 1894 yılından itibaren Fransızca dersi de verilmeye başlamıştır. Rüştiye, 1909 yılında, Mersin İdadisi’ne dönüştürülmüş ve 1919 yılında Fransız işgali sırasında kapatılmıştır.

Mersin Rüştiyesi’nin 1909 yılında idadiye dönüştürüldükten sonra 1919 yılında kapatılmasının ardından, kentte oldukça uzun bir dönem lise düzeyinde eğitim veren bir eğitim kurumu açılmamıştır.²³ Cumhuriyet’in ilk yıllarında, lise eğitimi için gelir durumuyla doğru orantılı olarak nüfusun bir bölümü yurtdışına, bir bölümü İstanbul’a giderken, önemli bir bölümü ise Adana Lisesi’ne devam etmek durumunda kalmıştır.²⁴ İlerleyen yıllarda artan nüfusla bir-

²¹ Sami, 1996, s.1454

²² Kentte bir rüştiyenin açılmış olması, kentsel gelişimin önemli bir göstergesi olarak belirmektedir. Zira 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uyarınca, 500 evden fazla ev bulunduran kasabalarda rüştiyelerin kurulması gerekmektedir. Dolayısıyla, 1872 yılında Mersin’de bir rüştiyenin eğitim vermeye başlaması, kentteki yerleşim büyüklüğü hakkında somut bir bilgi vermektedir. Bu okulların dışında kentteki diğer okullar, Cami-i Şerif Mahallesi’nde Eski Cami yanında eğitim veren Camiatik İptidai Mektebi, Medrese Mahallesi’nde Müftü Köprüsü’nün batsında Hamidiye İptidai Mektebi, Kiremithane Mahallesi’nde, Soğuksu Caddesi’nde bugün ayakta olmayan Akdeniz Koleji binasında Kıbrıs İptidai Mektebi’dir. Söz edilen tüm bu okulların, kentsel gelişim tarihine ilişkin somut bilgiler veren mahallere dağılımı, kentsel mekanın mahalleler bazında örgütlendiğine dair önemli bir ipucu vermektedir. Bir başka deyişle, söz konusu eğitim yapılarının kent içindeki konumları, bu dönemde kentte, eğitim, dini yapı gibi kentsel kullanımların mahalle ölçeğinde sunulmaya başladığının bir göstergesi olarak belirmektedir.

²³ Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi’nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür, s. 4. (Broşürün basım tarihi bulunmamakla birlikte, kapakta yer alan “Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesinin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı Münasebetile Neşr Olunmuştur” ibaresinden, 1946 yılı içinde yayımlanmış olduğu düşünülmektedir.)

²⁴ Yazar tarafından 2001 yılından itibaren çok sayıda Mersinli ile yapılmış sözlü tarih görüşmeleri.

¹⁴ Leylek, 2003, s. 7, 10.

¹⁵ Yorulmaz, 2002, s. 13.

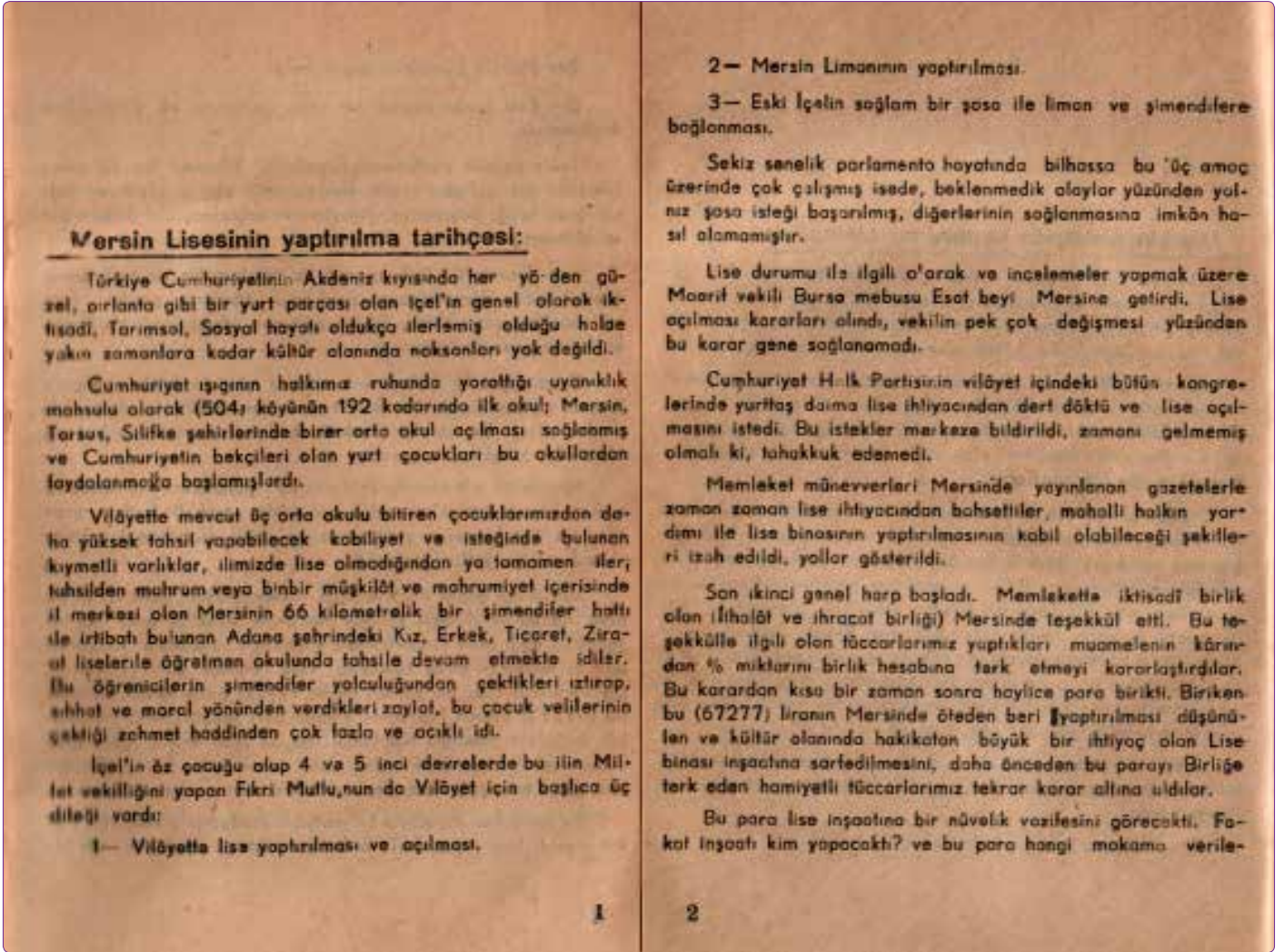
¹⁶ Davis, 1879, s. 26, 27.

¹⁷ Yorulmaz, 2002, s. 13.

¹⁸ 1909 Osmanlı Şark Ticaret Yıllığı, s. 2023.

¹⁹ Develi, 2001, s.1 30.

²⁰ Bozkurt, 2001, s. 74.

Şekil 4. Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür'de, lise yapımının kentin en önemli gereksinimlerinden biri olduğu belirtilmektedir. (Kaynak: Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür, Yeni Mersin Basımevi, 1946, Mersin, s.1, 2, Kişisel Arşiv).

likte kentte bir lise yapılması talebi belirmiş ve 1946-1947 eğitim-öğretim yılında "Mersin Lisesi" adıyla açılan ve daha sonraki yıllarda, yapımında etkili olan Vali Tevfik Sırrı Gür'ün adı verilen, kentin ilk lise binası inşa edilmiştir.

Kentte Beliren Lise Gereksinimi ve Mersin Lisesi'nin (Tevfik Sırrı Gür Lisesi'nin) Yapımına Yönelik Girişimler

Kentte bir lisenin bulunmaması ve öğrencilerin lise eğitimi için Adana'ya gidip gelmek zorunda olmaları nedeniyle dönemin Mersin Milletvekili Fikri Mutlu, incelemeler yapmak üzere Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) Bursa Mebusu (Milletvekili) Esat Bey'i Mersin'e davet etmiş ve ardından lise açılması kararı alınmıştır (Şekil 4).

Ne var ki, bu girişim sonuç vermemiş ve bunun üzerine yaptırılması düşünülen lisenin inşası için, kentte ithalat ihracat işi ile uğraşan tüccarların kazançlarının bir kısmını, İthalat ve İhracat Birliği'ne bağışlamaları gündeme gelmiştir. Ancak, inşaatın başlatılması için gerekli paranın deva-

mının nasıl sağlanacağı önemli bir sorun olarak belirmiştir. Sonunda, belediye meclisince "lise inşaat komitesi" adı ile beş kişilik bir komisyon oluşturulmuş ve İthalat ve İhracat Birliği'nce toplanan 67277 liranın bu komisyonun emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu komisyon ilk olarak lise inşaatı için bir arsa araştırmış ve lisenin günümüzdeki yerini bularak kamulaştırma işlemlerine başlamıştır (Şekil 5 ve 6).

Ancak, bu dönemde Mersin'e gelen dönemin Başbakanı Refik Saydam, lise yapımı için ayrılan paranın, İstanbul'daki Darüşşafaka'ya verilmesinin daha uygun olacağı düşüncesiyle, İthalat ve İhracat Birliği'nin bağlı bulunduğu Ticaret Vekâlet'ine bu yönde emir vermiştir. Öte yandan, arsanın kamulaştırma işlemleri de, belediye mevzuatının okul için arsa kamulaştırmaya olanak vermemesi nedeniyle, arsa sahiplerince yapılan itirazlarla sonuçsuz kalmıştır. Söz konusu gelişmeler nedeniyle sonuçsuz kalan lise inşaatı girişimleri, bu dönemde Mersin'e gelen Ticaret Vekili Dr. Behçet Uz'a

Şekil 5. Lise inşaatı için arsa arayışı, dönemin yerel gazetesi Yeni Mersin'in, 2 Haziran 1944 tarihli baskısında da yer almıştır (Kaynak: Yeni Mersin Gazetesi, 2 Haziran 1944, Yıl: 16, Sayı: 4821, Mersin).

Şekil 6. Daha önce sonuç alınamamış olan, İthalat ve İhracat Birlikleri'nin bağışının da lise yapımında kullanılması yönündeki girişimler, Vali Tevfik Sırrı Gür'ün çabaları sonucu yanıt bulmuş ve lise inşaatına bir başka destek de böylece sağlanmıştır. (Kaynak: Yeni Mersin Basımevi, 21 Haziran 1945, Yıl: 17, Sayı: 5142, Mersin).

durumun anlatılması ve vekilin, paranın Mersin'de bir lise yaptırılması yönünde kullanılmasının daha doğru olacağına karar vermesi ile yeniden hız kazanmıştır. Ancak inşaat için gerekli arsa konusunda ise belediyede oluşturulan komisyonun yeterli olmayacağı görülmüştür.²⁵

Uzun yıllardır sonuç alınamayan kentteki lisenin yapımı, 1943 yılında kente atanan bir valinin çabaları ile nihayet gerçekleşme olanağı bulacaktır. Mersin'e ilk olarak 1931 yılında vali olarak atanan Tevfik Sırrı Gür, ikinci kez 1943 yılında göreve gelmiş ve kentte kapsamlı bir yapılaşma fa-

aliyeti başlatmıştır. Kentteki söz konusu imar faaliyetleri konusunda, oldukça radikal ve kararlı davranan ve bu nedenle, görev yaptığı dönem ve sonrasında Mersinlilerin bir bölümünün övgüsünü alırken, bir bölümünün ise olumsuz yöndeki eleştirileri ile karşı karşıya kalan Vali Tevfik Sırrı Gür, dönemin zor ekonomik koşullarına rağmen, çoğu günümüzde de ayakta olan kentin en özgün Cumhuriyet dönemi yapılarının inşa edilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bunlar arasında, günümüzde "Kültür Merkezi" olarak hizmet vermeye devam eden "Mersin Halkevi"nin de bulunduğu önemli anıtsal yapıların yanı sıra lise binası da yer almaktadır.

Göreve geldiği 1943 yılına kadar, yapımı için çaba gösterilen ancak sonuç alınamayan lisenin yapımı konusunda Vali Tevfik Sırrı Gür, kentte Türk Maarif Cemiyeti'nin bir şubesinin kurulması ve lise inşaatının bu cemiyet kanalıyla gerçekleştirilmesini öngörmüştür.²⁶ Vali Tevfik Sırrı Gür tarafından gösterilen çaba sonuç vermiş ve binanın projelerinin hazırlanmasına başlanmış, hatta projelerle Vali Tevfik Sırrı Gür doğrudan kendisi ilgilenmiştir. Lisenin yapımına yönelik bu girişimler dönemin yerel gazetelerinde geniş yer bulmuştur (Şekil 7).

Lisenin yapımı sürecinde, kentin gösterdiği çaba, karşılaşılan yasal ve finansal güçlükler ile bunlar karşısında kentlilerin tutumu, Cumhuriyet modernleşmesinin kentteki gerçekleşme biçimi açısından oldukça özgün bir sürece işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, kentte bir lise yapımı isteğinin kentlilerden gelmiş olmasıdır. Her ne kadar, dönemin siyasi koşulları içerisinde, geniş yetkilerle donatılmış ve yalnızca bir vali olarak değil aynı zamanda belediye başkanı gibi hareket eden bir valinin, çaba ve ısrarıyla hayata geçirilmiş olsa da, söz konusu yapının inşaatının tabandan yukarıya doğru ilerleyen bir süreçle şekillendiği görülmektedir.

İkincisi, bu dönemde, Cumhuriyetin yeni ve çağdaş bir toplum yaratmak ve toplumu bu idealler doğrultusunda şekillendirmek için kültür ve eğitim yapılarını önemli bir araç olarak görmesine ve kentin bu ideale oldukça uyumlu bir talebinin bulunmasına karşın, gerek lise arazisi ve gerekse finansal destek konusunda yaşanan sorunlardır. Özellikle Cumhuriyetin ilk döneminde, pek çok kent ve hatta köyde açılan halkevleri, halkodaları gibi eğitim-öğretim ve kültür yapılarının inşası için neredeyse bir seferberlik ilan edilmişken, bir kentin doğrudan kentlilerinden gelen bir eğitim yapısı talebine yanıt verilmemesi şaşırtıcıdır. Bu noktada, dönemin ekonomik koşullarının etkili olduğu söylenebilir. Ancak, yine kentliler tarafından oluşturulan finansal kaynağın kentte inşası istenen lise yapımı için kullanılması yerine, dönemin başbakanı tarafından İstanbul'daki başka bir eğitim kurumuna; Darüşşafaka'ya verilmesinin düşünülmesi de dikkat çekicidir.

²⁵ Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür, Yeni Mersin Basımevi, 1946, s. 3.

²⁶ Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür, 1946, s. 4, 5.

Lise binası

İnşaata 2nci Teşrinde Başlanıyor

Mersinimizde imar hareketleri hızla adımlarla ilerlerken, yıllardırberi bütün ilçelerinde derin arazularla üzerinde hassasiyetle durdukları «Mersin Lisesi» devâsı da son nefesine girmiş, şehrimizde lise binası inşa meşalesi artık fiil sahâsına talih olmuştur. Bu binaya ait plânlar tamamlanmış, istinâk işi bitmiş, temel atma töreninin de ikinci teşrin ayında yapılması kat'î surette kararlaştırılmıştır.

Lise binası eski çocuk bahçesinin doğusunda, Astı tarının arkasındaki geniş sahâde inşa edilecektir.

İçelilerin bu büyük dileklerini büyük olduğu dikkat ve aldıkları gözönüne alan Valimize mütlâzım temennilerimiz adına teşekkür eder, şükranlarımızı sunarız.

Lise binasının temel inşaatına başlandı

Mersin Lise binasının temel inşaatına dün başlanıldığını büyük bir sevinçle gördük. Şehrimizde bir Lise açılması meselesi uzun seneler süren tarihî bir hâdise şeklini almıştır. Merhûm Reşit Galib'in Maarif Vekilliğinde bulunduğu günlerde buradan Vali, Cumhuriyet Halk Partisi başkanı ve belediye reisinden mürekkep bir heyet Ankara'ya gitmiş Vekilden Mersinde Lise açılmasını rica etmişti.

Kendilerine, Liseye elverişli bir bina tedarik ettikleri takdirde lüzumu olan talim heyetile malzeme ve eşyanın Maarif Vekilliğine temin edileceği cevabı verilmişti. O günden bugüne on seneden fazla bir zaman geçti ne elverişli bir bina bulundu, ne de

yeni bir yapı kuruldu.

Niçin hakikati söyleyelim. Sayın Tefik Gür, İçel valisi olmasaydı dün temellerine başlanan yapı yine senelerce vücutte getirilmez. Mersinde de Lise açılmazdı. Yeni bina her dershanede bir öğretmen olması, bir laboratuvar bulunmak üzere dört amfili yirmi sekiz dershaneden mürekkep olacak, ayrıca kooperatif ve izci dairelerle müteaddit idareci odaları bulunacaktır. Temeller tamamiyle beton olarak yapılmaktadır.

Şehrin mühim bir derdini karşılayacak olan bu eserden dolayı sayın Valimize şehir halkı ve bilhassa Adanaya gidip gelmek zorunda olan Lise talebeleri adına şükranlarımızı sunarız.

944 Senesi çalışması:

1— Mersinde yapılacak lise ve Kız Enstitüsü binaları için daha önceden tesbit edilen yerlerin isimlik muamelesinin kanunî formalitesini takip ve intaf ettir. Muamele tapu sicil idaresindedir. Bezelini ödeme imkânını bulamadığımız için teassürlü söylüyoruz, tescil muamelesini henüz yapılamadık.

2— Lise binası için plân ve proje hazırlanması işiyle uğraşıldı. Bu hazırlık şeklide bizzat Sayın Şehimiz, Valimiz de meşgul olduğu halde oldukça uzun sürmüştür. Bayındırlık Bakanlığı hususî olarak buraya mimar, mühendis gönderdi. Departman talimatnamesine uygun bir proje hazırlatıldı. Bu hazırlık hemen bir senâ sürdü. Gelen plân burada arsamızın umumî durumuna uymadı. Yeniden ve arsamın umumî durumuna uygun bir plân hazırlatılmasına Vilâyet Yüksek Makâmına yardım ve delâletlerini tekrar istedik. Sayın Valimizle kıymetli, teşrat ve yardımlarile görmekte olduğumuz bu eser plânı hazırlandı.

Şekil 7. Yeni Mersin Gazetesi'nin, 11 Birinci Teşrin 1944 (11 Ekim 1944) tarihli baskısında, lisenin Kasım ayında inşaatına başlanacağı haberi verilmiş olsa da inşaata ancak 1945 yılı başında başlanabilmektedir. 10 Ocak 1945 tarihli Yeni Mersin Gazetesi'nde, lisenin inşaatına başlanmasında Vali Tefik Sırrı Gür'ün katkısına değinilerek, kendisine teşekkür edilmektedir. (Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür, Yeni Mersin Basımevi, 1946, Mersin, s.6; Yeni Mersin Gazetesi, 11 Ekim 1944, Yıl: 17, Sayı: 4938, Mersin; Yeni Mersin Gazetesi, 10 Ocak 1945, Yıl: 17, Sayı: 5008, Mersin).

Üçüncü olarak, kentlinin sürece katılım biçimi de oldukça özgündür. Yukarıda yer verildiği üzere Mersin'de, kentin gelişmeye başladığı ilk yıllardan itibaren farklı nüfus bileşenleri birarada yaşamıştır. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki mübadele süreçleri ile değişmeye başlasa da bugün bile kentin pek çok Anadolu kentine göre daha heterojen bir demografik yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde halen kiliseleri bulunan iki önemli gayrimüslim grup kentteki mevcudiyetlerini sürdürmektedir.²⁷ Lisenin yapımı sürecinde, söz konusu gayrimüslim nüfusun yaptığı bağışlar dikkat çekicidir.²⁸ (Şekil

8). Zira bu durumun, Cumhuriyetin ulus-devlet idealine dayalı, laiklik ilkesini esas alan kültür ve eğitim politikalarının, en azından Mersin örneğinde karşılık ve destek bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Din ve milliyetten bağımsız olarak, kentin ileri gelenleri tarafından yapılan bağışlar, Cumhuriyetin aydınlanma idealine yönelik ortak bir çabanın somut göstergesi olarak kentteki bir eğitim yapısının yapım sürecinde kendini göstermiştir. Bu da Mersin'in, modernleşmeyle doğan bir kent olarak, Cumhuriyet modernleşmesinin öngördüğü yaşam kültürü ve kurumlarını kolaylıkla hayata geçirdiğini ortaya koymaktadır.

Söz konusu çabanın, kent belleğindeki izleri de bu süreçte özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Dönemi yaşayan kimi Mersinliler, lisenin yapım sürecindeki kolektif hareketten

²⁷ Mersin'de günümüzde Latin İtalyan Katolik Kilisesi ve Arap Ortodoks Kilisesi, kentte yaşayan cemaatlerinin ibadetlerine açıktır (<http://www.mersinkilisesi.com/>, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=28219>).

²⁸ Okula bağış yapan hayırseverlerin bir bölümünün isimleri dersliklere verilmiş, söz konusu kişinin ismi dersliğin giriş kapısının üzerine mermer levhalarla yazılmıştır (Yeni Mersin Gazetesi'nin 20 Ocak 1945 tarihli baskısı).

Lise İnşaatı İçin Türk Maarif Cemiyeti'nin doğrudan doğruya yardımı bulunanlar	
Adı Soyadı	Lira
Bahadır Sırrı Sarıoğlu	3000
Abdul Rıza Döner	2500
Ahmet Fehi Saka	2500
Avni Şekel	2500
Mehmet Kalkara	2500
Fahri Özcan	2500
Faah Barlas	2500
Faah Fırat	2500
Bahadır Özgür Ak	2500
Hüseyin Kani Mahmut	2500
Bahadır Bakkal	2500
İsmail Bakkal	2500
T. C. Harika Bakkal	2500
Hüseyin Hüsnü	2500
Çemal Dökken	2500
Saif Çiftçi	2500
Tezcanpaşalar	2500
Saif Elmalı	2500
Saif Hancı	2500
Şakir Fırat	2500
Yakup Hancı	2500
Yusuf İsmail	2500
Zekeriya Ergeç	2500
T. C. Zengin Bakkal	2500
Mehmet Elmalı Şakir	2500
Şakir Bakkal	2500
Yakup Fakirhan	2500
Hüseyin Demirel	2500
Hüseyin Sümer	2500
Abdül Öksüz	2500
Eniş ve Cemal Tarık	2500
Takip Ersoy	2500
Seydi	2500
Yusuf Özgür	2500
İsmail Hancı	2500
Ali Saka	2500
Şamettin Şahin	2500
Hüseyin Barlas	2500
Yusuf Tezer	2500
Dr. Abdülkadir Ergeç	2500
Halime Sarıç	2500
Kahraman Mahmut	2500
Zekeriya Özgür ve Özgür	2500
Şakir Bektaş	2500
Mehmet Haydar	2500
Hüseyin Kemal Arslan	2500
Edis Kab. Tahsin Maral	2500
Volkan Özgenç	2500
Mehmet Akın	2500
Abdül Talib	2500
Hüseyin Şakar	2500
Ramazan Özgür	2500
Şakir Şimşek	2500
Mehmet Demirel	2500
M. İsmail	2500
Mehmet Arslan	2500
Dr. Fahir Arslan	2500
Eniş Sırrı Sarıoğlu	2500
Mehmet Hancı	2500
Hüseyin Akdoğan	2500

Şekil 8. Lise inşaatı için Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'ne kentlineri gelen tüccarlarının yaptıkları bağış miktarları ve bağış yapanların isimleri (Kaynak: Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür, Yeni Mersin Basımevi, Mersin, 1946, Mersin, s.13, 14).

duydıkları gururu dile getirmekte, lise eğitimini bu okulda alanlar kendilerini "ayrıcılık" hissettiklerini belirterek, aldıkları eğitimin niteliğine vurgu yapmaktadırlar.²⁹

Bu sürecin sonunda, kentlineri talepleri ve sağladıkları finansal katkı ile 1945 yılı Ocak ayında temeli atılan "Mersin Lisesi" (Tevfik Sırrı Gür Lisesi'nin) sekiz ay gibi oldukça kısa bir sürede tamamlanmış, 25 Eylül 1945 tarihinde eğitim-öğretime açılmıştır (Şekil 9). 1964 yılında "Mersin Tevfik Sırrı Gür Lisesi" adını alan lise, 2005 yılında Anadolu lisesi olarak eğitim-öğretime devam etmiş ve "Mersin Tevfik Sırrı Gür Anadolu Lisesi" adını almıştır.³⁰

Lise Yapısının Kent İçindeki Konumu ve Mimari Özellikleri

Günümüzdeki adıyla Mersin Tevfik Sırrı Gür Anadolu Lisesi, tarihi kent merkezinde yer almaktadır. Bu alan, Uray Caddesi ve Kışla Caddesi'nin kuzeyinde, Cumhuriyet öncesinde de bir sosyal ve kültürel odak olmuş ancak Cumhuriyetle birlikte Halkevi, Vali Konağı, Akkahve, Güneş Sineması, Millet Bahçesi gibi simgesel idari ve kültürel kullanımların yer seçtiği alana oldukça yakın bir konumda ve bu kullanımlarla ilişki içinde gelişmiş bir sosyal ve kültürel odaktır (Şekil 10).

Lisenin inşa edildiği kentsel alanı güneyden, idari ve kültürel kullanımlar tanımlarken, kuzey sınırını çizen cadde de ayrıca önemlidir. Zira günümüzde İstiklal Caddesi olarak adlandırılan cadde, bugün hala tarihi kent merkezini

²⁹ Yazar tarafından, 2001-2015 yılları arasında, Mersinliler ile yapılan sözlü tarih görüşmeleri. Görüşme yapılan kimi Mersinliler ise lisenin yapım sürecinde, Vali Tevfik Sırrı Gür'ün, kentlineri önemli tüccarlarını, "bağış" adı altında finansal destek sağlamaya zorladığını dile getirmekte ve bu uygulamayı, tek parti döneminin "despot" bir uygulaması olarak değerlendirmektedir.
³⁰ <http://mersintsgal.meb.k12.tr/>, erişim tarihi: 12 Aralık 2012.

Şekil 9. Yeni Mersin Gazetesi'nin 26 Eylül 1945 tarihli baskısında yer alan lisenin 25 Eylül'de açıldığına dair haber. (Kaynak: Yeni Mersin Gazetesi, 26 Eylül 1945, Yıl: 18, Sayı: 5223, Mersin).

kuzey sınırını belirleyen, demiryolu istasyonunun uzantısında gelişmiş olduğu için geçmişte "İstasyon Caddesi" olarak adlandırılmış olan caddedir (Şekil 11).

Lisenin yapıldığı dönemde, yürürlükte olan kent planı 1938 yılı Jansen planıdır. Jansen'in bir kaç alternatif ürettiği bu planlama çalışmasında, kentlineri ilk lise yapısının inşa edileceği alanın sosyal, kültürel ve yönetsel odak olarak sürdürülmesi öngörülen kentsel alanın içinde ve bunlarla uyumlu bir kullanım biçimiyle; rekreasyonel amaçlı bir kullanım alanı olarak tasarlandığı görülmektedir (Şekil 12).

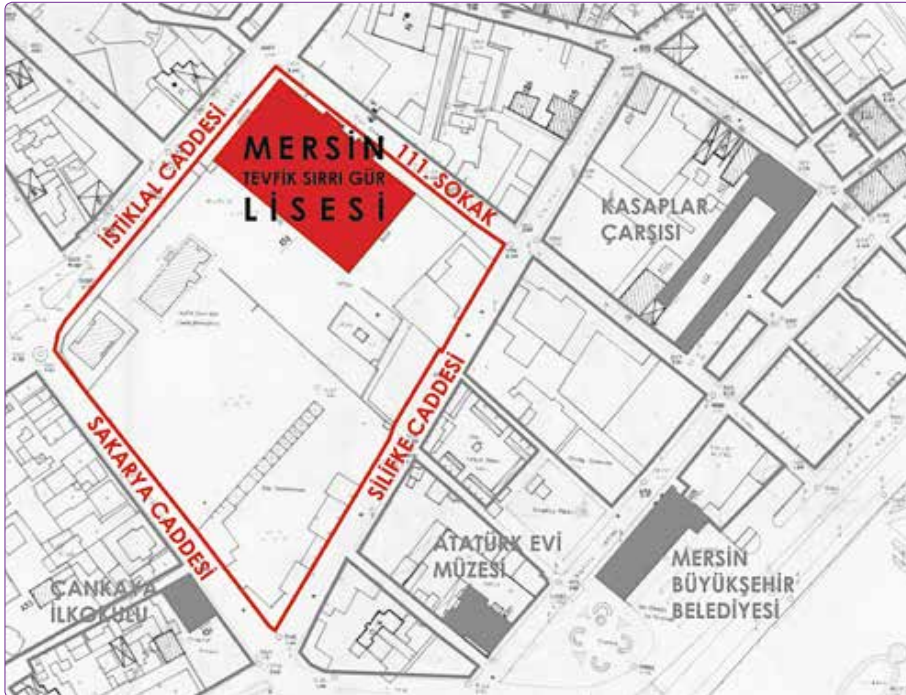
Lise binasının mimari projesi için, Bayındırlık Bakanlığı'nın gönderdiği mimar ve mühendisler tarafından bir proje hazırlanmış ancak bu proje arsaya uygun olmadığı için uygulanamamıştır. Bunun üzerine, Vali Tevfik Sırrı Gür'ün başkanlığında, iki iç avlulu yeni bir proje hazırlanmıştır. İlk etapta, bugün "Öğretmenler Çay Bahçesi" olarak adlandırılan birinci avlu çevresindeki birimler yapılmış, ikinci avlu çevresindeki birimlerin temeli atılarak bırakılmıştır. 1945-1946 eğitim-öğretim yılında bu ilk bölümle eğitime başlayan okulun, ihtiyaca yanıt vermekte yetersiz kalması üzerine 1957-1958 ders yılında, Maarif Vekaleti tarafından on üç oda, iki büyük salonla diğer bir kısım müştemilatın da eklenmesiyle yapı günümüzdeki şeklini almıştır³¹ (Şekil 13 ve 14).

İki iç avluyu çevreleyen koridorlara açılan derslik, atölye, resim salonu, laboratuvar gibi kullanımların yer aldığı, iki katlı, simetrik planlı taş yapının girişi kuzey cephesinden (İstiklal Caddesi yönünden) verilmiş, yapının batısındaki geniş açıklık okulun bahçesi olarak tasarlanmıştır (Şekil 15).

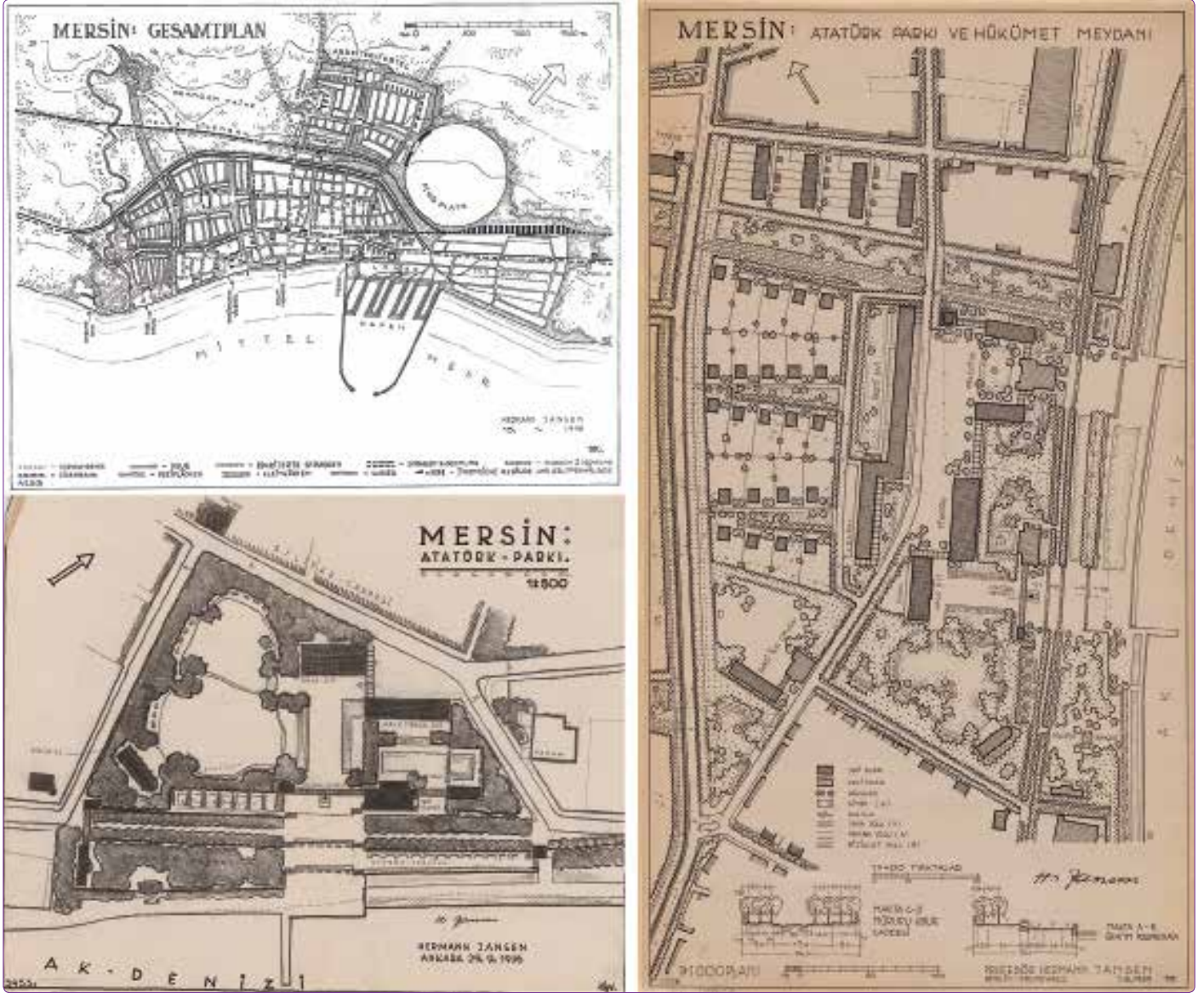
³¹ Bu süreç, lise inşaatı için kurulan Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür'de detaylı olarak anlatılmaktadır (s. 6, 7, Yeni Mersin Basımevi, Mersin. Kişisel Arşiv).

Şekil 10. Lisenin kent içindeki konumu ve içinde yer aldığı ada. Lise, idari ve kültürel kullanımların yer seçtiği alana oldukça yakın bir konumda ve bu kullanımlarla ilişki içinde gelişen bir alan içinde bulunmaktadır.

Şekil 11. Lisenin içinde yer aldığı parsel ve kent içindeki konumu.

Şekil 12. Jansen'in Mersin planında lise yapısı, kentin sosyo-kültürel odağı niteliğindeki alan içerisinde kalmaktadır. (Kaynak: TU Berlin Architekturmuseum).

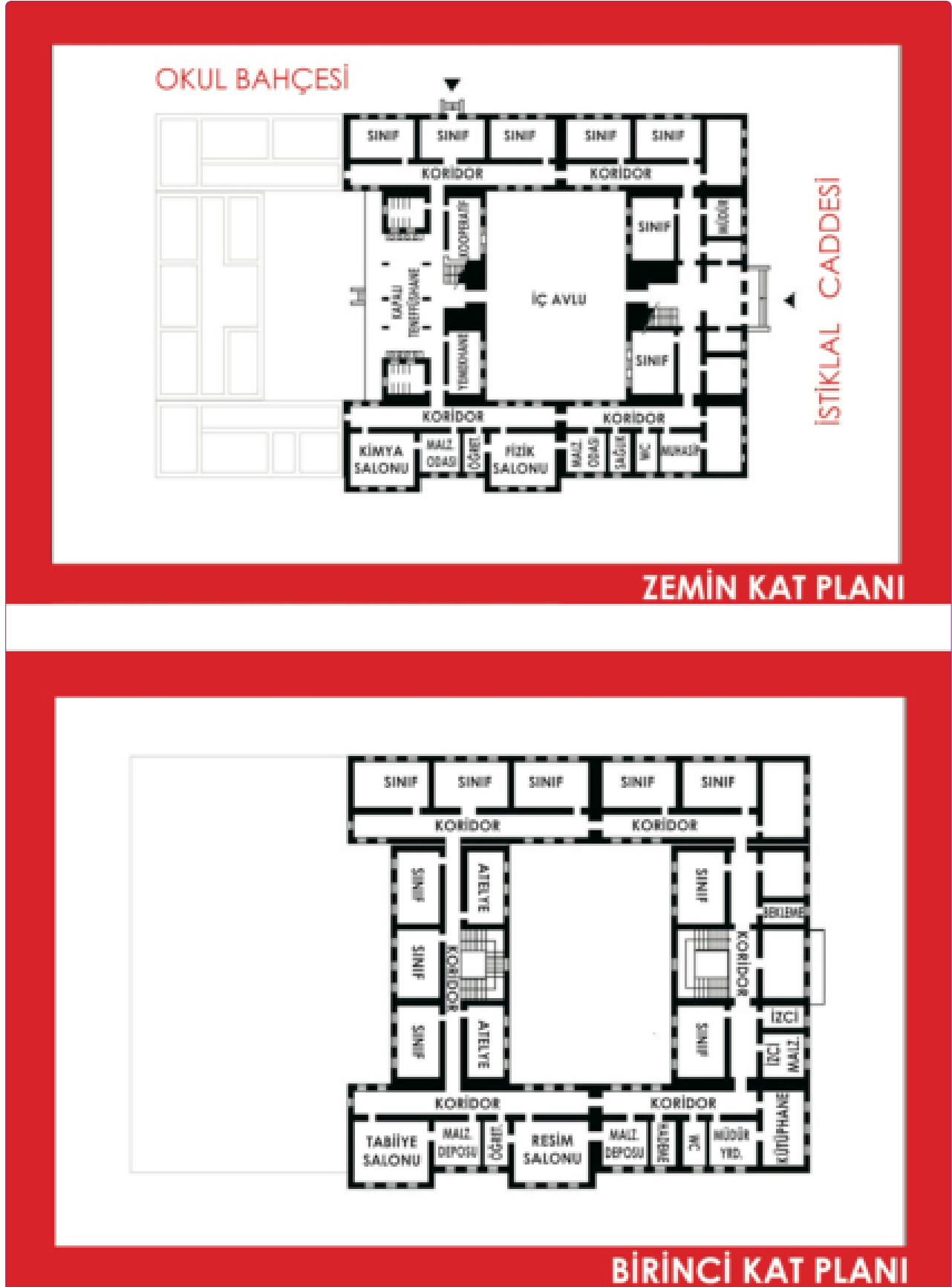
Yapının, düz cephesi ve söveli dikdörtgen pencere açıklıkları ile dönemin rasyonel tasarım üslubu ve inşaatın gerçekleştiği yılların modernist mimari yaklaşımından izler taşıdığını söylemek olanaklıdır. Mimarlık alanının ulusal idealin en somut ve en ilerici taşıyıcısı olarak görüldüğü bir dönemde³² inşa edilmiş olan yapının -her ne kadar projesi bir (mimar tarafından değil) Cumhuriyet dönemi valisi tarafından hazırlanmış olsa da- söz konusu mimari üslubu taşıması şaşırtıcı görünmemektedir. Zira, modernist estetiğin propaganda işlevinin en belirgin olduğu yapı tipleri arasında, ulusal eğitim ve Cumhuriyet ilkelerinin halka yayılmasında etkili olacağı öngörülen okul yapıları önde gelmektedir.³³ Bozdoğan, 1930'lu yılların modernizminin, Batı'daki

gibi derin tarihsel koşullar, özellikle de sanayi kenti, kapitalist üretim ve kişiselliği gelişmiş özerk bir burjuva sınıfının birlikte ürettiği bir modernizm olmadığını, esas itibarıyla ulus-devletlerin bürokratik ve profesyonel elitlerince, tepeden inme getirilen ve uygulamaya konulan bir dizi politikaya dayandığını vurgulamaktadır.³⁴ Bu politikanın ve dolayısıyla bu modernist yeni estetik anlayışının gözle görünür ifadesi ise mimaridir. Bir "uygarlaştırma misyonu" olarak mimarlıktaki söz konusu modernist estetiğin, ulusal eğitimi ve Cumhuriyet ilkelerinin halka yayılmasını sağlayacak en

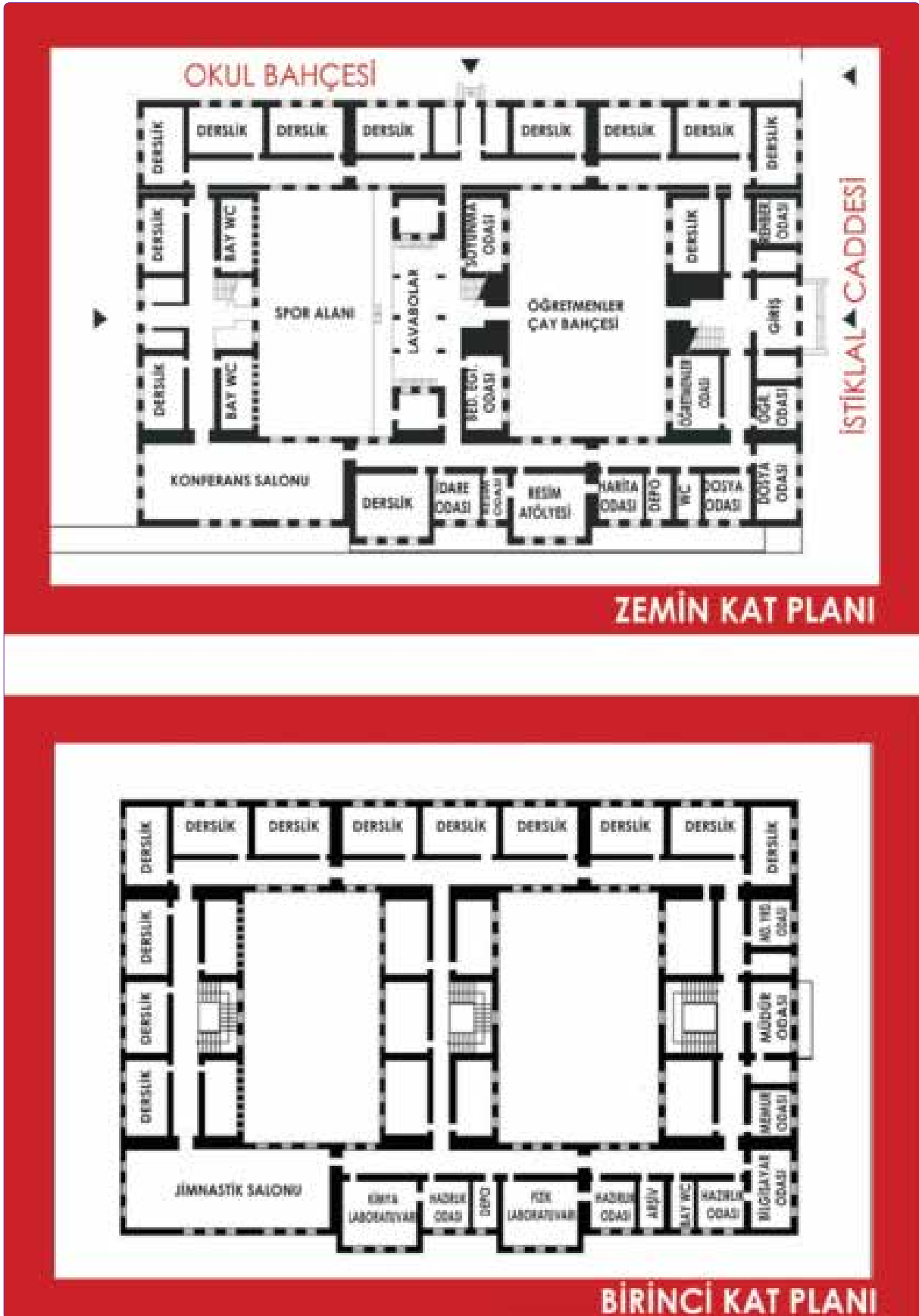
³² Bozdoğan, 2010, s. 140.

³³ Bozdoğan, 2010, s. 140.

³⁴ Bozdoğan, 2010, s.139. Bozdoğan, her ne kadar, kökleri toplumsal ve tarihi derinlik taşımasına ve yukarıdan aşağı bir modernizm anlayışı öngörülse de uygulanmaya çalışılan modernizmin, ulusal bağımsızlığı esas alan, kimliğinin ve kendi tarihinin öznesi olmayı hedefleyen, antiemperyalist, anti-oryantalist ve antisömürgeci bir izleği olduğunun görmezden gelinmemesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

Şekil 13. Lisenin ilk etapta inşa edilen kısmına ait kat planları.

Şekil 14. Lisenin günümüzdeki kullanım biçimini aldığı ikinci etapta tamamlanan bölümleriyle birlikte kat planları.

Şekil 15. İki iç avlulu ve dikdörtgen planlı yapının, batısındaki alan, halen okul bahçesi olarak kullanılmaktadır (Kaynak: Kişisel Arşiv).

önemli yapıları ise okullar, halkevleri, sergi binaları ve ulusal pavyonlardı. Bu nedenle, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma idealine ve modern ulusal toplumun ancak eğitimle gerçekleştirilebileceğine inanan bir Cumhuriyet yöneticisinin, dönemin mimari değerlerini yansıtan bir yapı tasarlaması şaşırtıcı görünmemektedir. Yapı, geometrik planı, yalın ve düz çizgileri ile süsleme ve detaydan uzak cephesi, birbirini tekrar eden dikdörtgen pencere açıklıkları ve simetrik plan tipi ile İkinci Ulusal Mimari üslubunun yalın, geometrik rasyonel tasarım üslubunu taşıırken, kullanılan taş malzeme³⁵ ile yöreye özgü unsurları da barındırmaktadır.

Kentin iklim koşullarını dikkate alan yapı malzemesi kullanımı, dersliklere doğal ışık sağlayacak iç avlular ile ders aralarında yaz ve kış aylarında kullanılacak ortak mekan yaratma çabası, geniş koridorlar ve 4 metreyi bulan kat yüksekliği ile günümüz tip okul projeleri ile karşılaştırılamayacak önemli özgünlükleri ile yapı tüm yıpranmışlığına rağmen bugün hala kentin en belirgin mimari öğelerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Yapı, yukarıda yer verilen süreç içinde tabandan gelen yapım talebinden, inşasına kadar her aşamasında, Mersin'in modernleşme sürecindeki kendine özgü niteliklerin anlaşılması açısından oldukça önemli izleri bugün de taşımaktadır (Şekil 16).

Sonuç

Cumhuriyet modernleşmesi, Türk kimliği ve ulusal öz üzerinde yoğunlaşan ideolojik öncüller üzerine kurulmuş

³⁵ Mersin Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan kültür varlıkları envanteri kapsamında yapıya ilişkin hazırlanan tescil fişinde, yapıda "halba taşı"nın kullanıldığı belirtilmektedir.

Şekil 16. Yapıda, açık alanlardan kapalı alanlara geçişte akışkanlık sağlayan yarı açık alanlar; iç avlular kullanılmış. İç mekanda, yapının simetrik planı uyarınca derslikleri birbirine bağlayan koridorlar ve kat yüksekliği ile dönemin mimari dilinin karakteristikleri izleniyor (Kaynak: Kişisel Arşiv).

ve bu süreç hem siyasal, hem de ideolojik bakımdan reformu, tepeden tabana doğru, Osmanlı kurumlarını değiştirerek, içinde bulunulan koşulların maddi ve formel yönlerini yeniden biçimlendirip, bireylerin davranışlarını şekillendirerek gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.³⁶

Bu bağlamda, halkevleri, halkodaları, köy enstitüleri ve okullar, modernleşmenin önemli birer aracı olarak görülürken aynı zamanda söz konusu yapıların kentsel mekanda yer seçimi, mimari dil ve üslubunda da modernizmin izleri kendini göstermiştir. Modernite projesinin, bir yandan ülkeyi bir ulus mekanı haline getirmeye çalışırken öte yandan kentleri çağdaşlığın mekanı olarak görmesi,³⁷ başta kentler olmak üzere, yapıları çevrenin hemen hemen her birimini (köyleri, kasabaları) kendi hedefleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Kentsel mekânın, modernizmin rasyonel yaklaşımları ile biçimlendirilmesi için kent planlama güçlü bir araç olarak benimsenmiş ve 1930'lu yıllardan itibaren başta başkent Ankara olmak üzere pek çok kent planlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu kentlerden biri de yukarıda yer verildiği üzere Mersin olmuştur.

Ne var ki Mersin, bir kent olarak var olma süreciyle ve Cumhuriyet modernleşmesini yaşayış biçimiyle bazı özellikler taşımaktadır. Bunlardan ilki, yukarıda da vurgulandığı gibi kentin ortaya çıkış sürecidir. Mersin, verimli Çukurova'nın tarımsal üretiminin aktarım noktası olarak, liman işleviyle gelişmeye başlamıştır. Bir başka deyişle kent, on dokuzuncu yüzyılın değişen iktisadi ve tarihsel koşullarında, liman kentlerinde belirgin değişimlerin yaşandığı bir süreçte ortaya çıkmıştır.³⁸ Dolayısıyla, yerel, bölgesel ve uluslararası gelişmelerin kesişiminde, bir liman kenti olarak ortaya çıkışı Mersin'e, aynı dönem Anadolu kentinden, örneğin hemen yakınındaki Tarsus ya da Adana'dan, farklı bir kimlik ve mekansal yapı kazandırmıştır. Öyle ki kent, Tarsus ve Adana gibi iç kesimlerdeki kentlerden çok, aynı dönemde gelişen çok daha uzaktaki İzmir, Selanik, Hayfa gibi liman kentleriyle benzer yapısal özelliklerle şekillenmiştir.³⁹ Kente liman kimliğini ve yapısal karakterini kazandıran bu süreç, tam da Osmanlı modernleşmesinin kentsel mekana yönelik çeşitli düzenlemeler getirmeye başladığı döneme rastlamaktadır. Bu dönemde Tanzimat'la birlikte, yaşam alanlarına belli standartlar getirme amacını taşıyan kentsel mekânın düzenlenmesine yönelik çeşitli nizamnameler yayınlanmıştır. Ancak daha da önemlisi, bu süreçte farklılaşmaya başlayan toplumsal yaşamın da etkisiyle kentsel gereksinimlerin yarattığı değişimlerdir. Kent merkezlerinde, liman işlevine dayalı demiryolu, rıhtım, iskele gibi ulaşım altyapısına yönelik kullanımların yanı sıra artan iletişim gereksinimi ile postane, telgrafhane gibi yeni yapı ve kurumlar yer almaya başlamış, ticaretteki çeşitlilikle bir-

likte geleneksel merkeze eklenen yeni bir merkez ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla söz konusu kentlerde, çoğunlukla eski ve yeni kentin birlikte yer aldığı ikili bir yapı kendini göstermeye başlamıştır.⁴⁰

Oysa Mersin, on dokuzuncu yüzyılda değişmeye başlayan dünya ekonomisinin ve Tanzimat sürecinin yarattığı bu yeni koşullarla ortaya çıkmış yepyeni bir kenttir. Bir başka deyişle kent, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte doğup gelişmiştir. Dolayısıyla, kentsel mekanda eski ve yeni ikilemi olmadığı gibi, liman ve ticaret işlevinin belirleyici olduğu ilişkisel ve kendiliğinden bir mekansal gelişim söz konusu olmuştur. Sahip olduğu nüfus çeşitliliği ile kentte, Tanzimat'ın öngördüğü "Batılı" yaşam pratiklerinin egemen olması ve buna bağlı olarak şekillenen kentsel mekân ise kentin yeni bir modernleşme projesine geçişinde önemli kolaylıklar sağlamıştır. Mekansal yapısında geleneksel-modern ikileminin oluşmadığı kentte, bir süre sonra Cumhuriyet ile birlikte ikinci bir modernleşme dönemi başlamıştır.

Cumhuriyet modernleşmesinin Mersin'de kentsel mekana yönelik belki de en somut müdahale girişimi, bu zamana kadar, kentin denizle ilişkisi doğrultusunda kendiliğinden şekillenen mekansal gelişimini yeniden düzenlemeyi hedefleyen bir kent planının hazırlanmasıdır. 1938 yılında, başkent Ankara'nın yanı sıra, yakın çevredeki Gaziantep, Adana ve Tarsus gibi kentleri de planlayan Alman mimar/şehirci Hermann Jansen tarafından kentin ilk planı yapılmıştır.

Ancak söz konusu plan, kentsel gelişimi kontrol altına almayı ve kentsel mekânı yeniden düzenlemeyi hedeflemesi açısından Cumhuriyet'in modernite projesinin bir yansıması olsa da, içeriği nedeniyle farklılık taşımaktadır. Jansen, Mersin için, dönemin modernist planlama yaklaşımlarının aksine, kentin denizle kurduğu ilişkiyi dikkate alan ve bunu güçlendirmeye çalışan, yani yerin kendine özgü niteliklerini göz ardı etmeyen bir plan hazırlamıştır.⁴¹ Her ne kadar hayata geçirilememiş olsa da, yukarıda yer verildiği üzere söz konusu planda, lise binasının inşa edildiği alan, sosyal, kültürel ve yönetsel bir odak olarak öngörülmüştür. Dolayısıyla, kentsel mekana yönelik bu müdahale girişiminde, kentin geçmişten gelen işlevsel kurgusu sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu plandan sonraki ilk kent planı ise 1964 yılında yapılan İller Bankası planıdır. Yani 1960'lı yıllara kadar Mersin'in mekansal gelişimi büyük ölçüde, yerel dinamikler ve kentsel pratiklerle devam etmiştir.

Dolayısıyla Mersin, ona karakter ve kimlik kazandıran liman işlevi ve bu işlev doğrultusunda, ilişkisel olarak gelişen kentsel mekânı (iskeleler, yollar, ticari kullanımlar arasındaki ilişki vb.), liman ve ticaret işlevi ile sahip olduğu nüfus çeşitliliği ve zaten bir başka modernleşme süreci olan Osmanlı

³⁶ Bozdoğan, 2002, s. 262; Kasaba, 2010, s. 29, 30.

³⁸ Keyder vd., 1994, İstanbul.

³⁷ Tekeli, 2009, s. 149.

³⁹ Keyder vd., 1994, İstanbul.

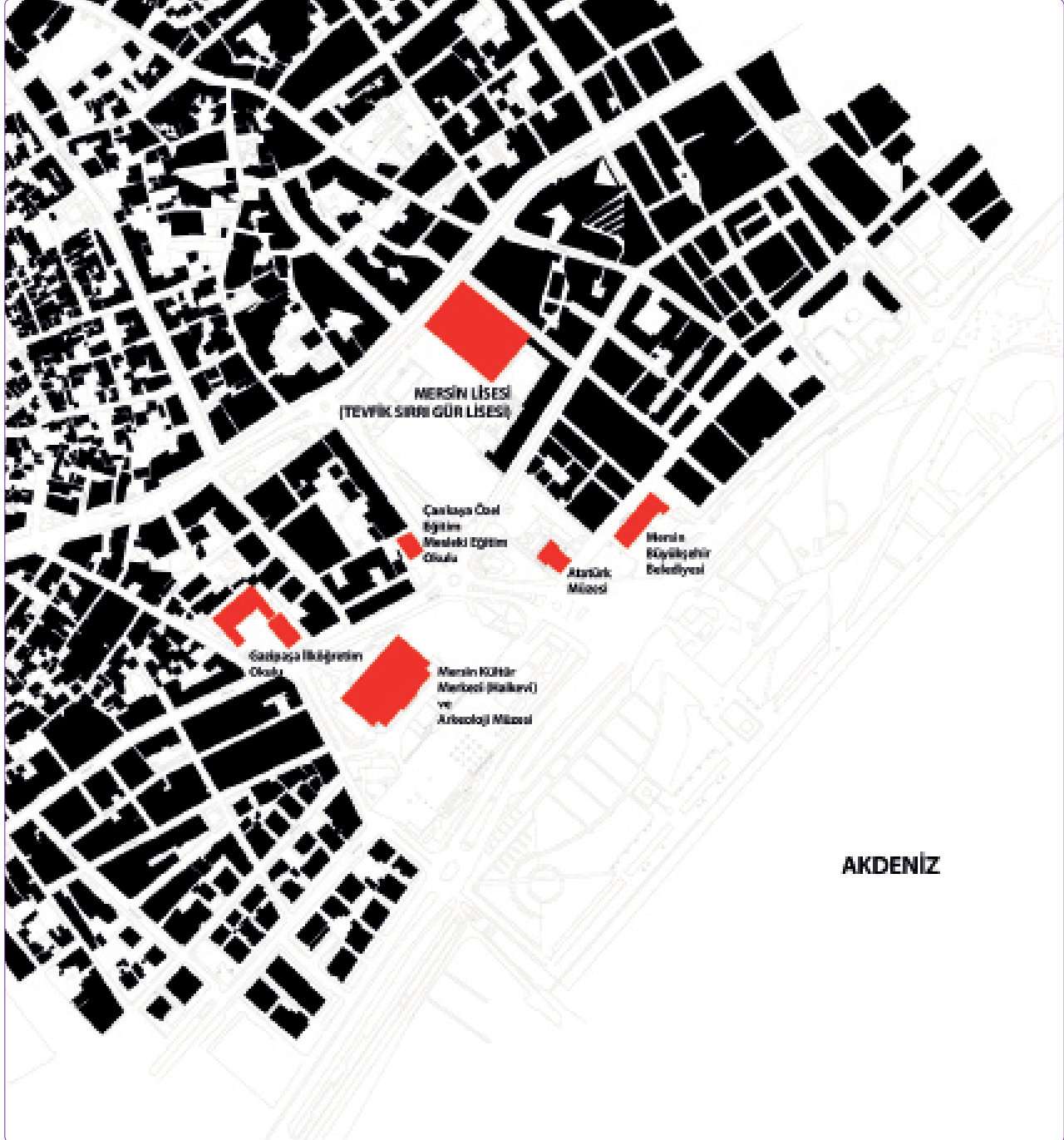
⁴⁰ Aktüre, 1985, s.896; Tekeli, 1985, s.878-890.

⁴¹ Ünlü ve Levent, 2005, ss.160-175; Selvi Ünlü, 2013, s.149.

modernleşmesi ile doğmuş yeni bir kent olması nedenleriyle, Cumhuriyet modernleşmesinin dönüştürücü yönünden oldukça sınırlı düzeyde etkilenmiştir. Zira bu dönemde kente kapsamlı bir müdahaleden çok, Halkevi, Vali Konağı, Lise gibi yapıların inşasıyla noktasal müdahaleler söz konusu olmuştur. Kentsel mekana yapılan bu müdahalelerde de, geleneksel olanı ortadan kaldıran ve yerine “modern”i koyan bir yaklaşım yerine, geçmişin ürettiği mekansal kurguyu dikate alan bir yaklaşım benimsenmiştir. Öyle ki, günümüzde

de Mersin Lisesi (Tevfik Sırrı Gür Lisesi), Mersin Büyükşehir Belediyesi, Mersin Atatürk Müzesi, Mersin Arkeoloji Müzesi ve Mersin Kültür Merkezi (Eski Halkevi Binası), Gazipaşa İlköğretim Okulu, Çankaya Özel Eğitim Mesleki Eğitim Okulu gibi çok sayıda eğitim, kültür ve yönetim yapısının bulunduğu bir alanda yer almaktadır (Şekil 17).

Üstelik yukarıdan aşağıya bir süreçle değil aksine aşağıdan yukarıya doğru ilerleyen bir süreçle ve kentlilerin katkı

Şekil 17. Mersin Lisesi (Tevfik Sırrı Gür Lisesi), kentin tarihi ticaret merkezi ve konut alanları arasındaki sosyal ve kültürel odak olarak şekillenmiş kentsel alanda yer almaktadır.

lımı ile gerçekleşen Mersin Lisesi'nin (Tevfik Sırrı Gür Lisesi) yapımı, çeşitlilik gösteren nüfusun, dönemin Cumhuriyet idealleri etrafında bir araya gelmiş olmaları açısından da dikkat çekicidir. Cumhuriyet modernleşmesinin, tek bir ulus ve onun devletini oluşturma yönündeki politikalarına karşın, Mersin'de farklı demografik bileşenler bir araya gelebilmiş ve bir kentsel gereksinimi kolektif olarak hayata geçirebilmişlerdir (Şekil 18).

Bu süreci özgün kılan unsurlardan bir diğeri ise lise yapısının, mimari üslup açısından, modernizmin rasyonel, geometrik tasarım anlayışının izlerini taşıyan ancak öte yandan, kentin iklim koşullarını dikkate alan ve yerel malzeme kullanımı ile yere özgü bazı unsurları da barındırmasıdır.

Sonuç olarak, Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde, diğer pek çok kentte de inşa edilen eğitim ve kültür yapılarından biri de Mersin'de de inşa edilmiş, ancak söz konusu yapı, kentin geçmişten gelen mekansal kurgusuna uygun, yapıldığı alanın işlevsel yapısıyla ilişki içinde, mimari projesi ile kentin iklim koşullarını dikkate alan ve yerel malzeme kullanan, talebin belirmesinden yapım sürecinin sonlandırılmasına kadar, yerel inisiyatifin etkili ve parçası olduğu bir süreçle gerçekleşmiş olması ile özgün bir örnek oluşturmaktadır. Mersin Lisesi (Tevfik Sırrı Gür Lisesi), mekanın, kentin ilk gelişmeye başladığı dönemden itibaren ilişkisel olarak geliştiği, kültürel çeşitliliğin kentin gelişiminde zenginleştirici bir ortaklık oluşturabildiği Mersin'in, Cumhuriyet modernleşmesi sürecindeki özgün deneyimini

Şekil 18. Yapının, batısındaki alan, halen okul bahçesi olarak kullanılmaktadır (Kaynak: İlk üç fotoğraf: Nihal Gürol Arşivi, Sağ alttaki iki fotoğraf: Kişisel Arşiv).

ortaya koyan önemli bir yapı olarak bugün de ayakta. Dolayısıyla, Mersin Lisesi (Tevfik Sırrı Gür Lisesi) farklılıkların, Cumhuriyetin ortak idealler çevresinde bir araya gelmesini hedeflediği ulus-devlet anlayışının önünde bir engel oluşturmadığına ilişkin farklı bir deneyim ve Cumhuriyetin aydınlanma idealine yönelik ortak bir çabanın somut göstergesi olarak özgün ve önemli bir yapıdır.

Teşekkür

Yapının mimari çizimlerini, kaynak üzerinden yeniden çizen Yrd. Doç. Dr. Meltem Uçar'a, arşivlerinden yararlandığım, Sayın Ali Murat Merzeci'ye, Sayın Hayrettin Ergun'a ve gerek araştırma aşamasındaki desteği, gerekse kişisel arşivini kullanmam yönündeki izni için Sayın Nihal Gürol'a teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Adıyeye, Nükhet; Nuri Adıyeye (2004) "Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin", Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Yapı Kredi Yayınları, Haz.: Filiz Özdem, İstanbul, ss.69-89.
- Aktüre, Sevgi (1985) "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, C.4, 891-904.
- Berkes, Niyazi (2002) Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, 2002, İstanbul.
- Bozdoğan, Sibel (2002) Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bozdoğan, Sibel (2010) "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed.: Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.135-154.
- Bozkurt, İbrahim (2001) Salnamelerde Mersin, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Develi, Şinasi (2008) Dünden Bugüne Mersin 1836-2008, Genişletilmiş 4. Baskı, Mersin Büyükşehir Belediyesi, Mersin.
- Davis, E. J. (1879) Life in Asiatic Turkey: A Journal of Travel in Cilicia, Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia, Edward Stanford, London, Chapter 2.
- Kafadar, Osman (2004) "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.351-381.
- Kasaba, Reşat (2010) "Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed.: Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.21-38.
- Katoğlu, Murat (1997) "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat", Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980, Yay. Yön.: Sina Akşin, 4. Cilt, Beşinci Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 393-502.
- Keyder, Çağlar; Özveren, Y. Eyüp; Quatert, Donald (Eds.) (1994) Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mersin Katolik Kilisesi-1853 (150. Yılında Katolik Kilisesi) (2003) Haz.: Hanri Leylek, Mersin.
- Sami, Şemseddin (1996) Kâmûsü'l - A'lâm, Ankara, c.2.
- Selvi Ünlü, Tülin (2007) On Dokuzuncu Yüzyılda Mersin'in Kentsel Gelişimi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Selvi Ünlü, Tülin (2013) "Mersin'de İki Kamusal Mekan Üzerine Bir Mekan Kavramsallaştırması Denemesi", Mersin'den Mimarlık Planlama Tasarım Yazıları Tamer Gök'e Armağan, Yasemin Sarıkaya Levent, Meltem Uçar (der.), Mersin Üniversitesi Yayını, No:35, Mersin.
- Selvi Ünlü, Tülin; Tolga Ünlü (2009) İstasyondan Fenere Mersin, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Kitapları Dizisi-1, Başak Ofset, Mersin.
- Tekeli, İlhan (1983) "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", Haz.: Murat Belge, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 3. Cilt, İletişim Yayınları, ss.650-672.
- Tekeli, İlhan (1985) "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, C.4, 878-890.
- Tekeli, İlhan, (2009) "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Modernitesinde Planlamanın Yeri", Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.135-151.
- Toksöz, Meltem (2006) "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, Sanat Kitabevi, Sayı 21, Ankara, ss.97-110.
- Türk Maarif Cemiyeti Mersin Şubesi'nin 946 Yılı Genel Kurul Toplantısı İçin Basılan Broşür, Yeni Mersin Basımevi, Mersin.
- Ünlü, Tolga ve Levent, Tolga (2005) "Mersin'de Kentsel Mekanın Biçimlenmesinde Jansen Planının Etkileri", Tarih İçinde Mersin Kolokyumu II, Mersin Üniversitesi, Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları, No:14, Mersin, ss.160-175.
- Yeni Mersin Gazetesi
- Yorulmaz, Şerife, "Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Liman Kenti Olarak Gelişen Mersin'de Yabancı Tüccarın Rolü ve Mersin'de Levanten Kültürü (19. Yüzyıl)", 19. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası, Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları, No:1, Mersin, 2002, ss. 2-14.
- 1909 Tarihli Osmanlı Şark Ticaret Yılığ, s. 2023.
- Ali Murat Merzeci Koleksiyonu
- Hayrettin Ergun Koleksiyonu
- Nihal Gürol Arşivi
- Kişisel Arşiv

Yazarlara Bilgi

MEGARON Dergisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi'nin yayın organıdır. Megaron, planlama, mimarlık, tasarım ve yapı alanındaki orijinal makaleleri, araştırma özetlerini, kitap incelemelerini ve meslek alanına ilişkin güncel tartışma ve görüşleri yayınlar. Dergide araştırma yazılarına öncelik verilmekte, bu nedenle derleme türündeki yazılarda seçim ölçütleri daha dar tutulmaktadır. Bir e-dergi olan Megaron yılda dört kez yayınlanmaktadır. **Web of Science, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Avery Index (AIAP), TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS indeks), DRJI ve Ulrich's dizinlerinde yer almaktadır.**

Dergide Türkçe ve İngilizce yazılmış makaleler yayınlanabilir. Makaleler için tercih edilen yazı uzunluğu dipnotlar ve kaynakça dahil 5000 (tablo, şekil, resim hariç), görüş ve araştırma özetleri için 2000-2500 kelimedir. Tüm yazılar önce editör ve yardımcıları tarafından ön değerlendirmeye alınır; daha sonra incelenmesi için danışma kurulu üyelerine gönderilir. Tüm yazılar için hakem değerlendirmesine başvurulur. Hakem değerlendirmesi sonucu yazar(lar) dan bazı değişiklikler ve düzeltmeler istenebilir; bu düzeltmelerin en geç 90 gün içinde tamamlanıp sisteme yüklenmeleri gerekmektedir. Bu süre içerisinde geri dönüş yapılmayan yazılar sistemden düşürülecektir. Dergide yayınlanmasına karar verilen yazılar yayına hazırlık sürecine alınır; bu aşamada tüm bilgilerin doğruluğu için ayrıntılı kontrol ve denetimden geçirilir; yayın öncesi şekline getirilerek yazar(lar)ın kontrolüne ve onayına sunulur.

Dergiye yazı teslimi, çalışmanın daha önce yayınlanmadığı, başka bir yerde yayınlanmasının düşünülmediği ve Megaron Dergisi'nde yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından uygun bulunduğu anlamına gelmektedir. Yazar(lar), çalışmanın yayınlanmasının kabulünden başlayarak, yazıya ait her hakkı Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne devretmektedir(ler). Yazar(lar), izin almaksızın çalışmayı başka bir dilde ya da yerde yayınlamayacaklarını kabul eder(ler).

Yazıların hazırlanması: Yazılar 12 punto büyüklükte "Times New Roman" yazı karakterinde iki satır aralıklı olarak hazırlanmalıdır. Sayfaların üst, alt, sağ ve solunda üçer cm boşluk bırakılmalı ve tüm sayfalar numaralandırılmalıdır. Başvuru mektubu, başlık sayfası, Türkçe ve İngilizce özet, ana metin ve varsa tablo, şekil ve resimler ayrı dosyalar olarak yüklenmelidir. Ana metinde ve özetlerde yazar(lar)ın kimliğini gösteren hiçbir bilgi bulunmamalıdır.

Başvuru mektubunda yazının tüm yazarlar tarafından okunduğu, onaylandığı ve orijinal bir çalışma ürünü olduğu ifade edilmeli ve yazar isimlerinin yanında imzaları bulunmalıdır.

Başlık sayfasında yazının başlığı, yazarların adı, soyadı ve unvanları, çalışmanın yapıldığı kurumun adı ve şehri, eğer varsa çalışmayı destekleyen fon ve kuruluşların açık adları yer almalıdır. Gönderilen yazı daha önce herhangi bir toplantıda sunulmuş ise, toplantı adı, tarihi ve düzenlendiği şehir belirtilmelidir. Lisansüstü tez çalışmalarından üretilmiş yazılarda tezin ismi ve hazırlandığı kurum belirtilmeli ve tez yürütücüsü ikinci yazar olarak eklenmelidir. Bu sayfaya ayrıca "yazışmadan sorumlu" yazarın isim, açık adres, telefon, faks, mobil telefon ve e-posta bilgileri eklenmelidir.

Türkçe ve İngilizce özetler 250 kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Tablo, şekil, grafik ve resimler ayrı dosyalar olarak sisteme yüklenmelidir. Şekillerin ana metin içerisindeki yerleri metin içinde, ayrı bir paragraf açılarak yazı ile (örneğin "Şekil 1 burada yer alacaktır" ifadesi kullanılarak) belirtilmelidir. Yazarlara ait olmayan, başka

kaynaklarca daha önce yayınlanmış tüm tablo, şekil ve resimler için yayın hakkına sahip kişilerden izin alınmalı ve izin belgesi yazıyla birlikte gönderilmelidir.

Çevrimiçi destekleyici veriler için; göndereceğiniz yazılarda şart olmayan ancak yazıyı destekleyen ve okuyucu için yararlı olabilecek materyalleri çevrimiçi olarak sunabilirsiniz. Okuyucuların daha kolay indirebilmesi ve çevrimiçi daha kolay izlenebilmesi için lütfen her dosya büyüklüğünün 10 Mb veya altında olmasına özen gösteriniz (AVI, MPEG, MOV). Videolar birkaç kısa video şeklinde gönderilebilir.

Kaynak gösterimi: Makale içinde geçen kaynaklar, "kısaltılmış kaynak bilgisi" olarak, diğer açıklama notları ile birlikte metin içindeki kullanım sırasına göre numaralandırılarak ve sayfa sonuna dipnot halinde verilmelidir. Kısaltılmış kaynak bilgisinde, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, sadece yazarın soyadı, yılı ve alıntı yapılan sayfası belirtilmelidir.

- 1 Kuban, 1987, s. 43.
- 2 Ünsal, 1972, s. 135.
- 3 Alkım, 1958, s. 201.
- 4 Yazar her ne kadar bu konuda...
- 5 Kuban, 2002, s. 97.

Kullanılan tüm kaynakların bir listesi ise alfabetik sıra ile ana metnin sonunda aşağıdaki örneğe uygun olarak verilmelidir. Eğer kullanılan kaynaklarda aynı yazarın o yıla ait birden fazla eseri varsa 2008a, 2008b, 2008c düzeninde gösterilmelidir.

Sürelî yayın için; (makale, ansiklopedi maddesi)

Andreasyan, H.D. (1973) "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", Tarih Dergisi, Sayı 27, s. 57-84.

Kitap içinde bölüm için;

Tekeli, İ. (1996) "Türkiye'de Çoğulculuk Arayışları ve Kent Yönetimi Üzerine", Ed.: F. Bayramoğlu Yıldırım (editör) Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, s. 15-27.

Kitap için;

Demircanlı, Y. (1989) İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Basılmış bildiri için;

Kılınçaslan, T., Kılınçaslan, İ. (1992) "Raylı Taşıt Sistemleri ve İstanbul Ulaşımında Gelişmeler", İstanbul 2. Kentiçi Ulaşım Kongresi, 16-18 Aralık 1992, İstanbul, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, s. 38-48.

Basılmamış tez için;

Agat, N. (1973) "Boğaziçi'nin Turistik Etüdü", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

İnternet kaynakları ise kaynakça listesinin en sonunda ve ayrı bir başlık altında aşağıdaki gibi verilmelidir:

<http://www.ia.doc.gov/media/migration11901.pdf> [Erişim tarihi 14 Nisan 2008]

Yazıların gönderilmesi: MEGARON yalnızca <http://www.megaronjournal.com/tr/> adresindeki internet sitesinden on-line olarak gönderilen yazıları kabul etmekte, posta yoluyla yollanan yazıları değerlendirmeye almamaktadır. Tüm yazılar ilgili adresteki "Online Makale Gönderme" ikonuna tıkladığında ulaşılan Journal Agent sisteminden yollanmaktadır. Sistem her aşamada kullanıcıyı bilgilendiren özelliktedir.

Information for the Authors

Megaron is an official publication of Yıldız Technical University, Faculty of Architecture. It is an anonymously peer-reviewed e-journal that considers for publication original articles, research briefs, book reviews and viewpoints on planning, architecture, design and construction. Priority of publications is given to original studies; therefore, selection criteria are more refined for reviews. Four issues are published annually. **Megaron indexed in Web of Science, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Avery Index to Architectural Periodicals (AIAP), TUBITAK ULAKBIM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, ASOS Index, DRJI, and Ulrich's.**

Manuscripts may be submitted in English or in Turkish. The preferred length for manuscripts is 5000 words including Notes and References for articles (except pictures, figures and tables) and 2500-3000 words (including Notes and References) for viewpoints or research briefs. All submissions are initially reviewed by the editors, and then are sent to reviewers. All manuscripts are subject to editing and, if necessary, will be returned to the authors for corrections and improvements. For accuracy and clarity, a detailed manuscript editing is undertaken for all manuscripts accepted for publication. Final galley proofs are sent to the authors for approval.

Submission of a manuscript implies that the work has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication in Megaron is approved by all co-authors. The author(s) transfer(s) the copyright to Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, effective if and when the manuscript is accepted for publication. The author(s) guarantee(s) that the manuscript will not be published elsewhere in any other language without the consent of the Faculty.

Open Access Policy: Full text access is free. There is no charge for publication or downloading the full text of printed material.

Manuscript preparation: Manuscripts should have double-line spacing, leaving 3 centimeter margins on all sides of the page. The font size (12 points) and style (Times New Roman) should be taken into account. All pages of the main text should be numbered. Application letter; cover letter; English and Turkish (for Turkish authors only) abstracts; tables, figures and pictures should be submitted as separate files. There should be no information about the author(s) identity in the main text and abstracts.

The application letter must contain a brief statement that the manuscript has been read and approved by all authors; that it has not been submitted to; or is not under consideration for publication in another journal. It should contain the names and signatures of all authors.

The cover letter must contain the title of the paper, the names and affiliations of the author(s), the name of the institution(s), the name of funds or organizations supporting the research. If the manuscript has been presented at a meeting, this should be stated together with the name of the meeting, date, and the place. If the manuscript is based on a MSc or PhD thesis, the title of the thesis and the institution should be indicated and the name of the supervisor should be added as the second author. Information about the correspondent author (name, address, telephone number and e-mail address) should be provided.

Abstracts should not exceed 250 words.

Tables, Figures, and Pictures: All tables, figures and pictures should be numbered in the order of appearance in the text. The

desired position of these illustrations should be indicated in the text. Authors are themselves responsible for obtaining permission to reproduce copyright material from other sources.

Online Supplementary Data: Supplementary material which might be beneficial for the reader but not required for the publication of a manuscript can be submitted online. Please take care that each file size does not exceed 10 Mb so as to ensure easy download, and improved online demonstration (AVI, MPEG, MOV). Videos can be sent as more than one brief video.

References:

All references should be numbered in the order of mention in the text and should be given in abbreviated form (author, year of publication and page numbers) in footnotes. The style and punctuation of these abbreviated references should follow the formats below:

- 1 Kuban, 1987, p. 43.
- 2 Ünsal, 1972, p. 135.
- 3 Alkım, 1958, p. 201.
- 4 Having provided an overview of the literature, this section focuses on....
- 5 Kuban, 2002, p. 97.

The references should be listed in full at the end of the paper in the following standard form. If several papers by the same author and from the same year are cited, a, b, c, etc. should be put after the year of publication.

Journal article;

Andreasyan, H.D. (1973) "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *Tarih Dergisi*, Sayı 27, s. 57-84.

Chapter in book;

Tekeli, İ. (1996) "Türkiye'de Çoğulculuk Arayışları ve Kent Yönetimi Üzerine", Ed.: F.Bayramoğlu Yıldırım (editör) *Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne*, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, s. 15-27.

Book;

Demircanlı, Y. (1989) *İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Proceedings;

Kılınçaslan, T. ve Kılınçaslan, İ. (1992) "Raylı Taşıt Sistemleri ve İstanbul Ulaşımında Gelişmeler", İstanbul 2. Kentiçi Ulaşım Kongresi, 16-18 Aralık 1992, İstanbul, İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, s. 38-48.

Unpublished thesis;

Agat, N. (1973) "Boğaziçi'nin Turistik Etüdü", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.

Internet sources should be listed at the end of the reference list in the following standard form:

<http://www.ia.doc.gov/media/migration11901.pdf> [Accessed 14 April 2008]

Manuscript submission: MEGARON accepts only on-line submission via the official web site (please click, <http://www.megaronlinejournal.com/index.aspx>) and refuses printed manuscript submissions by mail. All submissions are made by the on-line submission system called Journal Agent, by clicking the icon "Online manuscript submission" at the above mentioned web site homepage. The system includes directions at each step.